

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA ir
LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS
VILNIUS ACADEMY OF ARTS and
LITHUANIAN CULTURE RESEARCH INSTITUTE

ŪLA TORNAU

OFICIALIEJI IR KASDIENIAI SOVIETINIO VILNIAUS ERDVĖS NARATYVAI:

LUKIŠKIŲ MOKSLO KVARTALAS

OFFICIAL AND EVERYDAY SPATIAL NARRATIVES OF SOVIET VILNIUS:

LUKISKES' ACADEMIC DISTRICT

Daktaro disertacija

Doctoral Thesis

Humanitariniai mokslai, Menotyra (03H)

Meno istorija (310H)

Humanities, Art Criticism (03H)

Art History (H310)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2010—2016 metais Vilniaus dailės akademijoje

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. (hp) Giedrė Jankevičiūtė

(Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra, 03H)

Disertacija ginama Vilniaus dailės akademijoje Menotyros mokslo krypties taryboje:

PIRMININKĖ:

Doc. dr. Rasa Butvilaitė (Vilniaus dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra, 03H)

NARIAI:

Doc. dr. Marija Drėmaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra, 03H)

Doc. dr. Aurimas Švedas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija, 05H)

Doc. dr. Andres Kurg (Talino dailės akademija, humanitariniai mokslai, menotyra, 03H)

Doc. dr. Vaidas Petrulis (Kauno technologijos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra, 03H)

Disertacija ginama viešame Vilniaus dailės akademijos Menotyros mokslo krypties tarybos posėdyje 2016 m. gruodžio 15 d. 14 val. Vilniaus dailės akademijos Doktorantūros skyriuje, 102 auditorijoje, Malūnų g. 3, C1 pastate, LT-01124 Vilnius

Disertacija ir jos santrauka išsiųsta lapkričio 15 d.

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, Lietuvos kultūros tyrimų instituto ir Vilniaus dailės akademijos bibliotekose

The doctoral dissertation was written at Vilnius Academy of Arts in 2010-2016

Scientific supervisor:

Prof. Dr. (hp) Giedrė Jankevičiūtė

(Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art Criticism, 03H)

The doctoral thesis will be defended at the Academic Board of Art Criticism at Vilnius Academy of Arts:

CHAIR:

Assoc. Prof. Dr. Rasa Butvilaitė (Vilnius Academy of Arts, Humanities, Art Criticism, 03H)

MEMBERS:

Assoc. Prof. Dr. Marija Drėmaitė (Vilnius University, Humanities, Art Criticism, 03H)

Assoc. Prof. Dr. Aurimas Švedas (Vilnius University, Humanities, History, 05H)

Assoc. Prof. Dr. Andres Kurg (Tallinn Academy of Arts, Humanities, Art Criticism, 03H)

Assoc. Prof. Dr. Vaidas Petrulis (Kaunas University of Technology, Humanities, Art Criticism, 03H)

The public defence of the doctoral thesis will be held on December 15, 2016, 2 pm at the Department of Doctoral Studies of Vilnius Academy of Arts, room 102, Malūnų str. 3, Building C1, LT-01124 Vilnius

The doctoral thesis and its summary were sent out on November 15, 2016.

The doctoral thesis is available at Martynas Mažvydas` National Library of Lithuania, and the libraries of Vilnius Academy of Arts and Lithuanian Research Institute.

PADĖKA

Dėkoju mokslinei vadovei prof. dr. (hp) Giedrei Jankevičiūtei už įkvėpiantį kūrybiško ir kartu preciziško akademinio mąstymo pavyzdį ir taip pat už mano disertacijos sumanymo palaikymą, nepaisant to, kad šis ilgai neįgijo apčiuopiamos formos.

Dėkoju visiems tyrimo respondentams, kurie skyrė man laiko ir kantrybės, sutikdami drauge leisti į ne visuomet pačius maloniausius ar jiems įdomiausius prisiminimus.

Dėkoju disertacijos juodraščio ekspertėms Marijai Drėmaitei ir Lolitai Jablonskienei už atidų ir įžvalgų kartotinį mano teksto skaitymą ir svarbias pastabas.

Dėkoju Rasai Antanavičiūtei, Vitai Petrušauskaitei ir visiems draugams bei kolegoms už patarimus, diskusijas ir pagalbą.

Dėkoju savo a.a. močiutei ir tėvams už didžiulį palaikymą ir daugybę jiems tekusių triukšmingų atostogų ir savaitgalių dienų bei vakarų, praleistų su mano vaikais, kad galėčiau dirbti.

Dėkoju Žilvinui, Mikui ir Domui už susitaikymą su jiems neskirtu atostogų ir savaitgalių laiku ir už gebėjimą mane sugrąžinti į realybę.

Dėkoju VDA doktorantūros skyriui už nuoširdžią pagalbą ir dalykiškumą.

Turinys

I V A D A S	6
1. POKARIO VILNIAUS CENTRAS KAIP SOVIETINĖS MODERNIZACIJOS ASPIRACIJŲ ERDVĖ	39
1. 1. Vilniaus centro pertvarkymo projektas ir Lukiškių Mokslo kvartalo vizija	44
1. 2. 1949 m. Lukiškių Mokslo kvartalo projektas	52
1. 3. 1961 m. Lukiškių kvartalo pertvarkymo projektai	64
2. LUKIŠKIŲ MOKSLO KVARTALAS KAIP URBANISTINIO DISKURSO KAITOS ERDVĖ	81
2. 1. Mokslininkų namai (1946–1950 m.)	87
2. 2. LSSR respublikinė biblioteka (1951–1964 m.)	98
2. 3. Mokslo kvartalas (1949–1965 m.)	102
3. LUKIŠKIŲ MOKSLO KVARTALAS KAIP HIBRIDIŠKA ERDVĖ	115
3. 1. Skurdas ir mitas	118
3. 2. Tarybų aikštės užkulisiai	128
3. 3. Tarp elitinio būsto ir „komunalkės“	137
I Š V A D O S	143
Š A L T I N I A I I R L I T E R A T Ū R A	147
P R I E D A I	164
Sutrumpinimai	164
Toponimų lentelė	165
Iliustracijos	166
Iliustracijų sąrašas	192
Interviu su Albinu Lozuraičiu	196
Interviu su Irena Sasnauskiene	213
Interviu su Arūne Tornau	227
Jurgio Babono laiškas	244
S A N T R A U K A	250
T R U M P A I A P I E D O K T O R A N T Ę	266
S U M M A R Y	267
O N T H E A U T H O R	285

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas

Tyrinėti pokario laikotarpio Vilniaus miesto erdves paskatino tiek sovietinės Lietuvos architektūros tyrimų studijos, tiek asmeniniai Vilniaus urbanistinių pokyčių stebėjimai, atskleidžiantys šiuolaikiniam posovietiniam miestui būdingas fragmentiškas, hibridiškas, urbanistiškai neartikuluotas erdves. Tokią erdvinę miesto raišką lemia ne tik pastaraisiais dešimtmečiais miesto kaitą reguliuojanti laisva rinka, centralizuoto planavimo bei statybų kontrolės trūkumai, bet taip pat ir miesto planavimo istorija. Šiame darbe tyrinėjamas sovietinis miesto planavimas pokariu – dabartinei Vilniaus urbanistinei būsenai reikšmingu laikotarpiu, kai susiformavo daugelis iki šiol aktualių miesto planavimo ir naudojimo praktikų.

Sovietinės architektūros historiografijoje vyrauja siekis perteikti ideologiniu ir stilistiniu požiūriu vientisą ir nuoseklų vaizdą. Taip koreguojama trūkčiojanti sovietinio urbanizmo realybė. Tuo tarpu senųjų miesto gyventojų atmintyje pokario Vilniaus architektūros istorija iškyla kitokia nei akademinuose tekstuose. Pastaruosiuose pasakojimuose neatsiskleidžia Vilniaus miesto centro hibridiškumas, gyventojų kasdienybei teikęs ypatingas erdvės patirtis. Tyrinėjant šių skirtingų atminčių pasakojimus, kyla klausimai, kaip galima juos suderinti? Kas šiuos naratyvus jungia ir kas skiria?

Atsižvelgiant į faktą, kad Vilnius po karo buvo pertvarkomas pagal tipinį sovietinį miestų rekonstrukcijos modelį, paremtą 1935 m. Maskvos rekonstrukcijos planu, ir šis darbas buvo patikėtas iš Rusijos atvykusiems sovietinės sistemos išugdytiems architektams, kyla klausimas, kodėl centro miestovaizdis nepriminė „tipinio sovietinio miesto“, nors, pavyzdžiui, Kijevas ar Minskas tokiais tapo. Viena vertus, sovietinę ideologinę programą pavyko „įrašyti“ į dabartinio Gedimino prospekto architektūrą. Naujamiesčio pritaikymą sovietiniams ritualams tyrinėtojai

gana išsamiai išnagrinėjo. Kita vertus, rekonstruojant Vilniaus centro pokarinę istoriją, ryškėja propagandinis, utopinis, fasadiškas miesto planavimo pobūdis: planai dažniausiai taip ir likdavo vien spaudoje ir brėžiniuose, o už paradinių fasadų driekdavosi kitokia realybė. Šiame tyrime siekiama atskleisti pokario miesto rekonstrukcijos daugialypumą ir hibridiškumą, šiuos bruožus suvokiant ne kaip oficialiosios programos įgyvendinimo netikslumą bet, atvirkščiai, – kaip sovietinei architektūrai būdingą ypatumą.

Daugumai architektūros istorikų visų pirma rūpi pastato istorija *iki* jo pastatymo. Tolimesnė pastatų biografija retai sulaukia mokslininkų dėmesio¹. Tais atvejais, kai dėl kokių nors priežasčių planas būna ne iki galo įgyvendintas arba realybėje stipriai koreguojamas, apsiribojama miesto planavimo istorija, bet ne realia miesto urbanistikos istorija. Kitaip tariant, tradiciškai urbanistikos ir architektūros istorija yra rašoma kaip idėjų istorija, o ne realiai egzistavusių praktikų istorija. Tai kol kas būdinga ir sovietinio Vilniaus tyrimams.

Šiame tyrime bandoma aprašyti tiesiogiai patiriamą miesto aplinką, erdvę, kurios tapatybė klostėsi laike, kuri yra kompleksiška, mišri ir prieštaringa. Daugelis dabartinių Vilniaus centro urbanistikos bruožų susiformavo po Antrojo pasaulinio karo. Šis radikalių permainų laikas esmiškai ir ilgam paveikė vietinius architektūros procesus, patį miesto audinį. Darbe siekiama pažvelgti į ankstyvojo sovietinio laikotarpio Vilniaus architektūros istoriją ne tik kaip į totalitarinių vizijų, bet ir kaip į realiai egzistavusių urbanistinių praktikų istoriją. Čia architektūra suvokiama kaip aktyvus veikėjas, kurį formavo įvairūs istoriniai kontekstai ir kuris pats juos veikė. Architektūra formuoja ir ženklina mūsų gyvenimo ir veiklos erdves, todėl tyrime ji suprantama plačiąja prasme – kaip erdviškai ir funkciškai susijusi užstatymo visuma, kurią sudaro ne tik patys

¹ Retoms išimtims galima priskirti tokias monografijas kaip Philippe Boudon, *Lived-In Architecture. Le Corbusier's Pessac Revisited*, Lund Humphries Publishers, 1972, arba Victor Buchli, *Archeology of Socialism*, London: Berg, 1992.

iškiliausi pastatai, bet ir visi pagalbinės paskirties ar laikini statiniai, gatvės, takai, kiemai ir kiti miesto erdviniai elementai.

Objektas

Tyrimo objektu pasirinkta svarbi Vilniaus miesto centro dalis – vadinamasis Lukiškių kvartalas, kuriame pokariu planuota įgyvendinti Mokslo kvartalo viziją. Iki Antrojo pasaulinio karo ši teritorija buvo miesto centro periferija. Rytų pusėje ją riboja Lukiškių aikštė, pietuose Gedimino prospektas, vakaruose Žvėryno tiltas ir Neries upė, kuri juosia ją ir iš šiaurės pusės.

Nuo seno teritorijoje buvo įsikūrusi totorių gyvenvietė su mečete, kuri tapo LDK totorių religiniu centru. XVIII a. netoliese pastatytas Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios ir dominikonų vienuolyno kompleksas, šalia suformuota turgaus aikštė, Neries upės krantinėje veikė daug nedidelių fabrikėlių. XIX a. antroje pusėje suplanavus Šv. Jurgio prospektą, jungiantį Katedros aikštę su Žvėryno tiltu, Lukiškių teritorija atsidūrė šios svarbios naujojo miesto centro magistralės gale ir tapo Vilniaus centro periferija. Lukiškių aikštė ir toliau liko pagrindine turgų, mugių vieta, taip pat buvo naudojama Rusijos kariuomenės pratyboms. Po 1863–1964 m. sukilimo čia buvo įvykdytos sukilėlių egzekucijos. Aikštė tapo neoficialia sukilimo memorialine vieta, svarbia nedidelei Vilniaus lenkų bendruomenei. Kvartalo modernizacija ir urbanizacija prasidėjo tik XX a. pr. 1904 m. pastatytas Lukiškių kalėjimo kompleksas, svarbių administracinių pastatų, gyvenamųjų namų.

Pirmieji politiškai reikšmingesni planai ir praktikos, susietos su Lukiškių aikštės teritorija, atsirado tarpukariu. Tuo metu toliau tęstas prospekto užstatymas įstaigų ir gyvenamųjų namų pastatais. Kadangi 1863 m. sukilimas įgijo išskirtinę reikšmę Antrosios Lenkijos Respublikos politiniame diskurse, aikštė buvo paversta kasmetinio sukilimo minėjimo vieta. Dėmesys šiai aikštei kaip

politinei miesto dominantei dar labiau išaugo po 1935 m. čia vykusių Lenkijos maršalo Juzefo Pilsudskio širdies laidojimo ceremonijos iškilnių, valdžios ketinimų Lukiškių aikštėje statyti maršalo paminklą ir aikštę pavadinti Pilsudskio vardu². Tiek patogi topografija, tiek ir ankstesnis simbolinis krūvis 1945 m. nulėmė būtent šios aikštės kaip naujojo sovietinio Vilniaus centro šerdies pasirinkimą³.

Tiek dėl tarpukaryje sukurto šios aikštės simbolinio krūvio, tiek ir dėl patogios lokacijos iki tol menkai urbanizuotame tuometinės Gedimino g. gale po karo ši vieta tapo patraukli projektuoti sovietines miesto vizijas ir nuo XX a. 5 deš. tapo intensyvios urbanistinės veiklos vieta. Teritorijoje išlaikytas senasis miesto audinys (Lukiškių kalėjimas, Montvilos kolonijos kotedžai, XX a. pr. daugiabučiai, administraciniai pastatai), tačiau buvo projektuojami ir statomi įvairūs naujos paskirties pastatai (Mokslininkų namai, Jaunimo stadionas, Ministrų Tarybos pastatas, Respublikinė biblioteka, mokslo institutai, gyvenamieji daugiabučiai). Pokario kvartalo projektuose akivaizdus ideologinis kryptingumas, o realybėje kvartalas buvo tankiai gyvenamas, funkcionavo kaip intensyvi kasdienių praktikų sklaidos erdvė. Bendrame miesto centro pertvarkymo pokario laikotarpiu kontekste suteikta išskirtinė reikšmė Lukiškių kvartalui paskatino jį pasirinkti kaip kompaktišką objektą, leidžiantį analizuoti Vilniaus modernizacijos dinamiką.

Vytautas Jogėla, Elmantas Meilus ir Virgilijus Pugačiauskas tyrinėja Lukiškių *priemiesčio* teritoriją nuo XV a. iki XX a. pr., apibrėždami ją iki Tilto ir Totorių gatvių rytinėje pusėje bei Pohuliankos (dab. J. Basanavičiaus g.) pietuose, kitomis kryptimis ribojamą Neries upės⁴. Šiame darbe Lukiškių kvartalu įvardijama teritorija, rytuose ribojama Lukiškių (1945 m. pervadinta Tarybų, 1952 m. – Lenino) aikštės, pietuose – Gedimino g. (1952 m. pervadinta Stalino pr., 1961 m. – Lenino pr.),

² Rasa Antanavičiūtė, *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895-1953*, daktaro disertacija, vad. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: VDA, 2015, 113.

³ Ibid.

⁴ Vytautas Jogėla, Elmantas Meilus, Virgilijus Pugačiauskas, *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a.–XX a. pradžia)*, Vilnius: LII, 2008.

šiaurėje ir vakaruose – Neries upės. Taip kvartalas apibrėžtas vadovaujantis pokario planuose įvardyta teritorija.

Darbe su išlygomis žvelgiama į sovietinės architektūros istoriografijoje tradiciškai brėžiamas chronologines ribas, nustatytas vadovaujantis miesto planavimą reikšmingai paveikusiais politiniais nutarimais. Tyrimas atskleidžia, kad nors šie nutarimai esmiškai veikė teorines urbanistinio diskurso nuostatas, realybėje šios nuostatos nebuvo nuosekliai taikomos arba jų įgyvendinimas užtrukdavo iki kelių dešimtmečių. Todėl disertacijos tyrimo chronologinės ribos nustatytos vadovaujantis 1953 m. patvirtintu (tačiau nuo 1946 m. rengtu) pirmuoju pokario Vilniaus generaliniu planu kaip svarbiausiu miesto planavimą reglamentuojančiu dokumentu, galiojusi iki antrojo, 1967 m. patvirtinto miesto generalinio plano (rengto nuo 1964 m.). Darbe nagrinėjami projektai patenka į 1953 m. generalinio plano galiojimo lauką – 1946–1966 m. (kai kurie nuo 1946 m. tvirtinti Vilniaus centrinės dalies planavimo projektai vėliau tapo 1953 m. generalinio plano dalimis). Tokia chronologija apibrėžta remiantis topografinėmis ir urbanistinėmis generalinių planų gairėmis.

1946–1966 m. Vilniaus miesto centras lokalizuojamas abipus Gedimino g. iki Katedros aikštės, akcentuojant naująją jo dalį aplink Lukiškių aikštę ir įtraukiant šiame darbe tyrinėjamą Lukiškių kvartalą. Rengiant antrąjį generalinį planą, nuo 7-ojo deš. antros pusės jau keičiasi miesto centro teritorijos ribos, nes vyksta intensyvi miesto centro plėtra į dešiniąją Neries upės krantinę tarp Žaliojo ir Pedagoginio tiltų. Nepaisant 6-ojo deš. viduryje vykusių politinių ir architektūros diskursų reformų, iki pat 7-ojo deš. vidurio išlieka svarbūs pirmųjų pokario metų miesto centro rekonstrukcijos planai ir *stalininiai*⁵ projektavimo principai, kai kuriais atvejais išlaikant projektų tęstinumą, kitais – su jais polemizuojant. Nuo 1967 m. jau griežtai vadovaujamosi racionaliais

⁵ Sovietologas Davidas L. Hoffmannas stalinizmą apibrėžia kaip „Stalino valdymo laikotarpiu sovietų valdžios instutualizuotų principų, veiklos strategijų ir praktikų visumą“, žr. Introduction, *Stalinism. The Essential Readings*, ed. D. L. Hoffmann, Hoboken: Blackwell Publishing, 2003, 2.

rajoninio planavimo reglamentais, kurie miesto centrą apibrėžia daugiau funkciniais nei ideologiniais aspektais⁶.

Tikslas ir uždaviniai

Šio darbo tikslas yra rekonstruoti Lukiškių kvartalo architektūrinio pertvarkymo pokario metais istoriją ir atskleisti atotrūkį tarp ideologizuoto ir realaus miestovaizdžio, viena vertus, nulėmusį šios miesto dalies fragmentišką, mišrų urbanistinį pobūdį, kita vertus, leidžiantį interpretuoti kvartalą kaip sovietinės socialinės utopijos poligoną.

Tyrimo tikslui pasiekti buvo išsikelti šie uždaviniai:

- Apibrėžti Lukiškių kvartalą kaip urbanistinę visumą miesto centro rekonstrukcijos planuose;
- Iširti kvartalo planavimo kontekstus ir įtakas;
- Rekonstruoti Lukiškių kvartalo transformacijos į Mokslo kvartalą procesą;
- Išnagrinėti svarbiausius pokario Lukiškių kvartalo urbanistinius ir architektūrinius projektus, susijusius su 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos planu ir 1953 m. Vilniaus generaliniu planu;
- Nustatyti pokarių kvartalo pertvarkymo projektų įgyvendinimo mastą, atliktas korekcijas ir jų fragmentacijos ar neįgyvendinimo priežastis;
- Iširti pokario planų tęstinumą „atšilimo“ diskursų kontekste;
- Rekonstruoti Lukiškių kvartalo erdvės praktikas pokario dvidešimtmečiu ir nustatyti jų santykį su oficialiosiomis to laikotarpio kvartalo erdvės vizijomis.

⁶ Indrė Čiurlionienė, Vilniaus miesto planavimo raida: kai kurie estetinių aspektų ypatumai, *K. Šešelgio skaitymai (Konferencijos medžiaga)*, Vilnius: Technika, 2008, 34; taip pat *Генплан города Вильнюса арх-планировочная часть*, 1964, UAB „Urbanistikos“ archyvas, b. 4755.

Ginamieji teiginiai:

- Lukiškių kvartalas buvo svarbi pokario Vilniaus centro rekonstrukcijos vizijos dalis, simboliškai ir funkcionaliai glaudžiai susieta su Tarybų aikštės ansamblio kūrimu.
- Lukiškių kvartalas buvo formuojamas kaip Mokslo kvartalas, siekiant suderinti praktinę ir ideologinę sovietinės architektūros funkcijas.
- Sovietinio Vilniaus demografija, ekonomika, architektūrinė praktika ir ištekliai netenkino urbanistinių laikotarpio vizijų ir tapo veiksniais, kuriančiais atotrūkį tarp Lukiškių kvartalo idealaus ir realaus miestovaizdžio.
- 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos projektas ir su juo susiję Lukiškių kvartalo planai buvo parengti vadovaujantis bendromis sovietinių miestų pertvarkymo gairėmis, tačiau jų įgyvendinimui įtaką darė vietiniai veiksniai, kurie nulėmė ideologiškai ir urbanistiškai mišrių erdvių atsiradimą ir jų plėtrą. Susiformavęs miestovaizdis laikytinas savita hibridiška vietinės modernizacijos versija.

Naujumas

Pastarąjį dešimtmetį sovietinės architektūros studijos Lietuvoje sulaukė daug dėmesio. Skirtingus pokario Lietuvos urbanistikos aspektus yra tyrinėję Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, Rasa Čepaitienė, Rasa Antanavičiūtė ir Živilė Mikailienė, jų tyrimų dėmesio centre buvo sovietinių modelių įgyvendinimo Lietuvoje praktika ir lokalinis architektūros savitumas. Konstruojant nuoseklius Lietuvos architektūros istoriografijos naratyvus, remtasi totalitarizmo studijų, paveldosaugos, nacionalizmo studijų bei socialinės architektūros istorijos perspektyvomis. Kol kas mažiau dėmesio skirta prieštarangiems realaus projektų įgyvendinimo bei architektūros naudojimo aspektams, kurie tyrinėjami šioje disertacijoje. Darbe siekiama nustatyti pokario Vilniaus miesto planavimo ir jų įgyvendinimo atotrūkį ir nesutapimus, kartu artikuliuoti mišrią ir kompleksią miesto urbanistikos istoriją, apimančią tiek idėjų istoriją, tiek kasdienės gyvenamos miestiečių aplinkos pasakojimus. Šis darbas pretenduoja papildyti iki šiol atliktus Vilniaus

sovietinės architektūros istorijos tyrimus kaip bandymas įvertinti realų planų įgyvendinimo mastelį ir fragmentiško planų įgyvendinimo pasekmes miestovaizdžiui. Nuspręsta apsibrėžti nedidelės miesto centro teritorijos studija, kuri leidžia išgryninti ir aiškiau argumentuoti ginamus teiginius.

Darbas tęsia pokario Vilniaus architektūros istorijos tyrinėjimus, juos papildydamas naujais aspektais, siūlydamas kai kurias naujas interpretacijos galimybes. Tai atliekama dviem lygmenimis – konceptuali ir faktografiniu. Konceptuali požiūriu, taikomos šiuolaikinės teorinės priegigos, pasitelkiant „kultūros posūkio“ akcentuojamą reikšmių paiešką bei tarpdalykinę perspektyvą⁷. „Kultūros posūkio“ išplėtotą kritinę paradigmą skatina leisti į diskusiją apie kai kuriuos nusistovėjusius historiografinius naratyvus, tokius kaip Vilniaus modernizacija, sovietinimas, stilistinė architektūros raida; bei atsižvelgti į sovietologijoje būdingų priešpriešų porų – centro ir periferijos, modernizacijos ir kultūrinio atsilikimo, oficialumo ir neoficialumo, viešos ir privačios erdvės ir kt. – problemą.

Polemizuojant su kai kuriomis linijinėmis Vilniaus sovietinės architektūros istorijos interpretacijomis ir siekiant parodyti kompleksiską laikotarpio vaizdą, darbe naudojamos tokios Lietuvos architektūros istoriografijoje kol kas retai taikomos tyrimų priegigos kaip mikroistorija bei kasdienybės istorija. Kadangi darbe tyrinėjami architektūros projektų įgyvendinimo aspektai, vienas iš tyrimo sluoksnių – laikotarpio pastatų ir urbanistinės erdvės pritaikymo ar panaudojimo praktikos; jos rekonstruojamos pasitelkiant sakinę istoriją. Disertacijoje taikomos skirtingos teorinės priegigos – socialinė architektūros istorija, mikroistorija, miesto studijos ir kultūros studijos – leidžia atskleisti įvairius tyrimo objekto aspektus. Įvairialypis tyrimas leidžia parodyti prieštarigus pokario Vilniaus urbanistinius aspektus ir atskleisti modernios sovietinės lietuviškos miesto erdvės savitumą.

⁷ Sąvokos detaliau apibrėžiamos vėlesniame įvado skyriuje.

Faktografinį darbo naujumą sudaro išsamus Lukiškių kvartalo kaip modernios urbanistinės visumos tyrimas, į kurį įtraukiami tiek jau žinomi, tiek mažiau tyrinėti teritorijos pertvarkymo planai, tiek šios teritorijos erdvių pritaikymo praktikų analizė. Lukiškių teritorijos istorija nuo XV a. iki XX a. pr. išsamiai tyrinėta minėtoje Jogėlos, Meilaus ir Pugačiausko monografijoje⁸, svarbius istorinius XX a. pr. kontekstus atskleidė Felixo Ackermanno Lukiškių kalėjimo tyrimas⁹, tačiau urbanistinė kvartalo reikšmė pokario metais kol kas nėra nagrinėta. Šiame darbe Lukiškių kvartalas lokalizuojamas kaip svarbi naujojo sovietinio miesto centro dalis, kuriai buvo numatyta mokslo ir švietimo paskirtis. Darbe pirmąkart detaliam tyrinėjamas teritorijoje formuotas LSSR mokslų akademijos (toliau – LMA) komplekso projektas ir vėlesnės alternatyvios teritorijos vizijos.

Teorinės prieigos ir sąvokos

XX a. pab. atverti šalies archyvai ir nuo sovietinės cenzūros išsilaisvinusi mintis suteikė galimybę realiau įvertinti sovietinę Lietuvos istoriją. Daugiausia dėmesio buvo sutelkta į politinę istoriją ir traumines šalies ir jos piliečių patirtis. Tyrimuose vyravo totalitarizmo perspektyva, t. y. prielaida, kad Sovietų Sąjungoje, kaip ir kitose totalitarinėse valstybėse, oficialioji politinė sistema ir kontrolė buvo visuotinė ir persmelkė visas gyvenimo sritis. Totalitarizmo perspektyvą menai ir architektūrai sėkmingai taikė Borisas Groysas, Igoris Golomshtokas ir Andersas Amanas, kurių veikalai laikomi kertiniais posovietinių šalių meno ir architektūros istoriografijos darbais¹⁰. Totalitarizmo perspektyvoje architektūra, kaip ir kiti menai, suvokiami išskirtinai kaip oficialiosios valstybės ideologijos produktas.

⁸ Vytautas Jogėla, Elmantas Meilus, Virgilijus Pugačiauskas, op.

⁹ Felix Ackermann, Lukiškių kalėjimas kaip Vilniaus XX a. pr. mikrokosmosas, *Vietos dvasios beiėškant*, sud. Rasa Čepaitienė, Vilnius: LII, 2014, 189–229.

¹⁰ Boris Groys, *The Total Art of Stalinism*, London: Verso Books, 1992; Igor Golomshtok, *Totalitarian Art: In the Soviet Union, the Third Reich, Fascist Italy, and the People's Republic of China*, The University of Michigan: IconEditions, 1990; Anders Aman, *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era*, Cambridge University Press, 1992.

XX a. 8-ame dešimtmetyje totalitarizmo studijų perspektyvą kvestionavo Sheila Fitzpatrick ir sovietologų „revizionistų“ mokykla (Orlando Figesas, Stephenas Kotkinas, Richardas Stitesas ir kt.). Jie kritikavo totalitarizmo perspektyvą už jos vertybinį angažuotumą, pernelyg centralizuotą valdžios interpretaciją pagal principą „iš viršaus į apačią“, selektyvų šaltinių naudojimą, pernelyg bendras išvadas ir susitelkimą ties išskirtinai politinėmis temomis. Revizionistai teigė, kad totalitarizmo koncepcija atstovavo konkrečiai vakarietiški politinei programai Šaltojo karo padalytame ir politizuotame laikotarpyje. Jie kvietė sovietologus kritiškiau ir įvairiapusiškiau analizuoti šaltinius, kurie atskleidžia kompleksinę sovietinio gyvenimo vaizdą ir į sovietinio režimo kontekstą leidžia įtraukti individualios patirties ir asmeninės valios aspektus. Pasitelkdami mikroistorijos, sakinės istorijos, kasdienybės istorijos šaltinius bei metodus, tematiškai krypdami socialinės istorijos link, revizionistai savo tyrimuose pademonstravo kompleksiškesnių sovietinės istorijos interpretacijos būdų galimybes¹¹. Šiuose tyrimuose valstybė ir jos režimas visuomet išlieka svarbūs veiksniai, tačiau čia jie tampa vienas iš daugelio istorijos veikėjų. Architektūros istorijoje šis posūkis suteikė galimybę pažvelgti į sovietinę architektūrą kaip į dinamišką reiškinį, kitusį per laiką ir priklausiusį nuo skirtingų geografinių, ekonominių, technologinių ir net asmeninių veiksnių.

Nuo 9 deš. sovietologijos studijas veikė *kultūros posūkis*, kuris atsiribojo nuo pozityvistinės epistemologijos ir, pasitelkdamas šiuolaikinės kultūros teorijos metodologijas (Michelio Foucault, Cliffordo Geertzo, Haydeno White'o, Pierre'o Bourdieu), akcentavo kultūros ir jos dėmenų – reikšmių, suvokimo, vertybių, simbolių interpretacijos svarbą¹². Tarpdisciplininės šios analitinės epistemos prieigos išardė ir griežtą architektūros istorijos apibrėžimą, perkeldamos ją į kultūros

¹¹ Sheila Fitzpatrick, Revisionism in Retrospect: A Personal View, *Slavic Review*, vol. 67 (Fall 2008), 682–704, interneto prieiga: <http://www.jstor.org/stable/27652945>, žiūrėta 2013 04 12.

¹² Terminas „kultūros posūkis“ vartojamas dviem prasmėmis: 1) kaip nauja istorinė epocha, kurioje kultūra įgyja išskirtinį vaidmenį (miestiškos, vaizdinės kultūros plėtros kontekste ir pan.), žr. Fredric Jameson, *Kultūros posūkis. Rinktiniai darbai apie postmodernizmą*, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2002 (originalus leidimas–1973 m.); 2) akademinė naujos epistemologijos prasme, kuri buvo paveikta esminių 8 deš. poststruktūralistų tekstų, socialinius reiškinius aprašiusių kultūros perspektyva, leidusia tyrinėti diskursą, reprezentaciją ir praktikas.

studijų ir iš jos išvestų miesto, pokolonijinių, nacionalizmo, lyčių, materialiosios kultūros ir kt. studijų lauką. Kultūros studijų atstovai akcentavo kultūros materialumą, o kultūros artefaktus suvokė kaip specifinių socialinių santykių pasėkmę ir formantą¹³. Architektūros studijoms ši mąstymo paradigma suteikė galimybę atsižvelgti į *diskursų*¹⁴, reprezentacijos sistemų, praktikų svarbą ir tyrinėti galios santykius projektuojančias erdves, aktyvų architektūros vaidmenį socialiniame gyvenime, idėją, kad architektūra arba fizinė erdvė yra ne tik formuojama aplinkos faktorių, bet ir pati gali tapti aktyviu veiksmu, konstruojančiu subjektų tapatybes¹⁵. Kultūros studijų atstovai pabrėžė aktyvų ir interaktyvų architektūros veikimą, siekdami apibrėžti ne tik tai, ką architektūros formos *reprezentuoja*, bet ir kaip jos *veikia* ir kas *veikia jose*. Materialiosios kultūros tyrinėtojas Victoras Buchlis akcentavo ir materialumą, arba „daiktiškumą“ (angl. *thingness*). Jis teigė, kad būdami materialumo apraiškomis, daiktai dalyvauja skirtinguose ir dažnai priešinguose materialumo registruose, jie tuo pat metu yra ir reikmuo, ir kodas¹⁶.

Šiomis metodologijomis posovietinėje erdvėje buvo susidomėta XX a. pabaigoje, atkreipus dėmesį į daugialypius sovietmečio socialinio ir kultūros gyvenimo aspektus¹⁷. Kultūros studijų veikiami sovietologai susiduria su priešpriešų problema. Tai santykiai tarp sistemos ir individo, viešumo ir privatumo, kolektyvinių ir asmeninių naratyvų, vizijų ir tikrovės, erdvės ir vietos, centro ir periferijos. Šie ir panašūs poliai iškyla kaip skirtingi registrai tyrinėjant įvairiausių sovietmečio aspektus ir verčia šias sąvokas integruoti į vientisą pasakojimą¹⁸. Tokiomis metodologinėmis nuostatomis remiamasi ir šiame darbe, kuriame siekiama susieti tiriamo periodo ideologines vizijas ir liudijimus apie kasdienybės praktikas.

¹³ Ann Gray, *Research Practice for Cultural Studies*, London: Sage Publications, 2003, 12.

¹⁴ *Diskursas* – tai tam tikra reprezentacijos sistema, kodų, susitarimų bei kalbos įpročių visuma, kurianti specifinį istoriškai ir kultūriškai apibrėžtų reikšmių lauką, žr., pvz., Peter Brooker, *A Glossary of Cultural Theory*, Oxford University Press, 2002.

¹⁵ Šiai architektūros istorikų kartai būtų galima priskirti Thomą A. Marcusą, Beatriz Colomina, Richardą Sennetą ir kt.

¹⁶ Buchli, op. cit., 3–17.

¹⁷ Vienas ankstyvųjų tokio tyrimo pavyzdžių: Vladimir Paperny, *Kultura "Dva". Architecture in the Age of Stalin*, Ann Arbor: Ardis, 1985.

¹⁸ Tokią situaciją darskart paliudijo 2015 m. Talino universiteto organizuota tarptautinė vasaros mokykla apie vėlyvąjį socializmą, subūrusi apie aštuoniasdešimt jaunų sovietologų iš įvairių šalių.

Centras ir periferija

Tyrinėjant pokario Vilniaus miesto vizijas, akivaizdi sovietinio miesto planavimo įtaka, tačiau ji nėra unikali, nuolatinė ir visaapimanti. Maskvoje suformuoti pokario miestų modernizacijos diskursai vadovavosi bendromis to laiko tendencijomis; Vilniuje jie dažnai reišėsi fragmentiškai. Todėl tyrimui svarbi pokolonijinių studijų kontekste išplėtota *hibridiškumo* sąvoka, kuri žymi mišrią, tačiau savitą tapatybę. Tai tapatybė, kuri nėra objekto ir subjekto (ar, šiuo atveju, centro ir periferijos) tapatybių mišinys; tai unikalus darinys, priklausomas nuo daugybės konkrečiai vietai ir laikui būdingų faktorių¹⁹.

Tyrimui taikyti pokolonijinių studijų perspektyvos aspektai. Vienas jų – tai centro ir periferijos kaip stabilų hierarchinių santykių kvestionavimas. Nors centro ir periferijos sąvokos tradiciškai apibrėžiamos pagal politinės galios hierarchiją, tyrinėtojai yra parodę, kad atskirose srityse ar laikotarpiuose galios įtakų kryptys nebūtinai yra pastovios ar paveikios. Todėl lieka galimybė tarpti nuo centro nepriklausomiems judėjimams, idėjoms ar procesams. Pokolonijinių studijų atstovai teigia, kad centro ir periferijos santykis yra reliatyvus ir tam tikrose situacijose gali kisti ar net apsiversti²⁰.

Modernizacija ir modernybė

Sovietinėje retorikoje, o neretai ir šiuolaikinėje historiografijoje sovietizacija buvo tapatinama su modernizacija, o ši, savo ruožtu, apibrėžiama pagrindiniais urbanizacijos ir industrializacijos (ir kolektyvizacijos) rodikliais. Modernizacijos teorija, kuri 6-ame ir 7-ame deš. buvo dominuojanti

¹⁹ *Post-colonial studies. The Key Concepts*, ed. Bill Ashcroft, Garret Griffiths, Helen Tiffin, London and NYC: Routledge, 2007, 108–111.

²⁰ David Chioni Moore, Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique, *PMLA* 116 (Jan., 2001), 111–128; Epp Annus, The Ghost of Essentialism and the Trap of Binarism: Six Theses on the Soviet Empire, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, DOI: 10.1080/00905992.2014.999314.

socialinių mokslų paradigma (ir nuo tada ritikuojama), modernizaciją apibrėžė kaip neišvengiamą procesą, kurio metu vyksta tradicinės visuomenės transformacija į modernią. Šia prasme modernizacija buvo apibrėžiama ir sovietiniuose diskursuose.

Pastaruoju dešimtmečiu vis daugiau kalbama apie modernizacijos nevienalytiškumą ir skirtingus modernizacijos modelius arba hibridiškumą, atsirandantį sumišus idealiai teorinei vizijai su realiomis vietos sąlygomis. Marshallas Bermanas modernumą sieja su tam tikra prieštaringa ir dinamiška patirtimi, kuri priklauso nuo konkrečių vietos ir laiko parametrų²¹. Alanas Dingsdale'as²² apibūdina kai kurias Rytų Europos modernybės būdingas savybes, o Akosas Moravszanskis²³ ir Virag Molnar²⁴ įvardija šiose paradigmos sureikšmintą architektūros vaidmenį. Šiame tyrime atsižvelgiama į pastarąsias diskusijas ir laikomasi daugybinės modernybės sampratos.

Viešumas ir privatumas

Sovietologijos studijose viešumo ir privatumo priešpriešos problemą pirmieji diskutavę Vladimiras Shlapentokhas, Olegas Khakhordinas ir Marcas Garcelonas kvestionavo mechanišką šių sąvokų perkėlimą iš vakarietiško į sovietinės kultūros kontekstą, diferencijuodami įvairius sovietinio viešumo ir privatumo laipsnius. Jie siūlė sovietiniame kontekste suvokti šias sritis kaip takias, porėtas ir kintančias²⁵. Šie autoriai, kaip ir kiek vėliau problemą tyrinėjęs Aleksejus Yurchakas, viešumo ir privatumo apibrėžimus vertina kaip sudėtingus ir situatyvius kultūrinius ir

²¹ Marshall Berman, *All That is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*, London, New York: Verso, 1983, 15.

²² Alan Dingsdale, *Mapping Modernities. Geographies of Central and Eastern Europe, 1920-2000*, London: Routledge, 2002.

²³ Akos Moravszansky, *Competing Visions. Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867-1918*, MIT, 1998, X–XI.

²⁴ Virag Molnar, *Building the State. Architecture, Politics and State Formation in Post-War Central Europe*, London and NYC: Routledge, 2013, 4–7.

²⁵ *Public and Private in Thought and Practice*, ed. Jeff Weintraub, Krishan Kumar, University of Chicago Press, 1997.

kalbinius konstruktus, kurie skirtinguose kontekstuose įgyja skirtingus nuorodų tinklus²⁶. Šiame tyrime nuolat susiduriant su erdvių viešumo ir privatumo apibrėžimais siekiama vengti griežto šių sąvokų atskyrimo ir suvokti šias sferas kaip takias ir daugeliu tiriamų atvejų glaudžiai sąveikaujančias.

Erdvė ir vieta

Viešumo ir privatumo sąvokos yra susijusios su erdvės ir vietos sąvokų apibrėžimais. Kultūros geografs akcentuoja skirtį tarp erdvės ir vietos sąvokų, erdvei taikydami nomotetinę kaip objektyvaus matmens, o vietai – idiografinę – subjektyvios patirties veikiamą perspektyvą. Erdvės – neutralūs daiktų ir praktikų konteineriai – tampa vietomis, kai yra veikiami „sutirštinto laiko“, kai jose susiklosto tam tikri praeities sluoksniai, kurie leidžia su jomis tapatintis ir toliau jas puoselėti kaip vietas.

Tačiau Doreen Massey apibrėžia dinamišką erdvės sąvoką, kuria žymimas kintantis ir nuolatos socialiai konstruojamas sudėtingų sąsajų tinklas. Ji tyrinėja erdvę ne kaip stabilų objektą, o kaip praktikas, aktyvius prasmės konstravimo procesus, vykstančius konkrečiu laiku ir konkrečioje vietoje. Remdamasi dinamišku erdvės apibrėžimu, Massey kritikuoja ir tendenciją stabilizuoti ir gryninti vietos apibrėžimus. Ji siūlo vietą, kaip ir erdvę, apibrėžti pagal joje vykstančius specifinius socialinius santykius bei pačios konkrečios vietos santykius su daugybe ją veikiančių ir jos veiamų kitų vietų; tokiu būdu konkrečios vietos tapatybė taip pat tampa nuolatos kintanti ir perkonstruojama²⁷.

Monica Rūthers taip pat kvestionuoja vieningos erdvės koncepcijos universalumą, teigdama, kad vieningos erdvės samprata tiesiog grindžiama daugybiniais nuolatos individualiai ar / ir kultūriškai

²⁶ Alexei Yurchak, *Everything was forever until it was no more. The last Soviet generation*, Princeton, 2006, 18.

²⁷ Doreen Massey, *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press, 1994, 3, 160, 169.

sintetinamais diskursais. Tuo tarpu vieta yra konkreti fizinė ir socialinė lokacija, kurioje reiškiasi įvairios erdvės ir jų kontekstai. Sovietines viešąsias erdves Rūthers interpretuoja kaip valdžios kontroliuojamas žinių transliavimo terpes. Tačiau nepaisant tokio propagandinio vaidmens, viešos erdvės formuojamos ir „iš apačios“, kai šiose erdvėse dalyvauja įvairūs žmonės. Rūthers atkreipia dėmesį į skirtingus erdvių viešumo laipsnius nuo kaimynystės, klubų, lokalių partijos komitetų iki didžiųjų miestų monumentalių viešų erdvių. Tyrinėtoja akcentuoja, kad architektūra veikia jose dalyvaujančius veikėjus struktūrinėdama jų elgesį. Jos požiūriu, erdvė ir joje vykstantys procesai, dalyvaujantys veikėjai, daiktai, diskursai vienas kitą veikia ir formuoja²⁸. Sekant šiomis diskusijomis, disertacijoje nebrėžiama skirtis tarp erdvės ir vietos sąvokų, dažniausiai vartojant erdvės sąvoką, kuri apibrėžiama kaip taki ir dinamiška.

Tyrimo kontekstui svarbūs ne tik architektūros istorikų, bet ir socialinės istorijos specialistų darbai. Šiame darbe siūloma išplėsti *urbanistikos* terminą, kuris iki šiol Lietuvos akademiniam diskurse architektų buvo įtvirtintas kaip idealus ekspertų suplanuotas miestovaizdis. Disertacijoje siūloma urbanistikos sąvoka apibrėžti platesnę miestovaizdžio visumą, įtraukiant tiek architektūros pastatus, tiek kitokią, pavyzdžiui, neplanuotai iškilusią, fizinę miesto aplinką (tokią kaip savadarbiai sandėliukai, garažai, tvoros, užtvaros, daržai ir pan.). Urbanistikos sąvoką papildytų *urbanizmo (miestiškumo)* terminas, apimantis miesto kultūros ženklus, kurie įgyja tiek materialias, tiek ir nematerialias formas. Šios sąvokos angliakalbėje miesto studijų literatūroje yra nusistovėjusios, daugelis jų atkeliavusios iš miesto sociologijos, tačiau kol kas nėra plačiai vartojamos Lietuvos akademinėje literatūroje. Pastaraisiais metais šiuos terminus į lietuvių kalbą bando įvesti miesto sociologės Dalia Čiupailaitė²⁹, Veronika Urbonaitė³⁰, filosofė Jekaterina Lavrinec³¹.

²⁸ Monica Rūthers, *Moskau bauen. Von Lenin bis Chruščev. Öffentliche Räume zwischen Utopie, Terror und Alltag*, Böhlau Verlag, 2007, 20–33.

²⁹ Dalia Čiupailaitė, *Būsto projektai kaip nauja erdvė posocialistiniame mieste*, daktaro disertacija, VU, 2014.

³⁰ Veronika Urbonaitė-Barkauskienė, Vilniaus graffiti žemėlapis kaip socialinės miesto kaitos indikatorius: Naujininkų rajono atvejis, *Santalka: Filosofija, Komunikacija*, 2014, T. 22, nr. 1, 53–68.

³¹ Jekaterina Lavrinec, Miesto studijos: tyrimo taktikos ir pilietinis aktyvumas, *Santalka*, 2014, T. 22, nr. 1, 1–3.

Jau kuris laikas yra pastebima, kad tradicinė dizaino ir architektūros istorija iki šiol mažai dėmesio teikia santykiui tarp žmonių ir materialiosios kultūros objektų, todėl kviečiama į architektūros istoriją įtraukti ir socialinius santykius, asmenines istorijas ir materialių objektų istorijas³². Tai siekiama atlikti ir šiame darbe.

Grégoire'as Mallard'as siūlo įtampą tarp vizijų ir konkrečių vietų nagrinėti *porinių biografijų* metodu, atskiriant į reprezentaciją orientuotas vartojimo vietas, kurios produkuoja žinias, nuo į išgyvenimą orientuotų individualių vietų³³. Panašus metodas pasirinktas šiame tyrime, kuriame bandomi aprašyti atotrūčiai tarp skirtingų pasirinktos miesto vietos „biografijų“, nepamirštant, kad šis įsivaizduojamų arba idealių erdvių ir konkrečių vietų atskyrimas yra teorinis konstruktas, apibrėžiantis tokias, nuolat kintančias ir viena kitą veikiančias sferas. Kultūros studijų atstovai taip pat akcentuoja *patirties* reikšmę, leidžiančią sujungti skirtingus tyrimo mastelius ir apibrėžti ją kaip „diskursyvią artikuliacijos vietą“, kurioje ir kuriai veikiant yra formuojamos ir konstruojamos tapatybės“³⁴.

Trūkis ir atotrūkis

Disertacijoje kaip svarbus pokario Vilniaus urbanistikos veiksnys tiriamas atotrūkis tarp oficialiųjų miesto vizijų ir realaus miestovaizdžio. Identifikuojami šių vieną ir tą pačią erdvę aprašančių diskursų neatitikimai sąlygoja semantinį *trūkį* ir naujų reikšmių generavimą. Teoriniu požiūriu *trūkio* sąvoka nurodo į tam tikrą prasmės trūkį ar tarpą, kuris šiuolaikinėje poststruktūralizmo

³² Greg Stevenson, *Archeology as the Design History of the Everyday, Archeologies of the Contemporary Past*, ed. Victor Buchli, Gavin Lucas, New York: Routledge, 2001, 52.

³³ Gregoire Mallard, *Studying Tensions between Imaginary Spaces and Concrete Places: the Method of Paired Geographies Applied to Scientists Laboratory Lives, Historical Social Research. Special Issue: Spatial Analysis in Social Sciences and Humanities*, 2014, 115–120.

³⁴ Gray, 25.

teorijoje suvokiamas kaip tuštuma, teikianti erdvės įvairiausių diskursų galimybėms³⁵. *Trūkio* laukas teoriškai suvokiamas kaip apimantis pernelyg įvairias prasmes ir generuojantis prasmių perteklių ir todėl šį lauką tampa sudėtinga apibrėžti bei kontroliuoti. Galios lauke šis trūkis gali tapti tam tikra chaotiškesne, bet kartu laisvesne teritorija, kurioje gali skleistis kitur sunkiai įsivaizduojami reiškiniai. *Trūkio* apibrėžimas yra parankus bandant suprasti iš pirmo žvilgsnio paradoksalius, ideologizuotai kultūrai prieštaraujančius, bet dešimtmečiais greta egzistavusius reiškinius. Tokių paradoksalių koegzistencijų pokaryje ir visu sovietmečiu buvo gausu.

Victoras Buchlis ankstyvojo sovietinio socializmo archeologijoje naudoja „trūkio dominuojančios kultūros audinyje“ sąvoką. Jis teigia, kad trūkio vieta niekuomet nebūna tuščia. Atvirkščiai, ji tampa palankia terpe net ne vienam alternatyviam, o daugeliui labai įvairių ir prieštaringų semantinių diskursų. Čia jis pasitelkia politikos teoretikų Ernesto Laclau ir Chantal Mouffe pavyzdį apie tuščią karaliaus sostą, kur nesant vienintelės galimos karaliaus figūros atsiranda trūkis arba galimybė toje vietoje vienu metu koreliuoti kelioms semantinėms sistemoms. Buchlio metodas šiam darbui aktualus ir dėl jo pasirinkto tyrimo objekto. Buchlis tyrinėjo materialiąją ankstyvojo sovietmečio kultūrą ir analizuodamas garsiojo Narkomfino pastato (porevoliucinį socialinį eksperimentą įkūnijantis daugiabutis SSRS Liaudies finansų komisariatui, pastatytas 1928 m. Maskvoje, arch. M. Ginzburg ir I. Milinis) daiktinę istoriją atvėrė svarbius SSRS socialinės ir politinės istorijos pjūvius. Buchlis pradeda savo tyrimą nuo klausimo, kaip viena iš jo tyrime dalyvavusių namo gyventojų Jelena Andrejevna vienodai atsidavusi galėjo valyti dulkes nuo ikonų ir nuo Stalino raštų tomų. Šis klausimas demonstruoja, kaip Buchlis, stebėdamas materialiąją tiriamojo laikotarpio kultūrą, randa semantinį trūkį – paradoksalią skirtingiems diskursams atstovaujančių objektų koegzistenciją, ir, sekdamas daiktų istorijų pėdsakais, nupiešia platų socialinį tiriamo laikotarpio paveikslą³⁶.

³⁵ „Diskurso trūkio“ (angl. *discursive gap*) sąvoką 1977 m. sociolingvistikoje įvedė Basilas Bernsteinas, politinio diskurso teorijoje 1985 m. panaudojo Ernestas Laclau ir Chantal Mouffe, panašią reikšmę įgijo miesto dykros (angl. *urban void*) sąvoka architektūros teorijoje XX a. 9 deš., žr. Kristiaan Borret, *The 'Void' as a Productive Concept for Urban Public Space, The Urban Condition: Space, Community, and the Self in the Contemporary Metropolis*, Rotterdam: 010 Publishers, 1999, 237–241.

³⁶ Buchli, op. cit., 4.

Tyrinėjant pokario Vilniaus centro realybę ir turint galvoje itin centralizuotą miestų planavimą, stebina analogiški kontrastai: nepaisant 1948 m. draudimo miesto centre laikyti gyvulius, per penkiasdešimt metrų nuo Lenino paminklo iki pat 7-ojo deš. vidurio buvo auginamos kiaulės ir drikėsi pusiau pastoralinis peizažas; visą sovietmetį pagrindinis Vilniaus Lenino paminklas stovėjo Šv. Jokūbo ir Pilypo sakralinio komplekso fone; pirmasis sovietinio Vilniaus daugiabutis buvo pastatytas remiantis po revoliucijos demonizuotų XIX a. „nuomojamų daugiabučių“ planine struktūra su ankštais tarnaičių kambariais, kuriuose ir gyveno privačiai samdomos moterys. Ideologiškai nesuderinamos gyvenamosios aplinkos koncepcijos koegzistavo ne tik viename miesto rajone, bet ir viename pastate. Mokslininkams skirtas sovietinis daugiabutis buvo prabangesnis už panašiu laiku statytą LSSR Ministrų Tarybos daugiabutį, bet iškart po statybų dauguma prabangių Mokslininkų namo butų buvo paversti „komunalkėmis“, o kieme šalia laikinų gyvenamųjų barakų ir negrįstų gatvelių buvo įrengti teniso kortai. Tokie kasdienės aplinkos paradoksai buvo išplitę visose gyvenimo sferose ir, regis, nekėlė nuostabos amžininkams. Toks iš pirmo žvilgsnio sunkiai sugretinamų, kontrastuojančių ir prieštaringų reiškinių paplitimas kaip tik ir skatina ieškoti jų priežasčių.

Erdvės naudojimas ir kasdienybė

Šiam darbui dėl į sociologinį kasdienybės tyrimą įtraukto geografinio matmens svarbios Michelio de Certeau teorijos³⁷. Autorius kalba apie socialinių veiksmų topografijas miestuose ir pasiūlo įrankius erdviškai tyrinėti tokias šiaip jau sunkiai sučiuopiamas ir teoriškai analizuojamas veiklas kaip kasdienis socialinių veikėjų judėjimas. Šiame darbe de Certeau teorijos naudojamos siekiant rekonstruoti kasdienės vilniečių praktikas architektūriniu ir urbanistiniu aspektu, pasitelkiant *trajektorijos* ir *erdvės naudojimo* (angl. *consumption of space*) sąvokas. Judėjimo trajektorija šiuo atveju suvokiama kaip fiksuojamų judėjimo taškų seka, kurią galima sužymėti plokštumoje ir

³⁷ Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1988.

pagal ją braižyti įsivaizduojamą žemėlapi³⁸. *Erdvės naudojimo sąvoką* de Certeau glaudžiai sieja su pačios „populiariosios arba kasdienės praktikos“ samprata kaip „darymu“, t. y. „tam tikru veikimu, kurį nulemia tam tikras mąstymo būdas [...], ir kurių kombinacija negali būti atsiejama nuo naudojimo veiklos“³⁹. *Erdvės naudojimo sąvoka* šiame darbe pasitarnauja identifikuojant architektūros objektus ir jų funkcijas, kurie tampa judėjimo tikslu, ir taip topografiškai fiksuojant praktikų, judėjimo taškus⁴⁰. De Certeau *kasdienybę* netiesiogiai apibrėžia kaip asmeninę erdvės naudojimo praktikų visumą, kuri susiformuoja santykyje su kitais ir atitinkamomis kitų praktikomis⁴¹.

Aptartą teorinį lauką reikšmingai papildo vokiškos *Alltagsgeschichte* kontekste Monicos Rūthers suformuoti instrumentai, kuriais ji nagrinėja pokario Maskvos centrinės Gorkio gatvės istorijos aspektus⁴². Rūthers aprašo tiriamas vietas, koncentruodamasi ties keturiomis jų charakteristikomis – planavimu, statyba, naudojimu ir prasme. Ji teigia, kad erdvės formavimosi procesas yra abipusis – tuo pat metu struktūruojantis ir struktūrą reprodukuojantis. Individo ir struktūros mastelius tyrėja jungia „tirštu“ komunikacijos proceso konkrečioje vietoje aprašymu, apimančiu viešų erdvių savybių, funkcijų, intencijų, veikėjų patirties, elgesio sąsajas, kurios skleidžiasi spontaniškose kasdienėse praktikose⁴³.

Ištekliai

Pagrindiniai tyrimo šaltiniai atsirinkti atsižvelgus į tyrimo tikslą. Siekiant užčiuopti laikotarpio urbanizmui būdingą atotrūkį, viena vertus, teko peržiūrėti oficialiuosius laikotarpio šaltinius, o kita vertus, ieškoti šaltinių, teikiančių informacijos apie pirminių sumanymų kaitą, jos priežastis ir

³⁸ Ibid., 35.

³⁹ Ibid., XV.

⁴⁰ Ibid., 31.

⁴¹ Ibid., XI.

⁴² Monica Rūthers, The Moscow Gorky Street in late Stalinism. Space, History and Lebenswelten, *Late Stalinist Russia. Society between Reconstruction and Reinvention*, Routledge, 2006, 247–268.

⁴³ Monica Rūthers, *Moskau bauen..*, 17–33.

rezultatus. Daugelis pirmųjų pokario metų procesų prastai ir skurdžiai dokumentuoti. Atliekant tyrimą buvo peržiūrėti buvusio Vilniaus miesto projektavimo instituto⁴⁴, Vilniaus miesto komunalinio projektavimo instituto⁴⁵, LSSR architektų sąjungos⁴⁶, LSSR mokslų akademijos⁴⁷, Vilniaus miesto darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto⁴⁸ archyvai nuo 1944 iki 1966 m. Dalis dokumentų rasta ir UAB „Urbanistika“ archyve, kuris po Vilniaus miesto projektavimo instituto likvidavimo perėmė dalį generalinių miesto planų projektų. Apžvelgus prieinamus dokumentus, paaiškėjo, jog maždaug nuo 1950 m. stiprėjo visuotinis biurokratizacijos, dokumentavimo ir atsiskaitymo imperatyvas, tad nuo 6 deš. pradžios daugelio procesų dokumentacija tapo žymiai nuoseklesnė.

Pirmoji šaltinių grupė buvo urbanistiniai ir pastatų brėžiniai, jų aiškinamieji raštai ir kiti tekstiniai bei vaizdiniai dokumentai, susiję su Lukiškių kvartalo planavimu ir su 1953 m. miesto generaliniu planu. Svarbiausi disertacijoje tiriami šaltiniai: 1949 m. Vilniaus miesto centrinės dalies rekonstrukcijos projektas ir jo korekcijos, 1949 m. parengtas LMA komplekso projektas, 1961 m. Lukiškių kvartalo pertvarkymo projektiniai pasiūlymai, Mokslininkų namų daugiabučio brėžiniai, LMA aspirantų bendrabučio, daugiabučio mokslininkams bei Respublikinės bibliotekos projektavimo dokumentacija, minėtus pastatus bei kvartalo kasdienybę fiksuojančios nuotraukos.

Antras svarbus šaltinių blokas buvo sakytinė istorija, reikšmingai papildžiusi tyrimo išteklius. Tyrimo metu nuo 2010 m. iki 2016 m. atlikta dvidešimt interviu. Trys iš jų ekspertiniai – su dviem vyresniosios kartos architektais Vytautu Brėdikiu ir Algimantu Nasvyčiu ir vienu vyresniosios kartos sociologu Sergejumi Rapoportu – buvo skirti išsiaiškinti profesionalų, aktyviai dirbusių 6 deš. pab.–7 deš. pr., savivoką ir aplinką. Jie labiausiai pasitarnavo rašant dvi pirmąsias darbo

⁴⁴ VAA, f. 1036.

⁴⁵ VAA, f. 1011.

⁴⁶ LLMA, f. 87.

⁴⁷ LCVA, f. R-1001.

⁴⁸ VAA, f. 761, 762.

dalis apie Lukiškių kvartalo vizijas ir jų korekcijas. Kiti septyniolika interviu su buvusiais bei esamais Lukiškių kvartalo arba Vilniaus centro gyventojais, prisimenančiais miesto aplinką ne vėliau kaip nuo 6-ojo deš. pradžios arba galinčiais perteikti savo tėvų pasakojimus, padėjo papildyti rašytinius išteklius rekonstruojant tiriamos teritorijos kasdienybės topografijas, patirtis ir fizinę aplinką. Kiek leido aplinkybės, buvo kalbinami žmonės, pokaryje priklausę skirtingoms profesijoms ir amžiaus grupėms. Iš šios grupės respondentų apklausta vienuolika moterų ir šeši vyrai. Apklausta dešimt vyresniosios kartos atstovų, kurių amžius tarp 70 ir 90 metų (gimę XX a. 3–5 deš.), ir aštuoni vidurinėsios kartos atstovai, kurių amžius tarp 50 ir 65 metų (gimę XX a. 5–6 deš.). Trys respondentės turėjo vidurinį aukštesnįjį išsilavinimą, keturiolika buvo baigę universitetines tikslųjų ar humanitarinių mokslų studijas. Ne visus pokalbius buvo galimybė įrašyti, nes keletas pokalbių vyko spontaniškų susitikimų metu, su kai kuriais respondentais pokalbiai vyko triukšmingoje aplinkoje, keliems įrašymo technika kėlė įtampą, todėl šie pokalbiai buvo konspektuojami. Šio darbo prieduose pateikiami trijų interviu transkriptai bei vieno pokalbio konspektas. Kiti pokalbiai saugomi autorės asmeniniame archyve.

Buvo siekiama atrinkti kuo ankstesnę ir kuo ilgesnę Vilniaus centro istoriją prisiminti galinčius respondentus. Respondentų buvo klausinėjama, nuo kada jie arba jų tėvai gyveno Vilniuje, kokie yra jų ankstyviausi prisiminimai apie šį miestą ir gyvenamąją aplinką, kaip atrodė kvartalas, fizinė aplinka, kokie buvo kaimynai, kurioje buto dalyje jie gyveno, kaip bendravo su kaimynais, kaip naudodavo įvairias buto, namo, kiemo ir apylinkių erdves. Respondentų taip pat buvo prašoma pasidalyti buvusios gyvenamosios aplinkos nuotraukomis, tačiau tyrimui tiesiogiai naudingos vaizdinės medžiagos pavyko surinkti negausiai. Pokalbiai nebuvo visiškai anonimiški, kadangi šio darbo autorė kai kuriuos respondentus pažinojo asmeniškai, su kai kuriais siejo profesiniai ryšiai. Interviu vykdavo apie 1,5–2 val., dauguma jų buvo ilgi ir sudėtingi, respondentus klausimai dažnai paskatindavo leisti į su interviu nesusijusius pasakojimus. Pokario prisiminimų naratyvai pynėsi su egzotiškais asmeniniais prisiminimais, vėlesnių laikų politiniais kontekstais ar dabartiniais interesais; daugelis respondentų stengėsi save ir savo gyvenimo istorijas korektiškai pozicijuoti dabarties atžvilgiu. Kai kurie pokalbiai suteikė nedaug medžiagos tyrimui, tačiau ir šie nedideli fragmentai buvo vertingi, nes, sugretinus su kitais šaltiniais, padėjo rekonstruoti tyrimui aktualius

aspektus. Apklaustiesiems rūpėjo skirtingi Vilniaus centro istorijos aspektai, tačiau tam tikra informacija ir pasikartojimai leido kurti tvirtesnius darbo teiginius.

Sakytinė istorija tyrime buvo panaudota dvejopai. Viena vertus, ji buvo svarbi mikroistoriniam kvartalo socialinio gyvenimo tyrimui, nes leido pažvelgti į asmenišką žmonių pastato erdvių patirtis ir jų naudojimą, santykius su kaimynais, amžininkų požiūrį į pastato lokaciją miesto centro kontekste. Kita vertus, turint galvoje anksčiau minėtų archyvinių šaltinių fragmentiškumą, pokalbių metu buvo renkama ir faktinė informacija, kuri buvo tikrinama lyginant su kitomis šaltinių grupėmis, tokiomis kaip kitų kalbintų žmonių liudijimai arba laikotarpio spauda⁴⁹. Renkant ir analizuojant sakytinius šaltinius, buvo vadovaujama sakytinės istorijos tyrinėtojų bei atminties studijų atstovų išplėtotomis metodologinėmis priemonėmis, kurios atsiminimus apibrėžia kaip dinamišką nuolatos perkonstruojamą naratyvą, priklausomą nuo pasakotojo ir pasakojimo patirčių bei kontekstų⁵⁰.

Trečia šaltinių grupė buvo dienoraščiai ir memuarai, iš kurių reikėtų išskirti publikuotus pokario Vilniaus vyriausiojo architekto Vladislavo Mikučiano prisiminimus⁵¹. Apžvelgus pirminių šaltinių pobūdį, tenka konstatuoti, kad tyrime Lukiškių kvartalo istorija rekonstruota tiek, kiek ją buvo galima sudėlioti iš įvairių, pabirų ir gana fragmentiškų šaltinių.

Įvairiems tyrimo aspektams pasitelkta laikotarpio spauda – tokie pagrindinių pokario sovietinių institucijų dienraščiai kaip „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“, savaitraščiai „Švyturys“, „Literatūra ir

⁴⁹ Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991; John Foot, Microhistory of a house: memory and place in a Milanese neighbourhood 1890-2000, *Urban History*, 34, 3, 2007, 431–452; Aurimas Švedas, Sakytinės istorijos galimybės ir ribotumai sovietmečio tyrimuose, 2012 01 24 skaityta paskaita LLTI Sovietmečio seminarų serijoje, interneto prieiga: <http://www.llti.lt/failai/file/audio/AS.mp3>.

⁵⁰ Aleida Assmann, Transformations between History and Memory, *Social Research*, 2008, t. 75, Nr. 1; *Collective Memory and Collective Identity*, 49–72; Gray, 107–125.

⁵¹ Vladislavas Mikučianis, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, parengė Rasa Dičiuvienė, Vilnius: VDA, 2002.

menas“, mėnraščiai „Tarybinė moteris“, „Jaunimo gretos“ bei Maskvoje leidžiamas architektūros žurnalas *Архитектура СССР*, nuo 1941 m. tapęs SSRS architektūros akademijos leidiniu ir kartu oficialiosios SSRS architektūros politikos tribūna.

Iširtumas

Darbe remiamasi Lietuvos architektūros istorikų, dailėtyrininkų ir paveldosaugininkų veikalais apie įvairius Vilniaus sovietinės ir ikisovietinės istorijos aspektus, taip pat bendra sovietologine literatūra, susijusia su tyrimu apžvelgiamomis temomis arba analogiškais kitų sovietinių ir socialistinio regiono miestiškumo istorijomis.

Tyrinėtojų susidomėjimas Lietuvos pokario urbanistikos ir architektūros istorija daugiau dėmesio sulaukė pastarąjį dešimtmetį. Dauguma jų nagrinėjo Vilniaus urbanistikos istoriją, mažiau dėmesio kol kas skirta kitoms Lietuvos vietoms. Iki šiol architektūros istorikai daugiau nagrinėjo Lietuvos sovietinę modernizmo architektūrą, jų tyrimai papildė aktualias tarptautines modernistinio paveldo diskusijas⁵². Aktyviausiai sovietinės Lietuvos architektūros studijas plėtojo architektūros istorikai Marija Drėmaitė ir Vaidas Petrulis, kurių drauge su dizaino istorike Jūrate Tutlyte 2012 m. parengta monografija „Architektūra sovietinėje Lietuvoje“ buvo vienas pagrindinių šio tyrimo atramos taškų⁵³. Šioje monografijoje apžvelgta Lietuvos sovietinės architektūros ir urbanistikos istorija, įtraukiant politinius, ideologinius, ekonominius ir technologinius kontekstus, išsamiai aptarta sovietinės architektūros istoriografija ir apibrėžtos pagrindinės sovietinės architektūros istorijos sąvokos. Kituose minėtų autorių darbuose aptariami tokie reikšmingi atskiri sovietinės Lietuvos architektūros aspektai kaip stiliaus,

⁵²Jas paskatino 1988 m. įsikūrusio tarptautinio *Docomomo* (Tarptautinio modernaus judėjimo pastatų, vietų, kaimynsčių dokumentavimo ir konservavimo komiteto) veikla, kuri posovietinėse šalyse ypač išplito po 2000 m., ir kitų tarptautinių iniciatyvų.

⁵³ Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, Jūratė Tutlytė, *Architektūra Sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.

regionalizmo problemos, etiniai ir filosofiniai paveldo klausimai⁵⁴; rekonstruota pokario Vilniaus Senamiesčio pertvarkymo istorija, sovietinės masinės statybos ir urbanistikos istorija Lietuvoje⁵⁵. Atskirus sovietmečio architektūros reiškinius taip pat tyrinėjo dailėtyrininkės Lolita Jablonskienė⁵⁶, Rasa Antanavičiūtė⁵⁷, Regina Lakačauskaitė⁵⁸, Eglė Juocevičiūtė⁵⁹, architektai Liutauras Nekrošius⁶⁰, Indrė Ruseckaitė⁶¹, Julija Reklaitė⁶². Reikšmingas ir bendras laikotarpio architektūros objektus katalogizuojantis autorių kolektyvo parengtas leidinys „Vilnius 1900–2016. Vilniaus architektūros gidas“⁶³. Modernistinę sovietmečio architektūrą dokumentavo ir

⁵⁴ Vaidas Petrulis, *Sovietmečio visuomeninių pastatų architektūra Lietuvoje: stilistinė raida ir sociokultūriniai kontekstai*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU, 2005; Vaidas Petrulis, Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje, *Urbanistika ir architektūra*, 2005 m., t. XXIX, nr. 1, 3–12; Vaidas Petrulis, Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos, *Urbanistika ir architektūra*, 2006 m., t. XXX, nr. 3, 134–142; Vaidas Petrulis, Soviet Modernism as a Heritage in Post-Soviet Society, *Symposium Proceedings: Identification, Advocacy, and Protection of Post-World War II Heritage*, ed. S. J. Kelley and T. G. Harboe, Chicago, 21 June 2007, 127–133.

⁵⁵ Marija Drėmaitė, Naujas senasis Vilnius: senamiesčio griovimas ir atstatymas 1944–1959 m., *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. G. Jankevičiūtė, Vilnius: LDID, VDA leidykla, 2010, 183–200; Marija Drėmaitė, Perfect Representations of Soviet Planned Space: Mono-industrial towns in the Soviet Baltic Republics in the 1950s-1980s, (su Andis Cinis, Mart Kalm), *Scandinavian Journal of History*, vol. 33, is. 3, Routledge, 2008, 226–246; Marija Drėmaitė, Šiaurės modernizmo įtaka „lietuviškajai architektūros mokyklai“ 1956–1969 m., *Menotyra*, 2011, T. 18, Nr. 4, 308–328.

⁵⁶ Lolita Jablonskienė, *Senamiesčių interjerų pertvarka Lietuvoje: kultūriniai ir stilistiniai daiktinės aplinkos formavimo aspektai*, daktaro disertacija, Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1995.

⁵⁷ Rasa Antanavičiūtė, *Regionalizmas architektūroje. Teorija ir praktika XX a. Lietuvoje*, magistro baigiamasis darbas, vad. Algimantas Mačiulis, Vilnius: VDA, 2000.

⁵⁸ Regina Lakačauskaitė, Miestiečio butas sovietų Lietuvoje 1945–1990, *Naujasis Židinys*, 2010, nr. 1–2.

⁵⁹ Eglė Juocevičiūtė, *Suomijos modernizmo reikšmė Lietuvos architektūros modernizacijos procese 1955–1969*, dailėtyros magistro baigiamasis darbas, vad. Lolita Jablonskienė, Vilnius: VDA, 2012.

⁶⁰ Liutauras Nekrošius, XX a. architektūros utopijų etiniai aspektai, *Urbanistika ir architektūra*, t. 31, nr. 1, 2007, 67–74; Liutauras Nekrošius, Sovietinių metų architektūra kaip kultūros vertybė. Vilniaus atvejis, *Urbanistika ir architektūra*, t. 36, nr. 1, 2012, 38–53. Interneto prieiga: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3846/20297955.2012.679786>.

⁶¹ Indrė Ruseckaitė, Sovietmečio gyvenamųjų rajonų erdvinės struktūros kaita (Vilniaus miesto pavyzdys), *Subalansuotos plėtros idėjų raiška architektūroje ir teritorijų planavime = Ideas of sustainable development in architecture and territorial planning*, Kaunas: Technologija, 2009, 104–117; Indrė Ruseckaitė, Sovietinių metų gyvenamieji rajonai Vilniuje: tipišumo problema, *Urbanistika ir architektūra*, t. 34, nr. 5, 2010, 270–281; Indrė Ruseckaitė, Aušra Černauskienė, Monolito eksperimentas Vilniuje: tarp idėjos ir pragmatiško, *Architektūra ir urbanistika*, t. 36, nr. 3, 2012, 194–208.

⁶² Julija Kšivickaitė, Sovietmečio modernizmo architektūros praradimai Lietuvoje, *Urbanistika ir architektūra*, t. 32, nr. 3, 2008, 173–182.

⁶³ *Vilnius 1900–2016. Vilniaus architektūros gidas*, Vilnius: Baltos lankos, 2016.

analizavo vyresniosios kartos architektai Algimantas Mačiulis⁶⁴, Jurgis Vanagas⁶⁵, Jonas Minkevičius⁶⁶ ir kt., tačiau šiuos autorius laikau tiriamojo laikotarpio amžininkais ir aktyviais dalyviais, todėl jų tekstais remiuosi ne tiek kaip Lietuvos sovietinės architektūros istoriografija, kiek kaip pirminiais laikotarpio šaltiniais.

Šiam tyrimui buvo svarbūs ne tik architektūros istorikų, bet ir istorikų, dailėtyrininkų, kultūrologų darbai, suteikę tyrimui duomenų apie įvairius istorinius Vilniaus pokario kontekstus arba svarbūs savo teorinėmis ir metodologinėmis įžvalgomis. Pokario Vilniaus pertvarkymo planus iš naujų teorinių perspektyvų (įtraukdama nacionalizmo ir atminties studijų teorines prieigas) nagrinėjo dailėtyrininkė Rasa Antanavičiūtė savo disertacijoje apie politinį Vilniaus ženklumą⁶⁷; istorikės Rasa Čepaitienė, Živilė Mikailienė domėjosi pokario Vilniaus centro rekonstrukcijos planais kaip naujųjų ideologinių ritualų scenografija⁶⁸. Istorikas Karolis Kučiauskas analizavo tarpukario Vilniaus urbanistinių planų tęstinumą karo ir pokario laikotarpiu, koreguodamas nusistovėjusią istoriografijos nuostatą dėl radikalaus projektavimo lūžio stalininiu laikotarpiu⁶⁹.

⁶⁴ Algimantas Mačiulis, *Dailė architektūroje*, Vilnius: VDA, 2003; Algimantas Mačiulis, *Architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai*, Vilnius: VDA, 2007; Algimantas Mačiulis, *Permainingi metai: architekto užrašai*, Vilnius: VDA, 2008; Algimantas Mačiulis, *Vytautas Edmundas Čekanauskas: architektas*, Vilnius: VDA, 2011.

⁶⁵ Jurgis Vanagas, *LSSR stambiųjų miestų gyvenamosios aplinkos urbanistikos tobulinimo sociologinis aspektas*, daktaro disertacija, KPI, 1981; Jurgis Vanagas, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas. Sociologinis aspektas*, Vilnius: Technika, 1992, ir kt.

⁶⁶ Jonas Minkevičius, *Architektūra ir jos tolesnio vystymosi perspektyvos*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962; Jonas Minkevičius, *Miestai vakar, šiandien ir rytoj*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.

⁶⁷ Rasa Antanavičiūtė, „Stalininis penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947–1952, *Menotyra*, 2009, T. 16, nr. 3–4, 150–169; Rasa Antanavičiūtė, Eglė Mikalajūnaitė, *Vilniaus paminklai. Kaitos istorija*, parodos katalogas, Vilniaus dailės akademija, 2012; Rasa Antanavičiūtė, *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953 metais*, daktaro disertacija, vadovė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: VDA, 2015.

⁶⁸ Rasa Čepaitienė, „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje: Vilniaus ir Minsko atvejai, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: LII, 2011, 171–224; Živilė Mikailienė, *Soviet Vilnius: Ideology and the Formation of Identity*, *Lithuanian Historical Studies*, 2011, T. 15, 171–189; Živilė Mikailienė, *Vilnius sovietmečiu: ideologija ir miesto tapatumo formavimas, (1940–1988)*, daktaro disertacija, vad. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: LII, 2015.

⁶⁹ Karolis Kučiauskas, *Profesoriaus Mariano Morelowskio kelias į 1944-uosius: valdžios, kolegos, vertinimai*, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 77–78, *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, red. Dalia Klajumienė, 2015, 219–240.

Šio tyrimo socialiniams-istoriniams kontekstams lokalizuoti buvo svarbūs šie veikalai: dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės Kauno meno lauko studija Antrojo pasaulinio karo pradžioje⁷⁰, kultūrologės Violetos Davoliūtės monografija apie Vilniaus sovietmečio modernėjimo kultūrą⁷¹, istorikų darbai: Tomo Vaisetos disertacija, kurioje sovietmečio ideologinės praktikos tyrinėjamos taikant šiuolaikines teorines perspektyvas⁷², Vitalijos Stravinskienės Vilniaus gyventojų pokario migracijos tyrimai⁷³, Dalios Marcinkevičienės sovietinės traumos ir Aurimo Švedo sovietinės istoriografijos analizės, atliktos pasitelkus sakinės istorijos tyrimo metodus⁷⁴, Valdemaro Klumbio inteligentijos ir disidentiškumo problemų analizė⁷⁵, Viliaus Ivanausko sovietmečio elito tyrimai⁷⁶, Sauliaus Grybkausko sovietmečio ekonominės istorijos analizė⁷⁷.

Dauguma čia paminėtų pastarojo dešimtmečio sovietmečio tyrimų daugiausia dėmesio skyrė sovietmečio elito (tiek oficialiojo, tiek ir neoficialiojo) formavimuisi, socialiniam ir politiniam vaidmeniui, aplinkai, jo įtakai platesniems sovietmečio Lietuvos kultūros klausimams, daugelis istorikų taip pat rėmėsi būtent išsilavinusių laikotarpio žmonių sakybine istorija, atsiminimais, dienoraščiais, kadangi inteligentija labiau linkusi sąmoningai fiksuoti savo liudijimus, kurti nuoseklius pasakojimus.

Tyrimo kontekstui reikšmingi buvo ir kiti istorikų veikalai, tyrinėjantys į šio tyrimo topografijos arba temų lauką patenkančius objektus, pavyzdžiui, Ingridos Tamošiūnienės Šv. Jurgio prospekto

⁷⁰ Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

⁷¹ Violeta Davoliūtė, *The Making and Breaking of Soviet Lithuania. Memory and Modernity in the Wake of War*, London: Routledge, 2013.

⁷² Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė (vėlyvojo sovietmečio Lietuva, 1964–1984)*, Vilniaus universitetas, 2012.

⁷³ Vitalija Stravinskienė, *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Vilnius: LII, 2011.

⁷⁴ Dalia Marcinkevičienė, *Prijaukintos kasdienybės. 1945–1970 metai. Lietuvos moterų biografiniai interviu*, Vilnius: VU, 2007; Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009.

⁷⁵ Valdemaras Klumbys, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*, daktaro disertacija, VU, 2009.

⁷⁶ Vilius Ivanauskas, *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)*, Vilnius: LII leidykla, 2011.

⁷⁷ Saulius Grybkauskas, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985*, Vilnius, LII leidykla, 2011.

projektavimo ir statybos istorija⁷⁸. Kalbant apie atskirų pokario Vilniaus architektūros objektų studijas, XXI a. pirmąjį dešimtmetį organizuoti architektūriniai Lukiškių aikštės rekonstrukcijos konkursai išprovokavo atidžiau domėtis šios aikštės istorija, šia proga pasirodė straipsnių bei diskusijų, suteikusių vertingos pirminės informacijos apie pokario Vilniaus urbanistines vizijas⁷⁹. Be šių studijų, Lietuvos mokslininkai kol kas mažiau dėmesio skyrė išsamesniems konkrečių atvejų tyrimams, nors mažesnės apimties tyrimai leidžia detaliau išnagrinėti konkrečią empirinę medžiagą ir neretai koreguoti ar tikslinti bendresnių studijų išvadas.

Tyrimas remiasi užsienio sovietologine literatūra, kuri ne tik suteikė darbui kontekstualių įžvalgų, bet ir padėjo apibrėžti tyrimo metodologines perspektyvas. Daugelį aktualių sovietinio pokario tyrimų išsamiai apibendrina Juliana Fürst sudarytame straipsnių rinkinyje „Vėlyvojo stalinizmo Rusija. Visuomenė tarp pertvarkos ir savęs perkūrimo“⁸⁰, įvardydama atidesnio sovietologijos studijų dėmesio pirmam pokario dešimtmečiui stygių. Dažniausiai šis laikotarpis, kurio pradžia siejama su pokariu, o pabaiga – su Stalino mirtimi, sovietologų inertiškai suvokiamas kaip 4 deš. sovietų kultūros tąsa ir kulminacija (ir pagal tai įvardijamas brandžiojo, aukštojo arba vėlyvojo stalinizmo terminais), neatsižvelgiant į specifines šio laikotarpio savybes, ypač aštrias prieštaras tarp sudėtingos pokario realybės, pompastiškų karo pergalės genamų aspiracijų bei šių sąlygų suformuotų naujų socialinių tapatybių. Juliane Fürst įvardijo ir neseniai sovietologijos studijose įvykusį „antropologinį posūkį“, kurį praktikuoja jos sudaryto rinkinio autoriai⁸¹. Rinkinys ypač aktualus karo metais aneksuotų regionų tyrinėtojams, kadangi autoriai bando išryškinti naujų pokario tapatybių formavimąsi. Svarbios lyginamosios laikotarpio socialinio konteksto medžiagos

⁷⁸ Ingrida Tamošiūnienė, *Šv. Jurgio prospektas: nuo vizijos iki tikrovės*, I knyga 1817–1875 m., Vilnius: LNM, 2011.

⁷⁹ P.v., Zigmąs Daunora, Tomas Grunskis, Milda Aidukaitė, Algimantas Bakas, *Lukiškių aikštės ir aplinkos urbanistiniai tyrimai*, mokslinio darbo ataskaita, Vilniaus miesto plėtros departamentas, VGTU: Vilnius, 1997, 98; Tomas Grunskis, Lukiškių aikštės estetinės transformacijos problema Europos miesto aikščių tradicijos diskurse, *Urbanistika ir architektūra*, nr. 3, t. 14, 2000, 119–134; Kazys Šešelgis, Vilniaus miesto Lukiškių aikštės formavimo projektai, *Urbanistika ir architektūra*, nr. 2, t. 24, 1997, 32–53; Algis Vyšniūnas, Lukiškių aikštė – socialinio užsakymo evoliucija. Paminklas laisvės kovų dalyviams ar simbolis „Laisvė?“, *Urbanistika ir architektūra*, nr. 4, t. 32, 2008, 201–220.

⁸⁰ *Late Stalinist Russia. Society between Reconstruction and Reinvention*, ed. Juliane Fürst, Routledge, 2006.

⁸¹ *Ibid.*, 1–3.

tyrimui suteikė Donaldo Filtzerio gyvenimo kokybės apžvalga pokario Rusijoje⁸² bei Julie Hessler tekstai apie socialinius pokario prekybos aspektus ir sovietinės vartojimo kultūros formavimąsi⁸³, taip pat Jelenos Zubkovos sovietinės Rusijos karo ir pokario socialinio gyvenimo studija bei jos monografija apie Baltijos šalių okupacijos ir aneksijos istoriją⁸⁴.

Nors pokaris yra savitas sovietinės istorijos laikotarpis, tyrinėjant pasirinktos temos kontekstus, teko peržvelgti nemažai sovietologijos tekstų, skirtų bendriems 4-ojo deš. sovietinės kultūros aspektams. Pastarasis laikotarpis kol kas žymiai giliau ištyrinėtas nei pokaris. Būtent 4 dešimtmetyje, nepaisant kai kurių reformų, SSRS nusistovėjo kultūros praktikų visuma, kuri sukūrė tam tikrą ideologinę bazę, gyvavusią visą sovietmetį. Tuo laikotarpiu suformuoti, išryškėję ir įsibėgėję mechanizmai, procesai bei praktikos buvo adaptuoti ir pokario Lietuvoje.

Išsamiausiai stalininio laikotarpio Maskvos architektūrą ir jos teorinio diskurso formavimą tyrinėjo Aleksejus Tarchanovas ir Sergejus Kavtaradzė⁸⁵. Socialistinio miesto specifikos⁸⁶ diskusiją XX a. pab. aktualiai peržiūrėjo Anthony Frenchas⁸⁷, Timothy Coltonas⁸⁸ ir kt. Tyrimui svarbios buvo sovietinės architektūros tyrinėtojo semiotiko Vladimiro Papernyj įžvalgos, lyginančios 3-iojo ir 4-ojo deš. Maskvos architektūrinius diskursus, Karlo Schlögelio kultūrologinė studija apie

⁸² Donald Filtzer, Standard of Living versus quality of life. Struggling with the urban environment in Russia during the early years of post-war reconstruction, *Late Stalinist Russia...*, 81–102. Plačiau žr. monografiją Donald Filtzer, *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene and Living Standards 1943-1953*, Cambridge, 2010.

⁸³ Julie Hessler, The Stalinist Turn towards Consumerism, *Stalinism, New Directions*, ed. Sheila Fitzpatrick, Routledge, 2000, 182–209. Plačiau žr. Julie Hessler, *A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917-1953*, Princeton and Oxford, 2004.

⁸⁴ Jelena Zubkova, *Russia after the War. Hopes, Illusions and Disappointment, 1945-1957*, Armonk, New York: M.E. Sharpe, 1998; Jelena Zubkova, *Pabaltijys ir Kremlius, 1940–1953*, Vilnius: Mintis, 2010.

⁸⁵ Alexei Tarkhanov, Sergei Kavtaradze, *Stalinist Architecture*, London, 1992.

⁸⁶ Oleg Shvidkovsky, *Building in the USSR, 1917–1932*, London: Studio Vista, 1971; Nikolaj Miliutin, *Sotsgorod. The Problem of Building Socialist Cities*, Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 1974; James H. Bater, *The Soviet City. Ideal and Reality*, London: Edward Arnold, 1980.

⁸⁷ Anthony French, *Plans, Pragmatism and People. The Legacy of Soviet Planning for Today's Cities*, University College London Press, 1995.

⁸⁸ Timothy J. Colton, *Governing the Socialist Metropolis*, Harvard University Press, 1998.

politinius, architektūrinius ir antropologinius 1937 m. sovietinės Maskvos aspektus⁸⁹, Katerinos Clark 4-ojo deš. kultūros tyrimai⁹⁰. Disertacijos kasdienių praktikų tyrimams buvo reikšmingos Julios Obertreis, Lynne Atwood, Marko Mejerovičiaus, Irinos Paperno monografijos bei Blairo A. Ruble, Katerinos Gerasimovos straipsniai apie 4-ojo deš. sovietmečio komunalinius butus ir būsto politiką⁹¹, Claire Shaw straipsnis apie Maskvos Gorkio parko planavimo ir naudojimo ideologijas, Davido Hoffmanno prieškarinio Maskvos socialinių tapatybių analizė⁹². Tokius specifinius sovietmečio aspektus kaip sovietinę kasdienybę, mokslininkų kaip naujosios klasės iškilimą, politinę Stalino epochos naujosios prabangos reikšmę aktualiai tyrinėjo Natalija Lebina⁹³, Piotras Družyninas⁹⁴ ir Jukka Gronowas⁹⁵. Naudotasi ir klasikiniiais sovietologijos veikalais – Sheilos Fitzpatrick ir Veros Dunham studijomis apie naujos sovietinės vidurinėsios klasės kultūrą⁹⁶.

⁸⁹ Karl Schlögel, *Teroras ir svajonė. Maskva 1937-ieji*, Vilnius: Tyto alba, 2013.

⁹⁰ Katerina Clark, *Moscow, the Fourth Rome: Stalinism, Cosmopolitanism and the Evolution of Soviet Culture, 1931-1941*, Harvard University Press, 2011.

⁹¹ Julia Obertreis, *Traenen der Sozialismus. Wohnen zwischen Alltag und Utopie 1917-1937*, Koeln, Weimar, Wien: Boehlan Verlag, 2004; Lynne Atwood, *Gender and Housing in Soviet Russia. Private Life in Public Space*, Manchester and New York: Manchester University Press, 2010; Марк Меерович, Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми 1917-37, Москва, 2008; Irina Paperno, *Stories of the Soviet Experience: Memoirs, Diaries, Dreams*, Cornell University Press, 2009; Katerina Gerasimova, Public Privacy in the Soviet Communal Apartment, *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in Eastern Bloc*, eds. David Crowley and Susan Reid, Berg, 2002; Blair A. Ruble, From Khrushchev to Korobki, *Russian Housing in the Modern Age*, ed. William Craft Brumfield and Blair A. Ruble, Cambridge University Press, 1993, 232–270.

⁹² David Hoffmann, *Peasant Metropolis, Social Identities in Moscow 1929-1941*, Cornell University Press, 1994; David Hoffmann, *Stalinist Values: The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917-1941*, Cornell University Press, 2003; *Stalinism: The Essential Readings*, ed. David L. Hoffmann, Oxford: Blackwell Publishers, 2002.

⁹³ Наталия Лебина, *Повседневная жизнь советского человека: нормы и аномалии, 1921-1941 годы*, Ст. Петербург: Дмитрий Буланин, 1999; Н. Лебина, А. Чистиаков, *Обыватель и реформы. Картины повседневной жизни горожан*, Ст. Петербург: Дмитрий Буланин, 2003.

⁹⁴ Пётр Дружинин, *Идеология и филология. Ленинград, 1940-е годы*, Москва: Новое литературное обозрение, 2012.

⁹⁵ Jukka Gronow, *Caviar and Champagne. Common Luxury and the Ideals of Good Life in Stalin's Russia*, Oxford, New York: Berg, 2003.

⁹⁶ Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, 1999; *Stalinism: New Directions*, ed. Sheila Fitzpatrick, London and New York, Routledge, 2000; Vera Dunham, *In Stalin's Time: Middleclass Values in Soviet Fiction*, Cambridge University Press, 1976.

Specifinius sovietinės pokario ir vėlyvojo modernizmo architektūros kultūrinius aspektus tyrinėjo Davidas Crowley, Susan Reid⁹⁷, Dmitry Chmelnickiy⁹⁸ ir Marina Dmitrieva⁹⁹. Naudinga buvo lyginamoji literatūra, nagrinėjanti pokario laikotarpio miestų architektūros istorijos temas: Arnoldo Bartetzky (VDR ir Lenkijos)¹⁰⁰, Jaceko Friedricho (Varšuvos ir Gdansko)¹⁰¹, Birko Engmanno (Leipcigo)¹⁰², Eppos Lankots (atskirų Talino pastatų studijos)¹⁰³, Maijos Rudovskos (atskirų Rygos pastatų studijos) tekstai¹⁰⁴. Peržvelgta ir kitų Europos pokario miestų planavimą aptarianti literatūra¹⁰⁵. Tyrimo istoriniams kontekstams pasitelkti tokie plačiai Europos pokario

⁹⁷ David Crowley, *Warsaw*, London, 2003; *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*, ed. David Crowley, Susan Reid, London, 2002; *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*, ed. David Crowley, Susan Reid, Northwestern University Press, 2010.

⁹⁸ Дмитрий Хмельницкий, *Архитектура Сталина. Психология и стиль*, Москва: Новое литературное обозрение, 2007.

⁹⁹ Marina Dmitrieva, *Der Traum vom Wolkenkratzer. Die Imagination des Urbanen in sozialistischen Metropolen, Imaginationen des Urbanen. Konzeption, Reflexion und Fiktion von Stadt in Mittel- und Osteuropa*, Hg. v. Arnold Bartetzky, Marina Dmitrieva und Alfrun Kliems, Berlin, 2009, 119–156; *The Post-Socialist City. Continuity and Change in Urban Space and Imagery*, ed. by Alfrun Kliems and Marina Dmitrieva, Berlin, 2010.

¹⁰⁰ Arnold Bartetzky, *New Cities for New People: Urban Planning and Mass Media Propaganda in Stalinist Poland and the GDR, War of Words. Culture and the Mass Media in the Making of the Cold War in Europe*, ed. Judith Devlin und Christoph Hendrik Müller, Dublin, 2013, 137–146; *Architekturpolitik in beiden deutschen Staaten und in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg, Tür an Tür. Polen – Deutschland: 1000 Jahre Kunst und Geschichte*, Ausstellungskatalog Martin-Gropius-Bau Berlin, Hg. Małgorzata Omilanowska unter Mitarbeit v. Tomasz Torbus, Köln, 2011, 692–697.

¹⁰¹ Jacek Friedrich, *Neue Stadt in altem Gewand. Der Wiederaufbau Danzigs 1945-1960*, Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2010; Jacek Friedrich, *A Better, Happier World. Visions of a New Warsaw after World War Two, Urban Planning and the Pursuit of Happiness. European Variations on a universal theme (18th–21st Centuries)*, eds. Arnold Bartetzky / Marc Schallenberg with the assistance of Louise Bromby and Christian Dietz, Berlin, 2009, 98–115.

¹⁰² Birk Engmann, *Bauen für die Ewigkeit. Monumentalarchitektur des zwanzigsten Jahrhunderts und Städtebau in Leipzig in den fünfziger Jahren*, Beucha: Sax Verlag, 2006.

¹⁰³ Epp Lankots, *Two Faces of Stalinism: Privileged Space and the Academics House in Tallinn, Quo Vadis Architectura? Architectural Tendencies and Debate from the late 1930s to early 1950s*, First Nils Erik Wikberg Symposium, 2005.09.09–10, Helsinki University of Technology, 2008, 208–217; Epp Lankots, *Klassidklassideta ühiskonnas. Elitaarne ruumimudel Eesti NSV-s ja nomenklatuursed korterelamud Tallinnas 1945-1955, „Classes in a Classless Society. The Elite Housing Model in the Estonian SSR and Apartment Buildings in Tallinn for the Communist Nomenklatura 1945-1955, Kunstiteaduslikke Uurimusi. Studies on Art and Architecture*, Nr. 13(2), 2004, 11–41.

¹⁰⁴ Maija Rudovska, *Expired Monuments. Case Studies on Soviet-era Architecture in Latvia through Kaleidoscope of Post-Colonialism, Kunstiteaduslikke Uurimusi. Studies on Art and Architecture*, 2009, Nr. 21(3–4), 76–93.

¹⁰⁵ Jeffrey M. Diefendorf, *In the Wake of War, Reconstruction of German Cities after World War II*, Oxford University Press, 1994; *Happy. Cities and Public Happiness in post-War Europe*, ed. Cor Wagenaar, Rotterdam: NAI, 2005; Nicholas Bullock, *Building the Post-War World. Modern Architecture and Reconstruction in Britain*, London and New York: Routledge, 2002; *Wonen in Welvaart: Woningbouw en woencultuur in Vlaanderen, 1948-1973*, ed. Karina van Herck, Tom Avermaete, Antwerpen: VAI010, 2006.

istoriją nušviečiantys veikalai kaip Erico Hobsbawmo, Tony Judto, Anne Applebaum monografijos¹⁰⁶.

Struktūra

Darbo struktūrą lėmė darbo tikslai ir uždaviniai. Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, literatūros sąrašas, iliustracijų sąrašas, iliustracijos ir priedai. Įvade aptariamas tyrimo aktualumas, objektas, išsikelti tikslai bei uždaviniai, suformuluoti ginamieji teiginiai, darbo naujumas, naudojamos teorinės priegijos bei sąvokos, tyrimo išteklių, iširtumas bei disertacijos struktūra. Dėstymą sudaro trys dalys, kurios skaidomos į skyrius. Siekiant aiškiau artikuliuoti tekstą, laikytasi skaidymo tolygumo, tad kiekvienoje dalyje yra po tris skyrius. Dalys atitinka tris disertacijoje nagrinėjamų Vilniaus pokario architektūros naratyvų sluoksnius – projektuojamos erdvės vizijas, projektų (ne)įgyvendinimo procesus bei realias erdvės pritaikymo kasdienybei praktikas. Toks medžiagos dėstymas leidžia tolygiai atskleisti atotrūkį tarp Lukiškių kvartalo planų ir jų įgyvendinimo, aptarti atotrūkį lėmusius veiksnius bei aspektus.

Pirmoje dalyje tyrinėjamos trys su 1949 m. Vilniaus rekonstrukcijos planu susijusios Lukiškių kvartalo urbanistinės vizijos ir jų kontekstai. Pirmame skyriuje aptariamos pagrindinės 1949 m. naujojo Vilniaus centro gairės, išryškinant konstruojamo naujojo Vilniaus centro daugiavilnišką pobūdį ir Lukiškių kvartalo reikšmę modernaus Vilniaus centro vizijose. Antrame skyriuje detaliam nagrinėjama 1949 m. parengti Mokslo kvartalo komplekso planai. Trečiame skyriuje analizuojami trys vėlesni ir likę neįgyvendinti 1961 m. Lukiškių kvartalo planavimo projektai, kurie atskleidžia pokario idėjų tęstinumą ir korekcijas reformuoto urbanistinio diskurso kontekste.

¹⁰⁶ Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: the Short Twentieth century 1914-1991*, London: Weidenfeld and Nicholson, 1975; Tony Judt, *Pokaris. Europos istorija nuo 1945 metų*, Baltos lankos, 2010; Anne Applebaum, *Geležinė uždanga. Rytų Europos sugniuždymas 1945-1956*, Vilnius: Tyto alba, 2013.

Antroje dalyje, chronologiškai aptariant Lukiškių kvartalui skirtų projektų įgyvendinimą, korekcijas ir fragmentaciją, pristatoma nuolatinė ideologinio bei urbanistinio diskurso kaita. Pirmas dalies skyrius skirtas realiai įgyvendintam pirmojo elitinio Vilniaus pokario daugiabučiui – Mokslininkų namams (1946–1951 m.). Antrajame skyriuje nagrinėjamos Mokslo kvartalui alternatyvios teritorijos vizijos ir korekcijos bei analizuojamos realiai įgyvendintos Mokslo kvartalo dalys. Trečiame skyriuje aptariamas dvylika metų trukęs ir koreguotas Respublikinės bibliotekos projekto įgyvendinimas.

Trečioje dalyje pereinama prie realių pokario Lukiškių kvartalo erdvių, jų naudojimo praktikų tyrimo. Pirmame skyriuje aptariami pokario Vilniaus gyvenimo kokybės aspektai. Antrame skyriuje tiriamas Mokslininkų namų erdvių pritaikymas, kuris žymiai skyrėsi nuo pirminės šio elitinio daugiabučio vizijos. Trečiame skyriuje analizuojamos kasdienės gyvenimo kvartale praktikos ir topografijos, papildančios hibridiškų kvartalo erdvių aptarimą ir ryškiau pabrėžiančios Lukiškių kvartalo pokario urbanistinių vizijų utopiškumą.

Darbas baigiamas išvadomis, šaltinių bei literatūros sąrašu bei priedais: trijų interviu transkripcija ir vieno respondento laišku, disertacijoje vartojamų toponimų sąrašu, santrumpų sąrašu, iliustracijų sąrašu ir iliustracijomis (fotografijų, brėžinių, spaudos fragmentų kopijomis). Aptariant maždaug dvidešimties metų pokario laikotarpį, susiduriama su topografinių ir institucinių pavadinimų kaitos problema (kai kurie toponimai bei institucijų pavadinimai šiuo laikotarpiu kinta net tris ar daugiau kartų), todėl prieduose pateikiamos šių pavadinimų kaitą nurodančios lentelės. Tiriamuose architektūriniuose dokumentuose – brėžiniuose, aiškinamuosiuose raštuose institucijų bei toponimų pavadinimai dažnai vartojami netiksliai, tų pačių metų brėžiniuose prospektas vadinamas Stalino arba Lenino vardu, šie pavadinimai nesutampa su oficialiais gatvių pavadinimų pakeitimų nutarimais. Tekste vartojant toponimus remiamasi 1956 m. dokumentu,

nurodančiu Vilniaus gatvių pavadinimų keitimą 1945–1952 m.¹⁰⁷ Darbe laikomasi principo naudoti konkrečiam aprašymo kontekstui būdingą pavadinimą.

¹⁰⁷ VAA, f. 983, ap. 2, b. 4.

1. POKARIO VILNIAUS CENTRAS KAIP SOVIETINĖS MODERNIZACIJOS ASPIRACIJŲ ERDVĖ

Šioje disertacijos dalyje tyrinėjami urbanistiniai pokario planai, susiję su Lukiškių kvartalo vizijomis. Tai pirmasis Lukiškių kvartalo tyrimo sluoksniu, kuriame aptariami projektuotojų sumanymai. Išryškinama Lukiškių teritorijos svarba ir funkcija bendrųjų Vilniaus pertvarkymo vizijų kontekste. Šiam tikslui pasirinkti trys pagrindiniai šaltiniai, atskleidžiantys skirtingus teritorijos urbanistinio pozicionavimo aspektus. Pirmajame – 1949 m. Vilniaus centrinės dalies pertvarkymo plane Lukiškių kvartalui skiriama nemažai dėmesio. Antrasis šaltinis – 1949 m. LMA parengti dokumentai, detalai išaiškinantys planą per penkiolika metų teritorijoje pastatyti LMA kompleksą. Trečiasis šaltinis – tai 1961 m. eskizinio pobūdžio Miestų statybos projektavimo instituto (toliau – MSPI) architektų Kazimiero Bučo ir Vytauto Brėdikio parengti urbanistinio teritorijos pertvarkymo pasiūlymai, kurie demonstruoja tiek pirmųjų pokario metų idėjų tęstinumą, tiek pokyčius 7 deš. pradžios projekte. Visi šie projektai yra susiję su pirmuoju Vilniaus pokario strateginiu urbanistiniu dokumentu – 1953 m. Vilniaus generaliniu planu ir jo korekcijomis. Šie dokumentai atskleidžia bendrą sovietinės modernizacijos aspiracijų taikymą Vilniaus centrui.

Karo pabaigoje Vilnius buvo stipriai apgriautas. Centras ir Senamiestis labiausiai nukentėjo 1944 m. liepos 2–12 d., kai dėl miesto kovėsi trys armijos, o vokiečiai traukdamiesi sprogdino pagrindinius miesto infrastruktūros taškus¹⁰⁸. Manoma, kad tuo metu nukentėjo apie 40 procentų Gedimino g. apylinkių pastatų, nors vėlesnieji paminklosaugos tyrimai atskleidžia, jog tik nedidelė jų dalis buvo smarkiai suniokota, o daugumai būtų užtekę operatyvaus remonto¹⁰⁹. Lukiškių kvartalo pastatus stipriai apgadino Žaliojo tilto sprogdinimai, o darkart – 1944 m. rugpjūtį sovietų nemokėsiškai suorganizuotas Žaliojo tilto konstrukcijų sprogdinimas, kurio metu

¹⁰⁸ Dingęs Vilnius – iš „Apuoko“ skrydžio, *Vilniaus diena*, 2008 m. balandžio 19 d., interneto prieiga: http://rytufrontas.net/?page_id=513, žiūrėta 2013 07 04.

¹⁰⁹ Jūratė Markevičienė teigia, kad karo metais iš 13 156 gyvenamųjų namų visiškai sugriauta 26 proc., apgriauta – 21 proc., o Senamiesčio visiškai sugriauta vos 2 proc., stipriai apgriauta – 45 proc. Žr. *Vilniaus miesto istorijos skaitiniai*, sud. Eugenijus Manelis, Romaldas Samalavičius, Vilnius: Vilniaus knyga, 2001, 800.

nukentėjo nemažai 1 km spinduliu buvusių pastatų¹¹⁰. Taigi, pokarį Lukiškių teritorija pasitiko gerokai apgriauta, tačiau nesuniokota.

Sovietai, tik užėmę miestą, pradėjo vykdyti simbolinio jo žymėjimo programą. Iki karo Vilnius buvo periferinis miestas¹¹¹, kuris užėmė išskirtinę simbolinę vietą tarpukario Lietuvos, bet ne Lenkijos didžiojo istorinio pasakojimo vaizduotėje. Dabar miestas turėjo tapti naujosios sovietinės respublikos sostine – simboliu ir administraciniu centru. Sovietiniai miesto pertvarkymo planai buvo susiję su monumentaliosios propagandos programos įgyvendinimu. Tuo pat metu stipriai apgriauta miesto infrastruktūra ir gyvenamasis fondas reikalavo greitų ir efektyvių funkcinių urbanistinių sprendimų.

Istoriografijoje buvo akcentuojamas valdžios kaitos sąlygotas miesto planavimo trūkinėjimas, tačiau pastarųjų metų Rasos Antanavičiūtės ir Karolio Kučiausko tyrimai pagrindžia tarpukario Vilniaus centro planavimo tęstinumą pokariu¹¹². 1941 m. į Vilnių atsiųsta SSRS liaudies komisariato ekspertų grupė (architektas Svetličnyj, inžinieriai Žylko ir Kaplanas) atmetė 1940 m. Jerzy Kobzakovskio generalinį Vilniaus planą, kuriame naujasis miesto centras buvo projektuojamas ant dabartinės Mindaugo gatvės kalvos¹¹³, kaip neatitinkantį sovietinio planavimo reikalavimų ir pateikė nurodymą „suformuoti naują miesto centrą“¹¹⁴. Miesto centras to meto sovietų architektūros diskurse užėmė ypatingą vietą ir turėjo būti labiau išryškintas. Vis dėlto nepaisant oficialaus lenkų architektų projektų atmetimo, sovietinis Vilniaus pertvarkymas pokariu buvo paveiktas tarpukaryje susiformavusių urbanistinių idėjų. Tai ir miesto funkcinis

¹¹⁰ VAA, f. 761, ap. 9, b. 5, 4. Taip pat žr. Karolis Kučiauskas, *Nežinoma Vilniaus istorija. Kaip sovietai Žaliojį tiltą sprogdino*, interneto prieiga: <http://mylimasvilnius.lt/2015/03/22/nezinoma-vilniaus-istorija-kaip-sovietai-zalioji-tilta-sprogdino/>.

¹¹¹ Antrojoje Lenkijos Respublikoje Vilnius buvo penktasis pagal dydį miestas.

¹¹² Pvz., Karolis Kučiauskas, *1931-ieji. Utopinis Vilniaus perstatymo planas*, interneto prieiga: <http://mylimasvilnius.lt/2014/05/15/1931-ieji-utopinis-vilniaus-perstatymo-planas/>.

¹¹³ Rasa Antanavičiūtė, *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953 metais*, 119.

¹¹⁴ *Architektūra Sovietinėje Lietuvoje*, 65.

zonavimas, ir bulvarais jungiamų aikščių akcentavimas, ir Gedimino gatvės galo prie Žvėryno tilto urbanizavimas¹¹⁵, ir Lukiškių aikštės aktualizavimas.

1944 m. diskutuojant, kur lokalizuoti naująjį miesto centrą, buvo svarstomos trys vietos: 1940 m. siūlyta vieta ant dabartinio Tauro kalno ties Mindaugo gatve, Katedros aikštė ir jos prieigos arba Lukiškių aikštės kvartalas. Galiausiai nuspręsta naująjį miesto centrą kurti mažiau urbanizuotame Gedimino gatvės gale aplink Lukiškių aikštę¹¹⁶. Toks sprendimas priimtas dėl kelių priežasčių: viena vertus, Gedimino g. buvo svarbi augančio miesto centro magistralė, telkianti administracinius, kultūros, gyvenamuosius pastatus, taip pat jungianti į vakarinę pusę besiplečiančio miesto rajonus su Senamiesčiu. Kita vertus, nors teritorija aplink Lukiškių aikštę nebuvo intensyviai urbanizuota, aikštė jau tarpukariu buvo tapusi simboliškai svarbi.

Lukiškių teritorija buvo mažiausiai urbanizuota centro dalis, bet 1945 m. čia rikiavosi XX a. pr. pastatyti administraciniai ir visuomeniniai pastatai: Teismų rūmai (1897), gimnazija (1900 m.), Pirklių rūmai (1913 m.). Rytinė aikštės kraštinė buvo užstatyta XX a. pr. daugiabučiais, vakarų pusėje šalia didžiulio Lukiškių kalėjimo komplekso (1900 m.) – Montvilos kolonija (1916 m.) – gyvenamieji kotedžai aukštesniajai vidurinei klasei. Sovietmečiu šie pastatai buvo pritaikyti naujosios valdžios poreikiams – dalis jų tapo svarbiais sovietų administracijos pastatais: 1940 m. Teismų rūmų pastate įsikūrė NKVD-MVD-MGB (rus. *Народный комиссариат внутренних дел, НКВД*, liet. Vidaus reikalų liaudies komisariatas,) ¹¹⁷ Vilniaus valdyba, 1945 m. gimnazijos pastate – Vilniaus konservatorija (toliau – Konservatorija), 1947 m. po pastato rekonstrukcijos Pirklių rūmuose pradėjo veikti Vilniaus miesto darbo žmonių deputatų tarybos vykdomasis komitetas (toliau – Vilniaus miesto vykdomasis komitetas). Gedimino gatvė iki pat katedros buvo flankuojama administracinių ir kultūros bei švietimo pastatų, kurie karo metu ar iškart po jo virto svarbiais sovietinės administracijos ir kultūros židiniais. Čia telkėsi dauguma ministerijų, įstaigų,

¹¹⁵ Karolis Kučiauskas, *1931-ieji. Utopinis Vilniaus perstatymo planas*, interneto prieiga: <http://mylimasvilnius.lt/2014/05/15/1931-ieji-utopinis-vilniaus-perstatymo-planas/>.

¹¹⁶ J. Kumpis, Būsimasis Vilnius, *Jaunimo gretos*, 1945, nr. 6(9), 3; Antanavičiūtė, 120–121, 141.

¹¹⁷ Nuo 1954 m. reformuota į KGB (rus. *Комитет Государственной Безопасности, КГБ*, liet. Valstybės saugumo komitetas (prie SSRS Ministrų Tarybos)).

lietuvių ir rusų dramos teatrai, parduotuvės, buvo keli restoranai ir viešbučiai bei gyvenamieji pastatai.

Vis dėlto Lukiškių kvartalas nepriminė modernaus sostinės centro. Nemažai teritorijos daliai buvo būdingas priemiesčio kraštovaizdis. Pati Lukiškių aikštė dar nebuvo moderniai įrengta, nebuvo netgi išgrįsta (il. 1.1. ir 1.3.). Vakarinėje aikštės pusėje plytėjo sudėtingos konfigūracijos Lukiškių kalėjimas, jį supo nereguliariai struktūruoti keli mūriniai bei daugybė medinių gyvenamųjų ir pagalbinių mažaukščių pastatų. Istorinę totorių gyvenvietę žymėjo totorių mečetė ir kapinės. Tebeveikė Neries pakrantėse nuo seno įsikūrusios nedidelės manufaktūros – muilo, odos ir kailių fabrikėliai bei stambi lėtpjūvė dabartinės Seimo aikštės vietoje. Tauro kalno papėdėje veikė Vilniaus alaus ir mineralinių gėrimų kombinatas „Tauras“ (prieškario didžiausia Vilniuje Šopeno alaus darykla). Be šių pastatų ir kelių mūrinių gyvenamųjų namų teritorijoje vyravo mažaukščiai mediniai gyvenamieji pastatai su nedideliais sklypais ir sodais, laikini barakai. Išskyrus tiesias Gedimino, Uosto, Lukiškių a. perimetrą juosiančias gatves, vidinis teritorijos gatvių tinklas buvo gana chaotiškas, natūraliai susiformavęs, be kietos dangos.

Viena vertus, Lukiškių teritorijos urbanistinei situacijai po karo buvo būdingos modernaus miesto užuomazgos, palanki lokacija ir simbolinis potencialas. Kita vertus, jos priemiestinės savybės teikė daug pertvarkymo galimybių, kurios, be abejonės, buvo reikšmingos moderniam sovietiniam pokario rekonstrukcijos projektui.

Pokario Vilniuje pagrindinė miesto planavimo institucija buvo Architektūros valdyba prie LSSR Ministrų Tarybos, įsteigta 1944 m. Jai vadovavo Leningrade mokslus baigęs ir sovietų Rusijoje dirbęs lietuvių kilmės architektas Jonas Kumpis¹¹⁸. Kita svarbi institucija buvo Statybos ir architektūros reikalų skyrius prie Vilniaus miesto vykdomojo komiteto. Jai vadovauti Kumpis nuo 1945 m. pasikvietė kitą Leningrado „lietuvių“ architektą Vladislavą Mikučianį. Trisdešimt vienerių

¹¹⁸ Ši pareigybė ir Maskvoje buvo įsteigta tik 1944 m. vyriausybei siekiant kontroliuoti architektūros projektavimo įstaigas. Tai liudija ir po karo išaugusi architektūros politinės retorikos rolė. Žr.: *Архитектура СССР*, 1944, no. 1, 1–3.

metų Mikučianis tapo Vilniaus miesto vyriausiuoju architektu. Kadangi pokario Vilniuje trūko architektų, o dėl idėjinių nuostatų bei gyvenimo sąlygų nepavyko jų prisikviesti iš Kauno bei kitų Lietuvos miestų, į Vilnių dirbti buvo pakviesti Kumpio ir Mikučiano kolegos rusai iš Leningrado ir Maskvos¹¹⁹. Ši grupė iki 6-ojo deš. antros pusės ir sudarė LSSR architektų sąjungos (įsteigtos 1945 m.) branduolį bei buvo pagrindinių Vilniaus pastatų architektai. Visos trys institucijos – Architektūros valdyba, miesto vyr. architektas ir Architektų sąjunga buvo įsteigtos kaip visasąjunginių architektūros institucijų, sufomuotų 4-ame deš. Maskvoje, filialai. Prižiūrimos motininių Maskvos organizacijų ir pagrindinių LSSR Vyriausybės institucijų, jos planavo pokario Vilniaus centrą ir koordinavo Lietuvoje veikiančių projektavimo dirbtuvių veiklą (1947 m. Vilniuje jų buvo 9, didžiausia – prie Vilniaus miesto vykdomojo komiteto Statybos ir architektūros reikalų skyriaus, kuriai iki 6 deš. pradžios vadovavo Džiovanis Rippa)¹²⁰. 1961 m. LSSR Ministrų Taryba įkūrė Miestų ir kaimo statybos projektavimo institutą (toliau - MSPI), kur buvo sutelktos projektavimo dirbtuvės. Visos šios įstaigos plėtojo pokario Vilniaus centro vizijas, tačiau reikšmingiausias vaidmuo teko miesto vyr. architektui institucijai.

Pagal Statybos ir architektūros valdybos prie Vilniaus miesto vykdomojo komiteto 1949 m. parengtą Vilniaus centrinės dalies rekonstrukcijos projektą, kuriam vadovavo Vilniaus vyriausiasis architektas Vladislavas Mikučianis, Vilniaus centro ansamblis turėjo atspindėti naująją sovietinę simbolinę sistemą. Vilniaus centrinės dalies rekonstrukcijos projektas buvo pirmoji ir ideologiškai svarbiausioji Vilniaus generalinio plano dalis. Pokario Vilniaus centras, be abejonės, buvo pertvarkomas vadovaujantis kitų pokario sovietinių miesto centrų pertvarkymo gairėmis, visų pirma 1935 m. Maskvos generaliniu planu. Tačiau istoriškai susiklosčiusi Vilniaus urbanistika, ankstesnių planavimo vizijų tęstinumas, kraštovaizdžio savybės bei naujo planavimo proceso ir ypač planų įgyvendinimo komplikacijos nulėmė Vilniaus pertvarkymo projektų ir jų realizacijos procesų savitumus.

¹¹⁹ Mikučianis, 79.

¹²⁰ LSSR architektų sąjungos archyvas. Žr.: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 8, 3.

1. 1. Vilniaus centro pertvarkymo projektas ir Lukiškių Mokslo kvartalo vizija

Visasąjunginė architektūros reikalų valdyba prie SSRS Ministrų Tarybos 1946 m. paskelbė uždara architektūros konkursą, kurio metu buvo nustatytos Vilniaus centrinio ansamblio formavimo gairės, nors nei vienas konkursinis pasiūlymas nebuvo atrinktas kaip tinkamas įgyvendinti. Vis dėlto architektūros valdyba prie Vilniaus miesto vykdomojo komiteto remėsi šiais projektais rengdama Vilniaus centrinės dalies rekonstrukcijos planą, patvirtintą 1949 metais¹²¹. 1949 m. planas buvo svarbi 1948–1953 m. SSRS Ministrų Tarybos nutarimu išplėto to Vilniaus generalinio plano¹²², svarbiausio pokario Vilniaus pertvarkymo dokumento, dalis. Šiuo planu vadovautasi iki kito generalinio plano patvirtinimo 1967 m.

Architektūros istorikas Vaidas Petrusis sovietinių pokario miestų centrą vadina memorialu, „totaliniu paminklu“¹²³. Rasa Antanavičiūtė, tyrinėjusi pokarinių Vilniaus centro viešųjų erdvių įprasminimo istoriją, chronologiškai aprašo nuoseklų reprezentacinį scenarijų, pagal kurį architektūra, monumentais, kraštovaizdžiu ir propagandiniais miesto puošybos elementais buvo bandoma kurti tuometinį Stalino prospektą, akcentuojant 1952 m. įrengtą Lukiškių aikštę (il. 1.2.) (ir ta proga pervadintą Tarybų aikštę) kaip paradinę naujosios sovietų kultūros areną. Tiek Antanavičiūtė, tiek ir istorikės Rasa Čepaitienė ir Živilė Mikailienė pabrėžia, kad Stalino pr. buvo sutelktos administracinės sovietinės valdžios funkcijos ir tai sustiprino simbolinį erdvės poveikį. Atidžiai patyrinėjus 1949 m. Vilniaus centro pertvarkymo projektą, kitus laikotarpio dokumentus, aiškėja, kad miesto centras konstruotas ne tik kaip politinė erdvė, bet kaip daugialypis daugiafunkcinis rajonas. Žinoma, net elementarius kasdienius poreikius tenkinančioms veikloms skirtai architektūrai siekta suteikti ideologinę prasmę.

Urbanistiniu požiūriu, Vilniaus centro pertvarkymo plane teritorijos struktūrą formuoja kelios gatvės: Gedimino gatvė ir dvi paralelios jai gatvės – P. Cvirkos g. ir palei Neries krantinę suformuota K. Požėlos gatvė bei jas kertančios transporto magistralės – Liudo Giros, Kapsuko ir

¹²¹ Antanavičiūtė, 141.

¹²² *Vilniaus m. centrinės dalies detalaus išplanavimo aiškinamasis raštas*, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 63, 12.

¹²³ Petrusis, *Sovietmečio visuomeninių pastatų architektūra Lietuvoje*, 19.

Liepos 21-osios g. Pagal projektą palei šias arterijas buvo planuojamas perimetrinis daugiaaukštis užstatymas (arba ertmių užpildymas gatves perimetru flankuojančiais) pastatais, dažniausiai skirtais gyvenamajai, rečiau – administracinei funkcijai. Įgyvendinant šį planą ketinta palikti arba rekonstruoti esamus aukštesnius mūrinius pastatus ir griauti „mažaverčius“ medinius arba mažo aukštingumo pastatus. Nors reguliari gatvių sistema buvo būdinga laikotarpio sovietiniam planavimui, tačiau teko atsižvelgti ir į dinamišką šių gatvių kraštovaizdį bei anksčiau buvusias šių gatvių trajektorijas, todėl galiausiai šių Vilniaus centro gatvių sistema neįgijo itin griežtos formos, būdingos tipinėms pokario sovietinėms magistralėms¹²⁴.

Miesto centras turėjo tapti miesto dalimi, telkiančia kelias funkcijas: simbolinę ir administracinę, kultūros ir mokslo, rezidencinę ir rekreacinę. Lukiškių aikštės teritorijoje ketinta jas visas derinti.

- Simbolinė politinių ritualų ir ją įtvirtinanti administracinė funkcijos

Pagal naująjį planą miesto centrinio ansamblio šerdimi turėjo tapti Lukiškių aikštė. Iš jos turėjo atsiverti perspektyva į Tauro kalną, ant kurio numatyta įrengti parką ir pastatyti didžiulį Pergalės paminklą. Šiaurinėje aikštės dalyje buvo suplanuotas naujas Vyriausybės rūmų daugiaaukštis (aut. Afanasjevas, Kazarinskis, Kolosovas, Popovas) – šešių aukštų kompleksas su dviem šoniniais dešimties aukštų bokštais. Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčią ir vienuolyno kompleksą planuota nugriauti¹²⁵, atlaisvinant erdvę tiesiai priei priė Neries krantinės.

Vilniaus miesto centro ansamblio projekte, kurio aiškinamajame rašte daugiausia dėmesio skiriama naujosios ideologijos reprezentacijos funkcijai – žmonių srautų judėjimui šventinių demonstracijų metu, – pagrindine naujojo centro ašimi – Gedimino gatve – sujungiamos svarbiausios miesto aikštės – Gedimino, Ivano Černiachovskio, Tarybų. Būsima LSSR valstybinio operos ir baleto teatro (toliau – Operos ir baleto teatras) aikštė (vietoj nugriauto dujų fabriko) tarp upės ir Gedimino g. Lukiškių kvartalo rytuose ir neužstatyta teritorija šalia Žvėryno tilto

¹²⁴ План реконструкции центральной части города Вильнюс 1948, UAB „Urbanistikos“ archyvas, f. 9974–1948.

¹²⁵ Mikučianis, 5, 79.

vakaruose, kurioje *laikinai* (rengiantis teritorijos užstatymui) suplanuotas Jaunimo stadionas, buvo skirtos žmonių susibūrimams ruošiantis paradams.

Pagal 1949 m. planą (il. 1.4.), palei Gedimino gatvę turėjo išsidėstyti pagrindinės LSSR ir miesto administracijos institucijos. Šiaurinėje Tarybų aikštės dalyje – Vyriausybės rūmai, už jų šalia Neries esančiame tuščiame sklype planuota statyti LSSR komunistų partijos (toliau – LKP) partinio švietimo namus, LSSR lengvosios pramonės ministerijos, LSSR maisto pramonės ministerijos rūmus¹²⁶. Palei vakarinį aikštės perimetrą suplanuoti LSSR Ministrų Tarybos rūmai, Gedimino g. arčiau Žvėryno tilto – LSSR miškų ūkio ministerijos rūmai.

- Kultūros ir mokslo funkcija

Plane išskirtinis dėmesys teikiamas ir kultūros bei mokslo įstaigoms. Šalia Žaliojo tilto dar tarpukaryje numatytoje vietoje planuojamas Operos ir baleto teatro kompleksas su aikšte, kaimynystėje 1948 m. buvusiam Vilniaus mokslo bičiulių draugijos pastate įkurtas LSSR valstybinis istorijos ir revoliucijos muziejus, Kapsuko gatvėje 1946 m. pradėtas statyti LSSR valstybinis rusų dramos teatras. Kultūrai skirtų pastatų svarbą naujosios santvarkos simbolinėje sistemoje liudija skubus jų projektavimas arba rekonstravimas jau pirmaisiais pokario metais: iki 1950 m. parengti Operos ir baleto teatro (arch. I. Čaikovskis), LSSR valstybinio akademinio dramos teatro (V. Vorobjovas), kino teatro „Pergalė“ (Dž. Rippa) projektai, Rusų dramos teatro (V. Anikinas) ir kino teatro „Helios“ rekonstrukcijos (Temnikova) projektai¹²⁷.

Lukiškių kvartalas nuo Lukiškių aikštės iki Žvėryno tilto buvo suplanuotas kaip vientisas Mokslo kvartalas¹²⁸. Planavimo metu čia jau buvo statomas Mokslininkų namų daugiabutis, numatytas Respublikinės bibliotekos pastatas su skveru bei LMA kvartalas, apimantis LMA prezidiumą, 11 institutų ir 11 mokslininkams skirtų daugiabučių pastatų. Kvartalą planuota „valyti“ griauinant

¹²⁶ Sostinės statybos. Pasikalbėjimas su vyriausiuoju Vilniaus miesto architektu V. Mikučioniu, *Švyturys*, 1952 m., nr. 13(85), 10.

¹²⁷ VAA, f. 1036, ap. 11, b. 1, 1–18.

¹²⁸ Detalų aprašymą žr. toliau.

kalėjimo kompleksą, nedideles pramonės įmones, mažaaukštės statybos medinius gyvenamuosius namus, sandėliukus ir kitus laikinuosius pastatus.

LMA kvartalas projektuotas kaip daugiafunkcinė erdvė, kurioje derėtų simbolinės prasmės ir utilitariniai tikslai. Projektuotojų vizijoje jis iškilo kaip futuristinis komunizmo miestelis su mokslo šventove biblioteka, mokslo institutais, gyvenamaisiais mokslininkų namais, mokykla ir darželiais kvartalo gyventojų vaikams ir rekreacijos vietomis – stadionu bei želdiniais.

- Rezidencinė funkcija

Miesto centre buvo reikšminga ir rezidencinė funkcija. Centrinėje miesto dalyje buvo planuojama apgyvendinti 24,3 tūkstančius gyventojų, t. y. apie aštuntąją dalį numatomo miesto gyventojų skaičiaus¹²⁹. Remiantis 1946 m. SSRS Ministrų Tarybos nutarimu dėl elitinių daugiabučių statybos sovietinių respublikų mokslo akademijų darbuotojams, paskirtas sklypas elitiniam LMA darbuotojų daugiabučiui, o 6 deš. generalinio plano korekcijose numatytas perimetrinis Tarybų a., Požėlos g. nuo Žaliojo tilto iki Mokslininkų namų ir Stalino pr. vakarinės dalies Žvėryno tilto pusėje užstatymas penkių–šešių aukštų daugiabučiais¹³⁰.

- Rekreacinė funkcija

Centre buvo planuojamos ir sovietinio Vilniaus piliečio laisvalaikio erdvės – šalia suplanuotų kino teatrų, teatrų, muziejų daug dėmesio skiriama sportui ir želdiniams, nugriautų pastatų vietose numatyta įrengti skverus. Projekte numatoma šalia Žvėryno tilto laikinai įrengti Jaunimo stadioną, visas aikštes apželdinti, gatves (Komunary, Kapsuko ir kt.)¹³¹ apsodinti medžių alėjomis, daug dėmesio skiriama pagrindinės gatvės ties upe ir jos krantinių urbanizavimui. Gedimino gatvė jungia du pagrindinius miesto parkus – Jaunimo parką ir Vingio parką, kuriuose suplanuota mažoji architektūra, kavinės, sporto įrenginiai, vaikų pramogos liudijo ideologinį kolektyvinio laisvalaikio skatinimą. Vingio parkas buvo planuojamas kaip centrinis miesto kultūros ir poilsio parkas –

¹²⁹ VAA, f. 1011, ap. 5, b. 51, 30.

¹³⁰ K. Požėlos gyvenamojo namo projektinė užduotis, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 127, 6.

¹³¹ J. Jurginis, V. Mikučianis, *Vilnius – Tarybų Lietuvos sostinė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, 55.

panašūs parkai nuo 4 deš. buvo steigiami didesniuose sovietiniuose miestuose pagal Maskvos Gorkio kultūros ir poilsio parko prototipą.

1949 m. Vilniaus centro pertvarkymo projekte akivaizdūs miesto funkcinio zonavimo principai, kurie 6 deš. pabaigos projektuose dar labiau sugriežtėjo. Pramonės įmonės ir kalėjimą planuojama iškelti iš centro, pramonės rajonus telkti miesto pietinėje dalyje, centre paliekant kompaktiškas administracines, prekybos, mokslo, sporto bei laisvalaikio zonas.

Daugiafunkcinė miesto centro struktūra, kurioje kelios pagrindinės magistralės jungia pagrindines aikštes, į šią sistemą įtraukiant reljefą, buvo analogiška kitų sovietinių sostinių pokarinėms rekonstrukcijoms (il. 1.4–1.8.). Šių projektų pirmavaizdis – 1935 m. birželio 10 d. patvirtintas „Stalino Maskvos generalinis planas“, kuris pokaryje vadinamas pagrindiniu arba steigiamuoju socialistinės architektūros dokumentu¹³². Iš tiesų 1935 m. planas nebuvo unikalus miesto planavimo pavyzdys, greičiau – laikotarpiui tipiška modernaus metropolio vizija, panaši į daugelio kitų Europos didmiesčių planus. Didžiausią įtaką tarpukaryje susiklosčiusiai miestų planavimo tradicijai turėjo neoklasicistinės bei estetinės (Camillo Sitte'ės) planavimo tradicijų mišinys, rytinėje Europos dalyje labiausiai pasklidęs per Josefo Stübbero teorinius tekstus. Be kitų principų, šioje tradicijoje atsižvelgiama į vietos *genius loci* ir anksčiau susiklosčiusį miesto audinį. Ši savybė buvo būdinga daugelio sovietinių miestų projektams, įskaitant ir Maskvą, ir Vilnių.

Tyrinėjant pokario Vilnių, neišvengiamai tenka apibrėžti tyrimo objektą modernizacijos teorijos atžvilgiu. Lietuvos sovietinimo procesai dažnai tapatinami su modernizacijos procesais. Futuristinius politinius siekius ir socialinių pertvarkymų užmojus perteikė ir sovietinės ideologijos retorika. Vienas svarbiausių buvo pažangos naratyvas, kuris taikytas ir pokario Lietuvos urbanizacijai¹³³. Tarpukario Lietuvos ir Lenkijos Respublikos taip pat buvo modernios valstybės, tačiau jų modernybė buvo aiškiai apibrėžta nacionalinio kapitalistinio ekonominės plėtros

¹³² А. Бунин, Достижения советского градостроительства, *Архитектура СССР*, 1947, но. 17–18, 53.

¹³³ Živilė Mikailienė, Kultūrinės atminties raiška Vilniuje sovietmečiu tarp lietuviškumo ir sovietiško, *Atminties daugiasluoksniškumas. Miestas, valstybė, regionas*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: LII, 2013, 199–217.

modelio, kurį SSRS laikė nedemokratišku, atgyvenusiu ir priešino ateities komunizmo sistemos valstybei. Tarpukario miesto planuotojai ne kartą akcentavo būtinybę aktyviau pertvarkyti Vilnių pagal naujus modernizacijos poreikius. Realybėje komunizmo utopiją iš dalies įkūnijo nebent naujieji sukarinto mokslo centrai. Vilnius mažai priartėjo prie propaguojamo idealo, tad pokario Vilniaus planuotojai atvirai išsakė savo požiūrį į Vilnių kaip „nemodernų“ miestą, turėdami galvoje menką jo industrializaciją ir urbanizaciją kaip trūkumus, kuriuos reikia skubiai taisyti¹³⁴. Toks vertinimas buvo kuriamas Vilnių lyginant su „centru“, t. y. Maskva, ir kitais industriniais Sovietų Sąjungos miestais, kurių modernumas, savo ruožtu, buvo lyginamas su JAV ir Europos modernizacijos pasiekimais.

Sociologas Alanas Dingsdale'as, remdamasis Marshallu Bermanu, teigia, kad „modernybė skirtingose vietose yra skirtingai patiriama, o skirtingos vietos, savo ruožtu, formuoja skirtingas modernybės prasmes ir patirtis“¹³⁵. Dingsdale'as bando sučiuopti Vidurio ir Rytų Europos modernizacijos specifiką ir įžvelgia šiam regionui būdingus panašumus, kuriuos jis sieja su skirtingais erdvinės plėtros modeliais. Dingsdale'as modernybę apibrėžia kaip „į ateities konstravimą nukreiptą sąmonę“, o modernybės erdvę, arba savitą erdvės kaitą, sieja su vietos specifika¹³⁶. Toliau jis išskiria tris svarbiausius erdvinius šio santykio matmenis: vietos, socialinį ir kultūrinį, ir šių visų parametų sąveika kuria vietos prasmę¹³⁷. Dingsdale'as Rytų ir Vidurio Europos modernizacijoje įžvelgia du etapus: nacionalistiškai apibrėžtą erdvę, kurioje kapitalistinė modernybė buvo medijuojama per naują valstybių įvaizdį – valstybės kaip vietos su naujais teritoriniais ekonominės erdvės modeliais, naujais gyvenimo būdais ir naujomis galimybėmis; o vėliau – stalininį komunistinės modernybės modelį, kuris buvo vystomas „tarp filosofinių prielaidų, ideologinių įsitikinimų ir praktinės tos šalies realybės“¹³⁸. Jis modernybę aiškina būtent asmens ir institucijų apibrėžčių atžvilgiu. Šios dvi formos stalininės modernizacijos procese

¹³⁴ Mikučianis.

¹³⁵ Dingsdale.

¹³⁶ Ibid., 13.

¹³⁷ Ibid., 11.

¹³⁸ Šį teiginį Dingsdale'as formulavo remdamasis ti riamais Lenkijos ir Vengrijos atvejais, tačiau tai vertinga įžvalga ir Lietuvos atveju.

egzistavo nuolat konfliktuodamos dėl nacionalizuotos nuosavybės ir itin centralizuoto bei nuo individo visiškai nutolusio sprendimų priėmimo modelio. Pastaroji įtampa leido atsirasti tiek utopiškoms, tiek hibridiškoms šio modernybės etapo formoms, kurios skleidėsi ir miestų planavimo bei architektūros srityse.

Stalininės modernizacijos pažangos schemas Dingsdale'as įvardija trimis fikcijomis – vizija, mitu ir melu, kurie tapo pragmatinėmis priemonėmis išlaikyti kaitą. Būtent Dingsdale'o įvardyta vizijos, mito ir melo fikcijų sąveika leidžia kalbėti apie sovietinės utopijos veikimą. Čia svarbų vaidmenį įgyja utopija kaip mitas ir naujasis socialistinis miestas kaip totali ideologinė utopija. Todėl šiame procese esmine tampa sąveika tarp prieštaringų vietos registų – įsivaizduojamų ir patiriamų miesto vietų¹³⁹.

Utopijos įsivaizduojamos idealiose vietose, kurių lokacija atoki, kur idealioji visuomenė gali gyventi izoliuota nuo išorinių trikdančių poveikių. Tai uždara vieta, atskirta nuo likusio pasaulio, nuo „įprastos“ realybės. Tęsiant utopinę tradiciją, 1935 m. Maskvos generalinis planas įkūnija ne tik fizinę miesto rekonstrukciją, bet ir projektuoja fizines ir simbolines struktūras idealiai visuomenei¹⁴⁰. Nacionalizuotas turtas, centralizuota valdžia ir uždara valstybės struktūra, atrodo, teikia visas galimybes įgyvendinti utopiją nuo „kitokio“ pasaulio izoliuotoje sovietinėje valstybėje. Utopijoje svarbų vaidmenį atlieka ir architektūra. Sovietinėje sistemoje tai iliustruoja tiek grandiozinis plačiai reklamuotas 1935 m. Maskvos planas, kurio autorystė oficialioje retorikoje priskiriama pačiam Stalinui, tiek ir analogiškas 1938 m. Leningrado rekonstrukcijos planas.

Virag Molnar teigia, kad nacionalinių Vidurio Europos modernybių laikotarpiu architektūros debatai buvo neatsiejami nuo socialinių ir kultūrinių reformų, o architektūra buvo suvokiama kaip šių diskursų susikirtimo laukas, būtent architektūroje buvo tikimasi surasti materialią šių diskursų išraišką, o socialistiniu laikotarpiu architektūra toliau išliko esmine politinių siekių realizavimo

¹³⁹ Ibid., 103–109.

¹⁴⁰ Tarkhanov, Kavtaradze, 90.

priemone¹⁴¹. Vidurio Europos architektūros istorikas Akosas Moravanszky'is šioje vietoje reikšmingai kreipia dėmesį nuo atskirų ypatingų architektūros objektų prie tipinės kasdienės architektūros arba kasdienybėje intensyviai vartojamos ir gerai pažįstamos fizinės miesto aplinkos, kuri, kaip jis teigia, labiau formuoja vieno ar kito regiono identitetą nei išskirtiniai žymių architektų šedevrai¹⁴².

Moravanszky'is teigia, kad Rytų ir Vidurio Europos miestuose XX a. pr. tam tikros architektūros inovacijos buvo diegiamos fragmentiškai, greičiau kaip tam tikri modernybės simboliai nei struktūrinė miestų modernizacija. Tai buvo „modernybės žinojimas“ (o ne „apsuptis“), kuris apibūdino laikotarpio sąmonę. Šiame kultūriniame horizonte klestėjo istorizmo stiliai, kurie žymėjo įvairias modernybės vertybes. Pavyzdžiui, klasicizmas buvo siejamas su švietimu, racionalizmu ir socialine modernios industrinės valstybės reforma, o regioninės puošybos formos reprezentavo modernių nacionalinių valstybių etnines aspiracijas¹⁴³. Šios autoriaus įžvalgos svarbios ir kalbant apie pokario laikotarpį, kuriame tęsiamas 4-ame deš. Maskvoje išplėtotas stalininis architektūros diskursas buvo persmelktas daugelio Rytų ir Vidurio Europos nacionalinių valstybių tarpukaryje intensyviai plėtotų politinių ir architektūros idėjų.

Stalininė architektūra ir urbanizmas tradiciškai įvardijami retrospektyviai priešinant juos su architektūrinio avangardo tendencijomis. Moravanszky'io manymu, istorizmas, pasireiškiantis retrospektyvizmu, pasižymi bruožais, kurie leidžia jį vertinti kaip iš esmės modernų, į ateitį orientuotoje paradigmoje atsiradusį reiškinį. Jis argumentuoja, kad istorinių stilių pasirinkimas jau XIX a. buvo ne atsitiktinis, o susijęs su naujais moderniais visuomenės santykiais ir radikaliomis gyvenimo būdo permainomis¹⁴⁴. Vaidas Petrulis taip pat pastebi, kad čia, tęsiant XIX a. tradiciją, skirtingi funkcinės tipologijos objektai siejami su tam tikru stiliumi ir būtent tai sovietiniame architektūros diskurse vadinama architektūrine „tiesa“¹⁴⁵. Taigi, 1935 m. Maskvos

¹⁴¹ Molnar, 4–7.

¹⁴² Moravanszky, 62.

¹⁴³ Ibid., 363.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Vaidas Petrulis, *Sovietmečio visuomeninių pastatų architektūra Lietuvoje*, 46.

rekonstrukcijos planas ir kitų sovietinių miestų pokario rekonstrukcijos projektai atsiduria bendroje modernaus planavimo paradigmoje¹⁴⁶. Istorizmas bei stalininis architektūros diskursas priskirtinas specifinei šio kultūros konteksto modernybei, tačiau tai yra tik viena iš daugelio modernybės architektūrinio proceso apraiškų. Šį kontekstą verta turėti galvoje skaitant pokario tekstus apie modernų Vilniaus pertvarkymą, kadangi modernizacijos sąvoka sovietmečio kontekste pasitelkiama kaip retorinė ideologinė sovietinimo priemonė. Laikantis daugybinio modernybių apibrėžimo, nepaisant palyginti menkos miesto urbanizacijos bei industrializacijos tarpukario laikotarpiu, Vilnius, kaip ir daugelis regiono miestų, neabejotinai patenka į modernaus miesto kategoriją, kuriai, pasak Dingsdale'o, labiau būdingas „modernybės žinojimas“ nei „apsuptis“.

1. 2. 1949 m. Lukiškių Mokslo kvartalo projektas

Rasa Antanavičiūtė, Marija Drėmaitė, Rasa Čepaitienė bei Živilė Mikailienė skirtingais aspektais tyrinėjo pagrindinės naujosios miesto aikštės – Tarybų aikštės formavimą ir svarbą pokario laikotarpiu. Ši aikštė Lukiškių aikštės vietoje buvo įrengta 1952 m., viduryje pastatytas Lenino paminklas, ta proga Gedimino g. pervadinta Stalino pr. Įrengus Tarybų aikštę, ši miesto dalis išties įgijo simbolinį krūvį ir tapo viena reikšmingiausių politinio parado vietų. Nors Mokslo kvartalas buvo kuriamas Tarybų aikštės kaimynystėje ir buvo įtrauktas į 1949 m. miesto centro rekonstrukcijos planus, kol kas šios teritorijos reikšmė pokario projektuose nebuvo įvertinta. Šiame darbo skyriuje nustatoma funkcinė ir simbolinė Mokslo kvartalo reikšmė pokario miesto planavimo kontekste ir parodoma, kad jis buvo suvokiamas kaip miesto modernizacijos projektas. Argumentuojama, kad pokaryje buvo nuspręsta šioje miesto dalyje sutelkti mokslo ir švietimo funkcijas ir tuo tikslu buvo rengiami keli stambūs projektai, tokie kaip 11 korpusų LMA kompleksas bei Respublikinės bibliotekos rūmai su parku. Šaltiniai liudija, kad šie projektai laikyti

¹⁴⁶ Panašaus požiūrio užuomazgas žr. *Laboratory of Modernism. Post-war Architecture in Europe*, ed. Ingrid Sonntag, Dresden: Saxon Academy of Arts, 2014.

vienais svarbiausių naujų miesto centro projektų. Mokslo ir švietimo kvartalo sumanymas įkūnijo sovietinės kultūros modernumą.

Lukiškių kvartale suplanuotas Mokslo kvartalas buvo vienas iš 1949 m. Vilniaus miesto centro rekonstrukcijos plano prioritetų¹⁴⁷. Šio kvartalo svarbą sovietinės miesto modernizacijos procese atskleidžia ir patvirtina įvairūs XX a. 5 deš. Vilniaus miesto centro rekonstrukcijos šaltiniai. Juose LMA urbanistinis kompleksas išskiriamas kaip antrasis pagal svarbą ansamblis po centrinės aikštės ansamblio¹⁴⁸. Tačiau kaip ir daugelio kitų sovietmečio urbanistikos projektų, Mokslo kvartalo vizijos buvo įgyvendintos fragmentiškai, įgyvendinimas užtruko daugiau nei dvidešimt metų. Tai viena iš priežasčių, dėl kurių Mokslo kvartalas nei Vilniaus gyventojų, nei tyrinėtojų nėra suvokiamas kaip konceptualiai ir funkciškai vientisas urbanistinis kompleksas, nors būtent taip jį įsivaizdavo pokario Vilniaus centro planuotojai.

LMA kvartalas kaip reikšmingas pokario Vilniaus centro sovietinės modernizacijos fenomenas iki šiol tyrinėtojų nebuvo pastebėtas, nors jis yra minimas laikotarpio spaudoje ir daugelyje kitų laikotarpio dokumentų, Mokslo kvartalo projektavimas Vilniuje nebuvo išskirtinis. Analogiški mokslo kvartalai pietvakarinėje Maskvos dalyje ir kituose sovietiniuose miestuose buvo reikšmingi pokario miestų modernizacijos vizijų dėmenys.

Pokarinis sovietinio mokslo politinimas

Mokslo ir technologijų sritis nuolatinį progresą demonstruojančioje sovietinės modernizacijos retorikoje buvo esminė. Nors sovietmečio spaudoje pristatant naują architektūrą buvo įprasta daugiausia dėmesio skirti centrinėms politinių ritualų vietoms ir svarbiausiems valdžios pastatams, nemažai jo sulaukdavo ir mokslui bei kultūrai skirti pastatai, reprezentuojantys

¹⁴⁷ *Vilniaus miesto centrinės dalies detalaus išplanavimo aiškinamasis raštas*, Vilniaus m. Liaudies deputatų tarybos Vykdomojo komiteto statybos ir architektūros valdyba, 1949, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 63, 8.

¹⁴⁸ *Ibid.*

naujosios sovietinės visuomenės pasiekimus. Ideologijos sureikšmintas mokslas, turintis stiprinti karinę galią ir užtikrinti gerovės visuomenės kūrimą, užėmė ypatingą vietą sovietų ideologijoje. Pokaris pasižymėjo išskirtiniu valdžios dėmesiu mokslui sovietinėse respublikose – jis buvo įtrauktas į komunizmo, modernizacijos bei sovietų konkurencingumo tarptautinėse progreso varžybose diskursą.

Šiuos procesus savo studijoje išsamiai atskleidė Piotras Družyninas, pokarinį mokslo „piką“, akademikų elitinimą ir mokslo finansavimą pirmiausia siedamas su sovietų pastangomis dėl technologijų varžytis tarptautinėje arenoje¹⁴⁹. Družyninas savo studijoje apie 4-ojo ir 5-ojo deš. sovietinę mokslo politiką atskleidžia iki tol neregėtą mokslo šakų kontrolę ir jų pajungimą išskirtinai politinėms bei karinėms reikmėms. Remdamasis 1945–1946 m. archyvais, jis demonstruoja tais metais staiga kone dešimteriopai išaugusias mokslininkų algas bei jiems skiriamas įvairiausias privilegijas. Sovietinės valdžios dėmesio mokslui ir mokslininkams „piką“ Družyninas visų pirma sieja su tarptautinėmis atominės bombos kūrimo varžybotomis, kuriose tikslieji mokslai – fizika, chemija, matematika vaidino svarbiausią vaidmenį¹⁵⁰. Tikslieji mokslai buvo nukreipti į tarptautines varžybas ir jų pritaikymą pramonei, tuo tarpu humanitariniai mokslai buvo skirti formuoti vietinę propagandą. Literatūra tuo metu buvo efektyviausia masių ideologinio formavimo mašina; ne mažiau svarbi tapo ir istorija, konstruojanti naująjį oficialųjį istorijos naratyvą; reikšmingos politinės rolės suteiktos kalbos studijoms, folkloristikai ir etnografijai¹⁵¹. Pokario lietuviški šaltiniai atskleidžia panašią situaciją. Pirmųjų pokario metų spauda reguliariai praneša apie Stalino premija apdovanojamus SSRS mokslininkus, LMA sesijas, LMA nariai įtraukiami į simbolines valdžios institucijas, pavyzdžiui, LSSR Aukščiausiąją Tarybą¹⁵². LMA archyvinė medžiaga liudija nuolatinę mokslo cenzūrą bei kontrolę¹⁵³. Moksliniais pagrindais formuojama utopinė sovietinė visuomenė pretendavo į pasaulinio lyderio poziciją, kuri kurtų savo

¹⁴⁹ Пётр Дружинин, 65.

¹⁵⁰ Nuo 1942 m. Sovietų Sąjungoje vyko intensyvūs urano atomo dalijimo eksperimentai, vis dėlto amerikiečiai suskubo pirmieji ir 1945 m. liepos 16 d. Naujojoje Meksikoje atliko sėkmingus atominės bombos bandymus, o jau rugpjūčio 6 d. ir 9 d. jos buvo numestos ant Hirošimos ir Nagasakio miestų, *ibid.*

¹⁵¹ J. Matulis, Apie Lietuvos TSR Mokslų akademijos ideologinį darbą, *Tiesa*, 1945, sausio 29 d., 2–3.

¹⁵² Pvz., *Tiesa*, 1947 m. sausio 16, 25 ir vasario 2 d.

¹⁵³ LVCA, f. R-1001, ap. 2.

nariams visapusišką gerovę. Šiame kontekste mokslininkai tampa išskirtinai reikšmingais modernią visuomenę kuriančiais nariais, mokslas ir švietimas susiejami su propagandos funkcija: mokslas formuoja diskursus, kurie pasitelkus švietimą skleidžiami ir internalizuojami. Švietimas šiame kontekste tampa svarbiu naujo diskurso sklaidos mechanizmu.

Moksliui bei švietimui skirti pastatai ar kvartalai buvo reikšminga daugelio sovietinių miestų centrų dalis. Markso, Engelso ir Lenino institutas bei Lenino valstybinė biblioteka buvo projektuojami kaip 1935 m. Maskvos rekonstrukcijos plano objektai¹⁵⁴, svarbi vieta naujojoje Maskvoje teko ir miesto pietvakarių dalyje suplanuotam Mokslo kvartalui¹⁵⁵. 1946 m. lietuviškoje „Tiesoje“ teigiama, kad:

savo rinkiminėje kalboje drg. Stalinas nurodė, jog vienas artimiausių uždavinių, kurie stovi prieš partiją bei vyriausybę, yra atkreipti ypatingą dėmesį į plačią statybą visos rūšies mokslinių institutų, galinčių duoti galimumą mokslui išvystyti savo jėgas¹⁵⁶.

Reikšmingiausias ir didžiausias iš „aštuonių seserų“ – pokarinių Maskvos dangoraižių, to meto architektūros ir inžinerijos stebuklų, buvo pagrindinis Maskvos valstybinio M. Lomonosovo universiteto pastatas (arch. Levas Rudnevas, suprojektuotas 1948 m., inauguruotas 1953 m., aukštis iki bokšto smailės viršaus 240 m, 36 aukštai) su šoniniais rezidenciniais korpusais, skirtais profesūros butams bei studentų bendrabučiams. Stalininiai Varšuvos ir Rygos daugiaaukščiai taip pat turėjo įkūnyti sovietinius mokslo ir kultūros pasiekimus. Maskvos universiteto architekto Levo Rudnevo suprojektuoti Varšuvos Kultūros ir mokslo rūmai (inauguruoti 1955 m., 188 m) su paradams skirta aikšte miesto centre buvo statomi 24 hektarų sklype, kurį ruošiant teko nugriauti apie 100 namų ir iškeldinti apie 4 tūkstančius gyventojų tuo metu, kai per karą beveik nuo žemės nuošluotas miestas išgyveno milžinišką būstų stygių¹⁵⁷. Analogiškos reikšmės aukštuminis pastatas Rygoje (1953–1955 m., arch. Osvalds Tīlmanis, Vaidelotis Apsītis, Kārlis Plūksne, aukštis

¹⁵⁴ *Архитектура СССР*, no. 1, 1933, 5.

¹⁵⁵ Karl Schlögel, 293.

¹⁵⁶ LTSR Mokslų akademijos sesija, *Tiesa*, 1946 m. vasario 20 d., 1.

¹⁵⁷ David Crowley, *Warsaw*, 38–39.

108 m) taip pat buvo atiduotas Latvijos SSR mokslų akademijai. Taline Vilniaus Mokslininkų namui analogiškas prabangus daugiabutis mokslininkams buvo suprojektuotas 1947 m. ir 1950 m. iškilo Lenino prospekte¹⁵⁸.

Mokslo reprezentavimu buvo rūpinamasi ir planuojant pokario Vilnių. 1941 m. įsteigtam SSRS mokslų akademijos filialui – LSSR mokslų akademijai buvo skiriama daug politinio dėmesio. Dar 1941 m. nemažai centre esančių pastatų paskirta LMA reikmėms: kompleksas šalia Gedimino kalno, uždarytas Vizičių vienuolyno pastatas, pastatai Čiurlionio g. ir kt. Pokaryje paskirta keletas pastatų Antakalnyje. 1946 m. SSRS Ministrų Tarybos nutarimu buvo nuspręsta statyti elitinius daugiabučius mokslininkams kai kuriose sovietinių respublikų sostinėse, taip pat ir Vilniuje¹⁵⁹. Šiuo tikslu numatytas sklypas mokslininkų rezidencinio daugiabučio statybai Neries krantinėje Vilniaus centre šalia Lukiškių aikštės. Projekto apimtis liudija rimtą laikotarpio valdžios nusiteikimą finansuoti naujų mokslo paskirties pastatų statybą, taip pat juos formuoti kaip stambesnes urbanistines teritorijas.

1949 m. LMA planuotas kvartalas teritorijoje į vakarus nuo Lukiškių a. palei upę ir Gedimino g., iš šiaurės ir vakarų ribojamą Neries upės. Kvartalas pietuose ribojosi su tuometine Gedimino g., vakaruose ir šiaurėje su Neries upe, rytuose su Lukiškių kalėjimu. Planai buvo parengti ruošiantis pusiau uždaram architektūriniam konkursui, kurio organizavimui 1949 m. 3–4 ketvirtį Finansų ministerijos prašyta skirti 104 200 rublių¹⁶⁰. Dėl komplekso apimties Mokslo kvartalą ketinta statyti net tris penkmečius nuo 1949 iki 1965 m. Dvi bylos, aptiktos LMA archyve, leido susieti kitus fragmentiškesnius Mokslo kvartalo Vilniuje paminėjimus laikotarpio spaudoje bei buvusio Vilniaus miesto vykdomojo komiteto Architektūros ir statybos valdybos fondo dokumentus¹⁶¹. „Lietuvos TSR MA prezidiumo MA rūmų komplekso planinė užduotis“¹⁶² ir „Lietuvos TSR MA

¹⁵⁸ Epp Lankots, *Two Faces of Stalinism*, op. cit.

¹⁵⁹ Plačiau žr. Ūla Tornau, *Architektūra kaip socialinių procesų mikromodelis: Mokslininkų namų Vilniuje studija, Acta Academiae Artium Vilnensis, Sovietmečio kultūros tyrimai: aktualijos ir perspektyvos*, sud. Milda Žvirblytė, t. 73, 65–88.

¹⁶⁰ LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 109, 1.

¹⁶¹ VAA, f. 1036, ap. 11.

¹⁶² LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 109.

projektuojamo statyti rūmų komplekso paskirstymas korpusais, patalpų eksplikacijos, aiškinamieji raštai¹⁶³ detalizuoja 1949 m. LMA akademijos kvartalo poreikius. LMA komplekso urbanistinę viziją aprašė tuometinis Vilniaus miesto vyr. architektas Vladislavas Mikučianis 1949 m. Vilniaus miesto centrinės dalies rekonstrukcijos plano aiškinamajame rašte¹⁶⁴, LMA kvartalas minimas vėlesniuose teritorijos projektavimo dokumentuose¹⁶⁵. Visi šie dokumentai leidžia daryti prielaidą, kad Respublikinės bibliotekos projektuose matomas bibliotekos ansamblį supantis perimetrinis daugiaaukštis užstatymas žymėjo būtent planuojamą LMA kvartalą (il. 1.9.)¹⁶⁶.

1949 m. liepos mėnesį buvo parengtas LSSR Ministrų Tarybos nutarimas dėl LMA komplekso statybos. Kol kas nepavyko aptikti Ministrų Tarybos patvirtintos šio projekto kopijos. Dokumente LSSR mokslų akademija (jos prezidentas akademikas Juozas Matulis) įpareigojama:

1949–1965 m. laikotarpyje pastatyti LTSR MA įstaigų pastatų kompleksą, o prie jų – Mokslų akademijos darbuotojams gyvenamuosius namus ir aspirantams bendrabučius [...] Vilniaus m., Neries pakrantėje tarp Gedimino gatvės ir Mokslininkų namų, miesto genplane tam reikalui numatytame sklype¹⁶⁷.

Rašte pavedama Architektūros reikalų valdybai prie LSSR Ministrų Tarybos (jos viršininkui Jonui Kumpiui) „kartu su LMA organizuoti pusiau uždarą konkursą detaliam išplanavimui“¹⁶⁸. Nutarime nurodoma, kad paskirtas sklypas apima 20 hektarų plotą, kad jo lokacija yra tinkama, nes, viena vertus, komplekso paskirtis yra reprezentacinė, „papuošti miesto centrą“, o kita vertus, sklypas atitinka mokslo darbui keliamos ramybės ir nuošalumo poreikius¹⁶⁹. Kvartalo reikšmę ir

¹⁶³ LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 150.

¹⁶⁴ *Vilniaus miesto centrinės dalies detalaus išplanavimo aiškinamasis raštas*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 63, 8.

¹⁶⁵ Схема размещения И-ой очереди застройки города Вильнюс, 1955, UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 3328, 54, ir Vilniaus m. pirmos eilės užstatymo schema, 1961 m., UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 3034, 34.

¹⁶⁶ Žr., pvz., Kultūros paveldo departamento archyvas, f. 6, b. 4438.

¹⁶⁷ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimo projektas, LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 109, 1.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid., 12.

reprezentacinę funkciją liudija ir užmojai jį traktuoti kaip „paminklinį stalininės epochos kūrinį“, nes tai būsiąs „svarbiausias lietuvių tautos mokslo ir kultūros židinys, kuris atgims ir visapusiškai išsivystys TSRS tautų šeimoje“¹⁷⁰. Projekto aprašyme nurodoma numatyti kvartalo infrastruktūrą, įvažiavimus, kelius, vartus, skverus ir fontanus.

Dokumente detalizuojama, kad kompleksą sudarys 11 institutų pastatų (37 712 kv. m) ir 11 gyvenamųjų korpusų. Svarbiausias statinys – LMA prezidiumas ir reikalų valdyba (3 612 kv. m). Prezidiumo pastate numatoma 600–700 vietų konferencijų salė ir 2 salės eiliniams susirinkimams, kuriose telpa iki 180 žmonių. Pastato vestibulyje turėtų tilpti apie 800 žmonių (skaičiuojama 0,4 kv. m žmogui). Pastate taip pat numatyta rūbinė, kirpykla, prausykla, sanitarinis mazgas, rūbų ir batų valymo paslaugų patalpos, spaudos kioskai, korespondencijos priėmimo ir išdavimo taškas, telefono, pašto, telegrafo taškai, taupomosios kasos, bufetas ir valgykla, aptarnausiantys 100 žmonių vienu metu¹⁷¹.

Nurodoma, kad LMA trūksta apie 60 tūkst. kv. m gyvenamojo ploto, o įstaiga numato tolimesnį spartų narių augimą, vien aspirantų skaičius po trejų metų planuojamas trigubai didesnis (iki 150 žmonių)¹⁷². Projekte pateikiamos prognozės 1965 m. LMA įdarbinti apie 2 000 darbuotojų, iš jų – 1 200 mokslininkų. Todėl LMA planuoja pastatyti namus „bent 450 asmenų“. Projekte detaliai nurodoma ir šeiminė darbuotojų padėtis bei jų gyvenimo kokybės poreikiai. Tuometiniais duomenimis, LMA dirba 64 procentai susituokusiųjų ir 36 procentai viengungių¹⁷³.

Šį didžiulį kompleksą planuojama statyti nuosekliai per tris penkmečius iki 1965 metų, kiekvienais metais skiriant po 7 mln. rublių, visa sąmata siekia 109 400 000 rublių¹⁷⁴. Visi darbai tolygiai paskirstyti per laiką. Pirmiausia (1952–1954 m.) numatoma statyti LMA prezidiumą, Dirvožemio

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Lietuvos TSR MA prezidiumo MA rūmų komplekso planinė užduotis (1950 03 11), LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 150, 22.

¹⁷² LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 109, 11.

¹⁷³ Ibid., 22.

¹⁷⁴ LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 150, 16.

ir agrochemijos bei Chemijos institutus (8 619 kv. m) bei aspirantų bendrabutį su valgykla (2 200 kv. m naudingo ploto) ir gyvenamąjį 30 butų namą, butų plotas po 50 kv. m (iš viso – 1 500 kv. m); 1954–1956 m. turėjo iškilti Gyvulininkystės ir veterinarijos, Eksperimentinės medicinos ir onkologijos bei Zoologijos institutai (6 460 kv. m); 1955–1957 m. Geologijos ir geografijos institutas (4 264 kv. m); 1956–1958 m. Lietuvos istorijos ir etnografijos, Filosofijos ir pedagogikos bei Teisės institutai (3 628 kv. m); 1958–1960 m. Technikos, Energetikos ir Fizikos institutai (6 259 kv. m); 1960–1962 m. Žemdirbystės, Botanikos, Miškų ūkio institutai (4 706 kv. m), o 1961–1965 m. Lietuvių literatūros ir Ekonomikos institutai (3 476 kv. m)¹⁷⁵.

Kitą statinių grupę turėjo sudaryti 11 gyvenamųjų pastatų (dar du daugiabučiai, 1951–1956 m. statomi Antakalnyje LMA priklausančiame sklype), kurių statybas planuota užbaigti iki 1965 m. Daugiabučiai numatyti įvairių tipų, detalai suskaičiuota jų kvadratūra, atsižvelgiant į prognozuojamą darbuotojų šeiminių sudėtį ir statusą. Po pirmųjų aspirantų bendrabučio ir mokslininkų namo komplekso, suplanuoto 1951–1953 m., numatytos dar vieno gyvenamojo 30 butų po 50 kv. m (1 500 kv. m) namo statybos 1954–1955 metais. 1955–1957 m. planuota statyti prabangesnį 16 butų po 80 kv. m (1 280 kv. m) daugiabutį, o 1957–1958 m. – 15 butų po 100 kv. m (1 500 kv. m) namą. 1958–1959 m. suplanuotas dar vienas daugiabutis „viengungiams“, kuriame būtų įrengta 60 kambarių po 9 kv. m ir 90 kambarių po 16 kv. m (iš viso – 1 980 kv. m), 1959–1960 m. ir 1960–1961 m. – du 30 butų po 50 kv. m gyvenamieji namai, 1961–1962 m., 1961–1963 m. numatomi du 30 butų po 60 kv. m namai ir paskutinis daugiabutis – 14 butų po 80 kv. m būstas – būtų statomas 1963–1964 m.¹⁷⁶ Tai, be abejo, buvo išskirtinis būstas, palyginti su 1950 m. gyvenamojo ploto Vilniuje norma – 6,2 kv. m.

Viena vertus, toks detalus projekto išaiškinimas demonstruoja rimtus ketinimus jį įgyvendinti. Kita vertus, tokio masyvaus kvartalo, apimančio ne tik viešosios paskirties pastatus, bet ir gyvenamąjį rajoną, planavimas liudija LMA institucijos svarbą. Dokumentuose konkursams

¹⁷⁵ Ibid., 12–20.

¹⁷⁶ Ibid., 19–21.

numatomos sumos (iš viso – 1 590 000 rublių) leidžia manyti, kad daugumai projektavimo etapų tokius konkursus iš tiesų planuota rengti.

1949 m. „Vilniaus miesto centrinės dalies išplanavimo aiškinamajame rašte“ Mikučianis trumpai apibūdina ir urbanistinį kvartalo išdėstymą. Aprašymas leidžia spręsti, kad bendras LMA sklypo planas buvo numatytas ir pačiame 1949 m. miesto centro rekonstrukcijos plane:

[...] ansamblis prasideda gyvenamuoju kvartalu mokslo darbuotojams, o užsibaigia didžiuliu Mokslininkų namų pastatu. Institutų ir mokslo įstaigų pastatai užima tris nedidelius kvartalus palei krantinę [...]. Mokslo akademijos prezidiumo pastatas projektuojamas ant pačios ašies. Nuo upės pusės jis pereina į erdvę kurdonerą, o priešinga jo pusė taip pat leidžia organizuoti priėjimą nuo vyriausybės aikštės ir Gedimino g.¹⁷⁷

Reikia paminėti, kad šią LMA viziją papildė dar keli stambūs atskiri mokslui skirti pastatai, kurie buvo jau anksčiau pastatyti arba suplanuoti visai šalia būsimo LMA kvartalo. Nutarimas statyti elitinį Mokslininkų namų daugiabutį buvo priimtas Maskvoje jau 1946 m., o pastatas buvo baigtas statyti 1951 m. Mokslo kvartalo projektas atsirado vėliau nei buvo paskirtas sklypas Mokslininkų namams, tačiau tikėtina, kad pastarojo ideologinė ir urbanistinė svarba galėjo paskatinti Vilniaus pokario planuotojus suprojektuoti atskirą LMA kvartalą naujajame miesto centre ir įtraukti jį į 1949 m. detalų miesto centro planą. Dar vienas atskiras ansamblis visai šalia LMA kvartalo – tai Respublikinė biblioteka, kuri 1949 m. miesto centro rekonstrukcijos projekto aiškinamajame rašte buvo įtraukta į skubiausių statybų sąrašą (nors realiai pabaigta statyti tik 1963 m.) kartu su pirmąja LMA komplekso dalimi¹⁷⁸.

Anksčiau cituoti ir aprašyti dokumentai liudija planuojamo LMA kvartalo Vilniaus centre reikšmę ir mastą. Jie atskleidžia pokaryje mokslui teikiamą svarbą modernizacijos ir urbanizacijos procese, taip pat mokslo ir švietimo reprezentacinę funkciją ir demonstruoja, kaip ją planuota įgyvendinti

¹⁷⁷ *Vilniaus m. centrinės dalies detalaus išplanavimo aiškinamasis raštas*, 1949 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 63, 12.

¹⁷⁸ *Ibid*, 13.

urbanistiniuose miesto planuose. Architektūros konkursų organizavimas bei „laikmečio išraiškos“ akcentavimas šio projekto retorikoje nurodo ir išskirtinio architektūros stiliaus poreikį: pagrindinis komplekso pastatas – LMA prezidentūros rūmai – turėjo pasižymėti ypatinga architektūra¹⁷⁹.

LMA kvartalas atitiko ir kitus pokario sovietinio miestų planavimo principus. Aprašymai atskleidžia, kad kvartale nemažai vietos skirta rekreacijai ir želdiniams (atviram reprezentaciniam kiemui, takui prie upės), kruopščiai planuojama mažoji architektūra (suoliukai, tvoros, varteliai, fontanai). Želdiniams projekte skirta nemažai dėmesio ir planuojamų lėšų. Žemės sklypams ir krantinei tvarkyti numatytas beveik 1 visos sąmatos procentas – 1 mln. rublių iš 109 400 000, o tvoroms – 750 tūkst. rublių.

LMA ansamblis buvo projektuojamas laikotarpiui būdingu „kvartalo“ principu, pagrįstu racionaliū neoklasicistiniu planavimu ir hierarchiniu reprezentacinių erdvių skirstymu. Sovietmečiu „kvartalu“ dažniausiai vadinti stačiakampio plano, taisyklingu gatvių ir takų tinklu suskaidyti rezidenciniai kompleksai su buitinių paslaugų infrastruktūra, užstatyti palei aplinkinių gatvių perimetrą ir užimantys apie 6 ha ploto. Gyvenamasis kvartalas turėjo būti daugiafunkcinis – jame turėjo būti vaikų lopšelis, klubas ir kavinė, jis turėjo sudaryti dalį gyvenamojo rajono (rus. *жилкомплекс*)¹⁸⁰. Nors LMA projekte ir neminimos vaikų priežiūros įstaigos, tačiau pagrindinis LMA prezidiumo pastatas suvokiamas kaip tam tikras socialinis centras, kuriame įrengtos patalpos mokslininkų susirinkimams, taip pat ir erdvės tokioms buitinio aptarnavimo paslaugoms kaip ryšių paslaugos, kirpykla, bufetas ir pan.

Vienas iš teorinių sovietinės urbanistikos principų buvo suteikti galimybę darbuotojams gyventi kuo arčiau darbovietės, kad ji būtų kuo greičiau pasiekiamą ir būtų sudarytos sąlygos kuo efektyviau planuoti ir panaudoti laiką¹⁸¹. Kadangi rezidenciniai daugiabučiai dažniausiai būdavo

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid., 63.

¹⁸¹ French, 47.

statomi įstaigų užsakymų darbuotojams, buvo stengiamasi pagal galimybes naujų daugiabučių statyboms parinkti kuo mažiau nuo įstaigos nutolusius sklypus. LMA kvartale akivaizdžiai stengtasi laikytis šio principo: mokslininkai ir aspirantai turėjo gyventi šalia LMA įstaigų naujajame Mokslo kvartale.

Bendri pokario sovietiniam miestų planavimui būdingi bruožai – miesto centro simbolizmas ir reprezentacija, ansamblių bei kvartalų planavimas, želdinių gausa, prospekto ir krantinės reikšmė bei darbuotojų apgyvendinimas šalia darbo vietos – buvo būdingi ir planuojamam LMA ansambliui pokariniame Vilniaus centre.

Vienoje teritorijoje sukonzentruoti mokslo paskirties pastatai reprezentavo Vilnių (ir analogiškai kitus laikotarpio sovietinius miestus) kaip *modernų* miestą. Išskirtinė mokslo funkcijos topografija buvo suvokiama ir kaip miesto modernumo bruožas. Mokslas buvo siejamas su technologijomis, o šios, savo ruožtu, su progresu ir klestinčios visuomenės kūrimu. Mokslo kvartalo projektas buvo viešinamas akcentuojant jame numatytą komfortą ir mokslininkų teikiamą naudą visuomenei. Pavyzdžiui, 1952 m. žurnale „Švyturys“, pasakodamas apie naująsias sostinės statybas, Mikučianis mini LMA daugiabutį:

Prie šių rūmų [Respublikinės bibliotekos – Ū. T.] darniai jungsis šalia pastatytas Lietuvos TSR Mokslų akademijos gyvenamasis namas. Jame bus puikūs 3–4 kambarių butai, o taip pat bendrabutis aspirantams.

Šalia straipsnio išspausdintoje projekto reprodukcijoje Respublikinės bibliotekos pagrindinio fasado kairėje pusėje matyti perimetrinis užstatymas, simetriškas LMA aspirantų bendrabučio tūriui, kuris greičiausiai žymėjo kitus taip ir neįgyvendintus LMA komplekso pastatus (il. 1.10.)¹⁸².

¹⁸² Sostinės statybos, *Tiesa*, 1952 m. rugsėjo 20 d., 3.

1952 m. rašytojas Vytautas Sirijos Gira esė apie būsimą 1955 m. Vilnių bandė vizualizuoti dar neegzistuojantį, bet po trejų metų iškiliantį modernaus Vilniaus paveikslą:

Prie Žvėryno tilto Daujotas buvo prieš trejetą metų. Jaunimo stadionas seniau vienišas tysojęs ant Neries kranto, buvo dabar įspaustas tarp milžiniškų pastatų. Priešais jį, Stalino prospekte, kilo į viršų didžiuliai geležinkelininkų rūmai. Lentpjūvių gatvėje dunksojo keli daugiaaukščiai gyvenamieji namai. Viename jų gyvena Mokslų akademijos tarnautojai, aspirantai, jaunieji mokslininkai. Kartu su visos Tarybų Sąjungos mokslo žmonėmis jie aktyviai padeda pramonei ir žemės ūkiui, o taip pat dalyvauja ir Kauno hidroelektrinės statyboje.¹⁸³

Šioje pastraipoje rašytojas 1952 m. vykstančią Vilniaus modernizaciją atskleidžia aprašydamas būtent suplanuotą LMA kvartalą. Modernų miestą čia apibūdina daugiaaukščiai pastatai, taip pat ir mokslininkų – ateities kūrėjų – reikšmė mieste. Mokslą autorius vertina dėl jo svarbos technologinių sričių – pramonės, žemės ūkio ir energetikos plėtrai, kuri suvokiama kaip šalies modernizacijos garantas. LMA kvartalas minimas šalia didžiausio to meto pramonės statinio – Kauno hidroelektrinės.

1949 m. LMA buvo suvokiamas kaip reikšmingas būsimos Tarybų aikštės simbolinį krūvį papildantis kompleksas. Taip pat Lukiškių kvartalui naujajame miesto centre buvo numatyta funkcinė vertė: jame turėjo dominuoti svarbūs mokslo ir švietimo paskirties pastatai. Galiausiai, šis projektas buvo rengiamas įgyvendinant kultūrinės ir urbanistinės modernizacijos idėją, kultūros požiūriu – mokslą ir švietimą apibrėžiant kaip esminį progreso įrankį, o urbanistikos požiūriu – daugiaaukščiais pastatais užstatant menkai urbanizuotas naujojo Vilniaus centro teritorijas.

¹⁸³ Vytautas Sirijos Gira, Vilnius, 1955 m. lapkričio 7 d. (Žvilgsnis į ateitį), *Švyturys*, 1952, nr. 20, 13.

Lukiškių Mokslo kvartalo projektas buvo vienas svarbiausių pokario miesto centrinės dalies rekonstrukcijos projektų. Tačiau tyrinėjant tolimesnį šio projekto likimą, kyla abejonių dėl galimybių jį įgyvendinti. Dėl nuolatinių Vilniaus centrinės dalies plano korekcijų Lukiškių teritorijos vizija kas kelerius metus kito, ilgainiui atsirado alternatyvios teritorijos vizijos, kurios buvo derinamos su realiai įgyvendintomis pirminio sumanymo dalimis.

1. 3. 1961 m. Lukiškių kvartalo pertvarkymo projektai

Šiame darbo skyriuje nagrinėjamas 1961 m. projektas pasižymi ne menkesniais užmojais nei ankstesniame skyriuje aptarti pokariniai LMA kvartalo planai. Viena vertus, 1961 m. projektas jau priklauso kiek kitam sovietinės architektūros kontekstui. Kita vertus, nors ir atsiradęs reformuotame 7-ojo deš. politiniame ir urbanistiniame kontekste, jis savotiškai reziumuoja ir išryškina pokarines sovietines miesto modernizavimo aspiracijas bei jų atotrūkį nuo realių projektų įgyvendinimo galimybių. Jį lyginant su to paties kvartalo vizijomis pokariu, pastebėsime, kad, nepaisant kito turinio, šis projektas demonstruoja ir daugelio pokario Vilniaus centro rekonstrukcijos idėjų tęstinumą.

1961 m. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto Statybos ir architektūros reikalų skyriaus užsakymu MSPI pasiūlė tris Vilniaus miesto centrinės dalies eskizinius planų projektus. Dviejų inovatyvių variantų autorius buvo tuometinės jaunosios kartos architektas Vytautas Brėdikis (g. 1930 m.), trečiojo ir nuosaikesnio varianto autorius – architektas Kazimieras Bučas (g. 1908–1992 m.)¹⁸⁴. Šie projektai nėra plačiai žinomi dėl savo eskizinio pobūdžio, jie niekuomet nebuvo net bandyti įgyvendinti. Lukiškių kvartalą sumanyta rekonstruoti norint jame pastatyti naują vidurinę mokyklą (būsimą 6-ąją vidurinę mokyklą, dėstomoji kalba – rusų) ir LSSR Aukščiausiojo Teismo pastatą, todėl diskutuota, kaip naują pastatą susieti su esama eklektiška kvartalo vidaus urbanistika¹⁸⁵.

¹⁸⁴ *Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas*, 1961 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 131.

¹⁸⁵ Iš pokalbio su architektu Vytautu Brėdikiu, įvykusio 2007 m. gruodžio mėn., asmeninis autorės archyvas.

Nepaisant eskiziško projektų pobūdžio, šie urbanistiniai pasiūlymai laikytini reikšmingais ir tyrinėtojų dėmesio vertais laikotarpio dokumentais. Pirmiausia todėl, kad 1961 m. jau buvo svarstoma naujoji modernistinė Vilniaus miesto centro koncepcija¹⁸⁶, 1964 m. įgijusi formas tarprespublikiniame Vilniaus miesto centro detalaus išplanavimo konkurse¹⁸⁷. Bučo bei Brėdikio projektai buvo reikšmingi ne tik tiesiogiai dėl urbanistinės pozicijos naujai statomai vidurinei mokyklai siūlymo. Tai buvo ir autorių bandymas dalyvauti diskusijoje ir pateikti naują požiūrį į Vilniaus miesto centrą, urbanistiką, architektūros diskursą, kuris susiformavo 6-ojo deš. pabaigoje ir kurį realizavo veržli Brėdikio amžininkų architektų karta¹⁸⁸. Taigi, projekte glūdi ir daugelis naujojo urbanistinio diskurso kontekstų ir vertybių. Brėdikio pasiūlymo Vilniaus centrui reikšmę jo kartos profesionalų kontekste liudytų ir tiek metų išlikęs paties autoriaus prielankumas šiam eskizui¹⁸⁹.

1961 m. projektas yra įdomus ir dėl jo teikiamos galimybės palyginti dvi to paties kvartalo modernizacijos vizijas skirtingais sovietizacijos laikotarpiais – pokario stalininio ir 7 deš. pradžios „atšilimo“. Nors dauguma socialistinio modernizmo architektūros Lietuvoje tyrinėtojų labiau linkę analizuoti šių dviejų laikotarpių architektūros skirtumus, šio darbo autorei aktualus tęstinumo klausimas.

Anksčiau apie vėlyvojo modernizmo architektūrą Lietuvoje rašė laikotarpio amžininkai, o daugiausia – patys šios architektūros autoriai¹⁹⁰. Pastarąjį dešimtmetį apie šio periodo

¹⁸⁶ 1960 m. patvirtintoje Vilniaus m. generalinio plano korektūroje numatyti pokyčiai ir Vilniaus centre. VAA, f. 1011, ap. 5, b. 116, 97.

¹⁸⁷ Konkurso medžiagos apžvalgą žr. A. Cibas, Kaip atrodys ateityje Vilniaus miesto centras, *Statyba ir architektūra*, 1964, nr. 11, 18–25.

¹⁸⁸ Išsamiai 1955 m. socrealizmo kritiką ir 6 deš. architektūros pokyčius Lietuvoje aprašė Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, Jūratė Tutlytė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, 87–102.

¹⁸⁹ Tai patvirtina disertacijos autorės asmeniniame archyve saugomo interviu su Vytautu Brėdikiu konspektas.

¹⁹⁰ Žr. straipsnius spaudoje, ypač žurnale *Statyba ir architektūra*, pradėtame leisti 1957 m. Nuo 6 deš. pr. architektai skatinami aprašyti spaudoje savo ir kolegų darbus. Intensyviau ir nuolatos rašė architektai Jokūbas Peras, Eduardas Budreika, Jonas Minkevičius, Jurgis Vanagas, Algimantas Mačiulis, Kazys Šešelgis ir kt. Ypač išskirčiau Algimantą Mačiulį, kuris pastaruosius dvidešimt metų aktyviai publikuoja monografijas, apibendrinančias vėlyvąją sovietmečio architektūrą. Jo tekstai padarė didžiulę įtaką jaunesniųjų tyrinėjimams.

architektūrą rašančių tyrinėtojų darbuose, kaip nurodo ir Lietuvoje šiuo metu įsigalėjęs laikotarpio architektūros pavadinimas – „socialistinis modernizmas“, – dominavo stilistinė analizė¹⁹¹. Nors Marijos Drėmaitės ir Vaido Petrulio darbuose pateikiama gausi kontekstinė medžiaga ir įvairūs architektūros ar jos diskurso procesus nulėmę (ekonominiai, politiniai, socialiniai bei technologiniai) faktoriai, tyrinėtojų pagrindine naratyvo gija išlieka stilistinė architektūros kaita. Būtent todėl rašydami apie 6–7-ojo deš. architektūrą Lietuvoje tyrinėtojai akcentuoja *lūžį* – dešimtmečio viduryje įvykusius radikalius architektūros diskurso pokyčius, ideologinius bei technologinius faktorius, nulėmusius stilistinę architektūros kaitą. Šiuo atveju pirmiausiai tiriami kultūriniai ir ideologiniai laikotarpio architektūros aspektai, liudijantys urbanistinio diskurso tęstinumą, kuris, šio darbo autorės manymu, bendrai būdingas viso sovietinio laikotarpio Lietuvos miestų planavimui.

Drėmaitė ir Petrulis išsamiai aprašė „Atėnų chartijos“ įtaką 6-ojo deš. pabaigos bei 7-ojo deš. pradžios Lietuvos miestų planavimui¹⁹². Ieškodami vakarietiškos architektūros plitimo kelių, tyrėjai taip pat analizavo LSSR architektų profesines keliones į naujus pavyzdinius Skandinavijos bei Vokietijos kvartalus bei didžiulę šių kelionių įtaką Lietuvos miestų planavimui¹⁹³.

Šių įtakų atgarsiai akivaizdžiai pasireiškė jau 1960 m. Vilniaus generalinio plano korektūroje. Be kitų aspektų, čia dominuoja rajoninis miesto planavimas¹⁹⁴. Vilniaus centrai taip pat skiriama daug dėmesio, centras laikomas pagrindiniu miesto mikrorajonu, telkiančiu įvairias kitus miesto mikrorajonus aptarnaujančias įstaigas. Čia numatyta statyti miesto reikšmės prekybos centrą, įrengti krantinę bei du transporto tiltus ir vieną pėsčiųjų tiltą, statyti operos ir baletų teatrą bei dramos teatrą, naujas aptarnavimo įstaigas bei centre apriboti rezidencinės funkcijos plėtrą¹⁹⁵.

¹⁹¹ Šiam diskursui priskirčiau jau 9 deš. viduryje pasirodžiusius dailėtyrininkės Lolitos Jablonskienės tekstus, labiausiai šią temą tyrinėjusius architektūros istorikų Marijos Drėmaitės, Vaido Petrulio, architektų Tomo Grunskio, Liutauro Nekrošiaus ir neseniai pasirodžiusius Julijos Reklaitės, Indrės Ruseckaitės, Luko Rekevičiaus darbus.

¹⁹² *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, 88, 165–167.

¹⁹³ *Ibid.*; taip pat Eglė Juocevičiūtė.

¹⁹⁴ *Vilniaus m. generalinio plano korektūra*, 1960 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 116, 66, 68.

¹⁹⁵ *Ibid.*, 97.

Taigi, nors mikrorajonų idėją pirmiausia stengtasi taikyti neistorinėje miesto dalyje¹⁹⁶, su mikrorajonu tiesiogiai susijusią pakopinę buitinio aptarnavimo sistemą jau 1960 m. numatyta įdiegti ir miesto centre. Svarbu pastebėti, kad apie 1960 m. spaudoje buvo skundžiamasi nepakankama aptarnavimo įstaigų pasiūla miesto centre, ji minima ir 1960 m. miesto generalinio plano korektūroje¹⁹⁷, susirūpinimas aptarnavimo įstaigų trūkumu Vilniaus planuotojams išlieka itin aktualus visą 7 deš. ir vėliau. Akivaizdu, kad ir urbanistiniuose planuose dėmesys nuo reprezentaciniams sovietinės kultūros paminklams pokariu dabar perkeliamas į kultūros, aptarnavimo ir rekreacijos lauką¹⁹⁸.

Pakopinė buitinio aptarnavimo sistema rėmėsi racionaliais geografiniais ir sociologiniais skaičiavimais, taikomais miesto gyvenamųjų namų kvartalui. Minimalų (2 000 gyv.) gyvenamąjį kvartalą turėjo aptarnauti tokios pirmos būtinybės įstaigos kaip vaikų lopšelis, vaikų priežiūros erdvės, užkandinė, skalbykla, bendruomeninė erdvė, dirbtuvės, sandėliukai ir techninio aptarnavimo patalpos¹⁹⁹. Gyvenamųjų namų grupė, kurioje gyvena 6–8 tūkst. gyventojų ir kuri yra išsidėsčiusi 500–800 m spinduliu, turėjo būti skirstoma į gyvenamąją, transporto, rekreacijos ir darbo zonas. Kiekviename mikrorajone turėjo būti vidurinė mokykla, maisto parduotuvės, kavinė, valgykla ir klubas²⁰⁰. Keletas mikrorajonų sudarė rajoną, kuriame gyvena 30–50 tūkst. gyventojų ir siūlamos tokios aukštesnės „pakopos“ paslaugos kaip kino teatras, restoranas ir specializuotos parduotuvės (mėsos, žuvies, audinių, avalynės ir pan.). Dar stambesnis darinys buvo miesto rajonas, kuriame numatytos viso miesto aptarnavimo įstaigos, tokios kaip teatrai, dideli kino teatrai, sporto rūmai ir kultūros rūmai. Specialios funkcijos buvo numatytos ir priemiesčiams, įtraukiant tokias paslaugas kaip specialios ligoninės (pvz., reabilitacijos arba

¹⁹⁶ Žr. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, 167.

¹⁹⁷ *Vilniaus m. generalinio plano korektūra*, 22.

¹⁹⁸ Pvz., K. Šešelgis, Nauji gyvenamųjų rajonų planavimo būdai, *Statyba ir architektūra*, 1960, nr. 1–2; A. Spelskis, Perspektyvinis Lietuvos miestų gyvenamųjų rajonų, mikrorajonų planavimas ir statyba, *Statyba ir architektūra*, 1960, nr. 3, 48.

¹⁹⁹ Jonas Minkevičius, *Miestai vakar, šiandien ir rytoj*, 38.

²⁰⁰ *Ibid.*, 31.

valdžios įstaigas aptarnaujančios ligoninės), poilsio namai, rekreacinės vilos, pionierių stovyklos ir kt.²⁰¹

Kaip ir pokario urbanistiniame diskurse, taip ir nuo 6-ojo deš. pabaigos taikant pakopinę aptarnavimo sistemą miesto centre bandomos centralizuotai spręsti naujos vėlyvojo pokario urbanistinės problemos – gerinant transporto ir susisiekimo sąlygas, steigiant aptarnavimo ir buitinių paslaugų įstaigas, statant administracinius pastatus bei kuriant naujas kultūros ir rekreacijos erdves.

1960 m. Vilniaus m. generalinio plano korektūroje numatoma miesto centre pastatyti net du naujus teatrus ir daugiaaukščius administracinius pastatus²⁰². Vis dėlto 6 deš. pabaigos visuomenės urbanistinį idealą labiausiai įkūnijo visuomeninis prekybinis centras kaip vis labiau propaguojamos pakopinės gyventojų aptarnavimo sistemos diktuojamos planuotės architektūrinis kompozicinis akcentas. Maždaug nuo 6-ojo deš. antros pusės (1956 m.) sovietinėje architektūros spaudoje kritikuojama iki tol vyravusi strategija prekybines patalpas projektuoti gyvenamųjų namų pirmuose aukštuose, nes „taip prarandama 20–30 proc. gyvenamojo ploto“ ir rekomenduojama prekybai statyti atskirus pastatus bei įrengti tipinius „univermagus“ 500–1 000 darbuotojų²⁰³.

Daugiafunkcinis prekybos centras, arba „univermagas“ (trumpinys iš rus. *универсальный магазин*), funkcionuojantis ne tik kaip prekybos ir aptarnavimo paslaugų, bet ir laisvalaikio bei socialinis rajono traukos taškas, buvo naujosios architektūros modernumo ženklas. Jis skyrėsi nuo ankstesniųjų XIX a. pab.– XX a. pr. prekybos galerijų (Vilniuje tai buvo 1914 m. pastatyti Jablkovskių prekybos namai prospekto ir V. Kapsuko g. sankryžoje, pokaryje pervadinti Vilniaus

²⁰¹ French, 82–83.

²⁰² Nors Vilniaus Operos ir baleto teatrą buvo planuojama statyti ir jam paskirtas sklypas jau 1949 m., realiai jis iškilo tik 1974 m. (arch. Nijolė Bučiūtė).

²⁰³ Н. Степанов, Комплексы торговых предприятий в жилой застройке города, *Архитектура СССР*, 1958, но. 1, 39–44; А. Касьянов, Некоторые спорные вопросы о застройке городов, *Архитектура СССР*, 1957, но. 1, 22–25.

universaline parduotuve) pabrėžtinai demokratiška idėja ir architektūra, plataus spektro prekyba ir svarbia vieta laikotarpio pastatų hierarchijoje. Prekybos centras buvo naujųjų mikrorajonų, tuomet įkūnijusių modernią architektūrą ir naująjį gyvenimo būdą, tokių kaip Stokholmo *Vallingby* (1954 m.), Roterdamo *Lijnbaan* (1953 m.), Niujorko *Roosevelt Field* (1951 m.) ar Sietlo *Northgate Centre* (1952 m.), simbolis. Prekybos centro kaip naujo architektūrinio tipo projektai buvo plačiai diskutuojami laikotarpio spaudoje²⁰⁴.

Daugelis sovietologų postalininį laikotarpį sieja su sovietinės masinio vartojimo visuomenės ir specifinių laisvalaikio formų atsiradimu, kurios laikomos vėlyvesniojo socializmo naujojo gyvenimo būdo ir modernumo ženklų²⁰⁵. Šie teiginiai ginčijami teorinėse diskusijose, kurios čia plačiau nebus aptarimos, tačiau nuo 6 deš. pr. Vilniaus mieste viena ryškiausių temų – gyventojų poreikių neatitinkanti paslaugų ir aptarnavimo infrastruktūra (ypač trūko prekybos ir maitinimo įstaigų) ir bandymai ją tobulinti, ypač miesto centre ir Senamiestyje. 1961 m. Lukiškių kvartalo pertvarkymo plane taip pat siekiama spręsti šias miesto planavimo spragas.

Diskusijose apie Vilniaus centro modernizavimą svarbūs keli ypatumai, liudijantys naujo laikmečio vėjus, – tai funkcijų zonavimas-atiskyrimas, daugiaaukštė statyba ir prekybos centras. Šie elementai būdingi ir tarprespublikinio 1964 m. Vilniaus centrinės dalies rekonstrukcijos konkurso projektams (il. 1.11.). Jų įgyvendinta versija – 1974–1983 m. dešiniojo Neris kranto prekybinis kompleksas. Čia 1964 m. suprojektuota ir 1973 m. iškilusi centrinė universalinė parduotuvė (arch. Z. Liandzbergis, J. Kriukelis, V. Vielius) spaudoje aprašoma kaip įkūnijanti išskirtines laikotarpio *high-tech* savybes²⁰⁶.

Pirkėjų patogumui projektuojamas žirklinio tipo eskalatorius, kuriuo per valandą gali pakilti į kitus aukštus 7 800 pirkėjų [...].

²⁰⁴ N. Bučiūtė, Naujos suomių architektūros bruožai, *Statyba ir architektūra*, 1964 m., nr. 1, 22.

²⁰⁵ Žr., pvz., *Pleasures in Socialism. Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*.

²⁰⁶ *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, 343.

Vidaus apdailai bus naudojama faktūruota asbofanera, keramika ir sluoksniuoti plastikai, luboms – asbocementiniai lapai, o prekybinėse salėse dar numatomos liuversinės emaliuotos aliumininės arba plastmasinės šviesą išsklaidančios grotelės. Prekybinių patalpų grindys siūlomos monolitinės polimerinės, o sandėliuose – polimercementinės. Išorinės durys pirmą kartą respublikoje projektuojamos iš grūdinto stiklo be rėmų²⁰⁷.

7 deš. pr. diskutuota, kaip galėtų atrodyti sumodernintas Vilniaus centras. Siūlyta daugiaaukščius administracinius pastatus statyti Respublikinės bibliotekos aikštėje²⁰⁸ arba Tarybų aikštėje, kurį laiką buvo kalbama apie Neries dešiniojo kranto užstatymą, tačiau Vilniaus miesto centras ir toliau lokalizuojamas Tarybų aikštės bei šalia esančio Lukiškių kvartalo teritorijoje. Nors Senamiestyje tuo metu sutelkta šiek tiek administracinių ir prekybos įstaigų, tačiau jis buvo gausiai gyvenamas, o pastatų būklė – prasta, todėl reprezentacinė, administracinė ir kultūrinė geografija toliau koncentruota Lenino prospekto gale.

1961 m. projekte Lukiškių kvartalas apibrėžiamas kaip modernaus miesto centras, kuriame reikia pastatyti vidurinę mokyklą ir LSSR Aukščiausiojo Teismo pastatą. Projektinius pasiūlymus rengę architektai siūlė iš esmės pergaltoti viso kvartalo planavimą. Tiek Bučas, tiek Brėdikis savo variantuose Lenino aikštę (1961 m. Tarybų a. pervadinta Lenino a.) su Lukiškių kvartalu laiko „centrinio miesto mikrorajonu“, kurio planavimas, anot jų, atrodęs komplikotas ir atsakingas, todėl jie siūlė tris variantus²⁰⁹. Pagal naujas generalinio plano gaires (korektūras), teritorijoje numatomas „mišrus užstatymas“ ir „didelė visuomeninių pastatų koncentracija“, tuo tarpu 1949 m. projekte buvo kalbama tik apie keletą išskirtinių visuomeninių pastatų ansamblių. Šie skirtumai atliepia ir bendras abiejų laikotarpių planavimo gaires – stalininiu laikotarpiu projektuojama atskirais pastatais, o 6 deš. antroje pusėje operuojama pastatų grupėmis ir masyvais.

²⁰⁷ A. Juršys, Vilniaus ateities statybos, *Statyba ir architektūra*, 1964, nr. 2, 16.

²⁰⁸ A. Cibas, 1964 m. Vilniaus miesto centro rekonstrukcijos pasiūlymai, *Statyba ir architektūra*, 1964, nr. 11, 18–25.

²⁰⁹ *Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas*, 1961 m., 7.

Nuosaiquesniame Bučo variante (il. 1.12.) siūloma nugriauti dalį kalėjimo komplekso, o vietoj jo statyti miesto svarbos prekybos centrą. Iš kalėjimo pastatų autorius siūlo palikti cerkvę, ją konvertuojant į kalėjimo istorijos muziejų ir du keturaukščius pastatus, kurie galėtų būti lengvai pritaikomi prekybos reikmėms²¹⁰. Bučo vizijoje mikrorajono dominantėmis laikomos keturios aikštės: Lenino, Mokslininkų namų, ką tik pastatyto Pedagoginio instituto (1960 m., arch. Anatolijus Kolosovas, Džiovanis Rippa, Emilis Germanas) tilto aikštė dešiniajame Neries upės krante ir Žvėryno tilto aikštė. Pagrindine iš jų Bučas laiko planuotą aikštę šalia naujojo Pedagoginio instituto tilto, siūlo ją intensyviai užstatyti miesto reikšmės kultūros ir buitinio aptarnavimo pastatais – pastatyti koncertų salę, „univermagą“, Kultūros rūmus, Parodų paviljoną, LMA bokštinį bendrabutį bei įrengti automobilių stovėjimo aikštelę. Žvėryno tilto aikštėje numatyti Bibliotekos rūmai, o šalia – daugiaaukštis („bokštinis“) viešbutis, Liaudies ūkio tarybos²¹¹ rūmai ir „ministerijų kategorijos administracinis pastatas“²¹². Lenino aikštę siūloma rekonstruoti įgyvendinant pirminiame pokario projekte numatytus Tarybų rūmus.

Bučas didžiąja dalimi pratęsia pokario Vilniaus centro rekonstrukcijos projektuose numatytą programą, tačiau įtraukia ir naujų 6 deš. pabaigos architektūros diskurse reikšmingų elementų. Kaip ir pokario planuotojai, Bučas kvartalo struktūros pagrindu paverčia aikščių sistemą, kuriai būdinga aiški istorinė kompozicija ir hierarchija. Jo projektiniame pasiūlyme svarbus krantinės vaidmuo. Bučo eskize akivaizdi tendencija laikytis perimetrinio kvartalų formavimo modelio atsižvelgiant į pirminį Respublikinės bibliotekos parko sumanymą ir siūlant neregularius teritorijos plotus paversti geometriškai išdėstytais skverais. Siūloma realizuoti numatytus, bet iki 1960 m. taip ir neįgyvendintus projektus – Tarybų rūmus, tolimesnę LMA komplekso plėtrą bei griauti Lukiškių kalėjimą. Toliau vystoma ir pokarinė miesto centro kaip administracinio ir kultūros centro programa.

²¹⁰ Ibid., 5.

²¹¹ Ši Nikitos Chruščiovo iniciatyva rekonstruota sovietinė institucija – tai trumpai 1957–1965 m. gyvavęs bandymas ūkio valdymo sistemą iš šakinės pakeisti į teritorinę.

²¹² *Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas*, 6.

Kita vertus, Bučo projekte yra naujojo diskurso elementų, kurie galbūt įtraukti kaip „privalomos“ 1960 m. Vilniaus miesto generalinio plano korekcijų gairės. Pirmiausia, Bučo variante teritorija apibrėžiama kaip vientisas mikrorajonas su lokaliomis ir miesto svarbos funkcijomis ir orientyrais. Reikia pastebėti, kad projektu siūloma ženkliai gausinti administracijos, kultūros ir prekybos įstaigų, rajone numatomi net keturi nauji stambūs administraciniai pastatai, keturi nauji kultūrai skirti pastatai ir keturi nauji prekybai ir laisvalaikiui skirti pastatai. Atsižvelgiant į naujosios architektūros, jos ekonomikos ir technologijų gaires, siūloma statyti keletą daugiaaukščių pastatų bei laisvos planuotės naujus aikštės prie Žvėryno tilto pastatus²¹³.

Brėdikio siūlomi Vilniaus miesto centrinio kvartalo variantai buvo žymiai kritiškesni pokario Vilniaus centro vizijų atžvilgiu (II. 1.13. ir 1.14.). Autorius stengėsi įvertinti esamą teritorijos užstatymą ir nurodė, kad bendri jo pasiūlymai yra perspektyvinio pobūdžio, kad „jų įgyvendinimas galimas tik tolimoje ateityje“. Pirmiausia todėl, kad tokie tuo metu kvartale esantys „stambūs objektai kaip kalėjimas, stadionas ir pramonės įmonės, kliudo efektyviai vykdyti statybos ir rekonstrukcijos darbus“. Tačiau, pasak jo, iškart būtų galima tvarkyti Neries krantinę, pradėti Aukščiausiojo Teismo pastato ir vidurinės mokyklos statybą, nors autorius kritikavo šiems pastatams skirtus sklypus kaip netinkamus, ankštus ir gožiamus šalimais esančių stambių pastatų. Todėl antrajame savo pasiūlymo variante abu pastatus Brėdikis siūlo perkelti į kitas miesto centro vietas. Autorius taip pat „labai nevykusių“ vadina pokariu teritorijoje pradėtą įgyvendinti LMA kompleksą (ypač turėdamas galvoje Mokslininkų namus – elitinį gyvenamąjį pastatą) bei krantinės užstatymo planavimą arti upės, kuris komplikuoja gatvės palei krantinę tiesimą, o ypač naujojo Pedagoginio instituto tilto statybą. Brėžiniuose Brėdikis ignoruoja ir 6-ojo deš. pr. suplanuotą Respublikinės bibliotekos apželdinimo ansamblį, skirtingai nuo Bučo, savo pasiūlyme palikdamas vien tik jos pastatą²¹⁴.

Brėdikis akcentuoja tris atskaitos taškus – Lenino aikštę, Bibliotekos aikštę ir Lukiškių kvartalą juosiančią Neries krantinės dalį. Ateityje jis siūlo Lenino aikštę sujungti su Žvėryno tilto aikšte į

²¹³ Žr. *ibid.*, 11.

²¹⁴ *Ibid.*, 2–4.

vieną žalią masyvą, priešais aikštės šiaurės vakarų kampą vietoje Montvilos kvartalo statyti vyriausybinių pastatų, o buvusiam vienuolyno komplekse (tuo metu 1-oji tarybinė ligoninė) įrengti antireliginį muziejų. Dar neužstatytą Neries pakrantę autorius numato užpildyti nuo upės gerokai nutolusiais ir apželdintais atskirais ministerijų ir kultūrinės paskirties (koncertų salės) pastatais. Kaip ir Bučo pasiūlyme, taip ir šiame projekte, atsižvelgiant į generalinį planą, palei upę numatoma žiedinė transporto magistralė. Bibliotekos aikštėje siūloma griauti prieigas prie Žvėryno tilto gožiantį Jaunimo stadioną, suteikiant erdvės tiek aikštei, tiek tilto prieigoms ir čia statyti trijų aukštų Liaudies tarybos rūmus su moderniu dvylikaaukščiu korpusu²¹⁵.

Pagrindinė ir radikaliausia Brėdikio pasiūlymo idėja atsiskleidžia kvartalo vidaus rekonstrukcijos vizijos 2-ame pasiūlymo variante, kuris, kiek galima suprasti iš projekto aiškinamojo rašto, autorius laikomas efektyviausiu. Iš esmės abi Brėdikio siūlomos versijos skiriasi tuo, kad pirmojoje architektas įkomponuoja planuojamą statyti vidurinę mokyklą ir Aukščiausiojo Teismo pastatą į jiems numatytus sklypus, o antrajame siūlo šių pastatų kvartale išvis nestatyti. Taigi, antrojo savo siūlymo aiškinamajame rašte architektas siūlo griauti visą kalėjimo kompleksą ir kitus „mažaverčius pastatus“, apželdinti teritoriją ir joje planuoti gyvenamąjį kvartalą – laisvai statomus daugiaaukščius daugiabučius, mokyklą su darželiu ir pan. Abiejų variantų brėžiniuose matome visiškai pakeistą kvartalo vidaus struktūrą, nuo žemės paviršiaus nušluojant ne tik kalėjimą, bet ir visus kitus kvartalo vidaus pastatus – tokius kaip Montvilos koloniją, kitus ikikarinius mūrinius ir medinius gyvenamuosius namus. Iš 1961 m. buvusių pastatų autorius siūlo palikti tik senuosius palei Lenino pr. pokariu pastatytus reikšmingus kvartalo statinius, išskyrus stadioną. Eskize lieka jau pradėtas statyti Bibliotekos pastatas bei šalia aikštės pastatytas LMA darbuotojų daugiabutis ir aspirantų bendrabutis, Mokslininkų namai, MSPI bei Chemijos ir Fizikos institutai krantinėje.

Įdomu tai, kad Brėdikis kritikuoja tuo laikotarpiu progresyvią Bučo siūlomą idėją kvartalo viduje statyti prekybos centrą ir siūlo verčiau prekybos ir maitinimo įstaigas įrengti kvartalo perimetru

²¹⁵ Ibid., 3.

esančiuose visuomeniniuose pastatuose – teritorijai priklausančioje Lenino prospekto atkarpoje bei būsimame koncertų salės pastate²¹⁶. Lyginant Brėdikio Vilniaus centrinio mikrorajono viziją su pokarinėmis Vilniaus centro rekonstrukcijos vizijomis ar net jo vyresniojo kolegos Bučo projektu, ryškėja visiškai kitokia architekto savivoka. Nors visi šioje ir kitose darbo dalyse aptarti Vilniaus centro rekonstrukcijos projektai buvo gana drąsių urbanistinių ir modernizacijos užmojų, Brėdikio atveju akivaizdus autorinis ir netgi subjektyvus projekto suvokimas. Diskusijose pirmojo pokario dešimtmečio LSSR architektų sąjungos susirinkimuose²¹⁷ ar projektų tvirtinimo komisijose²¹⁸ akivaizdžiai dominuoja polemika, grindžiama kolektyvinėmis pažiūromis – skirtingų laikotarpio diskursų, ekonominių ar technologinių svertų įvertinimu gerai apgalvojant kritiką ar reiškiamą nuomonę. Pokario architektų diskusijose nekvestionuojamos tam tikros kolektyvinės pozicijos ir hierarchijos. Labai svarbų vaidmenį atlieka kalba ir sąvokos – nenukrypstama nuo įprastų retorikos schemų²¹⁹.

Brėdikis 1961 m. eskize ir aiškinamajame rašte demonstruoja subjektyvią logiką, tiesiogiai tekste ar netiesiogiai brėžiniuose kritikuodamas labai daug buvusių kvartalo planavimo elementų – chaotiškai susiformavusią kvartalo urbanistiką, XX a. pradžios Montvilos kolonijos architektūrą, neįgyvendintus pokario planus nugriauti kalėjimą ar pastatyti Tarybų rūmus, „nevykusius“ Mokslų akademijos komplekso pastatus ir Respublikinės bibliotekos skverą, pernelyg prie upės priartintą Neries krantinės užstatymą, „nelogiškai“ paskirtus sklypus naujai suplanuotai mokyklai ir Aukščiausiajam Teismui, taip pat planus teritorijoje statyti modernų prekybos centrą. Savo poziciją jis reiškia drąsia ir kritiška retorika. Autorius pristato radikalią išgriauto, apželdinto ir daugiaaukščiais gyvenamaisiais namais užstatyto naujojo centrinio mikrorajono viziją, akivaizdžiai sekdamas vakarietiškais pokarinio planavimo tendencijomis ir tapatindamas savo veiklą su tradiciją radikaliai atmetančiu architektūros avangardu.

²¹⁶ Ibid., 4.

²¹⁷ Pvz., žr. LLMA, f. 87, ap. 1, b. 51.

²¹⁸ Pvz., VAA, f. 1011, ap. 1.

²¹⁹ Ibid.

Toks Brėdikio projekto polėkis gali bŭti interpretuojamas kaip to meto jaunajai kartai bŭdingas mitas, labiausiai inicijuotas tos paėios kartos metraštinkŭ, o vėliau reprodukuojamas ir jaunesniŭ Lietuvos architektŭros tyrinėtojų. Didele dalimi ŗi autorinė poza ir herojiška dręsa yra susijusi su paties architekto savivoka, o ŗi – sugeneruota naujo architektŭros diskurso. 6 deš. pab. pradėjo verėliai reikėtis kę tik mokslus baigusiu architektŭ karta. Kultinės kavinės „Neringa“ (1956–1960 m.) projektavimo laikotarpiu jos autoriai architektai Vytautas ir Algimantas Nasvyėiai (g. 1928 m.) buvo trisdeėimtmeėiai, 1961 m. Vilniaus centro eskizinį planavimo pasiŭlymę Brėdikis pateikė bŭdamas trisdeėimt vieneriu. 1964 m. Brėdikis kartu su Nasvyėiais ir Vytautu Čekanausku dalyvavo ir laimėjo tarprespublikiniame naujojo Vilniaus miesto centro išplanavimo ir uėstatymo konkurse. Jŭ projektas tapo vėlesniojo Vilniaus centro vystymo pagrindine gaire. Palyginti jauniems ŗios kartos architektams buvo suteikta galimybė spręsti pagrindinius Vilniaus urbanistikos klausimus. Galima teigti, kad ŗiai kartai buvo *leista* bŭti dręsiai, nes oficialioji sistema tuo metu propagavo lŭėį, naujumę, ekspresiję, radikalumę ir – „lietuviėkumę“. Tiek valdėia, tiek ir jaunieji architektai deklaravo nepakantumę pokaryje dirbusiems kolegoms, nors realiai projektavimo maėinerijoje jie atliko panaėų vaidmenį kaip jŭ vyresnieji kolegos.

XX a. 6-ojo deė. antrojoje pusėje vykstant politinėms, ekonominėms, architektŭros ir urbanistikos reformoms buvo ieėkoma naujų sovietinės architektŭros formŭ²²⁰. Reikia nepamirėti, kad politiniŭ tarpvaldėio reformŭ pasekmė buvo ir Berijos inicijuotas „nacionaliniŭ kadru“ propagavimas, reiėkęsis ir Lietuvoje. Kadangi dauguma vyresnės kartos architektŭ po karo liko Kaune, o į Vilniŭ Vladislavas Mikuėianis pasikvietė savo kolegas iš Leningrado, galima spėti, kad po 6 deė. reformŭ jie buvo kritikuojami dėl anksėiau suprojektuotŭ, o dabar jau „nebeaktualiŭ“ pastatŭ. ŗiaip ar taip, intensyviai projektavę pirmojo pokario deėimtmeėio svarbiausius Vilniaus pastatus Viktoras Anikinas, Levas Kazarinskis, Dėiovanis Rippa, Vladislavas Mikuėianis, Vera Furman ir kiti 6 deė. pabaigoje staiga pasitraukė iš aktyvaus LSSR architektŭros gyvenimo lauko. Svarbus vaidmuo teko ir laikotarpio naujumo, modernumo ir jaunystės kultui. Dėl ŗiŭ prieėasėiu

²²⁰ *Architektŭra sovietinėje Lietuvoje*, pvz., 32–35, 82, 87–94.

naujoji lietuvių architektų karta žymiai lengviau skynėsi kelią. Anot vieno iš naujosios kartos korifėjų Vytauto Čekanausko:

To meto architektūra buvo tokia, kokie buvo ją kūrę žmonės. Jeigu Vilnių būtų projektavę Leningrado architektai – matytume visiškai kitokį sostinės vaizdą. V. Brėdikis, A. Nasvytis, aš suprojektavome detalųjį Vilniaus centro planą. Dešiniajame Neries krante padėjau broliukams Nasvyčiams suprojektuoti pirmąjį dangoraižį – „Lietuvos“ viešbutį. Jau prieš keturis dešimtmečius buvome numatę, kad čia kursis komercinės paskirties pastatai. Tačiau Lietuvoje dirbęs rusų architektas Anikinas čia jau buvo numatęs statyti gyvenamuosius namus. Buvome jauni, akiplėšos ir jo projektą nubalsavome²²¹.

Ištisą pokario dešimtmetį Vilnių projektavo „Leningrado architektai“. Jų projektai buvo orientuoti į kiek kitaip suvokiamą miesto modernizaciją, daugumą Vilniaus centrui skirtų projektų buvo vėluojama įgyvendinti. 6 deš. antroje pusėje „svetimšalius nukonkuravo“ jaunoji karta. Didelė jaunųjų lietuvių architektų 7 deš. projektų dalis taip pat liko neįgyvendinta arba buvo įgyvendinta gerokai vėliau. Pavydžiui, minėtąjį 1964 m. jaunųjų lietuvių architektų pasiūlymą Vilniaus miesto centrinės dalies rekonstrukcijos konkursui teko koreguoti, vystyti, jo įgyvendinimas užtruko apie porą dešimtmečių ir per tą laiką nutolo nuo pirminio sumanymo.

Minėtosios 6-ojo deš. reformos ne tik steigė naujas vertes, bet ir neigė senąsias: Stalino kulto pasmerkimas naujajame oficialiajame diskurse buvo susijęs su pokarinio imperinės architektūros diskurso „nurašymu“ – tiesiog bjaurėjimusi sočrealistiniu stiliumi architektūroje, kaltinimais istorizmu, manieringumu, pertekline puošyba, neekonomiškumu ir technologiniu atsilikimu. Naujasis 6-ojo deš. antrosios pusės lygybę, funkcionalumą ir ekonomiją deklaruojantis architektūros diskursas drauge su „stalininiu“ atmetė ir kitus architektūros stilius kaip pernelyg buržuazinius. Šiame kontekste ypač kreivai buvo žiūrima į XIX a. pab. istorizmą ir secesiją, kurie

²²¹ Sigita Nemeikaitė, Sovietmečio architektūra bloškia į akistatą su laiko ženklais, *Statyba ir architektūra*, 2006, interneto prieiga: <http://www.delfi.lt/pramogos/kultura/sovietmecio-architektura-bloskia-i-akistata-su-istorijos-zenklais.d?id=11212915>, žiūrėta 2014 11 05.

simbolizavo buržuazinį gyvenimo būdą ir perteklių *par excellence*, todėl šiame laikotarpyje ne vienas tos epochos pastatas buvo nugriautas arba neatpažįstamai rekonstruotas.

Tokioje atmosferoje Brėdikio 1961 m. projekte aptinkama kritika vertintina kaip savalaikė ir tipiška. Kone visi šios kritikos aspektai buvo legitimuoti politinių permainų ir naujojo architektūros diskurso. Pirmiausia Brėdikis savo tekste akcentavo racionalų ir vientisą planavimą. Jis įvardijo būtinybę formuoti Lenino aikštę ir Lukiškių kvartalą kaip vientisą, pagrįstą viena autorine vizija – centrinį miesto mikrorajoną. Projekte akivaizdus funkcinis kvartalo skirstymas į gyvenamąją, visuomeninę-prekybinę, transporto zonas, šiuo atveju industriją iškeliant į kitą miesto zoną. Projekte iškeliamas kalėjimas ir pramonės įmonės, gyvenamieji daugiabučiai statomi žaliame masyve, aikštėse ir Stalino pr. koncentruojamos kultūros ir prekybos zonos. Dėl griežto funkcinio zonavimo Brėdikis nepritaria ir prekybos centro, mokyklos bei Aukščiausiojo Teismo pastatų komponavimui kvartalo viduje, kurį architektas paskiria išskirtinai gyvenamajai funkcijai. Jau minėta Brėdikio tekste pasirodžiusi kritika kvartalo pokario architektūrai ir urbanistikai: netinkamas krantinės užstatymas, Bibliotekos parko išplanavimas, nevykę LMA kvartalo pastatai. Laikotarpio architektūrinių tendencijų įtaka paaiškinamas ir radikalus siūlymas griauti visus prieškarinius kvartalo pastatus, nedarant išimties ir vientisam istoristinių-secesijos stilių Montvilos kolonijos kompleksui. Šis deklaratyvus Lietuvos „atšilimo“ naujosios kartos architektų bandymas atsiskirti nuo pirmojo pokario dešimtmečio, neigti tęstinumą ir akcentuoti lūžį stipriai paveikė Lietuvos architektūros istoriografiją ir iki šiol yra toliau reprodukuojamas.

Kas šiame pasiūlyme išties buvo nauja, o kas – pokario idėjų tęsinys? Formaliai pasiūlymai buvo labai skirtingi, tačiau kultūrinėmis planavimo vertybėmis ir miesto struktūros prasme tiek pokario, tiek ir 7 deš. projektai buvo daug kuo panašūs. Tiek pokario Vilniaus centro rekonstrukcijos autoriai, tiek ir 7-ojo deš. architektai laikė Vilnių ir jo centrą nepakankamai „moderniu“: mieste buvo nepakankamai pramonės, jis buvo neracionaliai suplanuotas ir nepakankamai urbanizuotas. Tiek pokario, tiek ir 7 deš. Vilniaus planuotojai siūlė tam tikrą funkcinį miesto centro zonavimą: pramonės įmonių ir kalėjimo iškėlimą, reprezentacijos, administracijos ir kultūros funkcijų telkimą tam tikruose taškuose, gyvenamosios zonos

atskyrimą, žalių zonų įrengimą. Taip pat abiejų laikotarpių planuotojai skatino daugiaaukštę statybą. Iš tiesų modernistinis gyvenamasis mikrorajonas idėjiškai ne taip jau ryškiai skyrėsi nuo pokarinio socrealistinio „kvartalo“.

Nuo 4 deš. sovietinėje architektūros spaudoje plačiai aptariamas „kvartalas“ buvo tam tikra gyvenamosios miesto teritorijos struktūra, kurią ypač intensyviai propagavo XX a. 5 deš. pab.–6 deš. pr. sovietinė architektūros spauda²²². Pagal 1952 m. detalųjį Vilniaus centro užstatymo projektą, šiaurinė centro dalis, rėminama K. Požėlos, Lenino a., Komunarų g., remiantis „kvartalo struktūra“, turėjo būti užstatyta penkiaaukščiais gyvenamaisiais namais²²³. Žymesni kvartalo kūrimo pavyzdžiai yra tokie gyvenamieji kompleksai kaip 70 butų Vilniaus namų valdybos gyvenamasis daugiabutis, vadinamas „Amerikonke“²²⁴, Lenino a. 11 (1950 m. tipinė „Lenprojekto“ – vieno iš Leningrado projektavimo biurų serija), Pabaltijo geležinkelių valdybos ir geležinkelininkų 115 butų namas Stalino pr. 60 (1952 m., arch. Afanasjevas), fabriko „Elfa“ gyvenamasis namas Neries krantinėje (1953 m., arch. V. Kazarinskis ir A. Kasperavičius), LSSR Ministrų Tarybos daugiabutis K. Požėlos g. 10–14 (1954 m., arch. V. Anikinas), iš dalies Mokslininkų namai Lenino a. / Neries krantinėje (1951 m., arch. Dž. Rippa) ir kt. Realiai Vilniaus rezidencinių kvartalų projektai dažniausiai būdavo įgyvendinti tik iš dalies – ne visuomet įrengiami kiemai, želdiniai, dar rečiau čia būdavo įkurdinamos numatytosios prekybos ar bazinių paslaugų įmonės. Vilniaus kaip ir daugelio kitų miestų atveju pokariniai kvartalai buvo būdingi ne tik naujai projektuotiems miesto rajonams, bet ir miesto centrui, kadangi stengtasi atstatyti po karo nukentėjusius arba tiesiog istoriškai menkai urbanizuotus miestų centrus. Kvartalas pokariu buvo laikomas miesto modernumo ženklu, kurį įkūnijo žalioje aplinkoje pastatyti daugiaaukščiai gyvenamieji naujoviško, patogaus, humaniško gyvenimo įvaizdžio namai²²⁵. Be abejonės, kvartalas buvo paveiktas daugelio istorinių planavimo įtakų, kurias savaip plėtojo ir CIAM

²²² Pvz., žr. laikotarpio *Архитектура СССР*, „kvartalo“ svarbą liudija ir laikotarpio gyvenamųjų daugiabučių projektai.

²²³ VAA, f. 1036, ap. 11, b. 127, 7.

²²⁴ Arba „Amerikonų namu“, nes buvo pastatytas apgyvendinti valdžios iš Pietų Amerikos parviliotiems lietuvių išsiviams.

²²⁵ *Архитектура СССР*, 1955.

(Tarptautinių moderniosios architektūros kongresų, pranc. *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne*) modernistai, kurių idėjos atkeliavo ir į 6 deš. sovietinį ir lietuvišką architektūros diskursą.

Be skirtumų, „kvartalą“ ir „mikrorajoną“ siejo nemažai panašumų. Tiek vienas, tiek kitas buvo įsivaizduojami kaip iš dalies savipakankami bazinės funkcijas realizuojantys gyvenamieji rajonai. Abiem atvejais svarbus vaidmuo buvo skiriamas gyvenamosios zonos atskyrimui nuo transporto, didelė reikšmė teikiama želdiniams ir vietinei rekreacijai, propaguojama daugiaaukštė statyba. Tad funkcinė prasme šie rajonai atrodo gana panašūs. Be abejo, žvelgiant iš platesnės miestų planavimo perspektyvos, technologiniu ir ekonomikos požiūriu, būta ir esminių skirtumų²²⁶.

Lukiškių kvartale projektuojamų funkcijų požiūriu, tiek pirmųjų pokario metų, tiek ir 7 deš. miesto rekonstrukcijų projektuose yra daugiau panašumų nei taip dažnai minimų skirtumų. Pirma, abiejų laikotarpių projektai siekia sovietinių miesto modernizacijos tikslų, daugiausia reikšmės teikdami miesto centrui. Antra, abiejų laikotarpių projektams būdinga daugiafunkcinė miesto centro vizija bei skirtingo laipsnio funkcinis teritorijų zonavimas. Trečia, tiek pokario, tiek ir aptarto 7-ojo dešimtmečio projektuose miesto centrine dalimi laikoma Tarybų aikštė ir Lukiškių kvartalas. Ketvirta, kaip bus demonstruojama kitose darbo dalyse, abiejų laikotarpių projektai yra pajungti sovietinės propagandos funkcijai ir prasilenkia su jų įgyvendinimo galimybėmis.

Šioje darbo dalyje aptarti oficialieji pokario urbanistiniai projektai, skirti Lukiškių kvartalui ir susiję su 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos planu, buvo paveikti 4 deš. susiformavusios sovietinės miestų planavimo tradicijos. Ši, savo ruožtu, nebuvo unikali, o atitiko tipišką laikotarpio Europos didmiesčių modernizavimo viziją, pagal kurią ypatingas dėmesys skiriamas miesto centrui, jame sutelkiamos ir reprezentuojamos pagrindinės simbolinės ir funkcinės miesto konfigūracijos. Miesto centras laikomas daugiafunkcine teritorija, aptarnaujančia visą miestą. Miesto centre sutelktos funkcijos – simbolinė, administracinė, kultūros, prekybos, švietimo, gyvenamoji ir

²²⁶ Šiuos aspektus išsamiai reziumavo ir argumentavo anksčiau cituoti *Architektūra sovietinėje Lietuvoje* autoriai.

rekreacijos buvo pajungtos sovietizacijos programai. Lukiškių teritorija Tarybų aikštės kaimynystėje buvo laikoma svarbia ir reprezentatyvia naujojo modernaus Vilniaus centro dalimi. Joje nuspręsta telkti reikšmingus šalies mokslo ir švietimo pastatus, suplanuotas didžiulis LMA kvartalas. Sovietologų išplėtoti tyrimai apie išskirtinę mokslo ir švietimo funkcijų svarbą ir politinį pokario ideologinėje schemoje paaiškina Mokslo kvartalų reikšmę laikotarpio urbanistikoje, taip pat simbolinę Lukiškių kvartalo svarbą Vilniaus vizijoje 1961 m. Lukiškių kvartalo projektai, nors atsiradę jau reformuotų politinių ir urbanistinių sovietinių diskursų kontekste, vis dar rėmėsi 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos planais. Juose galima atpažinti tiek 1949 m. planų tęstinumą, tiek ir jų kvestionavimą. Lukiškių kvartalas juose išlieka miesto centru – centrinio miesto mikrorajono dalimi, jis toliau planuojamas kaip daigafunkcinė miestą aptarnaujanti teritorija, tačiau mokslo ir švietimo funkcijos svarba naujuose urbanistiniuose pasiūlymuose nnyksta, nebėra akcentuojama, ryškėja laikotarpiui būdingas naujų administracinių pastatų, aptarnavimo ir rekreacijos erdvių poreikis.

2. LUKIŠKIŲ MOKSLO KVARTALAS KAIP URBANISTINIO DISKURSO KAITOS ERDVĖ

Šioje dalyje nuo projektų aptarimo pereinama prie jų realizavimo procesų tyrimo. Nagrinėjamos Lukiškių kvartalo projektų korekcijos ir įgyvendinimas, pasitelkiant pokario architektūros diskursą kaip reikšmių lauką, brėžiantį pagrindines miesto planavimo ir planų įgyvendinimo nuostatas. Dalyje susitelkiama į tris atvejų studijas. Pagrindinis tikslas – atskleisti atotrūkį tarp projektų ir jų įgyvendinimo bei įvardyti atotrūkių priežastis, būdingas tiriamiems projektams.

Pirmieji pokario metai Vilniuje buvo chaotiški: pagrečiui buvo steigiamos ideologinės erdvės ir bandoma išgyventi. Nedelsiant buvo priimtos miesto pertvarkymo gairės, pasitelkus sovietinį „monumentaliosios propagandos“ planą miesto simbolinėse vietose senieji ženklai keičiami naujais, tuo pat metu teko tvarkyti ir bazines gyvenimo sąlygas. Miesto tvarkymo darbų planus pradėta svarstyti nuo 1944 m.²²⁷, tačiau nuoseklesnių ir realesnių pertvarkymų imtasi tik nuo 1948 m., kai šiek tiek aprimo pokarinė suirutė. 1948 m. kovo 26 d. priimtas LKP(b) centro komiteto ir LSSR Ministrų Tarybos nutarimas dėl Vilniaus atstatymo, kuriame numatyta sparčiai plėtoti pramoninę, visuomeninių ir gyvenamųjų namų statybą, tačiau pagrindiniu miesto pertvarkymo akcentu buvo miesto centro kaip simbolinio ir funkcinio naujosios tvarkos mikrokosmoso kūrimas.

Daugeliu aspektų pokario Vilniuje vykusios permainos buvo tipiškos visai kariavusiai Europai. Dauguma šalių apgriautus miestus rekonstravo po politinės propagandos vėliava. Atstatymo darbai, naujoji urbanistika simboliniame lygmenyje buvo siejama su moraliniu visuomenės atsinaujinimu. Skirtingos šalys, politinės bei kultūrinės bendruomenės siūlė skirtingas architektūros kaip visuomenės atsinaujinimo rodiklio vizijas. Dar 1943 m. Louiso Serto tekstai ir

²²⁷ Tiesa, 1944.

pokariniai CIAM kongresai plėtojo šias temas modernistinės architektūros kontekste²²⁸. Belgija panaudojo Marshallo plano pagalbos dalį, vadovaudamasi krikščionių demokratų vizijomis (ilgalaikis 1948 m. Taeye įstatymas) ir, propaguodama patriarchalinę gamtos glėbyje gyvenančios šeimos idėję, subsidijavo šeimyninių individualių namelių statybas priemiesčiuose²²⁹, tuo tarpu Belgijos socialdemokratai (1949 m. Brunfauto įstatymas), Britanija, Švedija, Prancūzija ir kt. šalys bandė įgyvendinti stambių modernistinių kompleksų miestuose idėjas. Socialistiniame bloke pokarinė architektūros politika taip pat skyrėsi priklausomai nuo vietinių kultūros tradicijų. Tačiau SSRS vizijos mažiausiai atitiko realias galimybes. Tai gerai atskleidžia nuolatinės svarbių projektų korekcijos, atidėliojimas arba neįgyvendinimas. Projektų korekcijas ir fragmentaciją lėmė kelių tarpusavyje susijusių lygmenų sąveika: architektūrai priskirtos propagandos funkcijos; nenuoseklus ir nuolat kintantis teorinis diskursas, sąlygojęs ir ideologines architektūros programos gaires; praktinės aplinkybės, lėmusios architektūrinių projektų įgyvendinimo galimybes.

Vilniaus rekonstrukcijos vizijose, kaip ir kitų SSRS pokario miestų atvejais, buvo vadovaujamas urbanistiniu diskursu, kuris buvo prieštaringas ir nuolatos kito. Stalininės architektūros ir urbanistikos bruožus plačiai analizavo ir atskleidė įvairūs tyrinėtojai, tačiau išsamiai ir visapusiškai tai padaryti sunku dėl itin ideologizuotos ir tikrovę maskuojančios to meto retorikos. Nuolat keičiami Komunistų partijos nutarimai keitė ir šį diskursą. Sovietmečiui būdingos nuolatinės įvairių valdymo sričių (politinio, ekonominio, nacionalinio, miestų plėtros, technologijų ir kt. diskursų) korekcijos veikė ir architektūrą. Daugelis tyrinėtojų, pavyzdžiui, Schlögelis ar Filtzeris, teigia, kad stalininiam kontrolės mechanizmui buvo būdingas nenuoseklumas. Visą dėmesį sutelkus į sunkiosios pramonės plėtrą ir centralizuotos valdžios didžiulėje teritorijoje išlaikymą, permanentine būseną tapo krizės. Jas buvo bandoma desperatiškai spręsti koreguojant įstatymus, leidžiant poįstatyminius aktus. Tai buvo viena iš priežasčių, nulėmusių sovietmečiui būdingą nuolatinę diskursų kaitą.

²²⁸ Volker M. Welter, *From locus genii to the heart of the city, Modernism and the Spirit of the City*, ed. Iain Boyd Whyte, London and New York: Routledge, 2003, 36.

²²⁹ *Wonen in Welvaart. Woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen*, op. cit.

Sovietinis projektų derinimas buvo itin sudėtinga procedūra, dažnai besidriekianti iki Maskvos institucijų²³⁰. Pažvelgus į pokario archyvus, akivaizdu, kad naujai sukurta Vilniaus administracijos sistema anaipol neveikė sklandžiai ir efektyviai. Kartais svarbūs sprendimai būdavo priimami skubiai ir galėjo būti nulemti kažkieno asmeninės nuomonės, nederėti su nuoseklia politika. Pavyzdžiui, Vytautas Tininis teigia, kad susprogdinti Trijų Kryžių paminklą, Vilniaus katedros frontono skulptūras ir uždaryti kai kurias bažnyčias buvo anaipol ne Maskvos nurodymas, o asmeniniai tuometinio LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo Kazio Preikšo sprendimai, į kuriuos autoritetingas Lietuvos komunistų partijos vadovas Antanas Sniečkus „pažiūrėjo pro pirštus“ ir vėliau dėl to sulaukė Maskvos priekaištų²³¹.

Pokario teorinis architektūros diskursas kito sparčiau nei pati architektūra. Pavyzdžiui, 5-ojo deš. pabaigoje dominavusią nuolatinę statybos standartinimo kritiką 6-ojo deš. pr. keitė intensyvi industrinių statybos būdų paieška ir tipinis projektavimas²³². Po 5-ame deš. garsiai skambėjusios panegirikos puošniems Ivano Žoltovskio, Boriso Jofano ar Aleksejaus Ščusevo „darbo žmonių rūmams“ ir kovingos utilitarinio požiūrio į architektūrą kritikos, apie 1953 m. kilo pastatų puošybės kritikos banga, pakeitusi architektūros diskurso retoriką ir būdvardžių hierarchiją. Kita vertus, (1953 m. žurnale *Архитектура СССР*) šalia raginimų industrinti ir ekonominti statybas išsamiai pristatytas ir giriamas itin prabangus Dmitrijaus Čečulino daugiabutis dangoraižis, 1947–1952 m. pastatytas Kotelničeskaja krantinėje Maskvoje. Šie pavyzdžiai demonstruoja tuo pat metu net ir teoriniame lygmenyje koegistavusius prieštarigus architektūros vertinimo kriterijus.

Nuo maždaug 1943 m. sovietiniame architektūros diskurse sustiprėjo dėmesys architektūros paveldui ir kraštovaizdžio savybėms. Jie tapo svarbūs sovietinės modernizacijos ir urbanizacijos kontekste kaip veiksniai, formuojantys miestų savitumą. Ši retorika buvo susijusi su bendra antroje karo pusėje išplėtota patriotine propaganda ir naujo sovietinės istorijos naratyvo kūrimu.

²³⁰ Vaidas Petrulis detaliau nagrinėja tvirtinimo mechanizmą, žr. Petrulis, *Sovietmečio visuomeninių pastatų architektūra Lietuvoje*, 20–22.

²³¹ Vytautas Tininis, *Sniečkus, 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža)*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 1995, 34.

²³² Žr. laikotarpio *Архитектура СССР* ir LSSR architektų sąjungos archyvą.

Į šį naratyvą siekta įtraukti tinkamus istorijos bei paveldo aspektus, kurie užimtų svarbią vietą kolektyvinėje atmintyje. Karo ir pokario metų architektūros spaudoje dažniausiai minimi senųjų Rusijos miestų – Novgorodo, Voronežo, Smolensko, Pskovo gynybinės ir sakralinės architektūros paminklai, akcentuojamas jų darnus ryšys su gamtine aplinka²³³. Daug kalbama apie imperinio Leningrado erdves, ypač Carlo Rossi ampyrą (neoklasicistiniai Michailovo rūmai, 1819–1825 m., Admiraliteto rūmai, 1819–29 m., Aleksandro teatras, 1828–1832 m., bei jų aikštės ir kt.). Šie pavyzdžiai teikiami siekiant sukelti pasididžiavimą Rusijos valstybės ir kultūros istorija. Taip kurtas naujas nacionalinės architektūros diskursas, pirmiausia besiremiantis nacionalinėmis Rusijos, vėliau ir kitų Sovietų Sąjungos respublikų „tradicijomis“. Leningradas tapo viena svarbiausių LSSR architektų sąjungos „mokslinių“ stažuočių vietų²³⁴.

Baltijos respublikų miestų rekonstrukcijos ir architektūros praktika sąjunginėje spaudoje pradėta apžvelgti tik nuo 1952 m., kai XIX partijos suvažiavimo sprendimu nutarta ypatingą dėmesį skirti Pabaltijo šalių ūkio vystymui²³⁵. Čia taip pat ryškėjo didėjantis dėmesys paveldui. Bogdanovas disertacijoje apie sovietinių Baltijos respublikų sostinių atstatymą akcentavo senosios urbanistikos vertę²³⁶. Iš dalies dėl šios priežasties pavyko išsaugoti senuosius pastatus, kuriuos pirmaisiais pokario metais planuota nugriauti²³⁷. Pavyzdžiui, Vilniuje šalia Tarybų aikštės atsisakyta statyti pagrindinį administracinį Vyriausybės pastatą, dėl kurio būtų tekę nugriauti barokinį Šv. Jokūbo ir Pilypo vienuolyno kompleksą. LSSR architektų sąjungos diskusijose²³⁸ taip pat akcentuota „nacionalinio stiliaus“ svarba, kuris, kaip jau daugelio autorių pastebėta, dažniausiai teapimdavo būdingų stilistinių istorinio paveldo motyvų interpretaciją. Kita vertus,

²³³ P vz., Н. Баранов, Архитектурное будущее Ленинграда, *Архитектура СССР*, 1945, no. 9, 1–8; В. Лавров, Восстановление Великого Новгорода, *Архитектура СССР*, 1945, no. 9, 9–15; Г. Гольц, Смоленск. К Проекту восстановления города, *Архитектура СССР*, 1945, no. 10, 3–6; В. Лавров, Пути восстановления Пскова, *Архитектура СССР*, 1946, no. 13, 3–7 ir kt.

²³⁴ LLMA, f. 87, ap. 1, b. 1.

²³⁵ Богданов, Л., Реконструкция городов советской Прибалтики и проблема архитектурного наследия, *Архитектура СССР*, 1953, no. 1, 9–12. Lietuviškas architektūros žurnalas pradėtas leisti tik nuo 1958 m., kai Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įsteigė žurnalą *Statyba ir architektūra*.

²³⁶ VAA, f. 87, ap. 1, b. 31, 45–46.

²³⁷ VAA, f. 87, ap. 1, b. 31, 51.

²³⁸ LLMA, f. 87, ap. 1, b. 51.

„nacionalinio stiliaus“ sąvoka buvo naudojama plačiai ir oportunistiškai. Pavyzdžiui, nors architektas Rippa 1951 m. geriausių pastatų konkurse buvo apdovanotas 2-ąja premija už Mokslininkų namų ir kino teatro „Pergalė“ pastatus, tuo pat metu, reaguojant į visasąjunginį savikritikos plėtojimo imperatyvą, LSSR architektų sąjungos Vilniaus skyriaus posėdžiuose tie patys „masių blogai vertinami“ Rippos projektai aršiai kritikuojami dėl „niūrumo“, „mechaniškos orientacijos į barokinius sprendimus“²³⁹, dėl kino teatro „Pergalė“ tūrio asociacijų su sakraliniais pastatais“ ir kt.²⁴⁰ Posėdžių protokolai atskleidžia, kad šios kritikos greičiausiai būta ideologinio pobūdžio. Rippos pasiteisinimai liudija, kad kuriant 1946 m. jo pasiūlytus Mokslininkų namų bei kino teatro „Pergalė“ projektus nuo pat pradžių dalyvavo ir aukštas pareigas užimantys Vilniaus architektai valdininkai Kumpis bei Mikučianis (dabar stoję į Rippos kritikų pusę), projektus iš pat pradžių buvo pageidaujama projektuoti „Vilniaus dvasioje“, jie buvo patvirtinti Maskvos architektūros reikalų valdybos bei SSRS architektų sąjungos²⁴¹. Šios ir toliau darbe aptariamos diskusijos demonstruoja prieštarinę ir kintantį laikotarpio architektūros diskursą, nulemtą nuolatos koreguojamų orientyrų ir daugybės kintamųjų.

1948 m. Neries krantinėje pradėtas ruošti sklypas Mokslininkų namams. Gedimino gatvė Žvėryno pusėje užsibaigė 1949 m. įrengtu Jaunimo stadionu, kurio kaimynystėje iki 1953 m. dar veikė didžiulė lentpjūvė ir driekėsi priemiesčio tipo rezidencinė medinė statyba. 1954 m. Lentpjūvių g. pradėta statyti Respublikinė biblioteka, statybos vyko daugiau nei dešimtmetį. LMA aspirantų bendrabučio statybos prasidėjo 1954 m., su juo vėliau sujungto LMA darbuotojų daugiabučio po metų – 1955 m. Dėl nuolatinių planų korekcijų, finansų ir statybininkų trūkumo didžioji dalis miesto centro planų aplink Tarybų aikštę nebuvo įgyvendinti ir čia koegzistavo moderniam miestui ir priemiesčiui būdingos erdvės.

Architektūra buvo viena iš svarbiausių estetinės politinio mito sklaidos sričių, tačiau net ir reprezentatyviajame Vilniaus centre realių pokyčių įvyko ne tiek daug. Nors Tarybų aikštė buvo

²³⁹ Ibid., 1.

²⁴⁰ LLMA, f. 87, ap. 1, b. 52.

²⁴¹ Ibid.

įrengta jau 1949–1952 m. (il. 2.1.), tačiau suplanuotas ansamblis liko neįgyvendintas. Nebuvo pastatyti nei Vyriausybės rūmai šiaurinėje aikštės pusėje, nei įrengtas tiesus takas į aikštę nuo Neries krantinės, neiškilo milžiniškas Pergalės paminklas ant Tauro kalno. Kai kurie pokariniai planai buvo įgyvendinti žymiai vėliau ir, dažniausiai, gerokai juos pakoregavus. Pavyzdžiui, 1950 m. Operos ir baletų teatras ir aikštė buvo suplanuoti kaip viena iš masinių susirinkimo erdvių demonstracijų metu²⁴², o atsirado tik 1974 m. Pirmąjį pokario dešimtmetį ši vieta labiau buvo žinoma dėl populiarus kino teatro „Helios“ (1942–1956 m.), kuris veikė vokiečių pastatytame mediniame barake²⁴³. Vietoje didingo Pergalės paminklo po ilgų diskusijų 1956 m. pagal tipinį projektą pastatyti Profsąjungų kultūros rūmai (prototipas – Metalurgų kultūros rūmai Žemutiniame Tagile). LSSR Ministrų Tarybos rūmai rytinėje Tarybų aikštės pusėje baigti tik 1963 m., o ir vėliau šio vyriausybės pastato kaimynystėje daugiau kaip dešimtmetį plytėjo kaimyninio kvartalo gyventojų daržai ir buvo ganomos ožkos (il. 2.2.)²⁴⁴. Respublikinė biblioteka bei mokslo institutų kompleksas krantinėje (Miestų ir kaimo statybų projektavimo institutas, Chemijos institutas, Fizikos institutas ir Fizikos puslaidininkų institutas) iškilo tik 7 deš. (il. 2.3.)

Vilniaus centrinės Tarybų aikštės ansamblis buvo įgyvendintas tik fragmentiškai, bet sovietinės kultūros reprezentavimo reikmėms buvo pajungti kai kurie ankstesni šios erdvės pastatai. Pirmaisiais pokario metais prie puošnaus trijų aukštų Vilniaus konservatorijos pastato primontuotas erdvus balkonas, išeinantis į Gedimino gatvę ir būsimą Tarybų aikštę, kuris tapo pagrindiniu sovietinio ritualo parteriu. Iš čia LSSR valdžios atstovai demonstracijų metu sveikindavo pražygiuojančius piliečius. Kaimynystėje planuoto statyti LSSR Ministrų Tarybos pastato sklypas želė žole iki 6 deš. vidurio (statybos pradėtos 1957 m.). Rytinėje aikštės pusėje Liepos 21-osios g. stovėjo keli XX a. pr. daugiabučiai (dab. Vasario 16-osios g. nr. 14, 15, 16), 6 deš. pradžioje suplanuota šios gatvės perimetrinį užstatymą papildyti daugiaaukščiais gyvenamaisiais pastatais, iki 6-ojo deš. pab. (nr. 2a, 8 ir 17) jie buvo pastatyti. Intensyviai planuota Lukiškių kvartalo perimetrą juosiančių pastatų statyba (Gedimino g. ir Neries krantinės

²⁴² *Vilniaus miesto centrinės dalies rekonstrukcijos planas, 1949 m.*, aiškinamasis raštas.

²⁴³ Jį prisimena daugelis tyrimo respondentų, žr. Darius Pocevičius, *100 istorinių Vilniaus vietų*, Vilnius: Kitos knygos, 2016.

²⁴⁴ Iš interviu su Arūne Tornau, Ramute Auštrevičiene, 2010–2015 m., asmeninis autorės archyvas.

atkarpa iki Žvėryno tilto), tačiau šie planai buvo nuolatos koreguojami. Pirmąjį pokario dešimtmetį rekonstruota dauguma Gedimino g. stovėjusių pastatų, taip pat Lukiškių kvartalo viduryje esantys mūriniai namai.

2. 1. Mokslininkų namai (1946–1950 m.)

Šis skyrius skirtas aptarti vieną anksčiausiai įgyvendintų ryškių sovietinių projektų – Mokslininkų namus – ir įvertinti jį sovietinio ideologinio diskurso kontekste. Skyriuje siekiama apibrėžti šio projekto reikšmę bendrame kvartalo plane bei ištirti, kokią įtaką šiam projektui padarė laikotarpio ideologiniai kontekstai. Analizuojama, kaip pirmasis realiai įgyvendintas Lukiškių Mokslo kvartalo projektas atskleidžia laikotarpiui būdingas socialines hierarchijas.

Mokslininkų namai – elitinis daugiabutis Lukiškių kvartale – buvo sumanytas 1946 m. Tikėtina, kad būtent jis ir inspiravo Mokslo kvartalo koncepciją. Mokslininkų namai buvo inicijuoti Maskvos nurodymu, skirti mokslo ir švietimo elitui ir atspindėjo sovietinės nomenklatūros²⁴⁵ pradžią Lietuvoje. Pradėjus pastato statybą, pagreičiui buvo plėtojama Mokslo kvartalo vizija. Mokslininkų namų ir Mokslo kvartalo projektai vienas kitą papildo, tačiau išryškina skirtingus socialinės ir architektūros politikos aspektus. Šiame tyrime Mokslininkų namai vertinami kaip stalininės Sovietų Sąjungos architektūros, planavimo, socialinės inžinerijos ir būsto politikos pavyzdys, kuris iliustruoja, kad Vilniaus sovietinimas neapsiribojo ideologinių simbolių perkūrimu, naujos Tarybų aikštės ir paradinio urbanizmo konstravimu.

²⁴⁵ Nomenklatūra – žymaus Jugoslavijos komunisto Milovano Djilas 1957 m. Čikagoje išleistoje knygoje „Naujoji klasė: komunistų sistemos analizė“ (*The New Class: An Analysis of the Communist System*) panaudotas terminas. Sovietinės literatūros tyrinėtoja Vera Dunham savo 1976 m. knygoje „Stalino laikais: vidurinėsios klasės vertybės sovietinėje literatūroje“ (angl. *In Stalin's Time: Middleclass Values in Soviet Fiction*) siūlo sovietinės „vidurinėsios klasės“ terminą. Terminas „nomenklatūra“ šia prasme pavartotas rašytojo Michailo Voslenski 1970 m. *samizdato* platintoje, 1984 m. Londone angliškai išleistoje knygoje „Nomenklatūra. Valdančioji Sovietų Sąjungos klasė“ (*Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза*), šia prasme terminą vartoja ir Vilius Ivanauskas, Saulius Grybkauskas.

Mokslininkų namų projektas buvo laikomas vienu iš svarbių Vilniaus modernizacijos projektų. Daugiabučio su smaile užsibaigiančiu bokšteliu (baigtas statyti 1951 m.) dienos ir nakties vaizdai mirgėjo 1952 ir 1953 m. lietuviškoje spaudoje (il. 2.4. ir 2.5.), dailės kūriniuose (Rafaelio Chvoleso, Telesforo Kulakausko ir kt.) ir net puošė saldainių dėžučių pakuotes (il. 2.6. ir 2.7.), kol 1954 m. prasidėjo visuotinis statybų modernizavimas, piginimas ir racionalizavimas. Tuomet moderniu urbanistiniu idealu tapo masiniai „chruščiovkių“ kvartalai.

Mokslininkų namų pastatas buvo projektuojamas ilgai – nuo 1946 iki 1950 m. Nubraižyta ne viena jo tūrio versija²⁴⁶. LMA 1946 m. dokumentuose yra informacijos apie sudarytą Statybų komisiją, tarp kurios funkcijų įtrauktas ir butų skirstymas. Tačiau jokios vėlesnės informacijos apie minėtos komisijos darbą rasti nepavyko, nors Mokslų akademijos posėdžiai, kitaip nei, pavyzdžiui, Vilniaus miesto vykdomojo komiteto posėdžių ar kitos laikotarpio diskusijos, buvo ypač kruopščiai ir nuosekliai dokumentuojami. Tai leidžia manyti, kad ieškomi dokumentai galėjo būti šio fondo nurašytose bylose. Trūkstantis tyrimo šaltinius papildė sakytinė istorija.

1946 m. kovo 9 d. SSRS Ministrų Tarybos ir VKP(b) CK nutarime nr. 111 yra punktas „Apie gyvenamųjų namų statybą“. Jame nuspręsta:

Mokslo darbuotojų gyvenimo sąlygų pagerinimo tikslais ne vėliau kaip IV 1947 m. ketvirtyje pastatyti ir priduoti eksploatacijai 19 namų: Maskvoje – 2 ir Leningrade – 1 namą po 100 penkių kambarių butų; Kijeve, Minske, Taškente, Tbilisyje, Rygoje, Taline, **Vilniuje** [paryškinta – Ū. T.], Sverdlovske, Kazanėje, Molotove, Rostove, Baku, Jerevane, Charkove, Alma-Atoje, Tomske – po 1 namą po 30–40 penkių kambarių butų. Namų statybas pavesti Sunkiosios pramonės įmonių liaudies komisariatui²⁴⁷.

1946 m. gegužės 22 d. LMA posėdyje pranešta, kad tų metų kovo 6 d. SSRS LKP nutarimu nr. 514 Vilniuje numatoma pastatyti 30–40 penkių kambarių butų namų mokslo darbuotojams. Tuo

²⁴⁶ Mikučianis, 79.

²⁴⁷ Дружынин, 230.

reikalu į Vilnių buvo atvažiavęs SSRS sunkiosios pramonės statybos ministerijos atstovas apžiūrėti LMA paskirtus namus ir 8 ha sklypą. Tuomet LSSR Ministrų Taryba įpareigojo LMA įsteigti Statybų direkciją, kuri rūpintųsi gyvenamųjų namų statybos priežiūra²⁴⁸.

Pastatą projektuoti buvo pavesta Vilniaus miesto vykdomojo komiteto architektūros dirbtuvėms, vadovaujamoms iš Leningrado atvykusio architekto Džiovanio Rippos. Projektavimas vyko nuo 1946 m., ir 1950 m. Neries krantinėje odos perdirbimo įmonės griuvėsių vietoje pradėtas statyti istoristinis penkių aukštų Mokslininkų daugiabutis. Statybas vykdė Lukiškių kalėjime kalėję karo belaisviai, dauguma vokiečiai.

Pastatas buvo nepilnos U raidės formos, jį sudarė gyvenamieji korpusai ir garažas. Kartu jie formavo stačiakampį vidinį kiemą, kuris buvo apželdintas, jame įrengti teniso kortai, takai, suoliukai ir nedidelis fontanas (il. 2.8.)²⁴⁹. Pagrindiniai pastato fasadai, nukreipti į Tarybų aikštę ir Neries krantinę, buvo puošnesni (il. 2.9. ir 2.10.), šiaurės rytiniame pastato kampe iškilo pagrindinis tūrio kompozicijos akcentas – bokštinis gyvenamasis korpusas su smaile. Mikučianis savo atsiminimuose mini sudėtingą bokšto komponavimo procesą, teigia, kad „šimtai eskizų atsidūrė šiukšlių dėžėje“²⁵⁰, kol galiausiai pasirinktas ne Rippos, o Kolosovo bokšto variantas (il. 2.11.). Iš tiesų kampinis bokšto korpusas kiek priminė tvirtovę, kiekvieno aukšto fasade buvo įmontuota tik po du nedidelius langus.

Paradinis fasadas buvo padengtas tinku, pirmas aukštas dekoratyviai padalytas rustais, imituojuojant tašyto akmens sieną, penktą aukštą dalijo neobarokiniai piliastrai. Ketvirtą ir penktą aukštą puošė balkonai, apjuosti baliustradomis. Pirminiuose brėžiniuose planuota montuoti didesnius vienodus langus visame aikštės pusės fasade, tačiau vėliau palikta tik po vieną tridalį langą kiekvienam butui. Pirmasis aukštas buvo suprojektuotas žymiai aukštesnis už kitus, jame įstatyti didžiuliai arkiniai langai, patalpos skirtos parduotuvėms. Arkinio langų ritmą pagrindinio fasado

²⁴⁸ LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 3, pav. 80.

²⁴⁹ Mokslininkų namų brėžiniai. Žr.: VAA, f. 1036, ap. 11, b. 21.

²⁵⁰ Mikučianis, 79.

dešinėje kompoziciškai akcentavo dviejų pastato aukštų dydžio kesonais puošta arka, dalijanti fasadą ir vedanti į vidinį namo kiemą. Puošnia apdaila išsiskyrė įėjimai į laiptines iš paradinių pastato pusių. Įėjimai keturi – du iš Tarybų aikštės pusės, vienas iš Lukiškių gatvės ir vienas iš krantinės pusės. Nors laiptinių durys nedidelės, optiškai jos atrodė stambesnės dėl rėminančių apvadų, sudarytų iš arkos imitacijų ir neobarokinių frontonėlių su voliutomis. Dėl nelygaus, krantinės link žemėjančio reljefo palei pagrindinius fasadus iš aikštės ir krantinės pusės buvo pastatyta tašytų akmenų apželdinta terasa. Palyginti puošnus buvo ir panašiu stiliumi namo kieme pastatytas mūrinis U formos garažas. Jį dengė šlaitinis čerpių stogas, o fasadas buvo padalytas horizontaliai bei papuoštas arkiniais langus imituojančiais lipdiniais. Pastate buvo 20 atskirų boksų gyventojų automobiliams. Šalia Mokslininkų namų pagrindinio fasado iš aikštės pusės jau žymiai vėliau įrengtas istoristinio stiliaus skveras su apvaliu fontanu, takais ir suoliukais. Pasak namo gyventojų, čia plytėjo nedidelė grįsta aikštė, o skveras įrengtas tik 7 deš.²⁵¹

Mokslininkų namai atitiko sovietinio gyvenamojo komplekso koncepciją, kuri buvo intensyviai aptarinėjama pokarinėje sovietinėje architektūros spaudoje. Gyvenamasis kvartalas rėmėsi klasikinio uždaro ir savipakankamo (daugiafunkcinio) miesto kvartalo idėja, kuri vėliau buvo išplėtotą kuriant mikrorajono schemą. To meto sovietinis gyvenamasis kompleksas turėjo būti darniai įtrauktas į viso miesto kompoziciją, želdiniais atskirtas nuo transporto magistralių.

Komplekse suprojektuota apie 60 tūkst. kv. m gyvenamojo ploto, įrengta apie 50 nuo keturių iki šešių kambarių 162–194 kv. m ploto butų²⁵². Mokslininkų namų butų išdėstymas iš esmės priminė tipinių XIX a. pab.–XX a. pradžios vidurinėsios klasės daugiabučių planus. Butai turėjo po du įėjimus – paradinį ir ūkinį, iš atitinkamų laiptinių. Butams buvo būdinga koridorinė sistema. Kambariai buvo išdėstyti abipus koridoriaus, vedančio nuo paradinės iki ūkinės laiptinės. Žvelgiant iš paradinio įėjimo pusės, patalpos buvo išdėstytos nuosekliai nuo reprezentacinių privatesnių erdvių link (il. 2.12). Paradinio įėjimo pusėje buvo išdėstytas erdvus maždaug 12 kv. m prieškambaris bei svetainė-valgomasis (22 ir 30 kv. m) ir darbo kambarys-biblioteka (29,5 kv. m).

²⁵¹ Iš interviu su Mindaugu Dagiū (2014 05 13) ir Rūta Gūzevičiūte (2014 05 14), asmeninis autorės archyvas.

²⁵² Mokslininkų namų brėžiniai, op. cit.

Toliau šalia ūkinės laiptinės buvo suprojektuotas namų tvarkytojos, kitaip tariant, tarnaitės, kambarėlis (6,5 kv. m), virtuvė (14,8 kv. m), šeiminių miegamasis (19,6 kv. m), vonios kambarys su tualetu (7,85 kv. m) ir atskiras tualetas (1,58 kv. m). Bute buvo nemažai modernių technologinių įrengimų – svetainė ir valgomasis bei darbo kabinetas ir biblioteka pagal poreikį galėjo būti sujungti arba atskirti medinėmis, matiniu stiklu įstiklintomis dvivėrėmis durimis, beveik visuose kambariuose ir palei koridorių buvo įmontuotos sieninės spintos (kambariuose 0,8 m, koridoriuje 0,5 m gylio), šalia virtuvės įrengta patalpa (1,45 m gylio) maistui laikyti bei šaltoji spinta. Laiptinėje įrengtos net šiukšlių šachtos. Name naudotos tuo metu geriausios apdailos medžiagos. Visi butai buvo iškloti kokybišku ąžuoliniu parketu, sudėtu „eglute“, lubos papuoštos kambarius perimetru juosiančiais lipdytais karnizais, lakoniškos gipso rozetės lubose žymėjo centrinio šviestuvo vietą. Namų gyventojai atsimena ypatingą buto dekorą – tamsiai raudonus svetainės tapetus, virtuvėse lengvas faneros lentynas, specialias spintas bulvėms, o vonios kambaryje – bidė ir skalbiniams skirtą spintą su durelėmis į vonią ir į buto koridorių. Liftai buvo faneruoti, varstomi durelėmis²⁵³. Visa apdaila buvo kokybiška, lakoniškų *art deco* stiliaus formų.

Erdviose Mokslininkų namų pirmojo aukšto patalpose su pusapvalių arkų formos vitrinomis buvo suplanuota įrengti pramoninių prekių parduotuvę, gastronomą, duonos parduotuvę, kavinę su pagalbinėmis patalpomis iš kiemo pusės, patalpas rajono ūkį administravusiai namų valdybai su valdytojo butu (il. 2.13.). Palėpė numatyta skalbimui ir skalbinių džiovimui. Iš pradžių namas buvo apšildomas kietuoju kuru (anglimis), kuris buvo laikomas rūsyje. Šalia kiekvieno įėjimo į laiptinę numatyta nedidelė patalpa durininkui.

Šis prabangus gyvenamasis namas Lietuvos intelektualiniam elitui – sovietų režimui lojaliems mokslininkams ir menininkams – buvo pastatytas pagal prototipus Maskvoje ir kitose posovietinėse sostinėse – Kijeve, Minske, Taline ir kt. Marija Drėmaitė architektūros gide *Vilnius, 1900–2016*²⁵⁴ mini, kad Mokslininkų namai pastatyti pagal adaptuotą tipinį projektą, tačiau kol

²⁵³ Iš 2014 01 27 interviu su dailėtyrininke Laima Laučkaite, kuri su tėvais Mokslininkų namuose gyveno maždaug nuo 1954 m., asmeninis autorės archyvas.

²⁵⁴ *Vilnius 1900–2016*, G1.

kas šį teiginį patvirtinančių faktų archyvuose aptikti nepavyko. Rippa teigė, kad kino teatro „Pergalė“ atveju jis pritaikė tipinį projektą, tačiau to nesakė kalbėdamas apie Mokslininkų namus. Mikučianis atsiminimuose rašė, kad šis daugiabutis buvo projektuotas „laikantis TSRS tipinių gyvenamųjų sekcijų projektų“²⁵⁵, taigi, greičiausiai tik vidinį butų suplanavimą galima laikyti Maskvoje suprojektuotų tipinių gyvenamųjų sekcijų modulių adaptacija.

1949 m. Vilniaus miesto centro rekonstrukcijos plane daug dėmesio skirta Neries upei. Neris buvo laikoma naujojo miesto centro ašimi, planuojamas paradinis krantinės užstatymas, tiltų puošyba, Tarybų aikštės susiejimas su krantine²⁵⁶. Tokiame kontekste Mokslininkų namai iškilo kaip vienas svarbiausių naujojo Vilniaus centro akcentų. Tarybų aikštės ansamblis buvo realizuotas tik iš dalies, tad Mokslininkų namų daugiabutis su pjautuvo ir kūjo emblema dekoruota smaile tapo viena iš šio ansamblio dominančių. Ateityje Mokslininkų namų bokštas būtų atliepęs galingesnę Vyriausybės namų, suplanuotų šiaurinėje Tarybų aikštės dalyje, bokšto smailę. Mokslininkų namai turėjo tapti ir monumentalio scenografija masinių demonstracijų metu, žmonių srautui judant nuo krantinės Tarybų aikštės ir Gedimino gatvės link. Neįgyvendinus Vyriausybės rūmų projekto, Tarybų aikštė ir jos centre 1952 m. pastatytas Lenino paminklas oficialiose nuotraukose buvo fotografuojamas Mokslininkų namų fone, vengiant frontalią paminklo perspektyvą su fone atsiveriančiais Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios bokštais. Mokslininkų namai atitiko sovietinio istorizmo architektūros diskurso propaguojamus monumentalumo reikalavimus ir tapo reikšmingiausiu Neris krantinės pastatu²⁵⁷.

Vilniaus centrinės dalies rekonstrukcijos projekte nemažai vietos skirta ir gyvenamiesiems pastatams. Naujųjų daugiabučių kompleksų statyba Vilniaus centre gan tankiai sutelkta apie Tarybų rajoną. Be Mokslininkų namų, šalia Žvėryno tilto per Nerį iškilo 115 butų gyvenamasis namas geležinkelininkams, daugiabutis fabriko „Elfa“ darbuotojams, LMA daugiabutis jaunesiems mokslininkams (Stalino pr. 49a) bei aspirantų bendrabutis. Aplink Tarybų aikštę

²⁵⁵ Mikučianis, 78.

²⁵⁶ Vilniaus m. generalinio plano rengimo, tvirtinimo dokumentų, kopijų rinkinys, 1946–1948 m., Architektūros reikalų skyrius prie Vilniaus miesto vykdomojo komiteto, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 49–51.

²⁵⁷ Apie krantinių ir monumentalumo svarbą žr., pvz., visą jubiliejinį *Архитектура СССР*, no. 1, 1947.

suplanuoti nauji šešių aukštų daugiabučiai. Priešais Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčių pastatytas reprezentacinis daugiabutis, skirtas iš Pietų Amerikos grįžusiems lietuviams ir dėl to populiariai vadintas „Amerikonų namu“, o K. Požėlos g. daugiabutyje išilgai krantinės apgyvendinti nusipelnę kultūros darbuotojai. Ties Stalino prospekto ir Liudo Giros gatvės kampu pastatytas elitinis LSSR Ministrų Tarybos daugiabutis, kurio dalis buvo paskirta leidyklos „Tiesa“ bei Miškų ūkio ministerijos darbuotojams. Mokslininkų namai buvo vienas ankstyviausių ir pats prabangiausias iš pokario daugiabučių. Jam neprilygo nei kiti Lukiškių kvartalo gyvenamieji namai, nei daugiabučiai ties P. Cvirkos ir V. Kapsuko g. kampu, Gogolio g. ir Komaunimo g. kampu, Uosto g. ir Uosto skg. kampu, nei kiti laikotarpio gyvenamieji pastatai.

Amžininkus šis architektūros statinys stebino prabanga. Anot to meto Vilniaus vyriausiojo architekto Mikučiano, tai buvo „poniškas būstas“, kokio Vilnius nematė net ir prieš karą²⁵⁸. Šeima, gyvenanti 160–200 kv. m būste, pokariu buvo išties sunkiai įsivaizduojama: 1950 m. oficialus gyvenamojo ploto vidurkis vienam žmogui buvo 6,2 kv. m²⁵⁹. Pokario Vilniuje, kuriame automobilis buvo retenybė (to meto intensyviausios magistralės pralaidumas per valandą tesiekė 85 automobilius²⁶⁰), prabangiai turėjo atrodyti ir garažai. Butuose įrengti namų tvarkytojų kambariai buvo labai maži palyginti su kitų kambariais. Tarnaičių kambarėliai šalia virtuvių buvo suplanuoti ne tik Mokslininkų namuose, bet ir kituose to laikotarpio elitiniuose butuose, pavyzdžiui, 1950 m. pradėtame statyti LSSR Ministrų Tarybos daugiabutyje Liudo Giros g. 42²⁶¹, taip pat ir vadinamajame akademikų daugiabutyje Taline²⁶².

Mokslininkų namai buvo pastatyti pagal anksčiau įgyvendintus ir stambesnius prototipus Maskvoje. Tai buvo parodomieji „rūmai darbo žmonėms“, kuriais Sovietų Sąjungos piliečiams bei

²⁵⁸ Mikučianis, 78.

²⁵⁹ *Vilnius skaičiais. 1940–1970 metų statistinių duomenų rinkinys*, Vilnius: Periodika, 1975, 7.

²⁶⁰ UAB „Urbanistika“ archyvas. Žr.: *Проект планировки и застройки города Вильнюс. Пояснительная записка инженерного оборудования и благоустройству города, ч. 3 Транспорт*, с. 42.

²⁶¹ Šie butai buvo mažesni. Žr. brėžinius LCVA, f. 1036, ap. 11, b. 23.

²⁶² Talino akademikų daugiabučio butai, suprojektuoti estų architekto Edgaro Velbri, buvo tokie pat erdvūs, bet kitokio plano nei Vilniaus Mokslininkų namai. Žr.: Lankots, *Klassid klassideta...*

užsieniui buvo demonstruojama sovietinės kasdienybės prabanga²⁶³. 1933 m. Komjaunimo jubiliejiniam plenumo Stalinas teigė, kad „proletariatas nori turėti gražius namus“²⁶⁴. Vienas pirmųjų ir didžiausių tokių daugiabučių buvo „vyriausybinių namas“ Serafimovičiaus g. 2 Maskvoje, suprojektuotas Boriso Jofano ir pastatytas 1931 m. Schlögelis šiuos namus vadina „uždalais kvartalais“ (angl. *gated communities*), miestais mieste²⁶⁵. Serafimovičiaus gatvės daugiabutis buvo milžiniškas, jį sudarė maždaug 500 butų, juose gyveno apie 2 500 žmonių. Čia pat veikė parduotuvės, sporto ir laisvalaikio centras, teatras, kinas, buvo suprojektuoti garažai²⁶⁶. „Vyriausybinių“ daugiabutis Serafimovičiaus gatvėje yra pagrindinė rašytojo Jurijaus Trifonovo 1976 m. apysakos „Namas krantinėje“ (*Дом на набережной*) veiksmo vieta, pasakojančios apie berniuką, kuris gyveno 4 deš. Maskvai būdingame medinuke „vyriausybinių“ daugiabučio kaimynystėje ir kurį nuolatos stebino milžiniški kontrastai tarp jo kasdienybės ir daugiabučio gyventojų gyvenimo kokybės.

Pokario elitinių gyvenamosios paskirties pastatų statybas Sovietų Sąjungoje vainikavo du iš septynių Maskvos dangoraižių: 1948 m. Čečulino vadovaujamos grupės suprojektuotas 17 aukštų daugiabutis dangoraižis Kotelničeskaja krantinėje (bokšto aukštis 157 m), skirtas vyriausybės nariams, ir 1953 m. baigtas 16 aukštų (120 m) daugiabutis Kudrinskaja aikštėje priešais Sodų žiedą pagal Michailo Posochino ir Ašoto Mdojanco grupės projektą, skirtas aukšto rango kultūros darbuotojams. Abiejų šių pastatų autoriai buvo apdovanoti Stalino premijomis. Dangoraižiai buvo išskirtiniai projektai, kurie, kaip teigia Dmitrijus Chmelnickis, buvo inicijuoti ir prižiūrimi paties Stalino²⁶⁷. Prabangių daugiabučių statyba tęsėsi ir vėliau, 1950–1951 m. šia tema vyko architektų profesinės diskusijos, pagrindinė Maskvos architektūros instituto studentų diplominių darbų tema buvo „Daugiaaukštis gyvenamasis namas“, visi studentai rengė daugiabučių su bokštais ar smailėmis projektus²⁶⁸.

²⁶³ Daugiau apie sovietinę prabangos imitavimo politiką žr.: Jukka Gronow, *Caviar with Champagne. Common Luxury and the Ideals of the Good Life in Stalin's Russia*, op. cit.

²⁶⁴ Clark, op. cit., 105.

²⁶⁵ Schlögel, op. cit., 74.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Хмельницкий, op. cit.

²⁶⁸ *Архитектура СССР*, 1951, no. 1, 29.

Daugiabučio su bokšto smaile tipas ir šio pastato tipo staigus atsiradimas bei paplitimas pokario Sovietų Sąjungoje leidžia ieškoti analogijų su 4-ojo deš. Niujorko ar Čikagos dangoraižiais ir *art deco* stiliumi. SSRS žavėtasi įvairiais amerikietiško gyvenimo aspektais, nuo mėsainių automatų, konservų ir pieno miltelių iki lindihopo²⁶⁹. XX a. 4-ojo deš. pradžioje sovietų delegacijos buvo siunčiamos patyrinėti užsienio šalių, be to, skaičiuojama, kad Sovietų Sąjungoje tuo laikotarpiu dirbo apie 20–40 tūkst. užsieniečių, daugiausia – vokiečių, o po jų – amerikiečių, mielai palikusių savo Didžiosios depresijos apimtą šalį²⁷⁰. Katerina Clark pastebi didelį sovietinių architektų susidomėjimą Manheteno architektūra. 1934 m. įsteigtas vakarietiški architektūrai skirtas žurnalas *Архитектура за рубежом* („Architektūra užsienyje“), leidiniuose *Архитектура СССР* bei *Строительство Москвы* („Maskvos statybos“) pasirodė nemažai reportažų apie aktualius užsienio šalių architektūros procesus²⁷¹. Pirmajame SSRS architektų suvažiavime, įvykusiame Maskvoje 1937 m. birželio 16–26 d., Aleksejus Ščiusevas kalbėjo apie būtinybę pasimokyti technologijų iš Vakarų šalių, ypač Amerikos²⁷², o Moisejus Ginzburgas pritarė ir kalbėdamas apie darbų organizavimą bei medžiagų panaudojimą minėjo tokius pavyzdžius kaip *Empire State Building* ir *Radio City Music Hall* Niujorke Rockefellerio centre²⁷³. Suvažiavime apsilankė ir Frankas Lloydas Wrightas, tiesa, stipriai kritikavęs amerikietiškos architektūros neoistorizmą, dekoratyvumą ir gigantomaniją. Tačiau vien pats Lloyd Wrighto kvietimas į SSRS architektų suvažiavimą liudija susidomėjimą JAV vykstančiais procesais²⁷⁴.

4-ojo deš. Maskvos statinių, pavyzdžiui, metro stočių, interjerai, stilius, proporcijos, naudojamos medžiagos bei į interjerą integruojami meno kūriniai, anot Schlögelio, yra nemažai paveikti amerikietiškojo *art deco*²⁷⁵. Ši įtaka pasireiškia ir sovietiniuose daugiaaukščiuose daugiabučiuose.

²⁶⁹ Apie Vidaus ir užsienio prekybos komisaro Anastaso Mikojano ir sovietų maisto ir prekybos pramonės direktorių dviejų mėnesių vizitą JAV ir jų bandymus diegti amerikietiškas naujoves Sovietų Sąjungoje žr.: Gronow, op. cit., 74–79.

²⁷⁰ Ibid., 73.

²⁷¹ Clark, op. cit., 99.

²⁷² Schlögel, op. cit., 264.

²⁷³ Ibid., 265.

²⁷⁴ Ibid., 278.

²⁷⁵ Ibid., 272–277.

Pavyzdžiui, sovietinėje architektūros spaudoje intensyviai aptarinėto Čečulino rezidencinio „dangoraižio“ Kotelničeskaja krantinėje vestibulio tūriai ir prabanga stebina kaip ir Maskvos metro stotys. Vestibulis labiau primena reprezentatyvaus visuomeninio pastato fojė nei gyvenamojo namo laiptinę. Nors tiesioginius prototipus nustatyti sudėtinga, akivaizdu, kad čia neapsieita be amerikietiškos architektūros įtakų. Daugiau žvalgytasi į prabangių 4-ojo deš. viešbučių, o ne į gyvenamųjų namų pavydžius. 1946 m. žurnalo *Архитектура СССР* architektas Oltarževskis išsamiai pristato amerikietiško viešbučio tipą, aptardamas jį kaip rezidencinės architektūros pavyzdį²⁷⁶. Šis straipsnis rodo, kad buvo tikslingai orientuojamasi į amerikietiškus pavydžius. Įdomu, kad Oltarževskis aptariamą amerikietiško pastato tipą vadina *hoteliu*, o ne *viešbučiu* (rus. *отель*, o ne *гостиница*). Tai galėtų suponuoti, kad sovietinis susidomėjimas šiuo pastato tipu nebūtinai buvo susijęs su viešbučių projektavimu. Elitiniai daugiabučiai buvo skirti ne proletarams, o pareigas einantiems SSRS vyriausybės nariams. *Kominterno* ir kitų tarptautinių organizacijų nariai 3-iam ir 4-ame deš. Maskvoje ir buvo apgyvendinami viešbučiuose. Tikėtina, kad viešbučio tipas galėjo tapti vienu iš pokario prabangių gyvenamųjų daugiabučių prototipų. Tiek jau minėtų maskvietiškų pastatų – 1931 m. Jofano „vyriausybinių namų“ ir 1952 m. Čečulino pastatyto dangoraižio, tiek ir kuklesnių Vilniaus Mokslininkų namų erdvių suplanavimui būdingi viešbučio bruožai. Palyginti daug erdvės skiriama bendro naudojimo erdvėms – vestibuliui, laiptinėms. Čečulino daugiabučio vestibulį architektas Rubanenko apibūdino „paradine vestibulio funkcija“²⁷⁷, taigi, gyvenamojo namo vestibulis čia suvokiamas kaip reprezentacinė ir vieša erdvė. Visuose šiuose namuose buvo numatyta ir kurį laiką veikė transformuota recepcijos versija – šveicoriaus arba liftininko postas. Sovietiniu atveju liftininkas dažnai atlikdavo ne tik tiesiogines, bet ir politinės priežiūros funkcijas.

Šių namų projektavimo retorikoje buvo itin svarbi prabanga. Durininkas arba liftininkas pirmiausia asocijuojasi su XIX a. bei XX a. pr. Europos miestų aukštesnei vidurinei klasei skirtais daugiabučiais, kuriuose *consièrge* paslaugą galima aptikti iki šių dienų. Sovietinių 4-ojo bei 5-ojo deš. miestų, jų skurdo, būsto trūkumo bei deklaruojamų lygiavos principų kontekste

²⁷⁶ В. Олтаржевский, Современный американский отель, *Архитектура СССР*, 1946, но. 13, 42–47.

²⁷⁷ Б. Рубаненко, Жылой дом на Котельнической набережной в Москве, *Архитектура СССР*, 1952, но. 6, 11.

prabangus daugiabutis su penkių kambarių butais, liftais, šiukšlių šachtomis, tvarkingu kiemu, garažais ir teniso kortais buvo išskirtinis reiškinys. Panašiai kaip Jurijaus Trifonovo apysakoje, kur pasakojama apie 4 deš. Jofano daugiabučio įspūdį berniukui, gyvenusiam kaimynystėje Maskvai įprastame mediniame būste, nemažiau įspūdingai atrodė ir žymiai kuklesnių mastelių Vilniaus Mokslininkų daugiabutis Vilniuje kitiems kvartalo gyventojams, ypač šalia stovėjusių barakų gyventojams. Tai išties buvo kitas pasaulis²⁷⁸.

Daugelis tyrinėtojų sieja sovietinės *nomenklatūros*, arba sovietų vidurinėsios klasės, atsiradimą su privilegijų sistema ir prabangos prekių vartojimu. Jukka Gronowas įtikinamai demonstruoja, kaip nuo 4-ojo deš. vidurio valdžia stengėsi sukurti prabangaus sovietinio gyvenimo iliuziją, skatindama vakarietišku prabangos prekių vietinių analogų (kartu tęsiančių carinės Rusijos aukštuomenei skirtų gaminių tradicijas), tokių kaip sovietinis šampanas, kosmetika, konditerija ir kt., *masinę* produkciją ir vartojimą. Porevoliuciniame bolševikiniame diskurse deklaruotos privalomos tikro komunisto savybės: asketizmas, egalitariškumas ir libertarizmas (kario kodeksas) – nuo 1934 m. buvo pasmerktos kaip neteisinga tikrojo socializmo kelio interpretacija²⁷⁹. Taikant represijas, „stachanoviečių“ kultą ir pasitelkiant naująją švietimo sistemą pradėtas naikinti senasis porevoliucinis ir formuoti naujasis stalininis sovietinis elitas, kuris buvo motyvuojamas privilegijomis. Vienos žymiausių sovietinės istorijos tyrinėtojų Sheilos Fitzpatrick teigimu, 1939 m. naujoji sovietinė nomenklatūra visiškai pakeitė porevoliucinius proletarus valdymo struktūrose²⁸⁰. Vilius Ivanauskas, tyrinėjęs lietuviškos sovietinės nomenklatūros ir vartojimo ryšį, taip pat kalba apie daiktų (prekių, paslaugų) vaidmenį kuriant sovietmečio socialinius santykius. Jis teigia, kad deficito visuomenėje privilegijų sistema buvo pagrindinis vidurinėsios klasės motyvacijos mechanizmas ir kad būtent išskirtiniai daiktai (prekės, paslaugos) kūrė socialinį šios klasės išskirtinumą²⁸¹. Būstas nuolatiname gyvenamojo ploto

²⁷⁸ Interviu su Arūne Tornau, atliktas 2010 11 05, asmeninis autorės archyvas.

²⁷⁹ Gronow, op. cit., 9.

²⁸⁰ Sheila Fitzpatrick, Introduction, *Stalinism: The New Directions*, 3.

²⁸¹ Vilius Ivanauskas, Sovietinė nomenklatūra ir išskirtinis vartojimas: nuo privilegijų iki nelegalumo, pranešimo tekstas, interneto prieiga: <http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/V.-Ivanauskas-%E2%80%9ESovietin%C4%97-nomenklat%C5%ABra-ir-i%C5%A1skirtinis-vartojimas-nuo-privilegij%C5%B3-iki-nelegalumo.pdf>.

trūkumo kontekste, be abejonės, buvo viena svarbiausių motyvuojančių privilegijų. Sovietinis elitinis daugiabutis buvo viena iš tikslingo naujos sovietinės klasinės visuomenės konstravimo priemonių.

Naujosios socialinės stratifikacijos procesai paaiškina ir sovietinės architektūros sąsajas su prieškarinio JAV architektūra, kurios ryškiausi pavyzdžiai atsirado didžiulį kapitalą valdančių užsakovų iniciatyva. Daugelis sovietinės architektūros tyrinėtojų teigia, kad stambieji sovietiniai architektūros pastatai taip pat atsirado siekiant konkuruoti ir įrodyti technologinį, socialinį bei ekonominį pranašumą prieš Vakarus. Neadekvačius realybei, perteklinius tokių pastatų užmojus 4 deš. taikliai įvardijo vokiečių architektas Bruno Tautas, kuris 1936 m. gyvendamas Maskvoje apgailestavo: „kiek būstų darbininkams būtų buvę galima pastatyti už pinigus, kurie išleisti tokiai prabangai“²⁸². Apibendrinant galima teigti, kad Vilniaus Mokslininkų namų politiniai ir urbanistiniai kontekstai atspindėjo SSRS ir JAV politinę ir technologinę konkurenciją, taip pat sovietų urbanistines įtakas.

2. 2. LSSR respublikinė biblioteka (1951–1964 m.)

1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos plane Respublikinė biblioteka minima tarp reikšmingiausių ir skubiausių miesto centro projektų. Planuotojai šį projektą suvokė kaip atskirą ansamblį, kuriam buvo paskirtas sklypas greta Vilniaus Mokslo kvartalo, tačiau dėl giminingos funkcijos šie abu panašiu metu gimę projektai turėjo vienas kitą papildyti. Bibliotekos projektas didžiąja dalimi buvo įgyvendintas, tačiau procesas užtruko net iki 12 metų ir buvo daug koreguojamas. Projekto įgyvendinimo tyrimas atskleidžia tiek 6 deš. pr. urbanistinio diskurso kaitą, tiek ir finansines laikotarpio projektų įgyvendinimo problemas.

²⁸² Clark, op. cit., 128.

Respublikinė biblioteka buvo vertinama ne tik miesto, bet ir visos LSSR mastu, ji buvo suplanuota kaip viena didžiausių bibliotekų SSRS, kurioje tilptų 680 skaitytojų²⁸³. Šio pastato įgyvendinimo istorija verta išskirtinio dėmesio tiek dėl savo reikšmės, tiek dėl užsitęsusių statybų, kurios detaliam atskleidžia laikotarpio projektų įgyvendinimo specifiką. Įstaigos ir jos pastato atsiradimo istoriją išsamiai aprašė buvęs bibliotekos direktorius Vytautas Gudaitis, pareigas ėjęs 2004–2010 m.²⁸⁴, gausios ir detalios medžiagos yra ir Vilniaus archyvuose. Nors bibliotekos pastatas įvardytas kaip pirmaeilis 1949 m. Vilniaus m. centrinės dalies detalaus plano aiškinamajame rašte²⁸⁵, tik 1951 m. Kultūros ir švietimo įstaigų komitetas prie LSSR švietimo ministerijos (toliau — KŠĮK) kreipėsi į Vilniaus miesto vykdomąjį komitetą, prašydamas suteikti bibliotekos statyboms 8 775 kv. m sklypą Lentpjūvių g. 23 šalia Jaunimo stadiono. Statybų pabaiga suplanuota ne vėliau kaip 1955 m. Projekto rengimas paskirtas Respublikinėms architektūros dirbtuvėms prie Vilniaus miesto architektūros valdybos ir jai perduotos analogiškų bibliotekų programinės užduotys iš kolegų Latvijoje, Estijoje ir Azerbaidžane, konsultuotasi su Maskvos Lenino bibliotekos vyriausioju inžinieriumi T. Mejendorfu, taip pat F. Paščenko, M. Gilmanu²⁸⁶. Pirmąjį projekto variantą parengė Rippa, tačiau jo siūlymas buvo pripažintas netinkamu Valstybinės plano komisijos, Architektūros valdybos ir miesto vyriausiojo architekto. Antrą variantą pavesta parengti Anikinui. Projektui aptarti ne kartą kreiptasi į švietimo ir mokslo įstaigų, komjaunimo atstovus, architektus, išklausius jų nuomones ir pasiūlymus nesiryžta imtis projekto tvirtinimo, kol jo neapsvarstys LSSR KP CK²⁸⁷. Galiausiai 1951 m. spalį projektas ir sąmata buvo patvirtinti LSSR Ministrų Tarybos, tačiau jau po metų nutarta 70 tūkst. kv. m pastato plotą sumažinti iki 60 tūkst. kv. m (1949 m. planuota 100 000 kv. m), taip pat ir sąmatą – nuo 18 580 tūkst. iki 14 140 tūkst. rublių.

²⁸³ Л. Казаринский, Государственная библиотека в городе Вильнюс. *Архитектура СССР*, 1955, no. 7, 26—27.

²⁸⁴ Vytautas Gudaitis, Ilga kelionė į Vilnių, *Tarp knygų*, 2013, nr. 11 ir 12.

²⁸⁵ VAA, f. 1011, ap. 5, b. 63, 13. 1949 m. LKP(b) CK siūlo bibliotekos ir Knygų rūmų statybai skirti 1,5 ha Komjaunimo ir Pylimo g. sankirtoje, žr. Gudaitis, 23.

²⁸⁶ VAA, f. 1036, ap. 11, b. 111, 6.

²⁸⁷ VAA, f. 1011, ap. 1, b. 21, 73, ir Gudaitis, 24.

Bibliotekos rūmai projektuoti kaip išskirtinis ir atskiras miesto centro ansamblis, kartu planuota ir jo aplinka (il. 2.14.). Čia numatyta rami, skaityti ir susikaupti tinkama atmosfera. 1954 m. rūmų apdailai ketinta naudoti brangias medžiagas – plačių fasado laiptų kampuose planuoti du granito postamentai su ketaus skulptūromis, vaizduojančiomis skaitančius vaikiną ir merginą; cokolis – iš granito, aukšto reljefo faktūros, laiptai ir plintusai po kolonomis taip pat iš granito. Pagrindinio fasado kolonas ir piliastrus planuota dengti į marmurą panašiu balkšvos spalvos kalkakmeniu, o sienų paviršius – kalkakmenio trupiniais. Šoninių fasadų kolonos planuotos iš kalkakmenio bloky. Fasado durys ąžuolinės, kaustytos, su bronziniais virbais, rankenomis, natūralaus akmens rėmu. Detalės ir bareljefai išlieti iš armuoto betono. Vestibiulio sienos – iš dirbtinio ochros spalvos marmuro, grindys – iš juodo marmuro gabalų su balto marmuro intarsijomis, atskirtomis bronzos juostelėmis²⁸⁸.

Jau 1952 m. projektą aptariant su visuomene, pavienių balsų buvo kritikuota jos „perteklinė“ puošyba, 1955 m. KP CK ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimas „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“ paskatino naujus projekto svarstymus, 1956 m. SSRS kultūros ministerija konsultacijoms netgi pakvietė bibliotekų statybos ekspertus – architektus V. Gilmaną ir S. Šuchovą ir buvo nuspręsta pašalinti 31 projekte numatytą architektūrinį ir puošybinį elementą – stambias skulptūrines grupes abipus bibliotekos pagrindinio įėjimo, fasado bareljefus, mozaikas ir freskas skaityklose, kolonų kalkakmenio dangą keisti marmuro dulkėmis ir kt.²⁸⁹

Kova prieš nesaikingumus puošyboje bei ekonominės priežastys lėmė tolimesnes projekto korekcijas. Gudaitis aprašo 1959 m. Vilniaus statybos tresto siūlymą numatytus ąžuolinius langus keisti pušiniais, nes trūko medienos, kuri spėtų išdžiūti iki žiemos; tais pačiais metais ir 1960 m. darkart bandyta mažinti statybų kaštus atsisakant „puošybos“ – ąžuolines duris ir langų rėmus keičiant pigesniais, cokolinio aukšto granito dangą keičiant kokybišku tinku ir pan. Statyboms užsitęsęs buvo reformuotas architektūros diskursas ir vėl teko peržiūrėti iš dalies jau įrengtus

²⁸⁸ Ibid., 8–10.

²⁸⁹ Gudaitis.

interjerus: architektams V. Oleiničenkai, V. Geruliui buvo užsakyti skaityklų, Z. Liandzbergiui – konferencijų salės, E. Pilypaitienei vaikų skaityklos interjerų projektai, vestibulio vitražai – dailininkui A. Garbauskui²⁹⁰. 1960 m. sudaryta LSSR kultūros ministerijos Kapitalinės statybos komisija nustatė 8 statybos defektus; tik 1962 m. buvo sudaryta nauja komisija pastatui priimti ir, nors kai kurie nariai nustatė nepatenkinamą statybų kokybę ir statybos trūkumai buvo taisomi išstisus 1963 m., 1962 m. pabaigoje pastatas buvo pripažintas tinkamu naudoti. Šaltinių analizė atskleidžia, kad ilgą rūmų projektavimo ir statybų procesą nulėmė tuo laikotarpiu kintančios architektūros ir politikos gairės bei finansinės priežastys.

Teorinis diskursas su statybų Vilniuje realybe gerokai prasilenkė. Nors jau nuo 1952 m. vyko perteklinės puošybos kritika, 1954 m. Sąjunginėje žemės ūkio pasiekimų parodoje LSSR paviljonas buvo tiesiog prisodrintas „nacionalinio“ dekoro²⁹¹. Išpuoštas buvo ir Dmitrijaus Burdino ir Aleksandro Jelkino suprojektuotas, 1955 m. atidarytas Vilniaus oro uostas, imperiniu monumentalumu išsiskyrė 1954 m. suprojektuotas, bet tik 1960 m. pastatytas M. K. Čiurlionio mokyklos kompleksas. Juo sunkiau su naujuoju architektūros diskursu susieti iki pat 7 deš. vidurio vykusias LSSR Ministrų Tarybos pastato (arch. L. Kazarinskis, 1957–1965 m.), Respublikinės bibliotekos pastato (1954–1963 m.) ir kitų socrealistinių Vilniaus architektūros dominančių statybas.

Pokario laikotarpiu perskyra tarp modernumo, naujumo, ekonomiškumo ir „normalumo“, „senoviškumo“, neaktualumo dar nebuvo tokia ryški. Ši perskyra egzistavo architektūros ir dizaino diskurse, bet ne kasdienėje aplinkoje. Dizainui ir architektūrai skirtoje spaudoje, žurnaluose buvo reprezentuojama stilistiškai sterili moderni aplinka, kurioje skleisis naujasis gyvenimo būdas. Ši aplinka buvo utopinė vieta, ypač atsižvelgiant į deficito visuomenės, gyvenančios ribotų galimybių sąlygomis, kontekstą. Tokiu būdu modernioji ir pokarinė aplinkos suvokimo tendencijos ilgą laiką gyvavo pagreičiui. Viešojoje kultūroje – spaudoje, diskusijose,

²⁹⁰ Gudaitis, tęsinys, 2013, nr. 1, 23.

²⁹¹ Žr. iliustraciją kataloge *Architektūros sovietinėje Lietuvoje*, 232.

fasadinėse miesto gatvėse, o vėliau ir apie Lietuvos architektūrą rašomoje istorijoje abi architektūros tendencijos gyvavo apie dešimt metų ar net daugiau. Neoficialiojoje daiktinėje miesto kultūroje, namų interjeruose šie stiliai egzistavo šalia vienas kito, buvo persipynę dar gerokai ilgiau.

Aprašytasis aplinkoje persidengiančių, koegzistuojančių skirtingų stilių reiškinys yra plačiai žinomas (nors kur kas rečiau diskutuojamas) pokario architektūros specialistams, kurie jį dažniausiai linkę interpretuoti kaip „vėlavimą“, tam tikrą atsilikimą nuo progresyvesnių eksperimentinių procesų arba naujų oficialiųjų diskursų. Vėlavimo koncepcija čia atsiranda reiškinius interpretuojant iš idėjų istorijos perspektyvos, kai norima išryškinti kaitą, o ne tęstinumą, būdingesnį kasdienybės istorijos tyrimams. Žvelgiant iš idėjų istorijos perspektyvos, Respublikinės bibliotekos pastato pavyzdys būtų tam tikras anachronizmas, nuokrypis nuo progresyvių laikmečio stilistinės ir technologinės architektūros raidos etapų, prasidėjusių jau 6-ojo deš. viduryje. Tačiau išanalizavus istorinį-socialinį kontekstą ir realių architektūros praktikų istoriją, formuojasi tezė, kad tokius vėlavimus, deviacijas ir atotrūkius galima vertinti ne kaip nukrypimus, o greičiau kaip sudėtinę ir netgi būdingą sovietinės architektūros, miestų planavimo ir kasdienės aplinkos dalį.

2. 3. Mokslo kvartalas (1949–1965 m.)

1946 m. pradėtas projektuoti Mokslininkų daugiabutis įkvėpė viso Mokslo kvartalo Lukiškėse sumanymą. Mokslo kvartalo projektas laikytinas reikšmingu miesto centro modernizacijos reiškiniumi, nors įgyvendinti jį pavyko tik iš dalies. Šiame skyriuje tyrinėjamos LMA kvartalo projekto korekcijos ir alternatyvūs planai. Siekiama nustatyti šio projekto įgyvendinimo mastą ir įvardyti jo fragmentacijos priežastis.

Skirtinguose laikotarpio dokumentuose aptinkami kiek skirtingi su LMA ansamblio teritorija susiję planai. Pirmoje disertacijos dalyje tyrinėtas LMA parengtas dokumentas detaliam aprašo

ansamblio sumanymą ir jo įgyvendinimo etapus. 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos aiškinamajame rašte Mikučianis taip pat mini šį ansamblį tarp svarbiausių ir skubiausių miesto centro planų²⁹² (il. 2.15.), jis viešinamas spaudoje, jis pažymėtas ir 1949 m. plane. Nors kelios projekto dalys per kelerius metus buvo įgyvendintos, kai kuriuose 6 deš. pradžios projektuose nebekalbama apie stambų LMA kvartalą aprašomoje teritorijoje. Atrodo, kad per kelerius metus sumažėjo pirminis projekto mastelis. Tai leidžia daryti prielaidas apie LMA kvartalo projekto utopizmą ir jo retorinius tikslus. Nors 1949 m. LMA parengtas dokumentas byloja apie nuoseklią šio projekto viziją, tačiau kiti laikotarpio šaltiniai leidžia manyti egzistavus alternatyvius su teritorija susijusius projektus.

1952 m. Vytauto Sirijos Giros esė apie modernią Vilniaus ateitį, siejamą su būsimu Mokslo kvartalu, iliustravo dailininko Aleksandro Vitulskio piešinys, vaizduojantis būsimą sankryžą prie senojo Žvėryno tilto (il. 2.16.). Eskiziškas karikatūrą primenantis Vitulskio piešinio stilius perteikia pabrėžtinai optimistines Sirijos Giros teksto nuotaikas, susijusias su modernia Vilniaus ateitimi, ir liudija retorinę ir propagandinę naujų Vilniaus centro urbanistinių vizijų funkciją. Čia vietoje įprasto dokumentinio žurnalistinio reportažo apie naująsias sostinės statybas pasirenkamas meninis žanras. Vizionieriškas profesionalių menininkų ir rašytojų talentas pasitelkiamas paveikti plačiąją visuomenę Vilniaus ateities ir drauge sovietinio gyvenimo pažado optimizmu.

Iliustracijoje atsiveria vaizdas žvelgiant nuo Žvėryno tilto į Stalino prospektą ir matyti pagrindiniuose pokario planavimo dokumentuose neminimas daugiabutis Jaunimo stadiono vietoje. Abipus Stalino prospekto gatvės čia nupiešti puošnūs identiški daugiabučių kompleksai. Jie abu panašūs į 1952 m. pradėtą statyti Geležinkelių ministerijos ir Pabaltijo geležinkelių valdybos daugiabutį Stalino pr. 64. Kadangi tyrinėtuose 1949 m. planuose nėra jokių užuominų apie Jaunimo stadiono vietoje numatomus daugiabučius, ši iliustracija paskatino ieškoti alternatyvių to paties laikotarpio šio kvartalo projektų.

Vitulskio piešinį paaiškina keletas 1951 ir 1952 m. teritorijos projektų. Vienas jų – tai eskizinis „Kvartalo prie Žvėryno tilto...“ projektas, parengtas 1952 m. Respublikinių architektūros valdybos

²⁹² *Vilniaus miesto centrinės dalies detalaus išplanavimo aiškinamasis raštas*, 8.

dirbtuvių prie LSSR Ministrų Tarybos, jo autoriai – Mikučianis ir Grigorjevas. Jame teigiama, kad „kvartalo eskizas atliktas derinant prie centrinės Vilniaus dalies rekonstrukcijos projekto, įvedant pakeitimus, 1952–1954 m. atsiradus naujų numatomų statyti objektų“. Čia lyg pasiteisinama, kad „numatoma schema netrukdo įgyvendinti numatytų centro kompozicijos elementų, o tik sustiprina jos išraiškumą“²⁹³.

Tikėtina, kad Mikučianis čia turi galvoje 1951 m. II architektūros dirbtuvių (vad. architektas Vladimiras Afanasjevas) naujojo plataus vartojimo elektrotechnikos gaminių fabriko „Elfa“ užsakymu parengtą kvartalo palei Gedimino g. Vilniuje išplanavimo eskizinį projektą (II. 2.18.)²⁹⁴. Čia projektuojamas 2,4 ha sklypas tarp Jasinskio gatvės ir Neries krantinės, iš rytų pusės ribojamas Lentpūvių g., o vakarų – Neries krantinės su Žvėryno tiltu. Taigi, į projektuojamą sklypą įtraukiama dabar jau vadinamosios Bibliotekos aikštės teritorija, o sklypo ašimi tampa Gedimino gatvė. Iš projekto aiškinamojo rašto galima suprasti, kad 1951 m., po LMA kvartalo projekto parengimo nepraėjus nė dvejiems metams, jokie Mokslo kvartalo darbai pačioje aikštėje dar nėra pradėti ir greičiausiai nė nebeplanuojami. Projekte siūloma abi Gedimino gatvės puses nepertraukiamai perimetru užstatyti tipiškais gyvenamaisiais kvartalais, iš viso užstatyti 34 procentus teritorijos. „Kvartalų vidus sprendžiamas pagal socialistinių kvartalų tipą – kiemai nedalijami, gausiai apželdinami, numatomos vaikų aikštelės ir vietos poilsiui.“ Teritorijos šiaurės vakarų dalyje planuojami du gyvenamieji daugiabučiai su buitinio aptarnavimo infrastruktūra (darželiu, parduotuvėmis) projekto užsakovams – elektrotechnikos gaminių fabrikui. Šie vėliau ir buvo pastatyti palei Jasinskio gatvę ir Neries krantinę.

1951 m. projekte atsiranda visam miesto centrui bei Lukiškių kvartalui reikšmingų naujų pasiūlymų. Visų pirma, nebelieka atviros Bibliotekos aikštės, nes Gedimino gatvė daugiabučiais užstatoma iki pat Žvėryno tilto. Antra, naujame projekte akcentuojama Gedimino gatvės pradžia nuo Žvėryno tilto pusės. Dokumente rašoma, kad „įvažiavimas į Gedimino g. nuo Neries upės pusės – pagrindinis kompozicijos elementas“ ir „įvažiavimas į Gedimino aikštę simetriškai

²⁹³ *Застройка квартала у Зверинского моста в г. Вильнюс сторон Советской площади и набережной реки Нерис до Нового моста, VAA, f. 1036, ар. 11, б. 78., 10.*

²⁹⁴ *Планировка квартала по ул. Гедимино в городе Вильнюс, эскизный проект, VAA, f. 1036, ар. 11, б. 51.*

įforminamas dviem šešiaaukščiais bokštais, šalia kurių įrengiami įvažiavimai ir architektūriniai ryšiai tarp dviejų gyvenamųjų namų, kurie bus statomi pirmoje eilėje“²⁹⁵. Šalia Žvėryno tilto siūloma formuoti aikštelę transportui, kuri sustiprintų ir architektūrinį Gedimino gatvės pradžios įtaigumą²⁹⁶. Taigi, rūpinamasi reprezentatyviai įrengti Gedimino g. „vartus“ nuo Žvėryno pusės.

Būtent tokią jau Stalino prospektu pervadintos Gedimino gatvės perspektyvą matome 1952 m. išspausdintame Vitulskio piešinyje, panašiai Žvėryno tilto prieigas aprašo ir Mikučianis 1952 m. bendresniame Neries krantinės projektavimo dokumente²⁹⁷. Kiti laikotarpio dokumentai taip pat liudija, kad pirmuoju pokario dešimtmečiu miesto planuotojai bandė laikytis Vilniaus centro detalaus plano gairių daugiaaukščiais pastatais (dažniausiai – gyvenamaisiais) perimetru užstatyti, „įrėminti“ pagrindines gatves aplink Tarybų aikštės rajoną²⁹⁸.

Kitoks Žvėryno tilto prieigų suplanavimas pateikiamas Respublikinės bibliotekos projektuose (1952 m. arch. Viktoras Anikinas ir vėlesnės korekcijos). Bibliotekos aikštė ne užstatoma daugiaaukščiais pastatais, o žaliu bulvaru jungiama su tiltu, priešais biblioteką projektuojamas nedidelis skveras su fontanu, už bibliotekos – parkas, o Kražių gatvė pratęsiama iki pat krantinės (il. 2.17.)²⁹⁹. Biblioteka suvokiama kaip atskiras reikšmingas naujojo Vilniaus centro ansamblis, jai teikiama ypatinga reikšmė, daug dėmesio skiriama prieigoms³⁰⁰.

Šie pavyzdžiai demonstruoja, kad 6 deš. pradžioje nebuvo griežtai laikomasi 5 deš. planų, susijusių su teritorija šalia Žvėryno tilto. Didžioji 1949 m. LMA kvartalo vizija nunyko, atsirasdavo vis naujų teritorijos projektinių pasiūlymų, susijusių su naujais prioritetais ir čia statomais objektais – pavyzdžiui, elektromechanikos technikumui, fabriko „Elfa“ ir Baltijos geležinkelių valdybos daugiabučių kvartalu, Respublikinės bibliotekos projektu ir pan.

Po įvairių diskusijų kai kurios anksčiau aprašytos miesto centro korekcijos buvo įtrauktos į 1952 m. koreguotą Vilniaus centro rekonstrukcijos projektą, planuojant antrojo penkmečio

²⁹⁵ Ibid., 4.

²⁹⁶ Ibid., 9.

²⁹⁷ *Застройка квартала у Зверинского моста в г. Вильнюс*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 78.

²⁹⁸ *К. Поželos gyvenamojo namo projektinė užduotis*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 127, 6.

²⁹⁹ *Respublikinės bibliotekos pastato Vilniuje projektas*, f. 1036, ap. 11, b. 111, 7.

³⁰⁰ Ibid., 6.

svarbiausias statybas³⁰¹. Kalbant apie miesto centrą, 1952 m. dokumente nebeminimas Mokslo kvartalas, o tik Tarybų aikštė su Respublikine biblioteka. Nereikėtų daryti išvados, kad prie Žvėryno tilto nebeplanuoti jokie LMA priklausantys pastatai, greičiau, kad 1952 m., skirtingai nuo 1949 m., LMA kvartalas kaip visuminis kompleksas nebebuvo reikšminga Vilniaus miesto centro rekonstrukcijos dalis.

Architektūriniuose dokumentuose ar pasitarimuose vėl ir vėl kildavo diskusijos dėl vienu ar kitu mokslo pastatų teritorijoje šalia Žvėryno tilto. Pavyzdžiui, 1951 m. LSSR Ministrų Tarybos įsakyme nr. 49a dėl dalinio Vilniaus m. generalinio plano pakeitimo tarp svarbiausių 1953–1955 m. statybų vardijami penkiaaukščiai Chemijos ir Biologijos institutų (iš viso 30 tūkst. kv. m) pastatai K. Požėlos gatvėje³⁰², kurie tuo metu nebuvo pastatyti. 1953 m. sausio 6 d. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto architektūros komisijos posėdyje iš naujo keltas LMA institutų lokalizavimo klausimas ir po Mikučiano pranešimo darskart nuspręsta institutų pastatus statyti krantinėje. Svarstyti ir kiti variantai. Posėdžio stenogramoje teigiama, kad „peržiūrėjusi variantus dėl institutų talpinimo, komisija rekomenduoja rezervuoti sklypą palei Neries krantinę Mokslininkų namų kvartale. Likusią kvartalo dalį rezervuoti ir palikti LMA tolimesnėms statyboms“. 1961 m. Vilniaus m. pirmos eilės užstatymo schemoje tarp skubiausių darbų vėl minimi ir LMA rūmai³⁰³, t. y. greičiausiai LMA prezidiumo pastatas. Atrodo, kad institutų likimas priklausė nuo kitų reikšmingesnių statybų planų. Nebeminimas LMA kompleksas ar Mokslo kvartalas, pagrindiniu „mokslinės paskirties“ orientyru teritorijoje lieka Mokslininkų namai.

Nors didžiausias ir reikšmingiausias planuoto LMA kvartalo objektas LMA prezidiumo kompleksas niekuomet taip ir neiškilo, tačiau nedidelė dalis iš 1949 m. plane vardijamų LMA kvartalo vienuolikos institutų ir vienuolikos daugiabučių pastatų buvo realiai pastatyti. Jie kilo fragmentiškai, lėtai ir nutolę vienas nuo kito, todėl iš pirmo žvilgsnio juos sunku priskirti vientisam urbanistiniam planui.

³⁰¹ *Застройка квартала у Зверинского моста в г. Вильнюс...*, VAA, f. 1036, ap. 11, 11.

³⁰² VAA, f. 1011, ap. 5, 11.

³⁰³ *Vilniaus m. pirmos eilės užstatymo schema*, 1961 m., UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 3034, 33.

Pirmasis LMA kvartalo pastatas buvo aspirantų bendrabučio pastatas, suprojektuotas architektės Veros Furman ir pastatytas 1953–1956 m. Stalino pr. 47–49 esančiame sklype. Tai buvo L formos keturių aukštų puošnaus pagrindinio fasado iš Respublikinės bibliotekos pusės pastatas, granito pamatu, rustais puoštu pirmuoju aukštu, su balkonų eile trečiame pastato aukšte. Ypač puošni fasado dalis – abu pastato sparnus jungiantis kampas su apvalintais laiptais ir paradiniu įėjimu, puoštas tris viršutinius aukštus jungiančiomis kolonomis (il. 2.19.). Kiti trys fasadiniai įėjimai į pastatą buvo vienodi ir gana kuklūs, dar paprastesni įrengti įėjimai į pastatą iš kiemo pusės. Kiemo fasadas buvo žymiai kuklesnis, be puošybos. Pastato kieme planuota įrengti ir kvartaliniam užstatymui būdingą kiemą (il. 2.23.), tačiau ši dalis nebuvo įgyvendinta. Panašiai kaip ir planuota, bendrabutyje buvo įrengti kambariai 145 aspirantams, taip pat valgykla, skalbykla, patalpos skalbiniams džiointi, lyginti ir saugoti bei staliaus dirbtuvės ir katilinė pastato rūsyje (il. 2.20.), antrame ir trečiame aukštuose virš arkos, pastatą jungiančios su LMA daugiabučiu, įrengti mokymosi kambariai, o kitame pastato gale nuo kalėjimo pusės trečiame aukšte – gimnastikos salė su persirengimo kambariais ir patalpomis inventoriui (il. 2.21.). Ketvirtame pastato aukšte virš vartų suplanuota skaitykla su knygų saugykla ir priėmimo-išdavimo kambarėliu. Iš puošniausio apvalinto kampinio fasado iš Lentpjūvės g. pusės per visus tris viršutinius aukštus buvo įrengtos bendros svetainės patalpos³⁰⁴. Iš viso name buvo įrengta 3 923,75 kv. m gyvenamojo ploto. Aspirantus numatyta apgyvendinti po du kambarielyje, asmeniui skaičiuojant apie 7–10 kv. metrų ploto (il. 2.22.) – nemažai atsižvelgiant į laikotarpio normą³⁰⁵. Aspirantų bendrabutis arka buvo sujungtas su tame pačiame sklype Viktoro Anikino suprojektuotu LMA gyvenamuoju namu.

Nors pirminis LMA gyvenamojo namo Stalino pr. 47–49 sklype planavimas vyko jau 1952 m., techninis pastato projektas buvo parengtas tik 1954 metais. Dokumente nurodoma, kad šis projektas buvo pradėtas „atsiradus galimybei užstatyti tarpą tarp LMA gyvenamojo namo ir egzistuojančio pastato Stalino pr. 47“ ir „šis projektas buvo paskatintas LMA 1954 metų sausio 19 dienos laiško“³⁰⁶. Kadangi 1952 m. vasario 11 d. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto

³⁰⁴ *Общежитие аспирантов АН Б г. Вильнюс*, 1953 m., VAA, f. 1036, ap. 11, b. 93.

³⁰⁵ *LTSR MA aspirantų bendrabučio priėmimo medžiaga*, VAA, f. 1011, ap. 2, b. 252.

³⁰⁶ *LTSR MA gyvenamojo namo techninis projektas*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132, 13.

architektūros komisijos posėdyje LMA gyvenamojo namo pirminis projektas jau buvo svarstytas kartu su aspirantų bendrabučio projektu³⁰⁷, o techninis projektas parengtas tik 1954 m., galima spėti, kad šio namo projektavimo procesas užsitęsė ir LMA teko nuolatos priminti ir raginti numatytų pastatų įgyvendinimą. 1954 m. architektas Viktoras Anikinas parengė pastato techninį projektą, pritaikydamas tipines „Lenprojekto“ sekcijas šio daugiabučio suplanavimui. Tai buvo keturių aukštų L formos pastatas ties Lentpjūvės g. ir Stalino pr. kampu. Pirmame pastato aukšte iš Stalino prospekto pusės buvo numatytos patalpos gastronomui, o iš Bibliotekos aikštės pusės – pramonės prekių parduotuvei, buitinių paslaugų ateljė, drabužių taisymo dirbtuvėms ir vyrų kirpyklai. Pastato fasadai iš Respublikinės bibliotekos aikštės ir Stalino pr. buvo gana puošnūs, nors ir kuklesni už anksčiau suprojektuotą LMA aspirantų bendrabučio fasadą. Vitrininiai langai buvo gaminami pagal atskirus brėžinius³⁰⁸.

Įėjimai į butus buvo suprojektuoti iš kiemo pusės. Trijuose gyvenamuosiuose aukštuose suplanuota po 45 butus, iš jų 27 trijų kambarių, 15 dviejų kambarių ir 3 keturių kambarių butai LMA darbuotojams (il. 2.24. ir 2.25.). Iš viso suplanuota 2 255,96 kv. m gyvenamojo ploto. Kieme numatyta kvartalo transformatorinė³⁰⁹.

Nors pastatas projektuotas remiantis tipinėmis daugiabučių sekcijomis (pastarųjų naudojimas buvo itin skatinamas projektuojant sovietinius daugiabučius nuo 1952 m.), tačiau akivaizdžiai stengtasi sukurti reprezentacinę pastato reikšmę ir išvaizdą. Visų pirma, atsižvelgiant į didžiulį gyvenamojo ploto trūkumą 6 deš. pradžios Vilniuje (1955 m. norma – vis dar 6,2 kv. m asmeniui)³¹⁰, LMA gyvenamajame name numatyti butai buvo erdvūs. Žinoma, čia plotas, skiriamas mokslininkų šeimai, buvo nepalyginti mažesnis nei elitiniame Mokslininkų namų daugiabutyje, tačiau dviejų, trijų ir net keturių kambarių butas vienai šeimai buvo erdvus būstas laikotarpio kontekste. Viena vertus, projektuojant LMA gyvenamąjį pastatą, akivaizdžiai bandyta laikytis ekonomiškumo principo. Pavyzdžiui, skirtingai nei Mokslininkų namuose, LMA gyvenamojo namo butų virtuvėse ir koridoriuose buvo klojamas nebe parketas, o dedamos

³⁰⁷ VAA, f. 1011, ap. 1, b. 21, 62.

³⁰⁸ *Дом Академии Наук*, 1954 m., VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132.

³⁰⁹ VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132, 13–16.

³¹⁰ Схема размещения I-ой очереди застройки гор. Вильнюс 1955, UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 3328, 45.

lentinės grindys; parketas sudėtas tik vestibulyje ir gyvenamuosiuose kambariuose; pritaikomi standartiniai gipso lipdiniai luboms. Antra vertus, dėl centrinės pastato lokacijos, fasadų iš prospekto ir aikštės pusės bei parduotuvių apdailai naudojamos geresnės medžiagos. Pavyzdžiui, parduotuvėse ir laiptų aikštelėse siūloma dėti mozaikines grindis; parduotuvių apdaila užsakoma pagal specialius eskizus; pagrindinių fasadų cokolis dengiamas granitiniu tinku, likusių aukštų fasadai – iš betoninių rustų su terazitinėmis plytelėmis, dengiami marmuro trupiniais. Kiemo fasadas lieka paprastesnis – tinkuojamas spalvotu tinko skiediniu³¹¹.

Galima teigti, kad du pirmieji 1949 m. LMA komplekso plane numatyti daugiabučiai – aspirantų bendrabutis ir LMA daugiabutis iš tiesų buvo pastatyti laikantis pirminio 1949 m. LMA plano. Likę realizuoti LMA pastatai tebuvo keli tikslųjų mokslų institutai. Jie iškilo žymiai vėliau Neries krantinėje Požėlos g., kur 1961 m. šalia Mokslininkų namų buvo pastatytas MSPI pastatas. 1963 m. Požėlos g. 54 (dabar Goštauto g. 12) pastatytas Fizikos ir matematikos institutas (toliau – FMI), tais pačiais metais FMI kieme Lentpjūvių g. iškilo instituto skaičiavimo centro pastatas ir bendrabutis. 1963 m. krantinėje pastatytas Chemijos instituto pastatas. Jau vėliau, 1971 m., Požėlos g. 11 šalia FMI, Puslaidininkų fizikos institutui (toliau – PFI) atsiskyrus nuo FMI, iškilo PFI pastatas. Neatsitiktinai žymiai vėliau – 1994 m. – Kražių g. pastatytas Lietuvos istorijos instituto (kuris 1941–1990 m. taip pat priklausė LMA) pastatas.

8 deš. šioje Neries krantinės dalyje jau stovėjo net keturi institutų kompleksai. Todėl ši vieta miestiečių sąmonėje įgijo „institutų krantinės“ identitetą. Vis dėlto „institutų krantinė“ nebuvo siejama nei su LMA institucija, nei su šalia MSPI stovinčiu Mokslininkų namu, nei juo labiau su kiek toliau šalia Žvėryno tilto stovinčiais Respublikinės bibliotekos rūmais, LMA aspirantų bendrabučiu ir LMA daugiabučiu. Nors mokslo paskirties pastatai buvo pastatyti netoli vienas kito, drauge jie nesudarė vientiso urbanistinio komplekso įspūdžio. Toks jis liko tik pokarinėje urbanistinių planų ir spaudos retorikoje.

Daugelis sovietmečio architektūros tyrinėtojų pastebi, kad architektūros ir urbanistikos planų *neįgyvendinimas*, dalinis įgyvendinimas arba nuolatinis koregavimas buvo įprasta sovietinio

³¹¹ VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132, 15.

architektūros proceso dalis. Tyrinėtojai dažniausiai nurodo tokias priežastis kaip lėšų trūkumas bei ilgas, sudėtingas projektų tvirtinimo procesas³¹². Vis dėlto tyrimo kontekste reikėtų paminėti ir kitas svarbias atotrūkį tarp projektų ir jų realizavimo paaiškinančias priežastis.

Svarbi planų ir realybės atotrūkio priežastis buvo propagandinis Mokslo kvartalo projekto vaidmuo miesto modernizacijos diskurse. Norėtuši išryškinti iš pirmo žvilgsnio akivaizdų, bet iki šiol nedaugelio tyrinėtojų aptartą sovietinės architektūros procesus iš esmės lėmusį šios srities *propagandinį* vaidmenį³¹³. Pasak Katerinos Clark, Stalino epochos architektūra funkcionavo ir kaip praktinė daugiafuncinė erdvė, ir kaip retorinė priemonė, o pastaroji funkcija tikrai nebuvo mažiau reikšminga už pirmąją³¹⁴. Šiame kontekste Lukiškių Mokslo kvartalo projektas iškyla kaip vienas stambių miesto modernizacijos ansamblių, kuris neabejotinai užėmė svarbią vietą pokario miesto centro pertvarkos retorikoje. LMA kvartalo pavyzdys leidžia daryti išvadas apie atotrūkį tarp valdžios siekio kuo greičiau sukurti modernų naujos sovietinės respublikos centrą ir ekonominių bei fizinių galimybių įgyvendinti šiuos planus.

Architektūra sovietinėje visuomenėje buvo viena iš svarbiausių ir aktyviai veikiančių oficialiosios sovietinės utopistinės propagandos priemonių ir medijų greta masinio švietimo, spaudos, radijo, kino, vaizduojamosios dailės ir kitų kasdienio gyvenimo sovietizacijos programų. Šią savo retorinę paskirtį ji atliko įvairiais lygmenimis. Pirma, materialusis architektūros lygmuo, architektūrinės priemonės buvo pajungtos komunikuoti valdžios siunčiamą informaciją³¹⁵. Architektūra darė poveikį tikslingai išplėtota erdvės, vaizdo ir naratyvinių priemonių programa. Pavyzdžiui, miesto centruose buvo sutelkta sovietinė simbolika, jai pajungta ne tik naujoji, bet ir istorinė architektūra, gamtinės miestų savybės ir kt.

³¹² Žr. toliau cituojamus Marijos Drėmaitės, Rasos Antanavičiūtės darbus.

³¹³ Žr. toliau cituojamus Katerinos Clark, Karlo Schlögelio, Aleksejaus Tarchanovo ir Sergejaus Kavtaradzės darbus.

³¹⁴ Clark, op. cit.

³¹⁵ Rūthers.

Antra, naujieji planai ir architektūra nuolatos buvo aprašomi spaudoje kaip modernizacijos ir gyvenimo gerėjimo įrodymas. Plačiai publikai šiuos architektūrinius naratyvus literatūrinėmis ir vaizdinėmis priemonėmis nuolatos „atkoduodavo“ ir interpretuodavo spauda, kuri dažnai šiam tikslui pasitelkdavo ne tik mieste dirbančius architektus, bet ir profesionalius rašytojus bei dailininkus, kurie aprašydavo ir iliustruodavo naujojo Vilniaus vizijas.

Semantiniu požiūriu, pokario miestų atstatymas buvo tapatinamas su „socializmo statybomis“, architektūra tapo tam tikra metafora, iliustruojančia specifinę naujosios tvarkos orientaciją į progresą. Todėl architektūros naujienos buvo viešinamos įvairiais būdais, joms skiriamas didelis oficialiųjų medijų dėmesys. Pavyzdžiui, 1931 m. Sovietų rūmų konkurso I turo projektai buvo eksponuoti AMO automobilių gamykloje, parodą aplankė 25 tūkstančiai darbininkų³¹⁶; 1934 m. Maskvos Gorkio gatvės parduotuvių vitrinose vyko planuojamų naujų miesto pastatų maketų paroda³¹⁷; o 1937 m. I-ojo visasąjunginio architektų suvažiavimo (kuriame svečių teisėmis dalyvavo ir Frankas Lloydas Wrightas bei kiti Vakarų modernistai) proga buvo pastatyti realaus dydžio 1935 m. Maskvos plane numatyto miesto kvartalo maketai³¹⁸.

Sovietinės architektūros planų viešinimo imperatyvas akivaizdus ir pokario sovietinės Lietuvos spaudoje, kone kiekviename dienraščių numeryje pristatančioje sovietinės Lietuvos statybas. Pavyzdžiui, 1945 m. Komunalinio ūkio liaudies komisariatas savo darbuotojų suvažiavimo proga LKP(b) Vilniaus miesto vykdomajame komitete rengė Vilniaus atstatymo darbų parodą³¹⁹. Nuo 1947 m. Švietimo gatvėje veikė vieša „Nuolatinė statybų paroda“, miestiečius informuojanti apie naujus Vilniaus planus³²⁰. Su ypatingu dėmesiu naujų architektūros objektų viešinimui susijęs nuo 1950 m. SSRS sustiprėjęs ideologinės savikritikos imperatyvas. Be kitų sričių, jis buvo nukreiptas į miesto planuotojus ir architektus, kurių veikla pradėjo atidžiai domėtis spauda, patys architektai buvo raginami rašyti straipsnius apie pokario miestų atstatymą, reikštis viešajame diskurse³²¹.

³¹⁶ Kavtaradze, 25.

³¹⁷ Ibid., 13.

³¹⁸ Schlögel, 292.

³¹⁹ *Tiesa*, kovo 16 d., 4.

³²⁰ LCVA, Fotodokumentų skaityklą, A87–P198.

³²¹ LSSR architektų sąjungos posėdžių protokolai, LLMA, f. 87, ap. 1, b. 16, 9, 31.

Tuo pat metu akivaizdžiai padaugėjo straipsnių apie miestų rekonstrukciją ir Lietuvos sovietinėje spaudoje. 1951 m. kritikuota spaudoje LSSR architektų sąjunga nusprendė imtis aktyvesnio vaidmens publikuodama aktualias architektūros diskusijas³²². Ši informacija buvo viešinama taikant įprastas laikotarpio propagandos taisykles, todėl daug buvo kalbama apie planus bei optimistines statybų prognozes, tačiau mažai informuota apie realią esamą padėtį, nuolatinės komisijų diskusijas, projektų korekcijas, lėšų bei darbuotojų stygių. Bendra pompastiška pokario metų spaudos retorika leidžia manyti, kad pokario optimistinės nuotaikos egzistavo tik propagandos lygmeniu. Lygiai taip pat nepamatuotas optimizmas buvo būdingas ir miestų planavimui. Tik vėliau būdavo vertinama, kokią suprojektuoto komplekso dalį realiai įmanoma įgyvendinti. Generaliniai planai visiškai skyrėsi nuo konkrečių techninių projektų.

Pirmuoju pokario dešimtmečiu viešinami planai itin skyrėsi nuo realių ekonominių, praktinių ir techninių pajėgumų, daugelis projektų buvo ryškiai atitrūkę nuo galimybių juos įgyvendinti. Tai leidžia daryti išvadą, kad propagandinė arba retorinė laikmečio architektūros paskirtis buvo viena iš svarbių architektūros projektų atotrūkio nuo jų įgyvendinimo priežasčių. Šiuo teiginiu nenorima pasakyti, kad planuotojai ir projektuotojai iš anksto žinojo, kad jie projektuoja „į stalčių“ – architektūros projektų tvirtinimo mašinerija buvo pernelyg kompleksiška. Tačiau propagandinė architektūros funkcija paaiškina, kodėl tiek pajėgų ir lėšų mesta garsinti akivaizdžiai neįgyvendinamus projektus, pradedant 1933 m. Sovietų rūmų projektu Maskvoje, 4 deš. Maskvos ir Leningrado generaliniais planais ir baigiant paradiniais monumentaliais kvartalais ištuštėjusiame pokario Vilniuje.

Anthony Frenchas detalioje sovietinės urbanistikos studijoje pateikia daugybę pavyzdžių apie nerealizuotus pačius reikšmingiausias sovietinių miestų planus. Daugelis sovietinės kultūros tyrinėtojų, tokių kaip Tarchanovas, Kavtaradzė ar Katerina Clark, aiškina šį vizijų ir tikrovės neatitikimą teigdami, kad architektūra buvo propagandos kanalas, kuris iš esmės nebuvo skirtas praktiniam naudojimui; tuo tarpu Frenchas bando ieškoti konkretesnių praktinių šios tendencijos

³²² LMA, f. 87, ap. 1, b. 31, 31–50.

priežasčių. Jis drauge su kitais tyrinėtojais teigia, kad generaliniai miestų planai kaip centralizuota miesto vystymo strategija, įkūnijanti tam tikrus iki 4-ojo deš. susiformavusius sovietinius miestų planavimo principus, išliko esminiu sovietinio urbanizmo atributu per visą sovietinį laikotarpį. Nepaisant to, realūs miestų vystymo procesai gerokai skyrėsi nuo generaliniuose planuose nubrėžtų gairių. Frenchas argumentuoja, kad net „asmeniškai Stalino prižiūrimas“ 1935 m. Maskvos generalinis planas buvo įgyvendintas tik labai nedidele dalimi, o kai kurie miesto vystymo procesai netgi akivaizdžiai prieštaravo 1935 m. nubrėžtiems principams, pavyzdžiui, nutarimui riboti pramonės plėtrą mieste ir kt. Panašus likimas išliko ir plačiai nuskambėjusia retorika patvirtintus Leningrado (1936 m.), Stalingrado (1945 m.) ir kitų miestų generalinius planus. Frenchas neatitikimą tarp sovietinių miestų planavimo ir planų realizavimo aiškina sudėtingu miestų planų tvirtinimo procesu, kuriame pokyčius lemdavo ekonominiai ir industriniai prioritetai. Frenchas teigia, kad čia svarbi buvo Valstybinio planavimo komiteto („Gosplano“) institucija, prižiūrinti penkmečių planus, ir tai, kad:

miesto planuotojas užėmė pačią paskutinę vietą sprendimą priimančioje grandinėje, kuri driekėsi nuo miesto tarybos, rajono tarybos ir valstybės valdžios iki centrinės valdžios, o interesų konflikto atveju, [...] tiek Ministrų Tarybai, tiek „Politbiurui“, tiek ir pačiam Stalinui industrija buvo svarbiausi³²³.

Projektus kūrė bendrasovietinė propagandos mašina, intensyviai veikusi bent nuo XX a. 4-ojo deš. pradžios. Centralizuotas architektūros procesų valdymas iš Maskvos reiškė labai panašių sprendimų diegimą įvairiuose sovietiniuose miestuose, dažnai mažai atsižvelgiant į realias jų galimybes. Todėl dažnai pažadėtos lėšos vėliau būdavo mažinamos (kaip atsitiko, pavyzdžiui, Respublikinės bibliotekos statybų atveju Vilniuje)³²⁴, miesto planuotojams įsakoma planuoti remiantis kitais monumentaliais sovietinių miestų pavyzdžiais, tačiau parengus projektą paaiškėdavo, kad tėra galimybė realizuoti fragmentą. Nepaisant to, būsimas sovietinis miestas toliau būdavo viešai pristatomas pagal planus, o ne racionalius skaičiavimus. Svarbi architektūros

³²³ French, op. cit., 65–67.

³²⁴ Gudaitis, op. cit.

diskurso dalis daugiausia ir skleidėsi popieriuje, o ne realybėje. Viešojoje erdvėje nebuvo aptartas netgi tokių stambių projektų kaip Vyriausybės rūmų arba Operos ir baletų teatro neįgyvendinimas, juos užgožė naujos architektūrinės idėjos. Skirtumas tarp planų ir jų realizavimo ypač reiškėsi pirmuoju pokario dešimtmečiu, tačiau išliko būdingu viso sovietmečio lietuviškos urbanistikos bruožu. Tebeliko svarbi hiperoptimistinė šio diskurso funkcija, nes iš esmės visą sovietmetį architektūra ir statybos semantiniame lygmenyje funkcionavo kaip tam tikras ideologinių socializmo statybų barometras.

Šioje dalyje reikšmingų pokario projektų atvejų studijos atskleidė skirtingą santykį tarp pokario Vilniaus miesto centro rekonstrukcijos planų ir jų įgyvendinimo. Mokslininkų namai buvo realizuoti pagal projektą, tačiau kitoje dalyje bus kalbama apie jų erdvės pritaikymą, kuris nuo pradinio sumanymo gerokai skyrėsi. Vieno svarbiausių naujų miesto ansamblių – Respublikinės bibliotekos projekto — statybos vietoje dvejų užtruko dvylika metų ir taip pat patyrė gausybę korekcijų dėl finansinių priežasčių bei sovietinio urbanistinio diskurso reformų. Milžiniškas LMA kvartalo projektas buvo įgyvendintas tik nedidele dalimi. Tai lėmė tiek utopinis projekto pobūdis, tiek ir nuolatinės Vilniaus m. centrinės dalies rekonstrukcijos plano korekcijos. Ankstesnėje darbo dalyje aptarti 1961 m. eskiziniai Lukiškių kvartalo suplanavimo projektai buvo paveikti tiek 1949 m. Vilniaus centrinės dalies rekonstrukcijos plano korekcijų, tiek ir naujojo 6 deš. urbanistinio diskurso, tačiau išvis nebuvo realizuoti. Visos šios atvejų studijos siūlo formuluoti bendresnę prielaidą apie projektų korekcijas ir fragmentaciją kaip imanentinę sovietinės architektūros institucinės sistemos dalį, būdingą aptariamam laikotarpiui dėl kelių tipinių priežasčių – kintančio diskurso, propagandinės miestų planavimo funkcijos, sudėtingo projektų tvirtinimo mechanizmo bei finansinių veiksnių.

3. LUKIŠKIŲ MOKSLO KVARTALAS KAIP HIBRIDIŠKA ERDVĖ

Ankstesnėse darbo dalyse tyrinėti oficialieji laikotarpio šaltiniai, susiję su Lukiškių teritorijos vizijomis, planais, jų korekcijomis, atskleidė pokario urbanistikos diskurso kaitą, prieštaras, teorinį ir stilistinį hibridiškumą. Šioje dalyje nagrinėjamos realios teritorijos naudojimo praktikos atskleidžia pokario urbanistikos sąveiką su laikotarpiui būdingomis socialinėmis tapatybėmis. Aptariami bendri Vilniaus pokario gyvenimo kokybės ir kasdienės aplinkos ypatumai, kurie nulėmė erdvės vartojimą ir atitinkamai jos funkcionavimą. Jie specifiškai reiškėsi ir sovietinio elito aplinkoje (Mokslininkų namų daugiabutis), ir likusioje Lukiškių kvartalo dalyje, kurdami toje pačioje erdvėje koegzistuojančias kontrastingas tapatybes ir gyvenimo būdus. Išryškinama atotrūkių tarp planavimo vizijų ir jų įgyvendinimo priežastis — laikotarpiui būdingas itin didelis būsto ir kitus bazinius gyvenimo kokybės poreikius užtikrinančių paslaugų stygius. Bandydami jį kompensuoti, miesto gyventojai pradėjo patys kurti alternatyvias kasdienio išgyvenimo aplinkas, o valdžiai, negalinčiai pasiūlyti kitų išeičių, šias alternatyvas teko toleruoti ar net skatinti.

Šiuolaikinės materialiosios kultūros archeologas Victoras Buchlis teigia, kad architektūra „beveik ikoniškai atitinka pačius elementariausius socialinius vienetų“³²⁵ ir todėl siekiant suprasti tam tikrą visuomenę svarbu suvokti esmines architektūroje besiskleidžiančias fizines ir socialines jos formas, nuo buities tvarkymo savybių iki kosmologinių principų. Skirtingai nei įprasta mokslo perspektyva, Buchlis, tyrinėdamas kasdienybės praktikas ir aplinkas, vertina tą „prasmės perteklių“, kurį aptinka mikrostruktūrų medžiagoje. Jis siekia fiksuoti prieštaras, atsitiktinumus bei fragmentus, kuriuos sudėtingiau formuluoti ir interpretuoti, bet kurių visuomet apstu materialiojoje kasdienybės kultūroje. Tyrimuose jis demonstruoja, kad materialioji kultūra, suvokiama kaip diskurso dalyvė, padeda apčiuopti papildomus erdvės organizavimo aspektus³²⁶. Šios įžvalgos pasitelktos ir tiriant Vilniaus Lukiškių kvartalo fizinę aplinką.

³²⁵ Buchli, op. cit., 1.

³²⁶ Ibid, 4.

Teorinė šios darbo dalies perspektyva paremta dviem Michelio de Certeau analizuojamais kasdienybės aspektais. Pirma, pasitelkdamas karybos terminus, jis išskiria dvi kasdienių praktikų rūšis – strategijas ir taktikas. De Certeau teigia, kad skirtis tarp strategijų ir taktikų gali būti daroma ne pagal veikų įvairovę, o įvertinant jų formalumo laipsnį. Jis šias veikas bendrai įvardijo kaip „disciplinas“ ir „antidisciplinas“³²⁷, arba „strategijas“ ir „taktikas“. „Strategijomis“ de Certeau vadina praktikas, besiremiančias galios santykiais ir produkuojamas galios santykius įkūnijančių institucijų (pvz., „verslo, kariuomenės, miesto, mokslo institucijų“)³²⁸. „Taktikomis“ jis įvardija silpnesnėse pozicijose esančiųjų gebėjimą savitai ir savais tikslais manevruoti dominuojančiame strategijų lauke, nepastebimai jas apeinant³²⁹. Sovietmečio Vilniaus kasdienybės tyrime tokia skirtis tarp dominuojančių ir autonomiškų praktikų yra esminė norint apčiuopti įvairius kasdienybės semantinius dėmenis. Šiuo atveju oficialiosios valdžios generuojamos kultūros – nuo politinių direktyvų, ideologinių schemų iki urbanistinių projektų — ir netgi oficialiosios kultūros sklaida kasdienybėje čia suvokiama kaip strateginė. Taktikų ieškoma kaip tam tikrų elgesio būdų, kurie kuria oficialiajai kultūrai alternatyvias reikšmes arba rezultatus. Tai apima tiek neoficialias arba pusiau oficialias erdvės naudojimo praktikas, tiek ir valstybės institucijų taktinius sprendimus. Pavyzdžiui, pokario miesto vyriausiojo architekto Vladislavo Mikučiano asmeninis, nors oficialiai nedemonstruojamas nepritarimas LSSR Vyriausybės rūmų statybai ir Vilniaus Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios ir vienuolyno komplekso griovimui, vėliau atsiradus įvairioms kitoms priežastims, galėjo nulemti, kad šis svarbus naujosios sovietinės kultūros savijęsinimo projektas liko neįgyvendintas³³⁰, ir tai būtų laikytina taktine, o ne strategine praktika.

³²⁷ De Certeau, XIV–XV.

³²⁸ Ibid., 36.

³²⁹ Ibid., 36–37.

³³⁰ Žr. Mikučianis, 55, 79. Nors Mikučianis savo knygoje teigia bandęs išsaugoti Vilniaus Šv. Jokūbo ir Pilypo vienuolyno kompleksą, čia jo teiginiai nebūtinai priimami tiesiogiai. Vis dėlto, remiantis šiais teiginiais, galima teigti, kad Vilniaus pokario vyriausiasis architektas nebuvo bent jau entuziastingai nusiteikęs griauti minėtą architektūros kompleksą, o praėjus dešimtmečiui, po Stalino mirties pasikeitus oficialiosioms nuostatoms, pasikeitė ir požiūris į nacionalinį architektūros paveldą. Be to, atrodo, kad tokiam stambiam naujam objektui kaip naujieji Vyriausybės rūmai nebūtų buvę paprasta surasti lėšų.

Reikšminga, kad aprašydamas strategijas ir taktikas, de Certeau pastebi skirtingą jų santykį su erdve. Strategijų logikoje, pasak jo, „vieta triumfuoja prieš laiką“, nes strategijos reiškiasi užvaldydamos (bent simboliškai) tam tikrą vietą ar teritoriją ir tapatindamos save su išorėje esančiais taikiniais arba grėsmėmis. Joms taip pat būdinga savo teritoriją valdyti panoptinėmis kontrolės praktikomis, o labiausiai – kuriant tam tikrą žinojimo galią, besiremiančią jas produkuojančiomis institucijomis³³¹. Taktikos, priešingai, gali būti apibūdinamos kaip tikslingos praktikos, kurios nebūtinai yra įvietintos, joms gali būti ir nebūdinga konkrečiai identifikuojama vieta. Taktikos manevruoja svetimoje (strategijų organizuojamoje) teritorijoje ir todėl negali turėti veiksmų plano ar nuoseklaus ilgalaikio tikslo. Jos veikia reaguodamos į momentą, gaudydamos progas, pasitelkdamos atsitiktinumus ir išnaudodamos pastebėtus plyšius strategijų dominuojamoje teritorijoje³³². Taigi, jei strategijos statiškai užima ir formalizuoja erdvę, tam tikra prasme bandydamos ardyti laiko aspektą, tai taktikos yra „gudrus“ laiko tėkmėje atsirandančių progų ir atsitiktinumų, kurie įgalina jas veikti, panaudojimas³³³. Strategijų erdviškumo ir taktikų laikiškumo savybės reikšmingos argumentuojant pokario Vilniaus erdvės ir laiko hibridiškumą.

Michelio de Certeau teorijoje akivaizdi neomarksistinė retorika ir taktikų kaip rezistencinio mechanizmo interpretacija. Šiame darbe rezistencijos aspektas nėra aktualus, čia taktikos tyrinėjamos kaip alternatyvių praktikų ar diskursų atvejai. Ankstesnėse darbo dalyse jau atskleistas pačios valdžios diskurso prieštaravimas produkuojant oficialiai programai alternatyvias neoficialias arba pusiau oficialias kultūras (pvz., naujosios nomenklatūros privilegijų sistemą) arba mažiau reprezentuojamus valdžios diskursus. Tomas Vaiseta, remdamasis Yurchako įžvalgomis, kalba apie sovietinę kultūrą kaip „paslapties kultūrą“³³⁴, kurioje dauguma žino apie egzistuojančias oficialiam diskursui priešingas praktikas, yra prie jų įpratę ir jų nekvestionuoja, tačiau šios informacijos negalima viešinti, nes tos praktikos prieštarauja oficialioms direktyvoms arba netgi yra nelegalios. Tokių praktikų pavyzdžių esama ir šiame tyrime, pavyzdžiui, šeštojo dešimtmečio pradžios Mokslininkų namų apgyvendinimas.

³³¹ De Certeau, 36.

³³² Ibid., 37.

³³³ Ibid., 39.

³³⁴ Vaiseta, op. cit. 131.

Tyrime pasitelkiamos čia minėtų autorių metodologinės priegos siekiant ne supriešinti vizijas ir kasdienybę kaip paralelinius procesus, bet atskleisti dinamišką erdvės koncepciją ir aprašyti pokario Vilniaus erdvėse vykusius neformalius procesus, formavusius tiek oficialiąsias, tiek kasdienes miesto erdves tiriamoje teritorijoje.

3. 1. Skurdas ir mitas

Šiame poskyryje aptariami pokario Vilniaus ekonominiai ir gyvenimo kokybės ypatumai, kurie kūrė erdves, ryškiai kontrastuojančias su miesto planuotojų vizijomis.

Pokario Vilniaus centro realybė gerokai skyrėsi nuo oficialiųjų urbanistinio diskurso vizijų. Pirmame pokario dešimtmetyje Vilnių radikaliai keitė ir veikė daugybė faktorių: politinis (iš Lenkijos provincijos miesto Vilnius tapo sovietų respublikos sostine), demografinis (pasikeitė beveik visa miesto gyventojų populiacija), fizinis (po 1944 m. vasaros Vilnius buvo stipriai apgriautas, suardyta miesto infrastruktūra), socialinis (trūko kokybiškų būstų gyventojams, dėl masinės repatriacijos į Lenkiją trūko įvairių sričių specialistų) ir ekonominis (mieste pramonė buvo išvystyta silpnai, o esama stipriai sugriauta karo metu). Vyko kone absoliuti miesto gyventojų kaita, buvo vykdomos represijos, griuvo ir nyko senosios miesto vietos, buvo kuriamas naujas miesto peizažas, gretinant kelis ideologinius sluoksnius (miesto sovietizaciją ir lietuvinimą), vykdavo neišvengiama jų konfrontacija, ir be viso to, miestą slėgė ir tokie, rodos, akivaizdūs, pokario laikotarpiui būdingi reiškiniai kaip administracijos chaosas, skurdas, nuolatinis gyvenamojo ploto, elementariausių maisto ir kitų būtinausių kasdienių produktų trūkumas, patirtų netekčių ir traumų emocinės pasėkmės, taip pat baimė, galimų represijų grėsmė.

Miestui atstatyti į naująją sostinę reikėjo pritraukti gyventojų, nes trūko žmonių tiek miestui administruoti, tiek atstatymo darbus vykdyti. Vilniaus miesto tarybos vykdomojo komiteto pokario metų dokumentų archyvas liudija vangius atstatymo darbų ir statybų tempus dėl

darbininkų stokos, sunkumus aprūpinant juos būstu ir maistu³³⁵. Pirmųjų pokario metų spaudoje nuolatos raginama sparčiau vykdyti miesto atstatymo darbus, įvardijamas Vilniaus statybų tresto „bejėgiškumas“, suplanuotų darbų neįgyvendinimas arba jų atlikimas „tik 78,9 proc.“ – labai prastai skambėjo „stachanovietiškos“ propagandos kontekste, kuriame nuolatos buvo kalbama apie planus, įvykdytus keliais šimtais procentų³³⁶. Žmonės iš kitų Lietuvos miestų ar kaimo vietovių į Vilnių važiavo nenoriai. Tik po didžiųjų 1947–1948 m. trėmimų, patyrę priverstinę kolektyvizaciją ir partizaninį karą, jie pradėjo bėgti į Vilnių tikėdamiesi pasislėpti dideliame mieste³³⁷. Dėl darbininkų trūkumo daugelyje pirmųjų pokario metų statybų – Žaliojo tilto ir kitų miesto infrastruktūros objektų, Vilniaus universiteto atstatymo, Rusų dramos teatro, Mokslininkų namų statybose – dirbo karo belaisviai. Antanas Verkėlis nurodo, kad dėl sunkių darbo ir prastų gyvenimo sąlygų apie 300 belaisvių mirė³³⁸. Statybų neefektyvumas nebuvo išskirtinė pokario problema, ši situacija išliko per visą sovietmetį ne tik dėl žmonių stokos, bet ir dėl prastos darbo organizacijos. Ekonomikos istorikai tai aiškina ir planinės sistemos trūkumais³³⁹.

1949 m. Vilniaus miesto centro rekonstrukcijos plane teigiama, kad daugiau nei pusė miesto teritorijos naudojama žemės ūkio reikmėms, o 1 506 ha sudaro miesto masyvai. Naujos socialistinės sostinės branduolio vietoje pirmaisiais pokario dešimtmečiais pastoralinis miestovaizdis taip pat užėmė nemažą dalį. Naujasis miesto centras – Tarybų aikštė – įrengta miesto dalyje, kuri dar XX a. pr. buvo miesto pakraštys. Česlovas Milošas, tarpukariu gyvenęs Uosto gatvėje, taip pat aprašo priemiestišką šių apylinkių ir Tauro kalno miestovaizdį (il. 3.1.)³⁴⁰. Šiose prospekto dalies apylinkėse, nepaisant įvairių bandymų jas integruoti į miesto modernizacijos planus, pokariu vis dar plytėjo laukymės, industrinio uosto plotai, nedidelių medinių nuosavų gyvenamųjų namų ir daržų teritorijos (il. 3.2.). Tomas Venclova kalba apie

³³⁵ VAA, f. 761, ap. 9, pvz., b. 101, 1, ir kt.

³³⁶ Pvz., M. Gedvilas, Sparčiau atstatykime ir sutvarkykime gimtąjį Vilnių, *Tiesa*, 1948 m. birželio 29 d., 4.

³³⁷ Interviu su Lione Nasevičiene, atliktas 2011 10 05, asmeninis autorės archyvas.

³³⁸ Tai liudija daugelis šaltinių, pvz., Vykdomojo komiteto bylos, kuriose prašoma Lukiškių kalėjimo kalinius išleisti darbams, cituojami pačių belaisvių atsiminimai, žr. Antanas Verkėlis, *Kas sugriovė Vilnių*, Vilnius: Briedis, 2015, 64–65.

³³⁹ Grybkauskas, op. cit., 54.

³⁴⁰ *Maištingas Czeslawo Miloszo autoportretas. Pokalbiai su Aleksandru Fiutu*, Vilnius: Alma littera, 1997, 187–188.

Vilniui visais istorijos laikotarpiais būdingą pastoralinį peizažą, kuris nepaliaujamai šį miestą perkuria kaip „nostalgijos objektą“³⁴¹. Mikučianis pokario Lukiškių aikštę ir prieigas apibūdina kaip „dykynę“³⁴². Galima daryti prielaidą, kad pastoralinis miesto kraštovaizdis kūrė atsvarą importuotoms Vilniaus sovietinimo pastangoms, ir šios dvi kultūros pačiame miesto centre suformavo vietinę sovietinio Vilniaus versiją.

Didžiausią miesto gyventojų dalį pokariu sudarę atvykėliai Vilniuje kūrė visai kitokias reikšmes nei prieškario vilniečiai. Dauguma simbolinių prieškario Vilniaus žemėlapių, maršrutų ir personažų išnyko drauge su miestą palikusiais žmonėmis. Pokariu į miestą atsikėlusiems naujesiems gyventojams šios kasdienės Vilniaus patirtys bei įpročiai buvo nežinomi. Atvykėliai rėmėsi išankstiniu Vilniaus įvaizdžiu, sukurtu bendromis tarpukario nacionalinės ideologijos generuojamomis legendomis, įvietintomis Gedimino pilyje ir Katedros požemiuose, Šv. Mikalojaus bažnyčioje ir Rasų kapinėse. Tokių kasdienių tarpukario viešojo gyvenimo erdvių kaip Rapolo Mackonio aprašytų Vilniaus intelektualų kavinių, cukrinių, teatrų sovietiniame mieste nebebuvo³⁴³, nes tiek miesto erdvės, tiek ir viešas gyvenimas tapo valstybės nuosavybe. Čia buvo kuriami nauji urbanistiniai taškai ir maršrutai, neretai panaudojant ir senąsias simbolines vietas³⁴⁴. Pagrindinės miesto gatvės, telkiančios administracijos, mokslo, kultūros ir prekybos, buitinių paslaugų, viešojo maitinimo bei laisvalaikio taškus, buvo Gedimino gatvė, Liudo Giros gatvė ir Gorkio gatvė, taip pat Komjaunimo gatvė ir Dzeržinskio gatvė šalia turgaus. Tačiau iki pat 8 deš. oficialiuosiuose planavimo dokumentuose vyko diskusijos apie prekybos ir buitinių paslaugų funkcijos plėtimą, tobulinimą, nes esama situacija akivaizdžiai nepatenkino gyventojų poreikių³⁴⁵. Nepaisant daugeliui Europos šalių būdingų pokario sunkumų, kritiškai prastą gyvenimo kokybės situaciją Rusijoje ir kitose sovietinėse šalyse vėlyvojo stalinizmo laikotarpiu išsamiai yra aprašę ir jau minėti socialinės istorijos atstovai Donaldas Filtzeris ir Julie Hessler. Taip

³⁴¹ Žr., pvz., Tomas Venclova, Vilnius kaip nostalgijos objektas, *Europos istorijos: Rytų ir Vakarų patirtis*, sud. Carl Henrik Fredriksson, Almantas Samalavičius, Vilnius: Eurozine, Kultūros barai, 2010, 25–47.

³⁴² Mikučianis, op. cit., 71.

³⁴³ Rapolas Mackonis, *Iš kavinės į kavinę*, Vilnius: Unitas, 1994.

³⁴⁴ Antanavičiūtė, disertacija.

³⁴⁵ Žr., pvz., *Vilniaus Senamiesčio regeneracijos projektas. Sociologiniai tyrimai*, vadovas Jurgis Vanagas, LTSR Paminklų konservavimo institutas, 1971, 13, VAA, f. 2, b. 101–88.

pat Hessler nagrinėja ir neformaliųjų prekybos saitų svarbą, kurie radosi ieškant būdų bent iš dalies kompensuoti valstybės ignoruojamus bazinius gyventojų poreikius. Neformaliųjų tinklų topografija buvo būdinga ir Lukiškių teritorijai nagrinėjamu laikotarpiu.

Gamtiška ir kaimiška Vilniaus aplinka buvo priimtina naujesiems Vilniaus gyventojams, nes tiek dauguma atvykėlių iš ryčiau esančių respublikų, tiek ir vėliau, nuo 1948 metų į Vilnių pradėję plūsti pabėgėliai nuo kolektyvizacijos buvo kaimiškos kilmės ir kartu atsivežė kaimiško gyvenimo būdo įpročių. Panašiai kaip Davidas L. Hoffmannas aprašo „valstiečių metropolį“, įkūnytą 4-ojo deš. Maskvos parkuose susibūrusių moterų, dainuojančių liaudiškas dainas³⁴⁶, taip ir naujieji pokario vilniečiai, nepaisydami miesto valdžios draudimų, džiaugėsi galėdami miesto centro kiemuose auginti naminius gyvulius ir daržoves ir taip pagerinti ištis sunkią pokario buitį. Hoffmanno aprašoma 4-ojo deš. Maskva daug kuo primena pokario Vilnių. Vis dėlto pokario Vilniui taikant „pastoralės“ apibūdinimą, nelieka tradicinio idilės aspekto, kadangi pagrindinė naujuosius miesto gyventojus jungianti patirtis buvo trauma. Viena vertus, iškelti ar išvažiuoti iš savo įprastų gyvenimo vietų ir bendruomenių, šie žmonės naujame mieste jautėsi svetimi. Kita vertus, dauguma iš jų buvo patyrę karą ir pokario represijas. Trečia, tiek atvykėliai, tiek kiti gyventojai susidūrė su niūria Vilniaus pokario tikrove.

Daugelis žmonių, atsidūrusių pokario Vilniaus centre, akcentavo mieste kelerius metus stūksojusius griuvėsius (il. 3.3. ir 3.4.), jie darė didžiulį įspūdį iš Leningrado dirbti vyriausioju Vilniaus architektu pakviestam Vladislavui Mikučianui, iš Kauno atvykusiai ketverių metų Audronei Girdzijauskaitei, o Jurgis Babonas pasakoja, kaip tekdavo lipti per griuvėsius norint pareiti namo iš mokyklos ar pasiekti draugų kiemą³⁴⁷. Griuvėsius matome ir 6-ojo deš. pradžios spaudos nuotraukose, fiksuojančiose visuotines šeštadienio talkas, kurių metu darboviečių organizuojami miestiečiai valydavo pačiame miesto centre karo paliktus griuvėsius (il. 3.5.). Griuvėsiai buvo svarbi Vilniaus kasdienybės dalis. Jie kūrė esmines miesto aplinkos patirtis –

³⁴⁶ Hoffmann, *Peasant Metropolis*.

³⁴⁷ Mikučianis ir 2011–2015 m. interviu su Audrone Girdzijauskaite, Jurgiu Babonu, Ramute Auštrevičiene ir kt., asmeninis autorės archyvas.

vaizdus, kvapus, stimuliuo istorines asociacijas ir prisiminimus. Griuvésiai trukdė praeiti, kėlė pavojų įkristi, čia plytėjo didžiuliai šiukšlynai, kyšojo baldų ar buitinių daiktų liekanos, dalis miestiečių griuvésiuose pildavo šiukšles ir atliekas, nuo jų sklido stiprus dvokas³⁴⁸. Dėl profesionalios darbo jėgos stygiaus griuvésiai užsiliko mieste beveik dešimtmetį ir ilgainiui tapo kone įprasta miestovaizdžio dalimi. Visi pokario laikotarpiu Vilniuje gyvenę respondentai prisiminė šeštadienines įstaigų darbuotojų talkas griuvésiams tvarkyti. Griuvésių tvarkymas buvo gausiai fiksuojamas ir skatinamas spaudoje³⁴⁹. Ilgus metus aplinkoje stūksoję griuvésiai gyventojų sąmonėje tapo įprastais kasdienybės urbanistiniais elementais, kuriuos buvo galima naudoti savo nuožiūra. Vieniems griuvésiai trukdė judėti, planuoti maršrutus, kitiems buvo parankūs kaip sanitariniai mazgai, kokių tuo metu mieste trūko, tretiems – vengtini kaip antisanitariniai židiniai. Daugelyje pokario miestų populiacijos kaita – senųjų bendruomeninių saitų nunykimas ir nuolatinė naujų gyventojų imigracija – kūrė svetimumo ir nesaugumo atmosferą. Respondentai mini pokariu stipriai išgyventą nusikalstamumo grėsmę, pasakojo vengdavę vakarais išeiti iš namų:

Mieste gyventojams vakarais buvo pavojinga, nes retsykais atsirasdavo „naliotčikai“ – banditai iš plačiosios Rusijos. Nedidelės bandos siautėdavo, plėšdavo butus ir tiesiog gatvėje nurengdavo kokį geriau apsirėdžiusį žmogų. Miestą sukrėtė jaunos mergaitės balerinos nužudymas Tauro kalne, kai ji ėjo namo po spektaklio Operos teatre.³⁵⁰

Šaltiniai liudija, kad į ištuštėjusį Vilnių po karo kviečiami keltis lietuviai į šį kvietimą atsiliepdavo vangiai, labiausiai dėl nepalankių ekonominių sąlygų. Vilniuje labai trūko gyvenamojo ploto – dėl karo metu beveik pusės sugriautų pastatų, taip pat todėl, kad daugelis valstybinių įstaigų kėlėsi iš Kauno į Vilnių, dažnai tiesiog įsikurdamos geresnės būklės butuose. Valdininkus, karininkus buvo stengiamasi apgyvendinti geresniuose butuose. Eiliniams mobilizuotiesiems tekdavo gyventi prastomis nesuremontuotų bendrabučių sąlygomis, dažnai be patogumų ir net šildymo. Pirmąjį pokario dešimtmetį Vilniaus miesto vykdomojo komiteto bylose galima rasti daugybę

³⁴⁸ Interviu su Jurgiu Babonu, atliktas 2013 05 17, asmeninis autorės archyvas.

³⁴⁹ Žr., pvz., Fišerio archyvą, LDM fotografijos archyvas.

³⁵⁰ Interviu su Jurgiu Babonu.

dokumentų apie itin prastą higienos ir gyvenimo kokybės situaciją miesto centre. Pavyzdžiui, 1947 m. skundžiamasi, kad Valstybinio statybos tresto 1-ajame bendrabutyje Subačiaus g. 2 nėra vandentiekio, kanalizacijos, prausyklų, tualetų, virdulio, virtuvės pečius nugriautas, o iš 14 pastato pečių nė vienas nesutvarkytas, taip pat ir Pylimo g. 33 esančiame trisdešimties darbininkų bendrabutyje neveikia nei vandentiekis, nei kanalizacija³⁵¹. Panašių liudijimų gausu laikotarpio šaltiniuose, tokios pat arba dar ekstremalesnės gyvenimo sąlygos buvo ir kai kuriose kitose SSRS šalyse³⁵².

SSRS sanitarinė gyvenamojo ploto vienam žmogui norma – 9 kv. m. Tačiau Vilniuje 1952 m. gyvenamojo ploto vidurkis vienam žmogui tebuvo 6,2 kv. m, 1958 m. jis teišaugo iki 6,3 kv. m³⁵³, o 1971 m. buvo numatyta pasiekti 8,15 kv. m³⁵⁴. Nepaisant siekio visą nekilnojamąjį turtą išlaikyti valstybės nuosavybe, kritinė būsto situacija vertė valdžią skatinti individualių namų statybą tam skirtuose sklypuose ne miesto centre. 1954 m. individualus gyvenamasis plotas Vilniuje jau sudarė 10,4 proc.³⁵⁵ (įskaitant ir labai nedidelę dalį išskirtiniais atvejais nenacionalizuotų butų), 1958 m. – 12,8 proc., numatant jį stipriai plėsti: „remiantis paskutiniaisiais Partijos ir Vyriausybės nutarimais, žymiai išplėsti individualinę statybą, kuri sudarys 25 proc. naujos statybos“³⁵⁶. Architektai taip pat atsižvelgė į smulkią gyvenamąją statybą: buvo koreguojami tipiniai nedidelių gyvenamųjų namų projektai, leidžiami tipiniai mažosios architektūros – tvorų, mažųjų sodų formų, langų, durų, balkonų katalogai³⁵⁷.

Pirmuoju pokario dešimtmečiu bendrosios valgyklos dažnai veikė antisanitarinėmis sąlygomis, jose susidarydavo infekcijų židiniai³⁵⁸. Štai 1946 m. lapkričio 27 d. Vilniaus m. vykdomasis komitetas išsiuntė CK raštą dėl ištisą parą veikiančių sanitarinių postų šalia Vilniaus geležinkelio stoties steigimo, nes rasti keli epidemijų židiniai, po patikrinimo 5 570 butų mieste aptikta utėlių.

³⁵¹ VAA, f. 761, ap. 9, b. 101, 4.

³⁵² *Советская жизнь, 1945-1953* (Документы советской истории), сост. Е. Ю. Зубкова, Москва: РОССПЭН, 2003.

³⁵³ Vilniaus m. genplano korektūra, 1958, UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 3157.

³⁵⁴ Vilniaus m. genplanas. Ekonominė dalis, 1964, UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 4752.

³⁵⁵ *Схема размещения I-ой очереди застройки гор. Вильнюс* 1955, 44.

³⁵⁶ Vilniaus m. genplano korektūra, 1958, UAB „Urbanistika“, b. 3157.

³⁵⁷ VAA, f. 1036, ap. 11, pirmųjų pokario metų bylos.

³⁵⁸ Stravinskienė, op. cit., 189.

Prašoma miesto gyventojams išduoti 10 tonų muilo³⁵⁹. 1947 m. LSSR vidaus reikalų ministras Bartašiūnas išsiuntė laišką Sniečkui dėl Vilniaus gatvių ir kiemų antisanitarinių sąlygų. Jame minimi 124 iš 258 miesto centro kiemų, daugelis šalia Gedimino g., ir jų kritinė antisanitarinė būklė. Rašoma, kad juose „paplavų duobės ir bendros išvietės perpildytos, o šiukšlės metamos atvirose kiemo vietose“. Nuogaustaujama, kad tokiuose kiemuose kyla epidemijų grėsmė ir prašoma šią situaciją kuo greičiau sutvarkyti³⁶⁰. Vykdomasis miesto komitetas tuomet priėmė sprendimą visus „sklypus valyti nuo šiukšlių ir mėšlo“, dezinfekuoti ir gyventojus bausti už sanitarinių normų pažeidimus, pirmąkart skiriant 100 rublių baudą, o pakartotinai nusižengus – patraukiant baudžiamojon atsakomybėn³⁶¹.

Palyginti su karo nusiaubtomis Leningrado, Minsko ar Vitebsko apskritimis Vilniaus darbo ir gyvenimo sąlygos buvo geresnės, bet iš esmės tai buvo skurdo sąlygos (il. 3.6.). Pokario Vilniuje dominavo rūpestis dėl išgyvenimo: vykstant visuotiniam įmonių, būsto ir žemės ūkio produktų nacionalizavimui, kelių kvadratinių metrų būstas ir paprastas duonos, kruopų davinytis pagal korteles buvo laikomi patenkinamomis egzistencijos sąlygomis. Duonos daviniai kartais daugiau nei pusę mėnesio vėluodavo pasiekti net ir karinius dalinius. 1947 m. kovo 20 d. LSSR MGB „2H“ viršininko pavaduotojas papulkininkis Počka išsiuntė oficialų skundą CK KP(b) prekybos sekretoriui Kulyginui, kad Vilniuje kariniam daliniui net 15 dienų vėluoja išduoti duonos gaminius pagal korteles³⁶². Pokario Vilniaus vykdomojo komiteto archyve gausu prašymų išduoti papildomas maisto korteles Vilniaus įstaigų darbuotojams; baziniai maisto produktai bei drabužiai buvo išduodami kaip papildomas atlygis ir statybose viršvalandžius dirbantiems belaisviams³⁶³. Amžininkai liudija, kad:

Pragyventi mieste tikrai sunku. Po visą miestą reikia lakstyti ir ieškoti, kur bus parduodamos anglys krosnims kūrenti (tai buvo mūsų – vaikų – užduotis). Parduotuvės

³⁵⁹ 1946 m. lapkričio 27 d. raštas, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 10, b. 268, 57.

³⁶⁰ 1947 m. birželio 10 d. CK laiškas Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininkui Kareckui, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 10, b. 268, 44.

³⁶¹ 1947 m. birželio 19 d. Vilniaus m. vykdomojo komiteto sprendimas, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 10, b. 268, 54.

³⁶² 1947 m. kovo 20 d. skundas, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, a. 10, b. 298, 1.

³⁶³ VAA, f. 761, ap. 9, b. 68, p. 55.

tuščios, pardavėjos kalba beveik išimtinai rusiškai ir neatsako, jeigu kreipiesi lietuviškai, vitrinose tik mediniai kumpių ir duonos muliažai.

Mokyklose pamokos nevyksta tą dieną, kai „išmeta“ miltus: susidaro kilometrė eilė, moterys duoda pinigėlių vaikui, jei jis sutinka pastovėti šalia – tada gaus du maišelius miltų vietoje vieno.³⁶⁴

Stygiaus situacija truko ilgai: 1960–1969 m. sudarytame „Prekybinių ir buitinio aptarnavimo įstaigų išdėstymo Vilniaus Senamiestyje aiškinamajame rašte“ tebesiūloma, kad tokių įstaigų reikėtų bent dvigubai daugiau³⁶⁵. Įveikti didžiulį maisto stygių pokario Vilniuje padėjo Lietuvos kaimas – kolūkiuose dirbantys valstiečiai, kurie veždavo savo gaminius į Vilniaus turgus bei čia gyvenantiems giminėms.

Daugelį vilniečių pokariu ir visą sovietmetį gelbėjo giminių iš kaimo siuntiniai. Kiek galėdami gyventojai ir pačiame mieste įsirengdavo „pagalbinus ūkius“ – tuščiuose sklypeliuose arti namų augino daržoves ir net laikė karves ar ožkas. Viena vertus, tai buvo įprasta nuo anksčiau egzistavusi praktika daugelyje Vilniaus medinių namų kvartalų – Žvėryne, Šnipiškėse, Raudonosios armijos prospekte, taip pat miesto centre³⁶⁶. Kita vertus, daugeliui iš kaimiškų vietovių kilusių Vilniaus gyventojų – lietuvių ar kitų tautybių – žemdirbystė ir gyvulių laikymas buvo įprastos praktikos. Trečia, individualią ir kolektyvinę daržininkystę mieste skatino ir valdžia, ypač ragindama įstaigas tam tikslui naudoti sklypus, suvokdama, kad tai svarbus prasimaitinimo šaltinis visuotinio maisto deficito sąlygomis, kad daržininkystė „gali žymiai pagerinti mūsų respublikos dirbančiųjų medžiaginį gerbūvį“³⁶⁷. Spauda pavasarį informuodavo, kurios įstaigos geriau pasirengusios ūkio darbams, gėdindavo ne tiek pasiruošusias:

³⁶⁴ Iš interviu su Kęstučiu Šimu, atliktu 2011 10 06, asmeninis autorės archyvas.

³⁶⁵ Žr. Prekybinių ir buitinio aptarnavimo įstaigų išdėstymo Vilniaus Senamiestyje aiškinamasis raštas 1960–1969 m., VAA, f. 2, b. 101–15.

³⁶⁶ Interviu su Irena Sasnauskiene, atliktas 2011 10 02, atskleidžiantis, kad ši praktika buvo būdinga ir pasiturinčioms šeimoms, asmeninis autorės archyvas.

³⁶⁷ K. Plioplys, Išvystykime individualią ir kolektyvinę daržininkystę, *Tiesa*, 1945 m. balandžio 15 d., 3.

Filharmonija, Vilniaus universitetas, Valstybinio banko tarnautojai gerai pasiruošę daržų darbams. Vilniaus universitetas pasirūpino laiku gauti žemės, įsigijo arklių ir jau turi sodinimui bulvių.³⁶⁸

1945 m. vasario mėnesį individualiais daržais jau buvo aprūpinti 4 582 asmenys (341,62 ha)³⁶⁹. Ūkis mieste ilgam tapo išgyvenimo taktika, kuri nuolatinio deficito sąlygomis netgi tapo nauja sovietinio Vilniaus kultūra, apėmusia ne vien sudėtingą maisto gavimo situaciją ir „pagalbinus ūkius“, bet ir sovietmečiu atsiradusias ypatingas bendravimo, savitarpio pagalbos, produktų laikymo, dalijimosi ir gaminimo praktikas. Šios praktikos tapo svarbiu visos Vilniaus sovietmečio kasdienybės leitmotyvu ir formavo miesto tapatybę bei topografijas.

Daržus gyventojai įrengdavo įvairiose neužstatytose miesto centro vietose: pirmaisiais pokario metais tokių plotų buvo galima aptikti 1950 m. pastatyto kino teatro „Pergalė“ vietoje, 8 deš. atsiradusio aspirantų darželio vietoje ir dabartinės Seimo aikštės vietoje, o gyvuliai buvo ganomi ir būsimos Ministrų Tarybos pastato bei Lenino aikštės plynėse. Apie žemės ūkio įpročius Vilniuje liudija ir kiti pokario oficialieji šaltiniai. Pavyzdžiui, 1946 birželio 6 d. rašte nr. 686 Vilniaus miesto vykdomasis komitetas prašo Ministrų Tarybos pirmininko Mečislovo Gedvilo skirti miestui reikalingą darbinių ir veislinių gyvulių kiekį. Prašyme nurodoma, kokioms Vilniaus įstaigoms trūksta darbinių arklių, karvių, avių ir kiaulių³⁷⁰. Apie gyvulių laikymą mieste liudija ir valdžios institucijų pakartotiniai draudimai, pvz., 1948 m. Vykdomojo komiteto nutarimas „Dėl raguočių ir kiaulių laikymo Vilniaus miesto zonoje taisyklių“, kuriame išvardytos konkrečios miesto centro gatvės ir kiemai, įtraukiant Gedimino, Sierakausko, Komunarų gatvių ir Tarybų aikštės prieigas, kur draudžiamas gyvulių laikymas³⁷¹. Žemės ūkio praktikos miesto centre buvo įprastos iki pat 8 deš.

Realieji Vilniaus pokario centro (o juo labiau Senamiesčio, Užupio, Žvėryno, Šnipiškių bei tolimesnių rajonų) peizažai su griuvėsiais, visai neurbanizuotomis dykynėmis, besiganančiomis

³⁶⁸ Ibid.

³⁶⁹ *Tiesa*, vasario 9 d., 4.

³⁷⁰ VAA, f. 761, a. 9, b. 68, 57.

³⁷¹ VAA, f. 761, ap. 9, b. 50, 202.

ožkomis ir plytinčiais daržais visai nepriminė tų propagandinių miesto centro kaip politinės arenos vaizdinių, kurie buvo piešiami oficialiajame miesto plane ir propagandiniuose tekstuose apie naująjį Vilnių. Kiemuose sparčiai kilo su oficialiosiomis vizijomis nieko bendra neturinti neformalioji sovietmečio Vilniaus architektūra, tam tikra savadarbė urbanistika, kurios dėl gyvenimo nuolatinio stygiaus sąlygomis buvo gausu neužstatytuose miesto kiemuose.

Kruopščiai cenzūruojama viešoji retorika ir vizijos buvo tam tikra oficialioji uždanga, tikslingai konstruojama oficialioji sovietinė „tikrovė“, uždengianti skurdžių ir nuvertintą realią kasdienybę, todėl apie vizijas buvo skelbiama ir iki šiol yra žinoma žymiai daugiau. Nerija Putinaitė, įkvėpta Boriso Groyso Stalino epochos kaip *Gesamtkunstwerk* idėjos, šį laikotarpį vadina „estetizuota tikrove“³⁷². Ji rašo, kad „sovietinės tikrovės pagrindinis bruožas buvo tas, kad sukurtieji jos vaizdiniai buvo daug svarbesni nei faktai ar reali patirtis. [...] Ideologijos ir ja grįstos politinės retorikos pateikiama tikrovė buvo „simuliakras“ ta prasme, kuria šį žodį vartoja šiuolaikiniai autoriai“³⁷³. Architektūra taip pat buvo viena svarbių šios simuliacijos sričių.

Panašias išvadas daro ir Donaldas Filtzeris, tyrinėjęs konkrečius vėlyvojo stalinizmo gyvenimo kokybės aspektus (higienos politiką, algų ir kainų santykį, prekių tiekimo politiką ir pan.), bei Julie Hessler, parašiusi socialinę sovietinės prekybos istoriją³⁷⁴. Abu autoriai pastebi didelį atotrūkį tarp biurokratinių gyvenimo kokybę reglamentuojančių mechanizmų ir realių galimybių juos įgyvendinti. Taip pat autoriai darskiai pabrėžia esminio pokario ekonomikos telkimosi ties sunkiąja pramone mastelį bei palyginti mažą ir nenuoseklią kitų ekonomikos sričių politiką, ypač – kasdienių gyventojų poreikių ignoravimą.

³⁷² Putinaitė, op. cit., 19–35.

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ Filtzer, *The Hazards of Urban Life in late Stalinist Russia*; Julie Hessler, *A Social History of Soviet Trade*.

3. 2. Tarybų aikštės užkulisiai

Šiame poskyryje tyrinėjama, kaip pokario laikotarpio urbanistinė ir socialinė istorija paveikė Lukiškių kvartalo erdvių praktikas ir kaip šios formavo specifinę kvartalo topografiją.

Tiek architektūros, tiek erdvės praktikų požiūriu Lukiškių kvartale buvo būdingas ryškus atotrūkis tarp „išorinių“ ir „vidinių“ kvartalo erdvių. Lenino pr. (pietinė kvartalo pusė) bei aikštės pakraštyje (vakarinė kvartalo riba) dominavo sovietinės viešosios erdvės funkcijos. Oficialiuose projektuose prospektas buvo suplanuotas kaip pagrindinė sovietinio ritualo arterija, ji iš tiesų tokia ir tapo³⁷⁵. Tušti urbanistiniai plotai ir vėliau aikštelės prie Žvėryno tilto bei būsimų Mokslininkų namų buvo naudojamos kaip susirinkimo vietos rengiantis demonstracijoms. Lenino aikštė kasdienybėje taip pat buvo ir poilsio erdvė, atliko miesto rekreacijos funkciją. Dieną į šį skverą ateidavo auklės ar močiutės su vaikais, vakarais ši aikštė drauge su Lenino pr. tapdavo reprezentacine laisvalaikio erdve – vakaro promenada. Tiek amžininkų pasakojimai, tiek ir laikotarpio fotografijos liudija, kad gyventojai išeidavo į šias erdves pasipuošę, vaikštinėdavo, bendraudavo susėdę ant suoliukų (il. 3.7.). Šalia Žvėryno tilto įrengtas Jaunimo stadionas visais sezonais buvo populiarus aktyvaus laisvalaikio leidimo vieta. Čia trenirudavosi įvairių įstaigų krepšinio, rankinio ir tinklinio komandos, žiemą veikė atvira čiuožykla (il. 3.8. ir 3.9.). 1963 m. rudenį atidaryta Respublikinė biblioteka, kuri veikė nuo 10 iki 22 val., tapo gausiai lankoma vieta. Bibliotekos lankytojai naudodavosi ir jos prieigomis, prisėsdami pasikalbėti ar drauge mokytis ant suoliukų. Mieste, kuriame viešų kultūros vietų infrastruktūra buvo silpnai išvystyta, didžiulis bibliotekos pastatas tapo svarbiu daugiafunkciniu traukos tašku. Ši vieta buvo populiarinama ir propagandiniais tikslais, tačiau, pasak bibliotekos darbuotojų, neretai čia vykdavo ir oficialiosioms alternatyvios veiklos³⁷⁶. Bibliotekoje veikė įvairūs specializuoti skyriai, įskaitant vaikų ir jaunimo, periodikos, meno, muzikos, lituanistikos, spec. fondų ir kitas skaityklas. Nuo pat atidarymo biblioteka ne tik

³⁷⁵ Antanavičiūtė, disertacija, 140–156; Mikailienė, disertacija, 52–64.

³⁷⁶ Pokalbis su ilgamete bibliotekos meno skyriaus vedėja Laimė Lukošūniene, kuri čia dirbo nuo 1963 m ir kitomis ilgametėmis bibliotekos darbuotojomis, atliktas 2016 08 10, asmeninis autorės archyvas.

kasdien priimdavo šimtus skaitytojų, bet ir rengdavo meno bei knygų parodas, organizuodavo kultūros renginius, paskaitas, koncertus. Erdvus pagrindinis bibliotekos vestibulis buvo pritaikytas poilsiui ir bendravimui, šiltojo sezono metu jaunesni skaitytojai rinkdavosi kartu mokytis ar bendrauti lauke ant pastato fasado laiptų.

Šios „išorinės“, skirtingo oficialumo kvartalo erdvės buvo naudojamos kaip valdžios medijų kanalas. Valdžia, kurdama aplinką, įpročius ir ritualus, skleidė oficialųjį naratyvą ir konstravo sovietinio piliečio tapatybę.

Kvartalo viduje pirmaisiais pokario metais esminių urbanistinių permainų buvo sunku tikėtis dėl didžiulės išsiraizgiusio XX a. pradžios kalėjimo komplekso užimamos erdvės. Nors pokario Vilniaus centrinės dalies rekonstrukcijos plane ir daugelyje vėlesnių oficialių miesto projektų Lukiškių kalėjimą numatyta iškelti, kalėjimas stovi iki šių dienų. Pokaryje mūrine tvora apverti šio carinio komplekso pastatai sudarė didžiąją dalį kvartalo urbanistikos. Likusioje vidinėje kvartalo dalyje vyravo mediniai gyvenamieji pastatai su nedideliais sklypeliais. Čia veikė kelios nedidelės pramonės įmonės: krantinėje šalia būsimo Mokslininkų namo (Mečetės g. 14) veikė odos ir kailių perdirbimo fabrikas „Furs“, stovėjo keletas medinių gyvenamųjų barakų, Žvėryno tilto pusės krantinėje veikė lentpjūvė „Neris“ (Lentpjūvių g. 28) ir dar viena odos perdirbimo įmonė „Tigras“ (Lentpjūvių g. 4)³⁷⁷. Lukiškių gatvėje stovėjusi totorių mečetė buvo uždaryta tik 1951 m. lapkričio 14 d.³⁷⁸, šalia esančios totorių kapinės buvo lankomos iki pat 7 deš. pradžios, kai sklype prasidėjo Fizikos instituto statybos darbai³⁷⁹. Be šių ryškesnių pastatų pokaryje Lukiškių teritorijoje buvo daug medinių vieno aukšto gyvenamųjų pastatų su sodais ir darželiais; nepaisant oficialių draudimų laikyti gyvulius miesto centro ribose³⁸⁰, jie buvo čia auginami. Kražių gatvės gyventojai liudija, kad šioje gatvėje, pačioje sovietinės Lietuvos valdymo struktūrų apsuptyje, Lukiškių aikštės ir Ministrų Tarybos kaimynystėje, stūksojo keli mediniai sandėliukai, o juose iki pat 8-ojo deš. buvo auginamos vištos ir kiaulės, kurių apžiūrėti eidavo gatvės vaikai ir kurios būdavo

³⁷⁷ VAA, f. 761, ap. 1a, b. 7, 53.

³⁷⁸ VAA, f. 761, ap. 1a, b. 14, 46.

³⁷⁹ Pasak pirmųjų Fizikos instituto darbuotojų. Interviu su Jurgiu Babonu.

³⁸⁰ Žr. *Dėl raguočių ir kiaulių laikymo Vilniaus miesto zonoje taisyklių*, VAA, f. 761, ap. 9, b. 50, 202.

skerdžiamos čia pat kieme netoli tvarto³⁸¹. Dalis šios gatvės sandėliukų ir garažų yra išlikę iki šių laikų. 1957–1959 m. buvo pastatytas Sveikatos apsaugos ministerijos daugiabutis Slyvų gatvėje³⁸², mokykla iš silikatinių plytų pagal tipinį projektą nr. 1-2-02-8, skirta 1 072 mokiniams, pradėjo veikti 1963 m.³⁸³, Aukščiausiojo Teismo pastatas jau stovėjo 1965 m.³⁸⁴, 7-asis Vilniaus darželis atsidarė tik 1973 m.

Mūriniuose gyvenamuosiuose kvartalo pastatuose, išsidėsčiusiuose vadinamajame Montvilos kvartale, aplink kalėjimo kompleksą bei palei Gedimino gatvę, pirmaisiais pokario metais buvo apgyvendinta daug valstybės saugumo sistemos darbuotojų. Nemažai butų gavo Lukiškių kalėjimo darbuotojai, taip pat netoliese įsikūrusio NKVD darbuotojai. Vien liudininkų prisiminimais remiantis galima rekonstruoti nemažai konkrečių kvartalo gyventojų. Pasak respondentų, beveik kiekviename name buvo apgyvendinta po saugumo pareigūnų šeimą. Kražių skersgatvyje gyveno LSSR vidaus reikalų ministras generolas Julijonas Mikalauskas, VRM (LSSR vidaus reikalų ministerijos) pareigūnas Rochlinas, Raudonosios armijos kapitonas Zujevas, NKVD-KGB-MGB darbuotojai Paulius Kolgovas ir Viktoras Radionovas. Kvartale bei aplinkiniuose namuose butai buvo išdalyti ir buvusiam Šv. Jokūbo ir Pilypo vienuolyne įsikūrusios 1-sios tarybinės ligoninės darbuotojams. Šiame miesto kvartale pokaryje dominavo rusakalbiai gyventojai³⁸⁵.

Dažniausiai pačios įstaigos kreipdavosi į butų ūkio paskirstymo komisiją, pretenduodamos gauti konkretų pastatą ar sklypą su griuvėsiais, įsipareigodamos pačios pasirūpinti remontu ar naujo pastato statyba. 1945 m. Vykdomojo komiteto medžiaga liudija, kad butų skirstymas vyko gana stichiškai, stengiantis patenkinti įstaigų prašymus, tačiau kartais dubliuojant orderius vienoms ir toms pačioms patalpoms, vėliau juos atimant³⁸⁶. Įstaigos savo darbuotojams stengėsi parinkti pastatus, kuo mažiau nutolusius nuo darbo vietos.

³⁸¹ Iš interviu su Albinu Lozuraičiu, Arūne Tornau, Ramute Auštrevičiene, asmeninis autorės archyvas.

³⁸² VAA, f. 1011, ap. 3, b. 236.

³⁸³ Ibid., b. 312.

³⁸⁴ Ibid., b. 328.

³⁸⁵ Iš interviu su Arūne Tornau, asmeninis autorės archyvas.

³⁸⁶ Žr. VAA, f. 761, ap. 9, b. 101, 1.

Labai didelė dalis senamiesčio ir centro pastatų buvo paskirti karo daliniams, pavyzdžiui, Napoleono rūmai buvo skirti kariuomenės įgulai ir privatiems milicijos butams, vilos Suvalkų g. 3, 4, 8 perduotos kariniam daliniui nr. 51844, namas Didžiojoje g. 30 skirtas karininkų šeimoms, privatus namas Čiurlionio g. 30-6 ir 30-4 skirtas dalinio nr. 51844 generolams. Patenkintas LSSR liaudies saugumo komisariato prašymas jam skirti pastatus Aukų g. 4, Jasinskio g. 1, 6 ir 9, Tauro g. 19, Gedimino g. 62, Jakšto g. 12; KP(b) CK paskirti Uosto g. 6, 8, 10, 12, 14, Jogailos g. 7, Kaštonų g. 2, 3, 4, 5, 7, Gedimino g. 22a, 22, Vilniaus g. 29, 31, 33, Rožių alėjos 4 pastatai³⁸⁷. Didesnė dalis kokybiškesnio miesto centro būsto buvo išdalyta sovietų saugumo ir karinėms struktūroms.

Daugumos apklaustųjų prisiminimai liudija, kad represinių struktūrų darbuotojų rezidavimas kvartale buvo juntamas. Pavyzdžiui, dėl kalėjimo kaimynystės kvartale dažnai buvo galima pamatyti uniformas vilkinčių pareigūnų bei kalinių. Kaip jau minėta, šio kalėjimo kaliniai kasdien buvo vedami dirbti statybose, o vėliau – sandėliuoti daržovių Kražių skg. pastatytuose rūsiuose.

Aukštesnio rango pareigūnai gyveno didesnio ploto butuose su patogumais, dauguma turėjo tarnaites arba galimybę išnuomoti dalį gyvenamojo ploto už pinigus arba kokias nors paslaugas. Pavyzdžiui, viena iš interviu kalbintų amžininkių Ramutė Sabalytė pasakojo, kad 1946 m. pradėjusi mokytis netoliese Šv. Jokūbo ir Pilypo vienuolyno patalpose įsikūrusioje Vilniaus akušerių mokykloje, dėl mažo kambarėlio Kražių skg. 4 susitarė su LSSR vidaus reikalų ministro generolo Julijono Mikalausko šeima³⁸⁸. Negalėdama mokėti nuomos pinigais, šiame buvusiam sandėliuke respondentė gyveno už būstą atsilygindama paslaugomis – padėdavo šeimai dirbti namų ruošos darbus, siūdavo ir taisydavo drabužius. Kitų kvartale gyvenančių aukštesnio rango pareigūnų namuose, pavyzdžiui, Rochlinų šeimos, gyveno tarnaitės. Ne tokio aukšto rango ar ne tokios prestižinės profesijos kvartalo gyventojai gyveno žymiai prastesnėmis sąlygomis. Daugelis kvartalo pastatų buvo gana padrikai sudalyti į komunalinius butus, nepaisant nei gyventojų privačios erdvės poreikių, nei patogumų. Pavyzdžiui, Kražių skg. Montvilos kolonijos bei Stefano

³⁸⁷ Ibid., b. 15.

³⁸⁸ Paradoksalu ir būdinga laikotarpiui, kad respondentės tėvas tarpukario Lietuvos majoras Kazimieras Sabalys tuo metu dalyvavo partizaniniame judėjime ir slapstėsi, o jai teko gyventi su LSSR VR ministro šeima.

Narembskio name (1930 m.) pagal pirminį suplanavimą vienai šeimai skirti kotedžo tipo butai, išsidėstę per tris aukštus, buvo padalyti trims ar daugiau šeimų. Buto vidiniai laiptai, kurie pagal kotedžo, skirto gyventi vienai šeimai, projektą suplanuoti kaip privati erdvė, gyvenant bute kelioms šeimoms buvo naudojami kaip bendra erdvė: norint patekti iš vieno šeimos kambario į kitą, virtuvę ar vonios patalpas kaskart reikėdavo pereiti viešą erdvę. Daugelis gyventojų, apgyvendintų padalytuose butuose, neturėjo pakankamai erdvės daiktams, elementarių patogumų, todėl kieme statydavo įvairius sandėliukus daiktams susidėti, lauko išvietes (il. 3.10.) arba naudodavosi viešuoju tualetu, įrengtu Tarybų aikštėje.

Laikotarpio amžininkai liudija, kad artima kaimynystė su pareigūnais nuolat kėlė įtampą dėl net artimiausią gyvenamąją aplinką persmelkiančio stebinančio valdžios žvilgsnio, tačiau nepaisant to, pokario skurdo sąlygos, elementarių prekių ir paslaugų trūkumas vertė gyventojus ieškoti alternatyvių išgyvenimo būdų, privačiai, t. y. „nelegaliai“, uždarbiaujant ar tiesiog keičiantis paslaugomis. Ankštojoje g. savo bute šeimninė siūlydavo dienos pietus, netoliese gyvenanti moteris pagal užsakymus kepdavo rusiškus pyragėlius su ryžiais ar kopūstais bei proginius tortus. Kražių skg. gyvenantis siuvėjas Slivka savo bute plisuodavo sijonus ir sukneles, Pakalnės g. savo bute įsirengusi dantisto kėdę pacientus priimdavo stomatologė, kvartale taip pat gyveno žmogus, galandantis peilius. Medinių namelių su sklypais gyventojai su kvartale gyvenančiais kaimynais dalydavosi vaisių, uogų ar daržovių derliumi, dalis jų, kaip minėta, augindavo gyvulius – ožkas ar kiaules. Viena respondentė kaimynams siūdavo, teikdavo medicininę pagalbą – leisdavo vaistus, statydavo taures, gydydavo nudegimus³⁸⁹. Taip rezidencinis kvartalas pačių gyventojų iniciatyva kasdienybėje buvo naudojamas kaip daugiafunkcinis. Privačios ir bendros kvartalo gyventojų erdvės atlikdavo įvairias urbanistines funkcijas – ambulatorijos, siuvyklos, kepyklos, valgyklos ar kt. Svarbia vieša erdve tapo ne tik kiemas, bet ir šeimyninis „komunalkės“ kambarys, kuriame gyventojai priimdavo užsakymus ir teikdavo paslaugas. Tokį gyvenimo būdą Irina Paperno vadina

³⁸⁹ Liudininkų prisiminimai, asmeninis autorės archyvas.

„karinio namudiškumo teatru“, kuriame „gėrybių, paslaugų ir informacijos turgus galėjo būti inscenizuojamas vieno ir to paties kambario erdvėje“³⁹⁰.

Po didžiųjų trėmimų ir priverstinės kolektyvizacijos nuo 5-ojo deš. pabaigos į Vilnių masiškai pabėgę kaimo žmonės intensyviai ieškojo būsto ir pragyvenimo šaltinių, dažnai „už lovą ir stogą virš galvos“ ėjo dirbti privačiai. Daug moterų dirbo tarnaitėmis, tuo metu vadinamomis „merginomis“³⁹¹. Jos gamindavo maistą, prižiūrėdavo vaikus, tvarkydavo namus ir gyvendavo kartu su priėmusia šeima, virtuvėje, o kartais net tame pačiame „komunalkės“ kambaryje. Nepaisant erdvės stygiaus, tokia gyvenimo forma buvo patogi visiems, kadangi po karo labai trūko ne tik būsto, bet ir kitų socialinių infrastruktūrų – vaikų darželių (pvz., 1960 m. Vilniuje darželių kiekis atitiko 35 proc., o lopšelių – tik 13 proc. poreikio³⁹²), valgyklų; visuotinio maisto stygiaus sąlygomis jam gauti ir gaminti reikėjo skirti daug laiko. Dauguma šeimos moterų įprastai dirbdavo visą darbo dieną šešias dienas per savaitę ar net didesniu krūviu, priklausomai nuo profesijos; motinystės atostogos trukdavo, kol vaikui sueidavo du mėnesiai. Tokiomis sąlygomis samdyti namų ruošos bei vaikų priežiūros pagalbininkę dažnai būdavo vienintelė išeitis. Daugelis apklaustų vilniečių gyveno kartu su savo auklėmis ar šeiminkėmis, kurios kartais tose šeimose išdirbdavo dešimtmečius ir tapdavo kone šeimos narėmis; net patys aukščiausi funkcionieriai mini namuose dirbusias šeiminkes ar namų tvarkytojas³⁹³. Taigi, kasdienybėje samdomas darbas buvo įprastas dalykas, nulemtas ne tiek oficialios ekonominės sistemos, kiek stygiaus situacijos, kurioje atvykėliai iš kaimo turėjo daug sąlygų integruotis ir netgi siekti karjeros aukštumų³⁹⁴.

Tiek ilgametės namų tvarkytojos ir auklės, dirbančios už būstą ir maistą, tiek trumpalaikių paslaugų ar prekių mainai tarp gyventojų formavo oficialiajam diskursui alternatyvią ekonomiką. Oficialiosios socialinės politikos, kuria siekta sukolektyvinti gyventojų turtą ir teikiamas paslaugas,

³⁹⁰ Paperno, op. cit.

³⁹¹ Interviu su respondentais.

³⁹² Vilniaus miesto generalinio plano korektūra, 1960 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 116, 76.

³⁹³ Iš interviu su Laima Laučkaite, Audrone Girdzijauskaite, Eleonora Žukiene, asmeninis autorės archyvas.

³⁹⁴ Violeta Davoliūtė teigia, kad holokaustas, evakuacija, represijos prieš prieškarį intelektualus bei stalininis naujosios nomenklatūros formavimas atvėrė galimybes iki tol neregėtam socialiniam mobilumui, žr. Davoliūtė.

atžvilgiu tokia realybėje tarp gyventojų susiklosčiusi ekonominių santykių sistema paradoksaliai kontrastavo. Pokario amžininkų liudijimus paremia kiek vėlesnės 1971 m. Vilniaus Senamiesčio sociologinės studijos duomenys, kurioje nurodoma, kad 20,2 proc. rajono gyventojų sudaro trijų kartų šeimos ir 19,7 proc. vaikų priežiūra darbo metu užsiima kiti šeimos nariai nei tėvai³⁹⁵. Daugiausia tai – pensinio amžiaus močiutės ir seneliai, gyvenantys kartu ir padedantys auginti anūkus. 1971 m. tyrimas patvirtina ir pokario amžininkų pasakojimus apie „namudininkus“ ir privačiai dirbančius meistrus – vaikų priežiūros (be pagalbos verčiasi net 27,3 proc., o auklę samdo 2,2 proc. šeimų³⁹⁶), kirpimo paslaugų (net 8,6 proc. gyventojų kerpasi namie patys, o 0,2 proc. – privačiai), drabužių siuvimo (atitinkamai 12,3 ir 8,3 proc.), mezgimo (69,1 proc. moterų mezga pačios) ir net fotodarbų (41 proc. vykdomi namie)³⁹⁷ srityse.

Lukiškių kvartale, kaip ir kitose sovietinėse bendruomenėse, priverstinio sambūvio ir stygiaus sąlygomis, formavosi ir reiškėsi sovietinei realybei savita kaimynystės kultūra. Vienas ryškių šios kaimynystės bruožų susijęs su nuolatiniu grėsmės išgyvenimu. Liudininkai pasakoja nuolat jautęsi nesaugiai dėl kaimynystėje gyvenančių valdžios legitimuotų represinių struktūrų darbuotojų, su kuriais kasdienybėje reikėjo bendrauti kaip su kaimynais. Pavyzdžiui, represuotas tarpukario Lietuvos Respublikos majoras Kazimieras Sabalys, 5 deš. pr. iš provincijos grįžęs į Vilnių, išsinuomojo kambarėlį KGB pareigūno Radionovo bute, o žvejodavo su kaimynu NKVD darbuotoju Povilu Kolgovu; Radionovo žmona kaimynystėje garsėjo kaip gera ir dosni šeimininkė, pyragėliais vaišinti kiemo vaikus. Baiminantis galimų represijų, būdavo vengiama klausinėti apie šių kaimynų darbą, bendraujant su jais buvo stengiamasi atsargiai pasirinkti žodžius. Viena vertus, patys pareigūnai laikė save visuomenės elitu ir stengėsi bendrauti tarpusavyje. Pavyzdžiui, Radionovai savo vaikams leisdavo žaisti su kitais kiemo vaikais tik tada, jeigu nebuvo galimybės susitikti su kolegų Zujevų vaikais³⁹⁸. Kita vertus, neformalių mainų poreikis koregavo oficialiąsias hierarchijas ir kūrė abipusę priklausomybę. Tokiu būdu kaimynui Konstantinui Sasnauskui 7 deš.

³⁹⁵ *Vilniaus Senamiesčio regeneracijos projektas. Sociologiniai tyrimai*, 25.

³⁹⁶ *Ibid.*

³⁹⁷ *Ibid.*, 31.

³⁹⁸ Interviu su Arūne Tornau.

pavyko susitarti su kalėjimo vadovybe dėl kalėjimui priklausančio sklypo Kražių skg., kuriame jis pasistatė metalinį garažą.

Šie naratyvai išryškina skirtingas erdvių ir socialinių tapatybių konstravimo formas. Nors kvartalas buvo oficialiai planuojamas kaip reprezentacinis mokslo kvartalas, o realiai labiausiai plėtojamas kaip rezidencinė erdvė, kasdienio gyvenimo poreikiai kūrė dar kitų funkcijų ir erdvių įvairovę. Elementarių prekių ir paslaugų trūkumo situacijoje kaimynus jungė žymiai daugiau bendrų interesų ir kvartalo kiemai, butai atliko ne vien rezidencines funkcijas. Šiame rezidenciniame kvartale buvo vystomos legalios (mažų pramonės įmonių, tokių kaip lentpjūvė ar kailių fabrikas) ir neformalios žemės ūkio, maitinimo, prekybos, buitinių ir medicinos paslaugų veiklos. Kaip vieną svarbiausių reikėtų išskirti informacinę funkciją: glaudžiai bendraudami ir bendradarbiaudami, kaimynai ne tik užsitikrindavo elementarų išgyvenimą, palengvindavo savo buitį, bet ir galėdavo lengviau susitvarkyti biurokratinius reikalus ir galbūt netgi gauti neformalų užtarimą represijų grėsmės atveju.

Pokario Lukiškių kvartale galima stebėti skirtingas socialinių tapatybių konstravimo formas. Viena buvo oficialioji tapatybė, susijusi su tarnyba, socialiniu statusu ir tai pabrėžiančiais materialiais ženklais – ekonominėmis ir buitinėmis privilegijomis. Tai buvo sovietinio piliečio tapatybė, kuri labiausiai telkėsi ties profesine jo paskirtimi ir buvo nuolatos patvirtinama ir iš naujo legitimuojama oficialiųjų ritualų metu, kurių metu miesto gyventojai žygiuodavo kaip tam tikrų profesijų arba institucijų atstovai. Ritualų erdvė, viena vertus, komunikavo oficialiųjų valdžios naratyvą, kita vertus, leisdavo pajusti solidarumą ir bendrystę su savo bendruomenės atstovais. Kvartalo perimetru skleisdavosi ir kitos ne tiek oficialios, tačiau reprezentacinės laisvalaikio formos. Jos sudarė tam tikrą emancipacijos galimybę: net jei socialiniu statusu pasigirti negalėjai, bet mokėjai pasisiūti gražesnę suknelę arba buvai geriau sportiškai pasirengęs, galėjai padaryti įspūdį vakarinio pasivaikščiojimo Gedimino gatvėje metu ar sportuodamas Jaunimo stadione. Kvartalo viduje šios fasadinės funkcijos kiek nunykdavo, nes kasdienybė vertė telktis ties įvairiomis gyvenimo kokybės paieškų taktikomis. Gyvenant trūkumo bei represijų grėsmės sąlygomis svarbus buvo sumanumas, gebėjimas bendrauti bei įvairių amatų įgūdžiai. Dėl šių

neformalių tinklų ir mainų kvartalo vidaus gyventojai buvo panašūs į kaimo bendruomenes, kuriose natūraliai susiklosto minimalias bendruomenės išgyvenimo sąlygas užtikrinančios funkcijos. Tokiu būdu išorinės ir vidinės kvartalo erdvės konstravo skirtingas juos naudojančiųjų tapatybes, kurios beveik neturėjo nieko bendra su moderniąja 1949 m. Vilniaus Mokslo kvartalo vizija. „Išorinių“ ir „vidinių“ kvartalo erdvių ribos buvo tokios, taktiškai įvairialypės ir varijavo priklausomai nuo progos ar paros meto. Tyrinėjant erdvių naudojimo praktikas atsiskleidžia abipusė aplinkos ir gyventojų sąveika tapatybių konstravimo procese.

Ankstesnėse dalyse aptarti teritorijai skirti pokario projektai liudija susitelkimą ties minėtosios teritorijos modernizacija, siekj ją „ištaisyti“, „modernizuoti“, paversti modernaus miesto centru. Nuosekliai buvo modernizuotas kvartalo perimetras (Lenino pr., Lenino aikštės prieigos, 7 deš. pradžioje krantinė), svarbioms institucijoms pritaikyti ankstesni Lenino pr. flankuojantys pastatai, tačiau kitų planuotų didžiųjų projektų įgyvendinimas strigdavo, buvo atidėliojama griauti medinius pastatus, ir tai lėmė hibridišką šio kvartalo pobūdį, savitą priemiesčiui ir miestui būdingų bruožų derinį.

Nepaisant to, kad kvartale nepavyko įgyvendinti visų pokario planuose numatytų reprezentacinių urbanistinių programų, sutvarkytos „išorinės“ kvartalo erdvės iš tiesų ir buvo suvokiamos ir naudojamos kaip fasadinė miesto centro dalis. Tačiau vidinė kvartalo zona buvo palikta pačių gyventojų nuožiūrai, jos nepasiekdavo net sociologiniai valdžios tyrimai ³⁹⁹. Šiose nedokumentuotose zonose, rekonstruojamose iš gyventojų pasakojimų, buvo vystomos oficialiai neplanuotos, neformalios ir netgi draudžiamos veiklos ir mainai, itin svarbūs išgyvenimo ir sugyvenimo tikslais. Taigi, viena vertus, šis kvartalas buvo palankus vystyti priemiesčio tipo bendruomeninį gyvenimą; kita vertus, patys gyventojai kūrė savadarbę mažąją urbanistiką bei pritaikė rezidencines erdves įvairiems savo kasdienio gyvenimo poreikiams. Šį procesą iš dalies sąlygojo ir palaikė vidinių kvartalo dalies vystymo planų neapibrėžtumas, nulemtas atotrūkio tarp oficialiųjų kvartalo projektų ir jų įgyvendinimo.

³⁹⁹ *Vilnius skaičiais. 1940–1970 metų statistinių duomenų rinkinys, 7.*

Tyrinėtose generalinio plano korektūrose nurodoma, kad miesto populiacija pokaryje augo žymiai sparčiau nei numatyta 1948 m. plane, tad pagrindine problema iki pat 8 deš. išliko būstas⁴⁰⁰. 6 deš. pradžioje dėl nuolatinio būsto trūkumo projektų įgyvendinimas dažnai būdavo stabdomas, atliekamos projektų korekcijos įtraukiant daugiau daugiabučių, taip pat ir miesto centre. Pavyzdžiui, vien 1959–1965 m. miesto centre planuota pastatyti dar 30 tūkst. kv. m gyvenamojo ploto. Dėl būsto trūkumo nesiryžta skubiai griauti „menkaverčių“ mažaaukščių pastatų. 1965 m. parengto naujojo generalinio plano įvertinimo dokumentuose įvardijama viena pagrindinių pastabų – siūlymas atsižvelgti į gyvenamojo ploto trūkumą mieste ir maksimaliai sumažinti griautinų gyvenamųjų pastatų sąrašą⁴⁰¹. Taip Vilniaus centre užsiliko medinių gyvenamųjų pastatų kvartalai ir susiformavo „chaotiška“ urbanistika – specifinė modernybės forma, kuriama gyventojų erdvės praktikų ir valdžios, kuri buvo priversta jas legimituoti.

3. 3. Tarp elitinio būsto ir „komunalkės“

Šiame skyriuje architektūros erdvių vartojimo požiūriu tiriamas smulkesnis teritorinis vienetas – ankstyviausias pokario Vilniuje pastatytas daugiabutis – Mokslininkų namai, kurie antrojoje darbo dalyje buvo tyrinėjami kaip miesto modernizacijos vizijos dalis. Šio išskirtinės reikšmės pastato mikrostudija leidžia detaliau įvertinti trečioje dalyje nagrinėjamus kasdienybės aspektus, labiau susitelkiant ties gyvenamojo būsto politikos raiška vieno pastato erdvėse. Elitinio daugiabučio, skirto mokslininkams, erdvės panaudojimo praktikos atskleidžia kai kuriuos iki šiol netyrinėtus pokario socialinio gyvenimo aspektus.

Antroje disertacijos dalyje atskleista, kad Mokslininkų namai buvo realizuoti pagal pirminį projektą, tačiau pastato vertinimas ir pritaikymas skyrėsi nuo jo sumanytojų ir autorių vizijų. Erdviuose pirmuose pastato aukštuose niekuomet taip ir neįsikūrė planuotos įstaigos – gastronomas, ūkio reikmenų parduotuvė bei kavinė. Namų gyventojai ir kaimynai čia pamena

⁴⁰⁰ Pvz., *Vilniaus miesto generalinio plano korektūra*, 1960 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 116.

⁴⁰¹ *Генплан гор. Вильнюс. Согласование проекта*, 1965 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 193.

veikus projektavimo dirbtuves bei siuvyklą⁴⁰². Pirmaisiais pokario dešimtmečiais šveicorių kambarėliuose iš tiesų gyveno drauge dažnai ir socialinę kontrolę atliekantys liftininkai. Anot Mikučiano, po 1985 m. inventorizacijos paaiškėjo, kad vietoje pirminiame projekte suplanuotų 50 butų 9 deš. Mokslininkų name buvo priskaičiuota 80 butų. Vadinasi, dauguma originalių butų buvo padalyti į du ar daugiau⁴⁰³. Tyrimas atskleidė, kad dalijimai prasidėjo iškart po daugiabučio statybų pabaigos. Name nuo 6 deš. pradžios gyvenę žmonės pamena, kad originalaus plano didžiuosiuose butuose gyveno tik dalis viso namo gyventojų.

Butus šiame name gavo ne tik Mokslų akademijos nariai, bet ir reikšmingi LSSR valstybinio Vilniaus universiteto (toliau – VU), LSSR valstybinio dailės instituto, LSSR valstybinės konservatorijos ir kitų aukštųjų mokyklų darbuotojai, taip pat partiniai ir nusipelnę kultūros veikėjai. Vieni prestižinius butus gaudavo už mokslo nuopelnus, o kiti – už ideologinį lojalumą. Po visą didžiulį butą šiame name gavo 2-osios raudonosios armijos artilerijos generolas Jonas Žiburkus, 1940–1945 m. LSSR sveikatos apsaugos komisaro pareigas ėjęs, vėliau LMA Eksperimentinės medicinos instituto direktorius profesorius Vytautas Girdzijauskas, Stalino premijos laureatas rašytojas ir partinis veikėjas Aleksandras Gudaitis-Guzevičius, VU profesorius ir LMA Lietuvių kalbos instituto direktorius Juozas Balčikonis, VU Augalų anatomijos ir fiziologijos katedros vedėjas profesorius Jonas Dagys, LMA Ekonomikos instituto direktorius Dzidas Budrys, VU Lietuvių kalbos katedros vedėjas Jonas Palionis, VU prorektorius Konstantinas Mitropolskis, Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto prorektorius Marcelinas Ročka, akademikas istorikas ir politinis veikėjas Juozas Žiugžda, LSSR valstybinio dailės instituto Piešimo katedros vedėja bei LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatė Irena Trečiokaitė-Žebenkienė, LSSR valstybinio dailės instituto Skulptūros katedros vedėjas ir Stalino premijos laureatas Juozas Mikėnas bei kt.⁴⁰⁴

Kiti to paties namo gyventojai gyvendavo „komunalkėse“, t. y. po kelias šeimas viename bute. Didžioji dalis Mokslininkų namų butų buvo paversti „komunalkėmis“ iškart po daugiabučio

⁴⁰² Iš interviu su Laima Laučkaite ir Arūne Tornau, atliktų 2014 01 27 ir 2010 11 05, asmeninis autorės archyvas.

⁴⁰³ Mikučianis, op. cit., 79.

⁴⁰⁴ Iš interviu su Laima Laučkaite.

statybų. Šeimos gyveno viename iš prabangiojo buto kambarių, tačiau turėjo dalytis viena virtuve, vonios kambariu bei koridoriais su kitais buto gyventojais. Pavyzdžiui, filosofas Albinas Lozuraitis, dar būdamas VU aspirantu, 1952 m. gavo (darbo kabinetui skirtą) kambarį viename iš pastato upės pusės butų⁴⁰⁵. Dailėtyrininkės Laimos Laučkaitės tėvai filologai, dirbantys VU ir Pedagoginiame institute, apie 1954 m. Mokslininkų namuose taip pat gavo kambarį viename iš pagrindinio korpuso butų. Kitame Laučkų buto kambaryje gyveno šeimos rusų kilmės kolega, o likusioje buto dalyje – konservatorijos rektoriaus Jono Bendoriaus šeima. 1952 m. vieną kambarį bokšto korpuse gavo VU docentas filologas Vladas Žukas su žmona. Gimus vaikams, apie 1958 m., jie buvo perkelti į didesnę to paties namo butą, kurį dalijosi su teisininko V. Pavilionio ir ekonomisto A. Miškinio šeimomis. Bute ilgą laiką kartu gyveno net šešiolika žmonių⁴⁰⁶.

Buvę namo gyventojai teigia, kad daugiau nei pusę namo gyventojų sudarė žymūs mokslininkai, o likusi dalis buvo paskirta įvairiems politiniams veikėjams ir funkcionieriams. Daugelis čia gyvenusių mokslininkų bei akademikų taip pat buvo politiškai aktyvūs (bent jau tarpukario kairieji) arba užėmė aukštas pareigas savo darbovietėse. Buto orderį galėjo nulemti ir eilėje butui gauti užimama vieta bei šeimos sudėtis⁴⁰⁷. Pokariu trijų kartų šeima su namų darbininke buvo įprastas šeimos modelis, tad viename bute neretai gyvendavo nuo šešių iki dešimties tos pačios šeimos žmonių.

Apibendrinant galima teigti, kad būsto dalybos šiame konkrečiame daugiabutyje atspindėjo nedidelėje pokario sovietinės visuomenės dalyje – akademinėje bendruomenėje – egzistuojančią hierarchiją: pagal nuopelnus buvo matuojami ir kvadratiniai metrai Mokslininkų namuose. Jauni, žemesnio rango ar ideologiškai mažiau nusipelnę mokslininkai gaudavo mažiau ploto nei akademikai. Iš pasakojimų galima susidaryti įspūdį, kad kai kuriose šio elitinio namo „komunalkėse“ santykių tarp kaimynų įtampų kildavo daugiau nei kitose, tačiau komunaliniam gyvenimui būdingą privačios erdvės stygių, dažnai ir nepriteklių pamena visi kalbinti liudininkai.

⁴⁰⁵ Iš interviu su Albinu Lozuraičiu ir Lizeta Lozuraityte, atlikto 2011 12 12, asmeninis autorės archyvas.

⁴⁰⁶ Vaidotas Žukas, *Mano mielas laukinis* (Knyga rengiama spaudai).

⁴⁰⁷ Iš interviu su Mindaugu Dagiū ir Eleonora Žukiene, atliktų 2014 05 12 ir 13 d., asmeninis autorės archyvas.

Pavyzdžiui, gydytoja Stasė Mičelytė prisiminimuose aprašo sunkią namo 6 deš. gyvenusio dailininko Vytauto Kairiūkščio buitį. Jis gyveno viename iš savo brolio gydytojo Jono Kairiūkščio buto kambarių. Šis vienintelis kambarys dailininkui buvo „dirbtuvė, virtuvė, miegamasis ir svečių kambarys“, prikrautas porėmių, paveikslų, įvairių rakandų. Čia stovėjo ir portatyvinė viryklė, kurioje Kairiūkštis gamindavosi maistą. Mičulytė palygina, kad nors visi tuo laiku gyveno stygiaus sąlygomis, tačiau Kairiūkščio būstas jai atrodė ypač skurdus⁴⁰⁸.

Viena iš priežasčių, nulėmusių tai, kad didieji Mokslininkų namo butai buvo dalijami kelioms šeimoms, buvo ta, kad LMA nuo 1949 m. neturėjo jokio kito gyvenamojo fondo. Buvo prašoma Vilniaus miesto vykdomojo komiteto išskirti LMA sklypus statyboms. Daug vilčių buvo dėta į gyvenamuosius daugiabučius mokslininkams ir aspirantams būsimame LMA kvartale šalia Žvėryno tilto⁴⁰⁹. Nors iki 1965 m. čia buvo planuota pastatyti net 11 gyvenamųjų korpusų, tačiau įgyvendinti buvo tik du⁴¹⁰.

Iškart po karo Vilniuje buvo pradėta įgyvendinti sovietinė tankinimo (rus. *уплотнение*) politika ir komunalinis gyvenimas tapo norma. Sovietų Sąjungoje ši būsto politika buvo įgyvendinama nuo 1919 m., kai dėl būsto stygiaus ir egalitarinių principų dideliuose miestų butuose gyvenantys žmonės privalėjo priimti proletarų šeimas. 1919 m. SSRS sveikatos apsaugos komisariato suskaičiuota higienos norma siekė 8,25 kv. m žmogui⁴¹¹, tačiau realus vidurkis buvo žymiai mažesnis. Pavyzdžiui, Katerina Gerasimova teigia, kad vidutiniškai 1951 m. Leningrade kiekviename bute gyveno po 3,3 šeimos ir net 1989 m. 23,8 proc. šio miesto gyventojų gyveno „komunalkėse“. 1959–1960 m. duomenimis, Vilniuje nuo 30 iki 62 proc. senos statybos didesnių butų gyveno po dvi ir daugiau šeimų⁴¹².

⁴⁰⁸ Stasė Mičelytė, Apsilankymas pas dėdę Vytautą, *Vytautas Kairiūkštis. Straipsniai, paskaitos, dokumentai, laiškai, amžininkų atsiminimai*, sud. Romana Brogienė, Vilnius: Vaga, 1989, 418.

⁴⁰⁹ LVCA, f. R-1001, ap. 15, b. 17, 44.

⁴¹⁰ *Lietuvos TSR MA projektuojamų statyti rūmų komplekso 1950 m. planinė užduotis*, LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 150, 20.

⁴¹¹ Buvo nustatyta, kad žmogui nakties miego metu reikia 30 kubinių metrų oro (tam, kad gerai jaustųsi ir iš ryto nekankintų galvos skausmai), ir tai vidutiniškai atitiko 8,25 kv. m ploto. Žr.: Mejerovič, 170.

⁴¹² A. Jasinskis, Lietuvos miestų gyvenamasis fondas ir gyvenamųjų namų statyba, *Statyba ir architektūra*, 1961 m., nr. 1, 5.

Mokslininkų namų architektūros, suplanavimo ir būsto paskirstymo tyrimas pademonstravo sudėtingą pokario socialinę situaciją ir neatitikimus tarp oficialių ideologinių schemų ir įprastų elgesio normų sovietiniame pokario Vilniuje. Viena vertus, būsto padalijimas šiame daugiabutyje patvirtina daugelio tyrinėtojų pastebėtą sovietinės visuomenės klasinę stratifikaciją, taip pat aukštą akademikų poziciją šioje naujoje sovietinių klasių schemoje. Jie priklausė naujai sovietinei nomenklatūrai ir už nuopelnus sistemai buvo apdovanojami būstu, kuris pokario Vilniaus kontekste atrodė itin prabangus. Kita vertus, patyrinėjus realius komunalinio gyvenimo šiame daugiabutyje aspektus, atsiskleidžia sudėtingesnis laikotarpio socialinių santykių vaizdas. Pavyzdžiui, išaiškėja, kad tarnaitės kambario funkcija pokario realijose buvo greičiau susijusi su socialiniais ir ekonominiais laikotarpio poreikiais nei su prabanga, o privataus samdomo darbo fenomenas greičiau priskirtinas ne aukštam socialiniam rangui, o neoficialios ekonomikos sričiai, kuri buvo plačiai paplitusi ir viešai priimtina „paslaptis“⁴¹³. Patyrinėjus konkrečius Vilniaus Lukiškių kvartalo atvejus, išaiškėja, kad privilegijuotųjų gyvenimo aplinka nebuvo itin patogi, nors ir išskirtinė palyginti su tam laikotarpiui įprastu gyvenimo kokybės lygiu.

Vilniaus Mokslininkų namų daugiabutį galima laikyti tam tikru mokslinės pokario Vilniaus visuomenės mikromodeliu. Jo architektūra ir erdvės panaudojimas, viena vertus, atspindi naujosios sovietinės klasinės visuomenės modelį valstybėje, kuri oficialiai skelbėsi egalitarine. Nors oficialiosios retorikos nenuoseklumas buvo būdingas visam sovietiniam laikotarpiui, įgyvendintas Mokslininkų namų projektas demonstruoja, kad pokaris tapo vienu iš kulminacinių sovietinio oficialiojo diskurso kaitos momentų, kai elitiškumas ir materialiosios gėrybės unifikuotai tapo oficialiu privilegijuotojo visuomenės sluoksnio atributu ir skiriamuoju ženklu, o skelbiamos beklasės, asketiškos, idėjinės visuomenės lozungai pasitraukė į inercišką ritualinį foną. Kita vertus, tyrime pademonstruoti pastato planavimo ir realūs erdvės paskirstymo ir organizavimo neatitikimai atskleidžia realią lietuvišką naujojo sovietinio elito aplinką, kuriai buvo būdingas Vilniaus pokario gyvenimui įprastas privačios erdvės stygius ir kiti nepritekliai.

⁴¹³ Pavyzdžiui, Laima Laučkaitė pasakoja, kad jų laiptinės liftininkė Lionė savo kambarėlyje siūdavo tų pačių Mokslininkų namų merginoms drabužius. Iš interviu su Laima Laučkaite, asmeninis autorės archyvas.

Ši atvejo studija patvirtina ir iliustruoja kai kurias antrame dalies skyriuje apie Lukiškių kvartalo erdvių naudojimą iškeltas prielaidas. Nors Mokslininkų namai buvo sumanyti statyti kaip elitinės profesinės bendruomenės rezidencija, juose kaip ir aplinkiniuose namuose, kompensuojant pokario kasdienio gyvenimo trūkumus, pasireiškė pokario vilniečių socialinė stratifikacija, vystėsi ne tik rezidencinės, bet ir kitos paslaugų ir mainų funkcijos, plėtojosi neformalūs tinklai – savita kaimynystės kultūra, kuriai buvo būdingi ne tik savitarpio pagalbos, solidarumo, bendruomeniškumo bruožai, bet ir dėl asmeninės erdvės stygiaus kylančios įtampos ir nepasitenkinimas.

Nors pokaryje išskirtinio dėmesio sulaukęs Mokslininkų namų daugiabutis atrodė itin modernus aplinkinių kiemų, barakų, medinių namų kontekste, namo gyventojų erdvės naudojimo praktikos buvo panašios į kaimynystėje gyvenusių vilniečių. Oficialiųjų ekonomikos strategijų neefektyvumas vertė miesto valdžią imtis laikinos taktikos gyventojus aprūpinti trūkstamu būstu, elitinį būstą paverčiant „komunalke“, o namo gyventojus ieškoti įvairių būdų apsirūpinti elementariomis kasdienėmis paslaugomis. Name, kaip ir kaimynystėje, ta pačia erdve dalijosi skirtingų visuomenės sluoksnių atstovai, ir toks socialinis susisluoksniavimas, skirtingai nuo propagandinių oficialiųjų lozungų, buvo ryškus sovietmečio visuomenės bruožas.

De Certeau suformuluotos strategijų erdviškumo ir taktikų laikiškumo apibrėžtys paaiškina tiriamo kvartalo erdvės topografiją ir tapatybių dinamiką. Tyrimas patvirtina centralizuotus strateginius valdžios bandymus erdviškai apibrėžti sovietinės modernizacijos programą, kuri atsispindi pagrindiniuose laikotarpio miesto planavimo dokumentuose. Tačiau tuo pat metu, neturėdama realių galimybių nuosekliai šių strategijų įgyvendinti, valdžia priversta situatyviai priimti alternatyvius taktinius sprendimus, koreguodama ir fragmentuodama strategijas, ir taip bandydama priartinti planus prie realybės. Dar akivaizdžiau laikinis taktikų pobūdis atsiskleidžia neformaliųjų kvartalo erdvių naudojimo atvejais, kai tų pačių erdvių funkcijos kinta priklausomai nuo galimybių ir poreikių, kurių nepatenkina strateginis valdiškas erdvės suplanavimas. Taip atotrūkyje tarp planų ir realybės susiformuoja ne tik hibridiškos erdvės, bet ir tokios šių erdvių tapatybės.

IŠVADOS

Vilniaus Lukiškių kvartalo raida pokario metais disertacijoje išanalizuota trimis pagrindiniais aspektais ir atitinkamai išdėstyta trijose dalyse. Pirmojoje dalyje, remiantis 1953 m. miesto generaliniu planu, išnagrinėtos kvartalo urbanistinės vizijos. Antroje dalyje ištirti kvartalo projektai, atskleidžiantys šių vizijų (ne)įgyvendinimą. Trečioje dalyje ištirtos kasdieninės erdvių naudojimo praktikos ir jų įtaka kvartalo fizinei aplinkai. Tyrimo išvados patvirtino disertacijos pradžioje suformuluotus ginamuosius teiginius ir papildė juos naujomis įžvalgomis.

- Lukiškės, prieš karą buvusios centro periferija, pokario metais tapo svarbiausia naujos sovietinės respublikos sostinės dalimi, ypač po to, kai buvo suformuota Lenino aikštė su Nikolajaus Tomskio Lenino paminklu ir pradėjo veikti LSSR Ministrų Taryba. XX a. 6-ame–9-ame dešimtmečiais Lukiškės funkcionavo kaip naujas miesto centras. Vienas pirmųjų žingsnių formuojant šį centrą buvo elitinio mokslininkų daugiabučio statyba ir Žvėryno tilto prieigose pradėtas formuoti LMA mokslo institutų bei gyvenamųjų namų ir LSSR respublikinės bibliotekos ansambliai, reprezentavę sovietinio mokslo ir kultūros galią bei modernumą.
- Tiek 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos projektas, tiek Mokslo kvartalo sumanymas buvo kuriami pagal laikotarpio tipines moderniosios sovietinės didmiesčių urbanistikos schemas, pritaikant jas prie vietinių sąlygų, atsižvelgiant į miesto planavimo istoriją, miestovaizdį, vietinių architektų nuomones, ekonominius išteklius. Mokslo kvartalo sumanymas atspindėjo laikotarpiui tipišką miesto funkcinio zonavimo strategiją. Panašūs mokslo kvartalai buvo statomi visoje Sovietų Sąjungoje. Mokslas užėmė ypatingą simbolinę vietą didžiajame sovietiniame pasakojime, kuriame buvo siejamas su šalies ir visuomenės modernumu. Vilniaus Mokslo kvartalas futuristinėse vizijose taip pat vaizduojamas kaip viena moderniausių miesto erdvių. Pirmuoju pokario dešimtmečiu mokslui bei mokslo pastatams buvo teikiamas išskirtinis dėmesys. Kiek vėlesnėse, pavyzdžiui, 1961 m. Lukiškių kvartalo projektavimo, versijose planavimo tęstinumo siekiama įvairiais kitais aspektais, bet mokslo funkcijos nebeakcentuojant.

- Lukiškių kvartalo atvejo tyrimas atskleidė ženklų atotrūkį tarp miesto planuotojų vizijų ir jų įgyvendinimo. Kvartale vykdytų projektų atvejų tyrimai pademonstravo skirtingus šio atotrūkio veiksnius. Ankstyviausio Mokslo kvartalo projekto – Mokslininkų namų daugiabučio įgyvendinimas atskleidė oficialiųjų sovietinių diskursų nenuoseklumą ir kaitą. Šio elitinio daugiabučio atvejis įrodo didžiulių gyvenimo kokybės skirtumų koegzistavimą ir klasinės visuomenės skatinimą egalitarine valstybe besiskelbiančioje sistemoje. Nors pastatas buvo pastatytas laiku ir pagal projektą, tik dalis jo buvo panaudota pagal pirminę paskirtį – elitiniams akademikų butams. Dalis didžiulių butų buvo išdalyti aukštas pareigas užimantiems valdininkams, kita dalis – iškart po statybų paversta „komunalkėmis“, kuriose apgyvendinti mokslininkai. Vilniuje būsto trūkumas buvo ilgalaikė problema, todėl net ir vykdant centrinės valdžios nurodymą dėl mokslininkų apgyvendinimo elitiniuose butuose, galimybės juos aprūpinti elitinėmis privilegijomis buvo stipriai ribotos.

Antras reikšmingas Mokslo kvartalo projektas buvo Respublikinė biblioteka, suplanuota 1952 m. kaip viena didžiausių bibliotekų SSRS. Tyrimas atskleidė, kad projektas buvo daug kartų koreguotas ir jo įgyvendinimas užtruko net dvylika metų. Išskirtos vėlavimo ir korekcijų priežastys – architektūros ir statybų diskurso kaita (tuo laikotarpiu visoje Sąjungoje buvo siekiama mažinti perteklių, ekonominti statybą), sudėtingas projekto tvirtinimo mechanizmas bei finansų mažinimas – yra tipinės sovietinių projektų fragmentacijos priežastys, kurios paveikė ir šį išskirtinę reikšmę SSRS mastu turėjusį projektą.

LMA kvartalas buvo stambiausias Mokslo kvartale planuotas ansamblis, įgyvendinta tik nedidelė jo dalis, o ir šios dalies įgyvendinimas užtruko žymiai ilgiau nei numatyta. 6 deš. pr. LMA kvartalas buvo viešinamas spaudoje, tačiau netrukus jo reikšmė miesto planuose nunyko. Iš numatyto daugiafunkcinio LMA kvartalo, apimančio 11 institutų, 11 gyvenamųjų pastatų ir LMA prezidiumo pastatą su viešomis erdvėmis buvo pastatyti 2 daugiabučiai – aspirantų bendrabutis ir mokslininkų daugiabutis bei 3 institutų pastatai – Fizikos, Chemijos ir Puslaidininkų fizikos. Šie pirminio projekto fragmentai buvo įgyvendinti skirtingose kvartalo vietose, todėl nesuformavo vientiso LMA ansamblio. Šio atvejo studija išryškina laikotarpiui būdingą retorinę arba

propagandinę architektūros paskirtį. Urbanizacija sovietiniame diskurse buvo vienas iš svarbiausių modernizacijos elementų, architektūra ir statyba buvo svarbios sritys, įrodančios šalies progresą ir pasitelkiamos socializmo statybų propagandos tikslais. Tad urbanistinių vizijų viešinimas buvo ne mažiau svarbus, o dažnai ir svarbesnis už jų įgyvendinimą, realias galimybes.

Visos šios atvejų studijos leidžia daryti bendresnes prielaidas apie projektų korekcijas ir fragmentaciją kaip imanentinę sovietinės architektūros institucinės sistemos dalį, apibūdinančią aptariamą laikotarpį dėl kelių tipinių priežasčių: sovietinių diskursų nenuoseklumo, propagandinės architektūros funkcijos, sudėtingo projektų tvirtinimo mechanizmo bei finansinių priežasčių.

- Kuriant Vilniaus miesto rekonstrukcijos projektus ir taikant tipines sovietinio miesto schemas Lukiškių kvartalą planuota paversti labiausiai urbanizuota Vilniaus centro dalimi, tačiau šios vizijos įgyvendinti nepavyko. Pagrindinės miesto aikštės ir svarbiausių miesto institucijų kaimynystėje išsidėsčiusi teritorija nagrinėjamu laikotarpiu pasižymėjo architektūriniu ir socialiniu hibridiškumu. Fizinės aplinkos požiūriu, per pirmuosius du–tris pokario dešimtmečius kvartalas įgijo reprezentacinį „fasadą“: jo perimetras iš prospekto pusės buvo rekonstruotas, o iš Lenino aikštės, Respublikinės bibliotekos aikštės ir Neries krantinės pusių užstatytas naujais visuomeniniais ir gyvenamaisiais pastatais. Vidinių kvartalo erdvių nepavyko urbanizuoti, čia išliko priemiesčio tipo aplinka: negrįstos nereguliariai išsidėsčiusios gatvelės, mediniai mažaukščiai gyvenamieji namai su ūkinėms reikmėms naudojamais sklypais, nereguliariai apželdintais kiemais bei savadarbiais pagalbinais ūkiniais pastatais.
- Lukiškių kvartale plėtojamų erdvinių praktikų tyrimas atskleidė ir socialinius atotrūkio tarp miesto planuotojų vizijų ir jų įgyvendinimo veiksnius. Atlikus šaltinių analizę, paaiškėjo, kad kvartale buvo apgyvendinti ne vien mokslininkai, o skirtingų visuomenės grupių atstovai, skyrėsi jų gyvenimo kokybė, politinės pažiūros bei profesijos. Nepaisant šių skirtumų, visų šių grupių atstovai priklausė sovietinei deficito visuomenei, juos vienijo stygiaus kultūra bei spontaniškos išgyvenimo taktikos, įvairios bendruomeninio koegzistavimo formos, įskaitant ir fizinę kvartalo aplinką – daržus,

laikinus sandėliukus, statinius gyvuliams ir garažus, taip pat ir neoficialius santykius, tokius kaip samdomas darbas, privačios paslaugos bei mainai. Šios praktikos kūrė priemiestišką kvartalo vidinių erdvių miestovaizdį.

- Nors modernizuotos kvartalo perimetro erdvės priklausė oficialiajai kultūrai, formuojančiai sovietinį pilietį, o vidiniuose kvartalo kiemuose buvo plėtojamos neoficialios, pusiau legalios kasdienės praktikos, šių erdvių vartotojai buvo tie patys miesto gyventojai. Priklausomai nuo aplinkybių ir poreikių buvo prisiimamos skirtingos socialinės tapatybės. Migruodamos tarp „išorinių“ bei „vidinių“ kvartalo erdvių šios tapatybės pasireiškė kaip tokios, porėtos ir priklausė nuo įvairių tyrime išvardytų faktorių. Tai kūrė hibridišką Vilniaus modernybę, kurios požymiai Vilniuje atpažįstami iki šiol.

Nors dalis pokario vizijų buvo įgyvendinta, Lukiškių kvartalas netapo nei Mokslo kvartalu, nei Vilniaus miesto centru. Pastarasis labiau asocijuojamas su pagrindinėmis Senamiesčio gatvėmis bei Gedimino pr. atkarpa tarp Katedros aikštės ir Vilniaus gatvės. Lukiškių kvartalą veikia galima vadinti biurų zona arba tranzitine zona tiems, kurių kasdieniai maršrutai jį kerta keliaujant iš centro į Žvėryną. Kvartalas iki šiol pasižymi hibridiška urbanistika: medinių namų ir pagalbinių pastatų čia belikę vos keli, tačiau jie sudaro dar ryškesnį kontrastą pastaruosiu dešimtmečiu kaimynystėje iškilusiems daugiaaukščiams. Kartais vis pasigirsta įvairių šios miesto dalies atgaivinimo pasiūlymų. Nors pokario Lukiškių Mokslo kvartalo vizija nėra plačiai žinoma, 2016 m. rugsėjo 2 d. po aštuonerių metų rekonstrukcijos vėl atidarius pagrindinį Lietuvos nacionalinės bibliotekos pastatą, atsirado siūlymų šį kvartalą paversti mokslo ir žinių kvartalu.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

1. 1946 m. lapkričio 27 d. raštas, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 10, b. 268, 57.
2. 1947 m. birželio 10 d. CK laiškas Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininkui Kareckui, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, b. 268.
3. 1947 m. kovo 20 d. skundas, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, a. 10, b. 298.
4. Bučiūtė, N., Naujos suomių architektūros bruožai, *Statyba ir architektūra*, 1964, nr. 1, 22.
5. Cibas, A., Kaip atrodys ateityje Vilniaus miesto centras, *Statyba ir architektūra*, 1964, nr. 11, 18–25.
6. *Dėl raguočių ir kiaulių laikymo Vilniaus miesto zonoje taisyklių*, VAA, f. 761, ap. 9, b. 50, 202.
7. Gedvilas, M., Sparčiau atstatykime ir sutvarkykime gimtąjį Vilnių, *Tiesa*, 1948 m. birželio 29 d., 4.
8. *Ilja Fišerio fotografijų archyvas, 1945–1951*, Lietuvos dailės muziejus.
9. Jasinskas, A., Lietuvos miestų gyvenamasis fondas ir gyvenamųjų namų statyba, *Statyba ir architektūra*, 1961, nr. 1, 5.
10. Jurginis J., Mikučianis V., *Vilnius – Tarybų Lietuvos sostinė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
11. Juršys, A., Vilniaus ateities statybos, *Statyba ir architektūra*, 1964, nr. 2, 16.
12. *K. Požėlos gyvenamojo namo projektinė užduotis*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 127.
13. Kultūros paveldo departamento archyvas, f. 6, b. 4438.
14. Kumpis, Jonas, Būsimasis Vilnius, *Jaunimo gretos*, 1945, nr. 6(9).
15. LCVA, Fotodokumentų skaitykla, A87–P198.
16. *Lietuvos TSR MA projektuojamų statyti rūmų komplekso 1950 m. planinė užduotis*, LVCA, f. R-1001, ap. 2, b. 150.
17. LSSR architektų sąjungos archyvas, LLMA, f. 87, ap. 1.
18. LSSR mokslų akademijos archyvas, LVCA, f. R-1001, ap. 2.
19. *LTSR MA aspirantų bendrabučio priėmimo medžiaga*, VAA, f. 1011, ap. 2, b. 252.

20. LTSR MA gyvenamojo namo techninis projektas, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132.
21. LTSR Mokslų akademijos sesija, *Tiesa*, 1946 m. vasario 20 d., 1.
22. Mačiulis, Algimantas, *Permainingi metai: architekto užrašai*, Vilnius: VDA, 2008.
23. Matulis, J., Apie Lietuvos TSR Mokslų akademijos ideologinį darbą, *Tiesa*, 1946, sausio 29 d., 2–3.
24. Mikučianis, Vladislovas, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, parengė Rasa Dičiuvienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2000.
25. Minkevičius, Jonas, *Architektūra ir jos tolimesnio vystymosi perspektyvos*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
26. Minkevičius, Jonas, *Lietuvos TSR interjerai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.
27. Minkevičius, Jonas, *Miestai vakar, šiandien ir rytoj*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.
28. Minkevičius, Jonas, *Naujoji Tarybų Lietuvos architektūra*, Vilnius: Mintis, 1964.
29. Mokslininkų namų brėžiniai, žr.: VAA, f. 1036, ap. 11, b. 21.
30. Peras, J., *Daugiabutis gyvenamasis namas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
31. Plioplys, K., Išvystykime individualią ir kolektyvinę daržininkystę, *Tiesa*, 1945 m. balandžio 15 d., 3.
32. *Prekybinių ir buitinio aptarnavimo įstaigų išdėstymo Vilniaus Senamiestyje aiškinamasis raštas 1960–1969 m.*, VAA, f. 2, b. 101–15.
33. Respublikinės bibliotekos pastato Vilniuje projektas, f. 1036, ap. 11, b. 111.
34. Sirijos Gira, Vytautas, Vilnius, 1955 m. lapkričio 7 d. (Žvilgsnis į ateitį), *Švyturys*, 1952, nr. 20, 13.
35. Sostinės statybos. Pasikalbėjimas su vyriausiuoju Vilniaus miesto architektu V. Mikučioniu, *Švyturys*, 1952, nr. 13(85), 10.
36. Spelskis, A., Perspektyvinis Lietuvos miestų gyvenamųjų rajonų, mikrorajonų planavimas ir statyba, *Statyba ir architektūra*, 1960, nr. 3, 48.

37. *Statistiniai duomenys apie Lietuvos TSRS ekonomiką ir kultūrą tarp Lietuvos komunistų partijos X ir XI suvažiavimų*, Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, 1959.
38. Sutkus, A., *Antakalnis*, Vilnius: Vaga, 1965.
39. Šešelgis, K., Nauji gyvenamųjų rajonų planavimo būdai, *Statyba ir architektūra*, 1960, nr. 1–2.
40. Vanagas, Jurgis, *LSSR stambių miestų gyvenamosios aplinkos urbanistikos tobulinimo sociologinis aspektas*, daktaro disertacija, KPI, 1981.
41. *Vilniaus m. centrinės dalies detalaus išplanavimo aiškinamasis raštas*, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 63.
42. *Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas*, 1961 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 131.
43. *Vilniaus m. generalinio plano korektūra*, 1960 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 116.
44. *Vilniaus m. generalinio plano rengimo, tvirtinimo dokumentų, kopijų rinkinys. 1946–1948 m. Architektūros reikalų skyrius prie Vilniaus m. DDT VK*, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 49–51.
45. *Vilniaus m. genplanas. Ekonominė dalis*, 1964, UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 4752.
46. *Vilniaus m. genplano korektūra*, 1958, UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 3157.
47. *Vilniaus m. pirmos eilės užstatymo schema*, 1961 m., UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 3034.
48. *Vilniaus Senamiesčio regeneracijos projektas. Sociologiniai tyrimai*, vadovas Jurgis Vanagas, LTSR Paminklų konservavimo institutas, 1971, VAA, f. 2, b. 101–88.
49. *Vilnius ir jo apylinkės*, Kaunas: Spaudos fondas, 1940.
50. *Visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys. Lietuvos surašymas*, Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, 1963.
51. Zimanas, Genrikas, *Tarybinis gyvenimo būdas*, Vilnius, 1971.
52. Баранов, Н., Архитектурное будущее Ленинграда, *Архитектура СССР*, 1945, no. 9, 1–8.
53. Богданов, Л., Реконструкция городов советской Прибалтики и проблема архитектурного наследия, *Архитектура СССР*, 1953, no. 1, 9–12.
54. Бунин А., Достижения советского градостроительства, *Архитектура СССР*, 1947, no. 17–18, 53.
55. *Генплан гор. Вильнюс. Согласование проекта*, 1965 m., VAA, f. 1011, ap. 5, b. 193.

56. Генплан города Вильнюса арх-планировочная часть, 1964, UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 4755.
57. Гольц Г., Смоленск. К Проекту восстановления города, *Архитектура СССР*, 1945, no. 10, 3–6.
58. *Документы советской истории. На краю советского общества: социальные маргиналы как объекты государственной политики 1945–1960 гг.*, ред. Е. Зубкова, Т. Жукова, Москва: Российская политическая энциклопедия, 2010.
59. Дом Академии Наук, 1954, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132.
60. *Застройка квартала у Зверинского моста в г. Вильнюс сторон Советской площади и набережной реки Нерис до Нового моста*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 78.
61. Казаринский, Л., Государственная библиотека в городе Вильнюс, *Архитектура СССР*, 1955, no. 7, 26–27.
62. Касьянов, А., Некоторые спорные вопросы о застройке городов, *Архитектура СССР*, 1957, no. 1, 22–25.
63. Лавров, В., Восстановление Великого Новгорода, *Архитектура СССР*, 1945, no. 9, 9–15.
64. Лавров, В., Пути восстановления Пскова, *Архитектура СССР*, 1946, no. 13, 3–7.
65. *Общежитие аспирантов АН в г. Вильнюс*, 1953 г., VAA, f. 1036, ap. 11, b. 93.
66. Олтаржевский, В., Современный американский отель, *Архитектура СССР*, 1946, no. 13, 42–47.
67. *Планировка квартала по ул. Гедимино в городе Вильнюс, эскизный проект*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 51.
68. *План реконструкции центральной части города Вильнюс 1948*, UAB „Urbanistika“ archyvas, f. 9974–1948.
69. *Проект планировки и застройки города Вилнюс. Пояснительная записка инженерного оборудования и благоустройство города*, ч. 3 Транспорт, UAB „Urbanistika“ archyvas.
70. Рубаненко, Б., Жылой дом на Котельнической набережной в Москве, *Архитектура СССР*, 1952, no. 6, 11.
71. *Советская жизнь, 1945-1953* (Документы советской истории), сост. Е. Ю. Зубкова, Москва: РОССПЭН, 2003.

72. Степанов, Н., Комплексы торговых предприятий в жилой застройке города, *Архитектура СССР*, 1958, но. 1, 39–44.
73. *Схема размещения I-ой очереди застройки города Вильнюс*, 1955, UAB „Urbanistika“ archyvas, b. 3328.

Interviu

74. Interviu su Aleksandra Aleksandravičiūte, atliktas 2015 04 02, asmeninis autorės archyvas.
75. Interviu su Albinu Lozuraičiu, atliktas 2011 12 12, asmeninis autorės archyvas.
76. Interviu su Algimantu Nasvyčiu, atliktas 2009 04 11, asmeninis autorės archyvas.
77. Interviu su Arūne Tornau, atlikti 2010 09 28 ir 2010 11 05, asmeninis autorės archyvas.
78. Interviu su Audrone Girdzijauskaite, atliktas 2013 05 29, asmeninis autorės archyvas.
79. Interviu su Eleonora Žukiene, atliktas 2014 05 12, asmeninis autorės archyvas.
80. Interviu su Irena Sasnauskiene ir Konstantinu Sasnausku, atliktas 2011 10 02, asmeninis autorės archyvas.
81. Interviu su Jurgiu Babonu, atliktas 2012 03 11, asmeninis autorės archyvas.
82. Interviu su Kęstučiu Šimu, atliktas 2011 10 06, asmeninis autorės archyvas.
83. Interviu su Laima Laučkaite, atliktas 2014 01 27, asmeninis autorės archyvas.
84. Interviu su Meile Lukošūniene, atliktas 2016 08 10, asmeninis autorės archyvas.
85. Interviu su Mindaugu Dagiū, atliktas 2014 05 13, asmeninis autorės archyvas.
86. Interviu su Lione Nasevičiene, atliktas 2011 10 05, asmeninis autorės archyvas.
87. Interviu su Nijole Gertrūda Matusevičiene, 2010 10 30, asmeninis autorės archyvas.
88. Interviu su Ramute Auštrevičiēne, atlikti 2010 10 11 ir 2011 09 25, asmeninis autorės archyvas.
89. Interviu su Rūta Gūzevičiūte, atliktas 2014 05 14, asmeninis autorės archyvas.
90. Interviu su Sergejumi Rapoportu, atliktas 2011 10 03, asmeninis autorės archyvas.
91. Interviu su Vida Domarkiene, atliktas 2010 04 11, asmeninis autorės archyvas.
92. Interviu su Vytautu Brėdikiū, atliktas 2010 12 03, asmeninis autorės archyvas.
93. Interviu su Vanda Ignatavičiēne, atliktas 2011 03 15, asmeninis autorės archyvas.

Literatūra

1. Ackermann, Felix, Lukiškių kalėjimas kaip Vilniaus XX a. pr. mikrokosmosas, *Vietos dvasios beieškant*, sud. Rasa Čepaitienė, Vilnius: LII, 2014, 189–229.
2. Aman, Anders, *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era*, Cambridge University Press, 1992.
3. Annus, Epp, The Ghost of Essentialism and the Trap of Binarism: Six Theses on the Soviet Empire, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, DOI: 10.1080/00905992.2014.999314.
4. Antanaitis, Kastytis, *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*, Kaunas: VDU leidykla, 1998.
5. Antanaitis, Kastytis, *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatūra (1953–1990 m.): dėsniumai ir ypatumai*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU, 2001.
6. Antanavičiūtė, Rasa, „Stalininis penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947–1952, *Menotyra*, 2009, T. 16, nr. 3–4, 150–169.
7. Antanavičiūtė, Rasa, *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953*, daktaro disertacija, vad. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: VDA, 2015, 113.
8. Antanavičiūtė, Rasa, *Regionalizmas architektūroje. Teorija ir praktika XX a. Lietuvoje*, magistro baigiamasis darbas, vad. Algimantas Mačiulis, Vilnius: VDA, 2000.
9. Antanavičiūtė, Rasa, Mikalajūnaitė, Eglė, *Vilniaus paminklai. Kaitos istorija*, parodos katalogas, Vilnius: VDA, 2012.
10. Applebaum, Anne, *Geležinė uždanga. Rytų Europos sugniuždymas 1945–1956*, Vilnius: Tyto alba, 2013.
11. *Archeologies of the Contemporary Past*, ed. Victor Buchli, Gavin Lucas, New York: Routledge, 2001.
12. *Architekturpolitik in beiden deutschen Staaten und in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg, Tür an Tür. Polen – Deutschland: 1000 Jahre Kunst und Geschichte*, Ausstellungskatalog Martin-Gropius-Bau Berlin, Hg. Małgorzata Omilanowska unter Mitarbeit v. Tomasz Torbus, Köln, 2011, 692–697.

13. Assmann, Aleida, Transformations between History and Memory, *Social Research*, 2008, t. 75, Nr. 1, Collective Memory and Collective Identity, 49–72.
14. Atwood, Lynne, *Gender and Housing in Soviet Russia. Private Life in Public Space*, Manchester and New York: Manchester University Press, 2010.
15. Bartetzky, Arnold, New Cities for New People: Urban Planning and Mass Media Propaganda in Stalinist Poland and the GDR, *War of Words. Culture and the Mass Media in the Making of the Cold War in Europe*, ed. Judith Devlin und Christoph Hendrik Müller, Dublin, 2013, 137–146.
16. Bater, James H., *The Soviet City. Ideal and Reality*, London: Edward Arnold, 1980.
17. *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*, ed. by Michael Geyer and Sheila Fitzpatrick, Cambridge University Press, 2009.
18. Berman, Marshall, *All That is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*, London, New York: Verso, 1983.
19. Bonomo, Bruno, Dwelling space and social identities: The Roman bourgeoisie, c. 1950-80, *Urban History*, 76–300.
20. Borret, Kristiaan, The 'Void' as a Productive Concept for Urban Public Space, *The Urban Condition: Space, Community, and the Self in the Contemporary Metropolis*, Rotterdam: 010 Publishers, 1999, 237–241.
21. Boudon, Philippe, *Lived-In Architecture. Le Corbusier's Pessac Revisited*, London: Lund Humphries Publishers, 1972.
22. Brooker, Peter, *A Glossary of Cultural Theory*, Oxford University Press, 2002.
23. Buchli, Victor, *An Anthropology of Architecture*, London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2013.
24. Buchli, Victor, *Archeology of Socialism*, London: Berg, 1992.
25. Bullock, Nicholas, *Building the Post-War World. Modern Architecture and Reconstruction in Britain*, London and New York: Routledge, 2002.
26. Cicėnas, Jeronimas, *Vilnius tarp audrų*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993 (pirmasis leidimas Čikagoje 1935).

27. Clark, Katerina, *Moscow, the Fourth Rome: Stalinism, Cosmopolitanism and the Evolution of Soviet Culture, 1931-1941*, Harvard University Press, 2011.
28. Colton, Timothy J., *Governing the Socialist Metropolis*, Harvard University Press, 1998.
29. Crowley, David, *Warsaw*, London, 2003.
30. Čaplinskas, Antanas Rimvydas, *Vilniaus istorija. Legendos ir tikrovė*, Vilnius: Charibdė, 2010.
31. Čepaitienė, Rasa, „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje: Vilniaus ir Minsko atvejai, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius: LII, 2011, 171–224.
32. Čiupailaitė, Dalia, *Būsto projektai kaip nauja erdvė posocialistiniame mieste*, daktaro disertacija, vad. Rūta Žiliukaitė, Vilnius: VU, 2014.
33. Čiurlionienė, Indrė, Vilniaus miesto planavimo raida: kai kurie estetinių aspektų ypatumai, *K. Šešelgio skaitymai* (Konferencijos medžiaga), Vilnius: Technika, 2008.
34. Davoliūtė, Violeta, *The Making and Breaking of Soviet Lithuania. Memory and Modernity in the Wake of War*, London: Routledge, 2013.
35. De Certeau, Michel, *The Practice of Everyday Life*, London: University of California Press, 1988.
36. Diefendorf, Jeffrey M., *In the Wake of War, Reconstruction of German Cities after World War II*, Oxford University Press, 1994.
37. Dingsdale, Alan, *Mapping Modernities. Geographies of Central and Eastern Europe, 1920-2000*, London: Routledge, 2002.
38. Dmitrieva, Marina, Der Traum vom Wolkenkratzer. Die Imagination des Urbanen in sozialistischen Metropolen, *Imaginationen des Urbanen. Konzeption, Reflexion und Fiktion von Stadt in Mittel- und Osteuropa*, hg. v. Arnold Bartetzky, Marina Dmitrieva und Alfrun Kliems, Berlin, 2009, 119–156.
39. Drėmaitė, Marija, Naujas senasis Vilnius: senamiesčio griovimas ir atstatymas 1944–1959 m., *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. G. Jankevičiūtė, Vilnius: LDID, VDA leidykla, 2010, 183–200.

40. Drėmaitė, Marija, Perfect Representations of Soviet Planned Space: Mono-industrial towns in the Soviet Baltic Republics in the 1950s-1980s, (su Andis Cinis, Mart Kalm), *Scandinavian Journal of History*, vol. 3, is. 3, Routledge: 2008, 226–246.
41. Drėmaitė, Marija, Šiaurės modernizmo įtaka „lietuviškajai architektūros mokyklai“ 1956–1969 m., *Menotyra*, 2011, T. 18, Nr. 4, 308–328.
42. Drėmaitė, Marija, Petrulis, Vaidas, Tutlytė, Jūratė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2012.
43. Dunham, Vera, *In Stalin's Time: Middleclass Values in Soviet Fiction*, Cambridge University Press, 1976.
44. Eaton, Catherine B., *Daily Life in the Soviet Union*, Westport, Connecticut, London: Greenwood Publishing Group, 2004.
45. Ėmužis, Marius, Kaliningrado srities prijungimo prie Lietuvos istorijos pėdsakais, *Naujasis židinys*, 2013, Nr. 3, 176–184.
46. Engmann, Birk, *Bauen für die Ewigkeit. Monumentalarchitektur des zwanzigsten Jahrhunderts und Städtebau in Leipzig in den fünfziger Jahren*, Beucha: Sax Verlag, 2006.
47. Filtzer, Donald, *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene and Living Standards 1943-1953*, Cambridge, 2010.
48. Fitzpatrick, Sheila, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, 1999.
49. Fitzpatrick, Sheila, Revisionism in Retrospect: A Personal View, *Slavic Review*, vol. 67 (Fall 2008), 682–704, interneto prieiga: <http://www.jstor.org/stable/27652945>, žiūrėta 2013 04 12.
50. Foot, John, Microhistory of a house: memory and place in a Milanese neighbourhood 1890-2000, *Urban History*, vol. 3 (2000), 431–452.
51. French, Anthony, *Plans, Pragmatism and People. The Legacy of Soviet Planning for Today's Cities*, University College London Press, 1995.
52. Friedrich, Jacek, A Better, Happier World. Visions of a New Warsaw after World War Two, *Urban Planning and the Pursuit of Happiness. European Variations on a Universal Theme*

- (18th–21th Centuries), eds. Arnold Bartetzky / Marc Schallenberg with the assistance of Louise Bromby and Christian Dietz, Berlin, 2009, 98–115.
53. Friedrich, Jacek, *Neue Stadt in altem Gewand. Der Wiederaufbau Danzigs 1945-1960*, Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2010.
54. Gerasimova, Katerina, Public Privacy in the Soviet Communal Apartment, *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in Eastern Bloc*, eds. David Crowley and Susan Reid, Berg, 2002.
55. Golomshtok, Igor, *Totalitarian Art: In the Soviet Union, the Third Reich, Fascist Italy, and the People's Republic of China*, The University of Michigan: IconEditions, 1990.
56. Gray, Ann, *Research Practice for Cultural Studies*, London: Sage Publications, 2003.
57. Grybkauskas, Saulius, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
58. Gronow, Jukka, *Caviar and Champagne. Common Luxury and the Ideals of Good Life in Stalin's Russia*, Oxford, New York: Berg, 2003.
59. Groys, Boris, *The Total Art of Stalinism*, London: Verso Books, 1992.
60. Gudaitis, Vytautas, Ilga kelionė į Vilnių, *Tarp knygų*, 2013, nr. 11–12.
61. *Happy. Cities and Public Happiness in post-War Europe*, ed. Cor Wagenaar, Rotterdam: NAI, 2005.
62. Hessler, Julie, *A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917-1953*, Princeton and Oxford, 2004.
63. Hessler, Julie, The Stalinist Turn towards Consumerism, *Stalinism, New Directions*, ed. Sheila Fitzpatrick, Routledge, 2000, 182–209.
64. Hobsbawm, Eric, *The Age of Extremes: The Short Twentieth century 1914-1991*, London: Weidenfeld and Nicholson, 1975.
65. Hoffmann, David, *Peasant Metropolis, Social Identities in Moscow 1929-1941*, Cornell University Press, 1994.
66. Hoffmann, David, *Stalinist Values: The Cultural Norms of Soviet Modernity, 1917-1941*, Cornell University Press, 2003.
67. Ivanauskas, Vilius, *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988)*, Vilnius: LII leidykla, 2011.

68. Ivanauskas, Vilius, Sovietinė nomenklatūra ir išskirtinis vartojimas: nuo privilegijų iki nelegalumo, pranešimo tekstas, interneto prieiga: <http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/V.-Ivanauskas-%E2%80%9ESovietin%C4%97-nomenklat%C5%ABra-ir-i%C5%A1skirtinis-vartojimas-nuo-privilegij%C5%B3-iki-nelegalumo.pdf>.
69. Jablonskienė, Lolita, *Senamiesčių interjerų pertvarka Lietuvoje: kultūriniai ir stilistiniai daiktinės aplinkos formavimo aspektai*, daktaro disertacija, Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1995.
70. Jankevičiūtė, Giedrė, *Po raudonąja žvaigžde*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
71. Jogėla, Vytautas, Meilus, Elmantas, Pugačiauskas, Virgilijus, *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a.–XX a. pradžia)*, Vilnius: LII, 2008.
72. Judt, Tony, *Pokaris. Europos istorija nuo 1945 m.*, Vilnius: Baltos lankos, 2010.
73. Juocevičiūtė, Eglė, *Suomijos modernizmo reikšmė Lietuvos architektūros modernizacijos procese 1955–1969*, magistro baigiamasis darbas, vad. Lolita Jablonskienė, Vilnius: VDA, 2012.
74. Kavtaradze, Sergei, Tarkhanov, Alexei, *Stalinist Architecture*, London, 1992.
75. Klos, Juljusz, *Wilno, przewodnik krajoznawczy*, Wilno: Wydawnictwo wilenskiego oddzialu, polskiego towarzystwa turystyczno krajoznawszhego, 1937.
76. Klumbys, Valdemaras, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*, daktaro disertacija, VU, 2009.
77. Koehring, Alexandra. 'Sporting Moscow': state buildings and the challenging of public space in the post-war Soviet Union, *Urban History*, vol. 2 (2010), 253–271.
78. Kšivickaitė, Julija, Sovietmečio modernizmo architektūros praradimai Lietuvoje, *Urbanistika ir architektūra*, t. 32, nr. 3, 2008, 173–182.
79. Kučiauskas, Karolis, *Mylimas Vilnius*, tinklaraštis, interneto prieiga www.mylimasvilnius.lt.
80. Kučiauskas, Karolis, Profesoriaus Mariano Morelowskio kelias į 1944-uosius: valdžios, kolegos, vertinimai, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 77–78, Dailės ir architektūros

- paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai, red. Dalia Klajumienė, 2015, 219–240.
81. *Laboratory of Modernism. Post-war Architecture in Europe*, ed. Ingrid Sonntag, Dresden: Saxon Academy of Arts, 2014.
82. Lakačauskaitė, Regina, Miestiečio butas sovietų Lietuvoje 1945–1990, *Naujasis Židinys*, 2010, nr. 1–2.
83. Lankots, Epp, Klassidklassideta ühiskonnas. Elitaarne ruumimudel Eesti NSV-s ja nomenklatuursed korterelamud Tallinnas 1945-1955, *Classes in a Classless Society. The Elite Housing Model in the Estonian SSR and Apartment Buildings in Tallinn for the Communist Nomenklatura 1945-1955, Kunstiteaduslikke Uurimusi. Studies on Art and Architecture*, Nr. 13(2), 2004, 11–41.
84. Lankots, Epp, Two Faces of Stalinism: Privileged Space and the Academics House in Tallinn, *Quo Vadis Architectura? Architectural Tendencies and Debate from the late 1930s to early 1950s*, First Nils Erik Wikberg Symposium, 2005.09.09–10, Helsinki University of Technology, 2008, 208–217.
85. Mackonis, Rapolas, *Iš kavinės į kavinę*, Vilnius: Unitas, 1994.
86. Mačiulis, Algimantas, *Architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai*, Vilnius: VDA, 2007.
87. Mačiulis, Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: VDA, 2003.
88. Mačiulis, Algimantas, *Vytautas Edmundas Čekanauskas: architektas*, Vilnius: VDA, 2011.
89. *Maištingas Czeslawo Miloszo autoportretas. Pokalbiai su Aleksandru Fiutu*, Vilnius: Alma littera, 1997.
90. Mallard, Gregoire, Studying Tensions between Imaginary Spaces and Concrete Places: The Method of Paired Geographies Applied to Scientists Laboratory Lives, *Historical Social Research. Special Issue: Spatial Analysis in Social Sciences and Humanities*, 2014, 115–120.
91. Marcinkevičienė, Dalia, *Prijaukintos kasdienybės. 1945–1970 metai. Lietuvos moterų biografiniai interviu*, Vilnius: VU, 2007.
92. Massey, Doreen, *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press, 1994.
93. Mejerovič, Mark, Kas nedirba, tas negyvena: būsto politika SSRS pirmaisiais sovietų valdžios dešimtmečiais, *Naujasis židinys*, 2013, nr. 4, 270–275.

94. Mičelytė, Stasė, Apsilankymas pas dėdę Vytautą, *Vytautas Kairiūkštis. Straipsniai, paskaitos, dokumentai, laiškai, amžininkų atsiminimai*, sud. Romana Brogienė, Vilnius: Vaga, 1989, 418.
95. Mikailienė, Živilė, Kultūrinės atminties raiška Vilniuje sovietmečiu tarp lietuviškumo ir sovietiško, *Atminties daugiasluoksniškumas. Miestas, valstybė, regionas*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: LII, 2013, 199–217.
96. Mikailienė, Živilė, Soviet Vilnius: Ideology and the Formation of Identity, *Lithuanian Historical Studies*, 2011, T. 15, 171–189.
97. Mikailienė, Živilė, *Vilnius sovietmečiu: ideologija ir miesto tapatumo formavimas (1940–1988)*, vad. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: LII, 2015.
98. Miliutin, Nikolaj, *Sotsgorod. The Problem of Building Socialist Cities*, Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 1974.
99. Molnar, Virag, *Building the State. Architecture, Politics and State Formation in Post-War Central Europe*, London and NYC: Routledge, 2013.
100. Moore, David Chioni, Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique, *PMLA* 116 (Jan., 2001), 111–128.
101. Moravszansky, Akos, *Competing Visions. Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867-1918*, MIT, 1998.
102. Nekrošius, Liutauras, Sovietinių metų architektūra kaip kultūros vertybė. Vilniaus atvejis, *Urbanistika ir architektūra*, t. 36, nr. 1, 2012, 38–53, interneto prieiga: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3846/20297955.2012.679786>.
103. Nekrošius, Liutauras, XX a. architektūros utopijų etiniai aspektai, *Urbanistika ir architektūra*, t. 31, nr. 1, 2007, 67–74.
104. Obertreis, Julia, *Traenen der Sozialismus. Wohnen zwischen Alltag und Utopie 1917-1937*, Koeln, Weimar, Wien: Boehlan Verlag, 2004.
105. Paperny, Vladimir, *Kultura Dva. Architecture in the Age of Stalin*, Ann Arbor: Ardis, 1985.
106. Paperno, Irina, *Stories of the Soviet Experience*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2011.

107. Petrulis, Vaidas, Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje, *Urbanistika ir architektūra*, t. XXIX, nr. 1, 2005, 3–12.
108. Petrulis, Vaidas, Soviet Modernism as a Heritage in Post-Soviet Society, *Symposium Proceedings: Identification, Advocacy, and Protection of Post-World War II Heritage*, ed. S. J. Kelley and T. G. Harboe, Chicago, 21 June 2007, 127–133.
109. Petrulis, Vaidas, *Sovietmečio visuomeninių pastatų architektūra Lietuvoje: stilistinė raida ir sociokultūriniai kontekstai*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU, 2005.
110. Petrulis, Vaidas, Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos, *Urbanistika ir architektūra*, t. XXX, nr. 3, 2006, 134–142.
111. Pittaway, Mark, *Brief Histories. Eastern Europe 1939-2000*, London: Arnold Hodder, 2004.
112. *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*, ed. David Crowley, Susan Reid, Northwestern University Press, 2010.
113. Pocevičius, Darius, *100 istorinių Vilniaus vietų*, Vilnius: Kitos knygos, 2016.
114. Portelli, Alessandro, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991.
115. *Post-colonial studies. The Key Concepts*, ed. Bill Ashcroft, Garret Griffiths, Helen Tiffin, London and NYC: Routledge, 2007.
116. *Public and Private in Thought and Practice*, ed. Jeff Weintraub, Krishan Kumar, University of Chicago Press, 1997.
117. Putinaitė, Nerija, *Nenutrūkusi styga*, Vilnius: Aidai, 2007.
118. Ruble, Blair A., From Khrushcheby to Korobki, *Russian Housing in the Modern Age*, ed. William Craft Brumfeld and Blair A. Ruble, Cambridge University Press, 1993, 232–270.
119. Rudovska, Maija, Expired Monuments. Case Studies on Soviet-era Architecture in Latvia though Kaleidoscope of Post-Colonialism, *Kunstiteaduslikke Uurimusi. Studies on Art and Architecture*, Nr. 21(3–4), 2009, 76–93.
120. Ruseckaitė, Indrė, Sovietinių metų gyvenamieji rajonai Vilniuje: tipiškumo problema, *Urbanistika ir architektūra*, t. 34, nr. 5, 2010, 270–281.

121. Ruseckaitė, Indrė, Sovietmečio gyvenamųjų rajonų erdvinės struktūros kaita (Vilniaus miesto pavyzdys), *Subalansuotos plėtros idėjų raiška architektūroje ir teritorijų planavime*, Kaunas: Technologija, 2009, 104–117.
122. Ruseckaitė, Indrė, Černauskienė, Aušra, Monolito eksperimentas Vilniuje: tarp idėjos ir pragmatiškumo, *Urbanistika ir architektūra*, t. 36, nr. 3, 2012, 194–208.
123. Rütters, Monica, *Moskau bauen. Von Lenin bis Chruščev. Öffentliche Räume zwischen Utopie, Terror und Alltag*, Böhlau Verlag, 2007.
124. Rütters, Monica, The Moscow Gorky Street in late Stalinism. Space, History and Lebenswelten, *Late Stalinist Russia. Society between Reconstruction and Reinvention*, Routledge, 2006, 247–268.
125. Schlögel, Karl, *Teroras ir svajonė. Maskva 1937-iejai*, Vilnius: Tyto alba, 2013.
126. Shaw, Claire, A fairground for building the new man. Gorky Park as a site of Soviet acculturation, *Urban History*, vol. 2 (2011), 324–344.
127. Shvidkovsky, Oleg, *Building in the USSR, 1917–1932*, London: Studio Vista, 1971.
128. Sigita Nemeikaitė, Sovietmečio architektūra bloškia į akistatą su laiko ženklais, *Statyba ir architektūra*, 2006, interneto prieiga: <http://www.delfi.lt/pramogos/kultura/sovietmecio-architektura-bloskia-i-akistata-su-istorijos-zenklais.d?id=11212915>, žiūrėta 2014 11 05.
129. *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*, ed. David Crowley, Susan Reid, London, 2002.
130. *Stalinism. Essays in Historical Interpretation*, ed. by Robert C. Tucker, New York: W. W. Norton and Company Inc., 1977.
131. *Stalinism. The Essential Readings*, ed. D. L. Hoffmann, Hoboken: Blackwell Publishing, 2003.
132. Stravinskienė, Vitalija, *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Vilnius: LII, 2011.
133. Švedas, Aurimas, *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius: Aidai, 2009.

134. Švedas, Aurimas, Sakytinės istorijos galimybės ir ribotumai sovietmečio tyrimuose, 2012 01 24 skaityta paskaita LLTI Sovietmečio seminarų serijoje, interneto prieiga: <http://www.llti.lt/failai/file/audio/AS.mp3>.
135. Tamošiūnienė, Ingrida, *Šv. Jurgio prospektas: nuo vizijos iki tikrovės*, I knyga 1817–1875, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012.
136. *The Post-Socialist City. Continuity and Change in Urban Space and Imagery*, ed. by Alfrun Kliems and Marina Dmitrieva, Berlin, 2010.
137. Tininis, Vytautas, *Sniečkus, 33 metai valdžioje (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža)*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 1995.
138. Urbonaitė-Barkauskienė, Veronika, Vilniaus graffiti žemėlapis kaip socialinės miesto kaitos indikatorius: Naujininkų rajono atvejis, *Santalka: Filosofija, Komunikacija*, 2014, T. 22, nr. 1, 53–68.
139. Vaiseta, Tomas, *Nuobodulio visuomenė (vėlyvojo sovietmečio Lietuva, 1964–1984)*, daktaro disertacija, vad. Nerijus Šepetys, Vilnius: VU, 2012.
140. Vanagas, Jurgis, *Miesto gyvenamosios aplinkos formavimas. Sociologinis aspektas*, Vilnius: Technika, 1992.
141. Venclova, Tomas, Vilnius kaip nostalgijos objektas, *Europos istorijos: Rytų ir Vakarų patirtis*, sud. Carl Henrik Fredriksson, Almantas Samalavičius, Vilnius: Eurozine, Kultūros barai, 2010, 25–47.
142. Verkelis, Antanas, *Kas sugriovė Vilnių*, Vilnius: Briedis, 2015.
143. *Vilnius 1900–2016. Vilniaus architektūros gidas*, Vilnius: Baltos lankos, 2016.
144. Welter, Volker M., From locus genii to the heart of the city, *Modernism and the Spirit of the City*, ed. Iain Boyd Whyte, London and New York: Routledge, 2003.
145. *Wonen in Welvaart: Woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen, 1948-1973*, ed. Karina van Herck, Tom Avermaete, Antwerpen: VAI010, 2006.
146. Yurchak, Alexei, *Everything was forever until it was no more. The last Soviet generation*, Princeton, 2006.
147. Zubkova, Jelena, *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, Vilnius: Mintis, 2010.

148. Zubkova, Jelena, *Russia after the War. Hopes, Illusions and Disappointment, 1945-1957*, Armonk, New York: M. E. Sharpe, 1998.
149. Žukas, Vaidotas, *Mano mielas laukinis* (Knyga rengiama spaudai).
150. Дружинин, П., *Идеология и филология. Ленинград, 1940-е годы*, Москва: Новое литературное обозрение, 2012.
151. Лебина, Н. Б., Чистиаков, А. Н., *Обыватель и реформы. Картины повседневной жизни горожан*, Ст. Петербург: Дмитрий Буланин, 2003.
152. Лебина, Наталиа, *Повседневная жизнь советского человека: нормы и аномалии, 1921-1941 годы*, Ст. Петербург: Дмитрий Буланин, 1999.
153. Меерович, Марк, *Наказание жилищем: жилищная политика в СССР как средство управления людьми 1917-37*, Москва, 2008.
154. Хмельницкий, Дмитрий, *Архитектура Сталина. Психология и стиль*, Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2007.

PRIEDAI

Sutrumpinimai

CIAM - Tarptautiniai moderniosios architektūros kongresai, pranc. *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne*

Dramos teatras – nuo 1944 m. vadinamas Vilniaus valstybiniu teatru, nuo 1947 m. – LSSR valstybiniu dramos teatru, nuo 1955 m. LSSR valstybiniu akademinio dramos teatru

KGB – SSRS valstybės saugumo komitetas prie SSRS Ministrų Tarybos (rus. *Комитет Государственной Безопасности, КГБ*), veikęs nuo 1954 m. iki 1992 m.

Konservatorija – 1945 m. įkurta Vilniaus konservatorija, 1949 m. reformuota į LSSR valstybinę konservatoriją

FMI – Fizikos ir matematikos institutas

KŠJK – Kultūros ir švietimo įstaigų komitetas prie LSSR švietimo ministerijos

LKP – LSSR komunistų partija

LMA – LSSR mokslų akademija

LVCA – Lietuvos valstybinis centrinis archyvas

MSPI – Miesto ir kaimo projektavimo institutas

MVD – SSRS vidaus reikalų ministerija (rus. *Министерство внутренних дел, МВД*), veikusi nuo 1946 iki 1953 m., nuo 1954 iki 1960 m. vadinosi MGB (rus. *Министёрство Государственной Безопáсности, МГБ*)

NKVD – SSRS vidaus reikalų liaudies komisariatas (rus. *Народный Комиссариат Внутренних Дел, НКВД*)

PFI – Puslaidininkių fizikos institutas

Rusų dramos teatras – LSSR valstybinis rusų dramos teatras

VAA – Vilniaus apskrities archyvas

Vilniaus miesto vykdomasis komitetas – Vilniaus miesto darbo žmonių deputatų tarybos vykdomasis komitetas

VRM – LSSR vidaus reikalų ministerija

VU – LSSR valstybinis Vilniaus universitetas

Toponimų lentelė

Dabartinis pavadinimas	Nuo 1945 m.
A. Goštauto / Žygimantų g.	K. Požėlos g.
A. Jakšto g.	Komunarų g.
A. Rotundo g.	Uosto skg., vėliau – A. Rotundo g.
A. Smetonos g.	Lombardo g., vėliau – N. Gogolio g.
Aukų g.	S. Šimkaus g.
A. Volano g.	Švietimo g.
Bernardinų sodas	Jaunimo sodas, vėliau – Komjaunimo sodas
Gedimino pr.	Gedimino g. (nuo 1952 m. – Stalino pr., vėliau – Lenino pr.)
Gynėjų g.	Lentpjūvių g.
J. Jasinskio g.	P. Cvirkos g. (kurį laiką pokariu vadinama Uosto)
Jogailos g.	V. Mickevičiaus-Kapsuko g.
J. Savickio g.	Kražių skg.
Kalvarijų g.	F. Dzeržinskio g.
Kaštonų g.	Z. Angariečio g.
Katedros a.	Pilies a., vėliau – Gedimino a.
V. Kudirkos a.	I. Černiachovskio a.
Lukiškių a.	Tarybų a. (nuo 1952 m. – Lenino a.)
Mečetės g.	Slyvų g.
Pamėnkalnio g.	P. Cvirkos g.
Pilies g.	M. Gorkio g.
Pylimo g.	Komjaunimo g.
Savanorių pr.	Raudonosios Armijos pr.
Vasario 16-osios g.	Liepos 21-osios g.
Vilniaus g.	L. Giros g.

Iliustracijos

1.1. 1939 m. Kaziuko turgus Lukiškių aikštėje

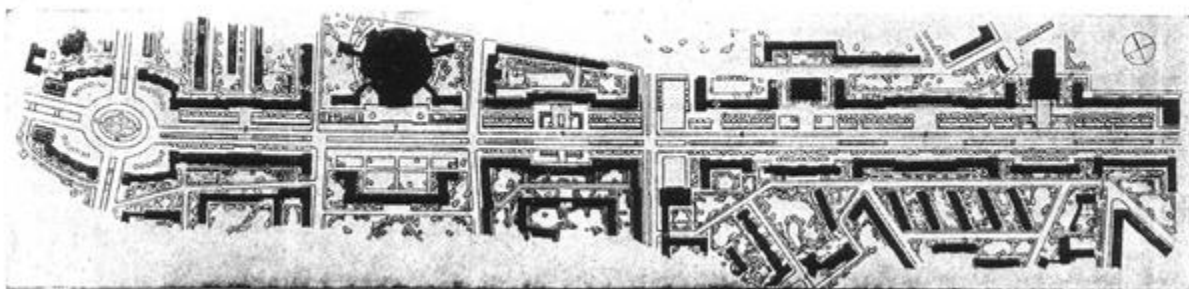
1.2. Tarybų aikštė 1956 m.

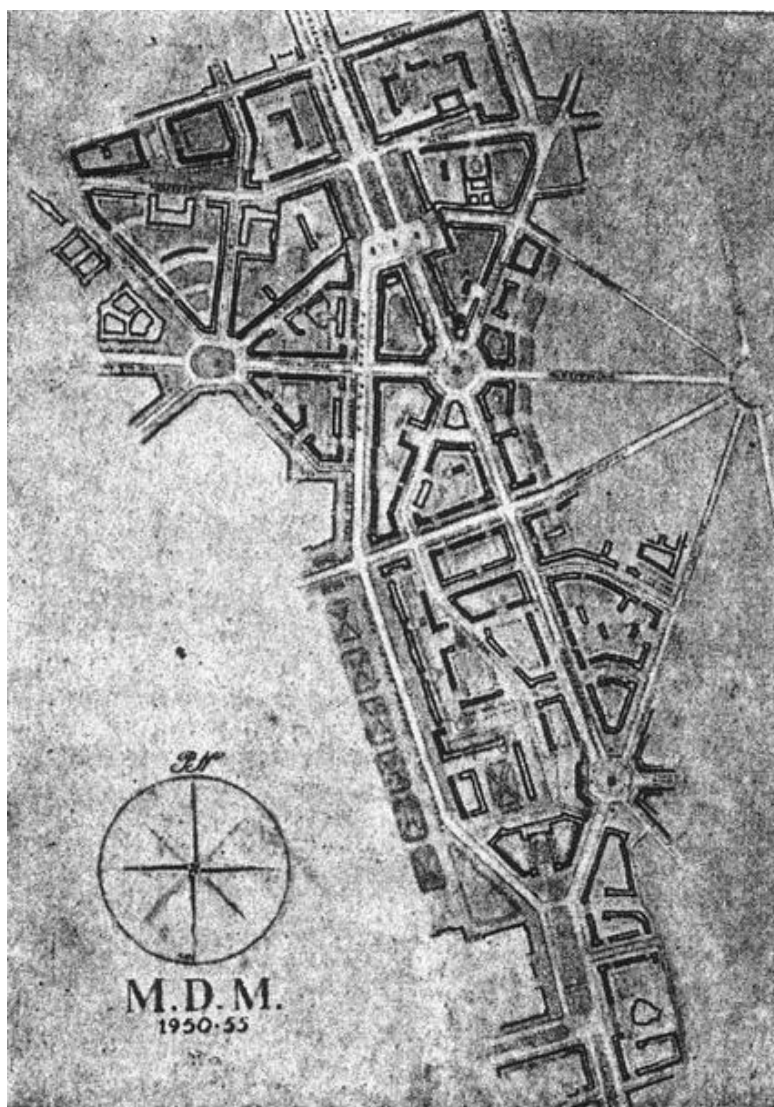
1.3. 1949 m. Vilniaus centro esamos situacijos planas

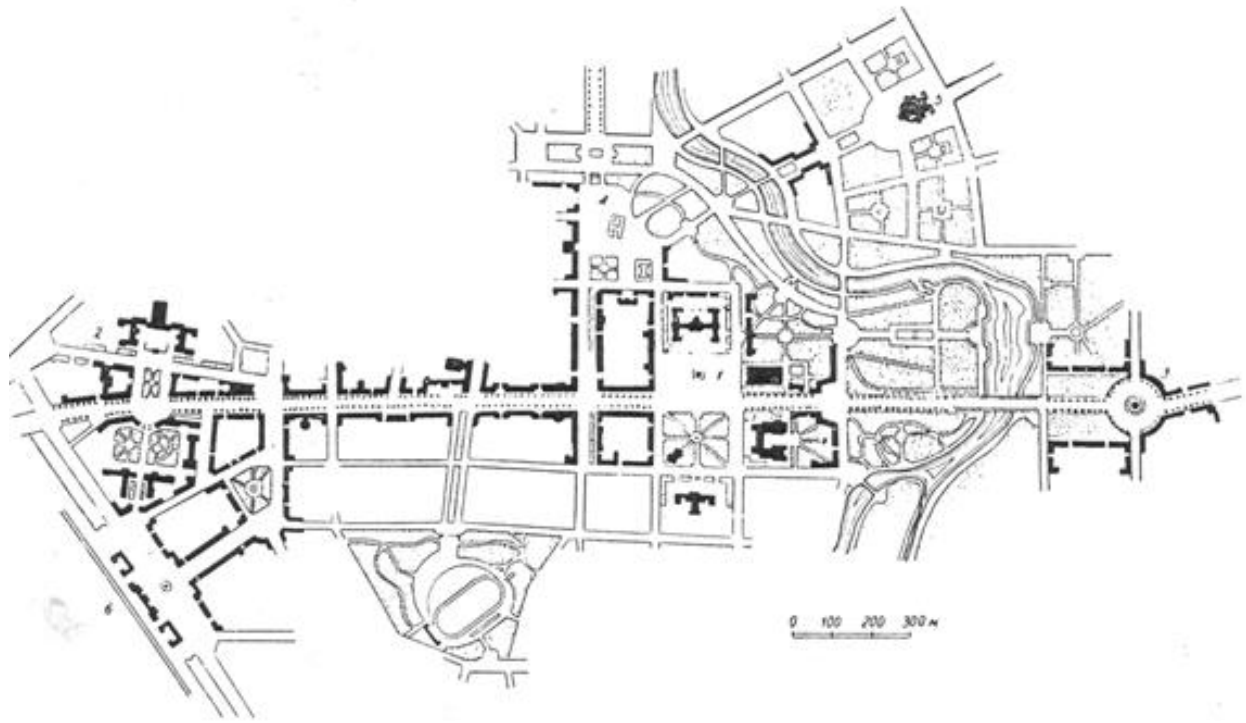
1.4. 1949 m. Vilniaus centro pertvarkymo projektas

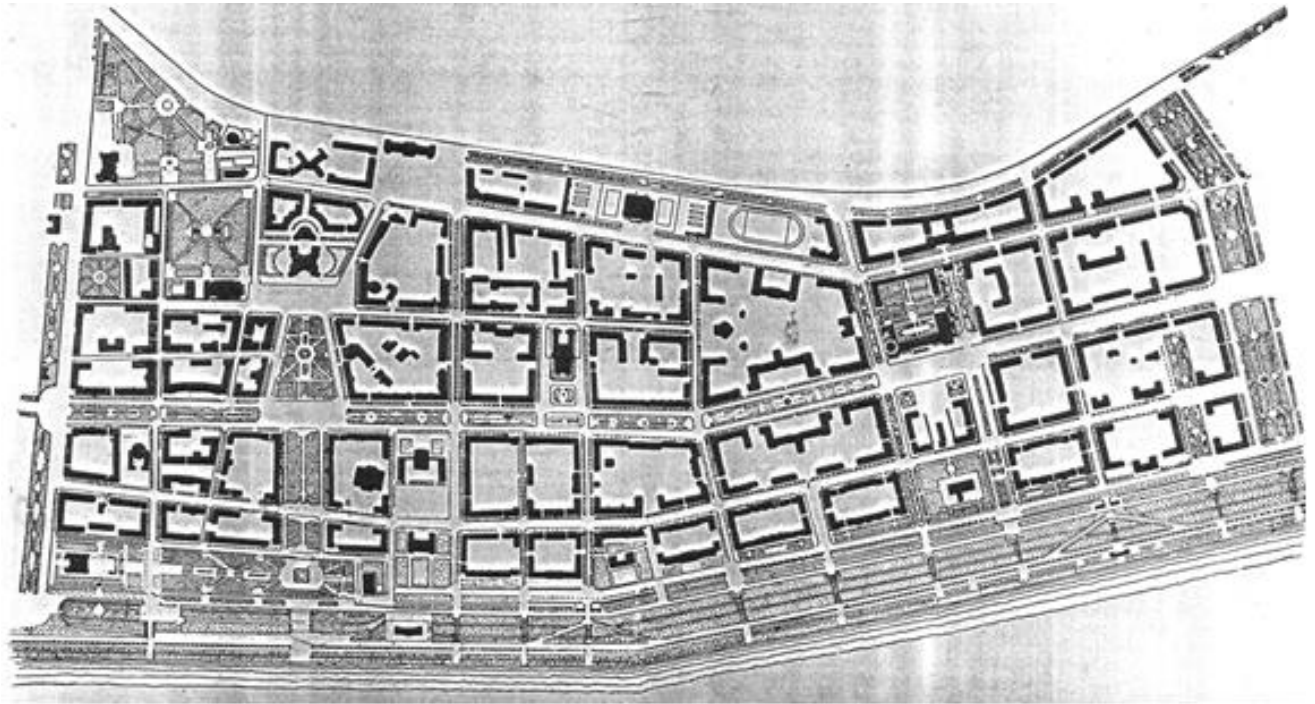
1.5. Pokario Berlyno miesto centro pertvarkymo planas

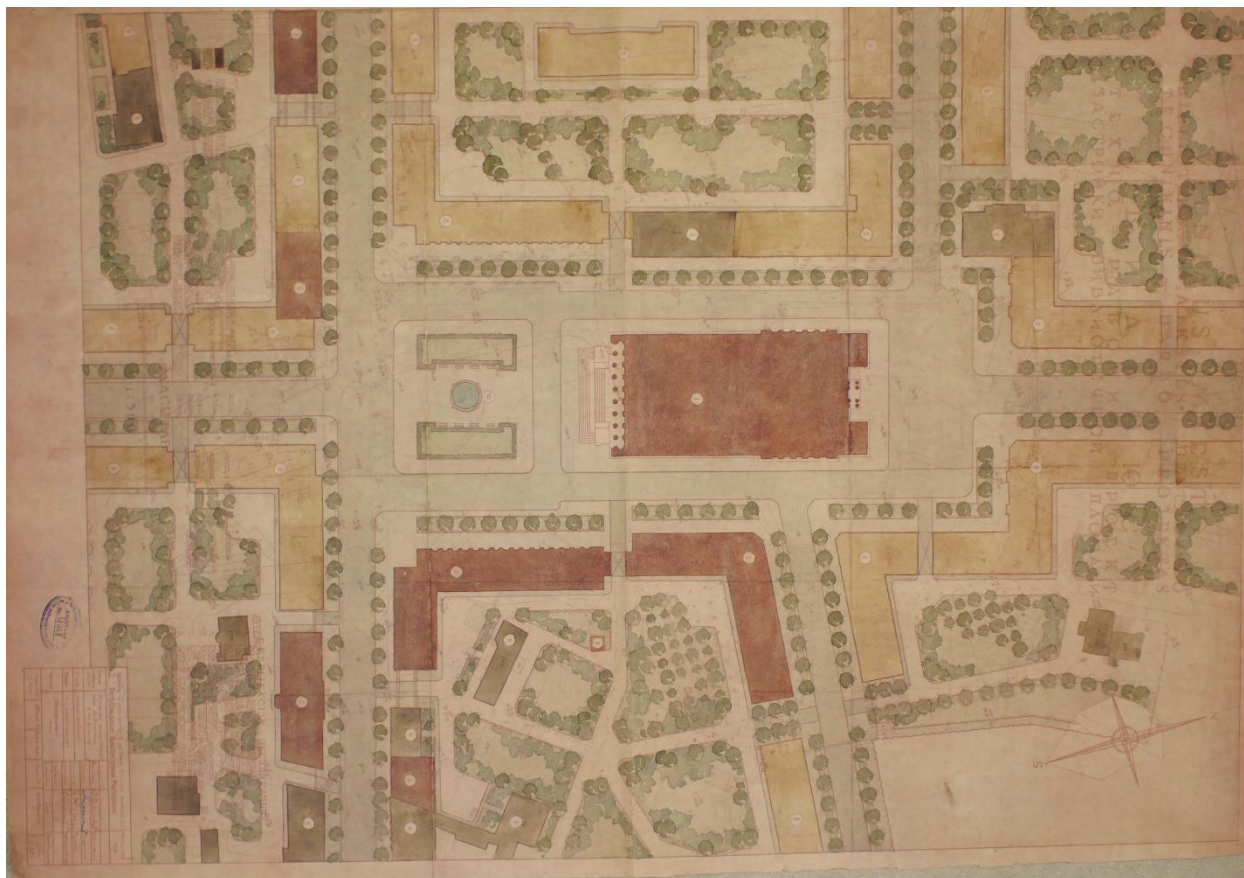
1.6. Pokario Varšuvos centro pertvarkymo planas

1.7. Pokario Minsko centro pertvarkymo planas

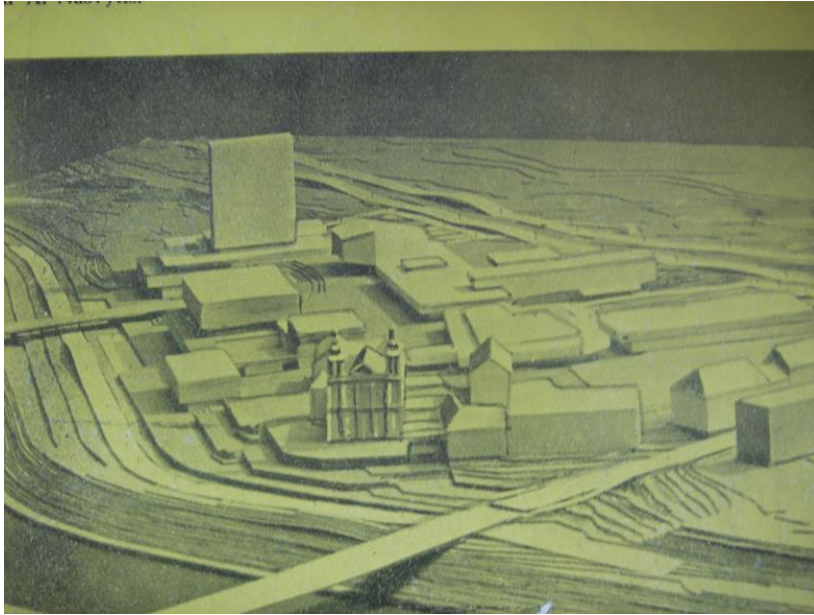
1.8. Pokario Stalingrado centro pertvarkymo planas

1.9. 1952 m. Respublikinės bibliotekos projektas, bendras lokacijos planas, kuriame nubraižyti ir kaimynystėje numatyto LMA komplekso pastatai

1.10. 1951 m. Respublikinės bibliotekos maketo nuotrauka, kuriame matomi kaimynystėje planuoti LMA komplekso pastatai

1.11. 1964 m. Vilniaus centro pertvarkymo konkursas, lietuvių grupės pasiūlymas

1.12. 1961 m. Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas, Kazimiero Bučo pasiūlymo variantas

1.13. 1961 m. Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas, Vytauto Brėdikio pasiūlymo I variantas

1.14. 1961 m. Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas, Vytauto Brėdikio pasiūlymo II variantas

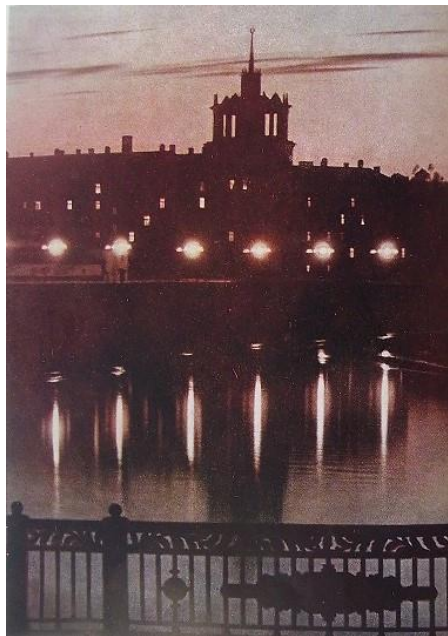
2.1. Lenino paminklo atidarymas 1952 m., fotografas Ilja Fišeris

2.2. 1952 m. Vilniaus centro esamos situacijos planas

2.3. 1963 m. Vilniaus centro esamos situacijos planas

2.4. 1952 m. „Vakaras prie Neries“, fotografas M. Rebis

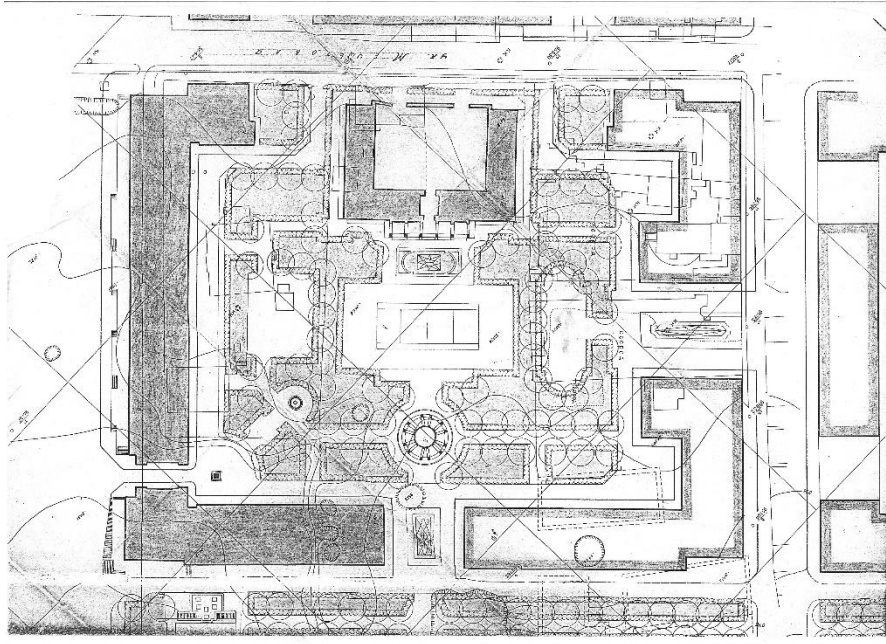
2.5. Lenino aikštē su Mokslininkų namais fone

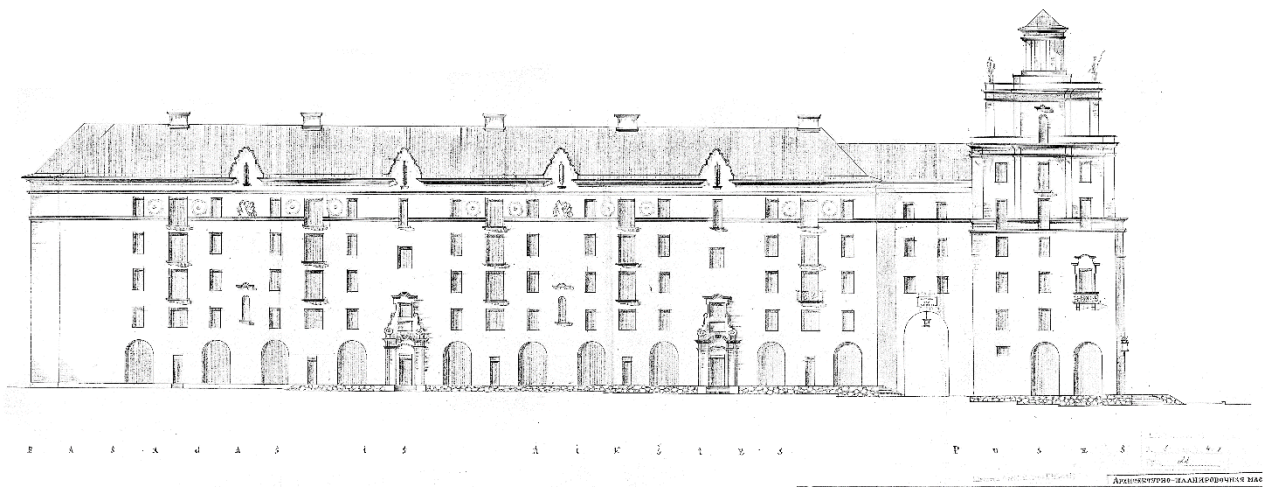
2.6. Skardinė Vilniaus „Pergalės“ fabriko saldainių dėžutė su svarbiausių miesto vietų — Stalino pr., Mokslininkų namų ir Vilniaus rotušės, vaizdais, 6 deš.

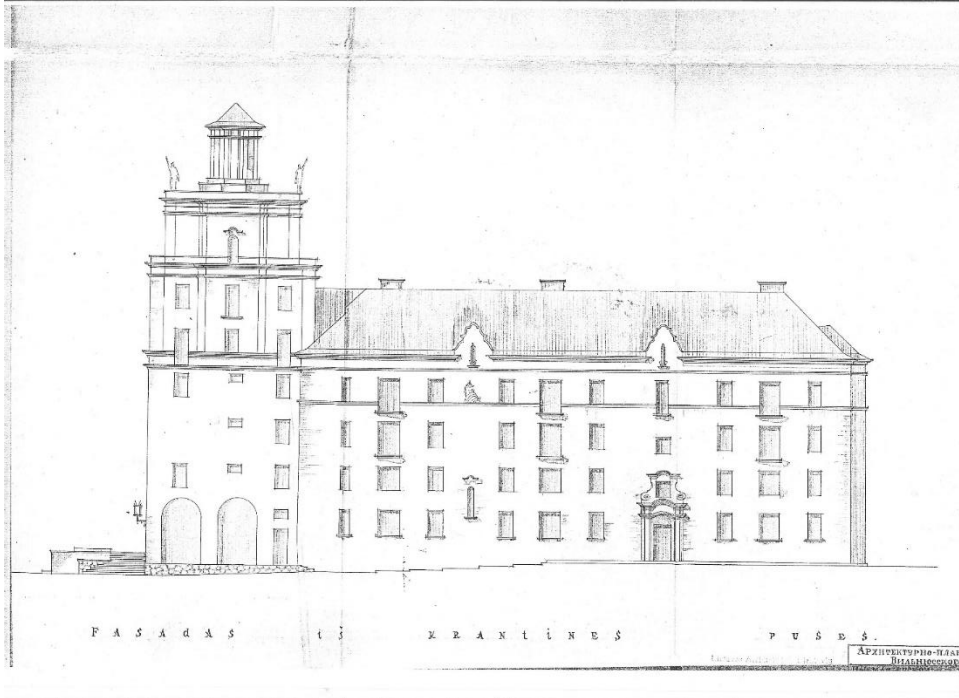
2.7. Skardinė Vilniaus „Pergalės“ fabriko saldainių dėžutė su svarbiausių miesto pastatų, tarp jų — Mokslininkų namų (kairėje) ir Vilniaus rotušės (dešinėje) vaizdais, 6 deš.

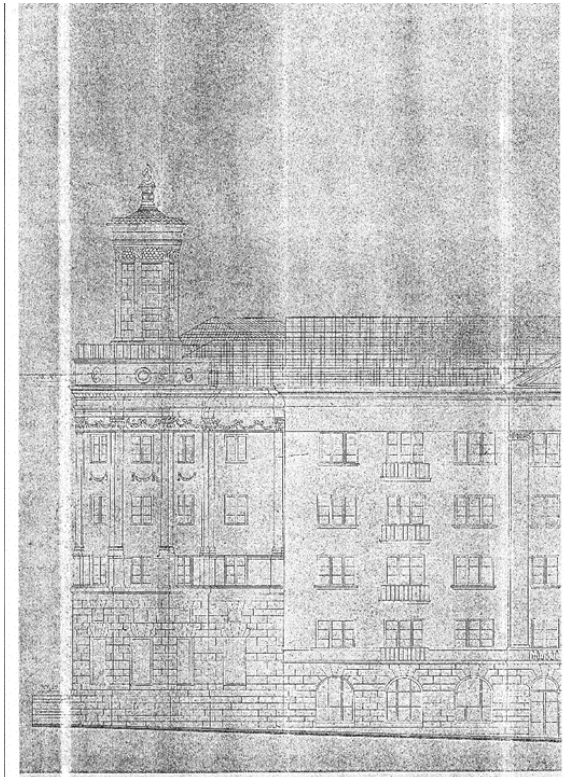
2.8. Mokslininkų namų komplekso bendras planas

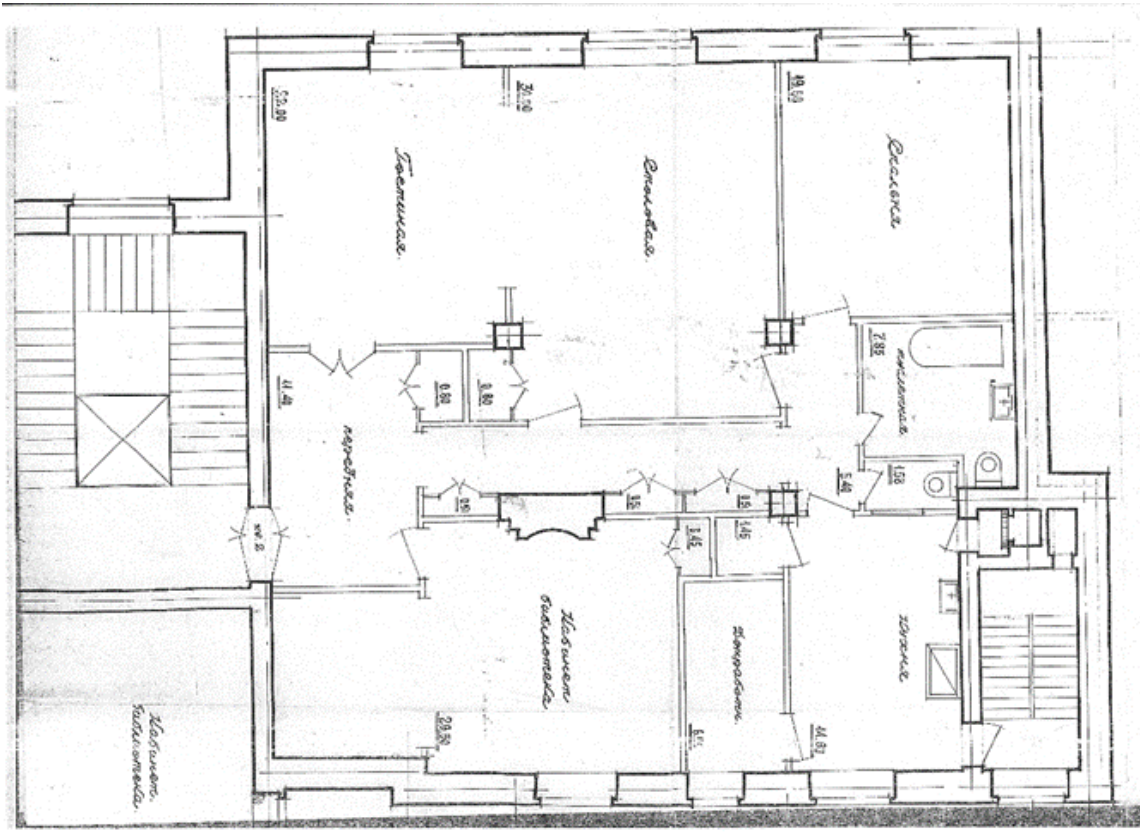
2.9. Mokslininkų namų fasadas iš Lukiškių a. pusės

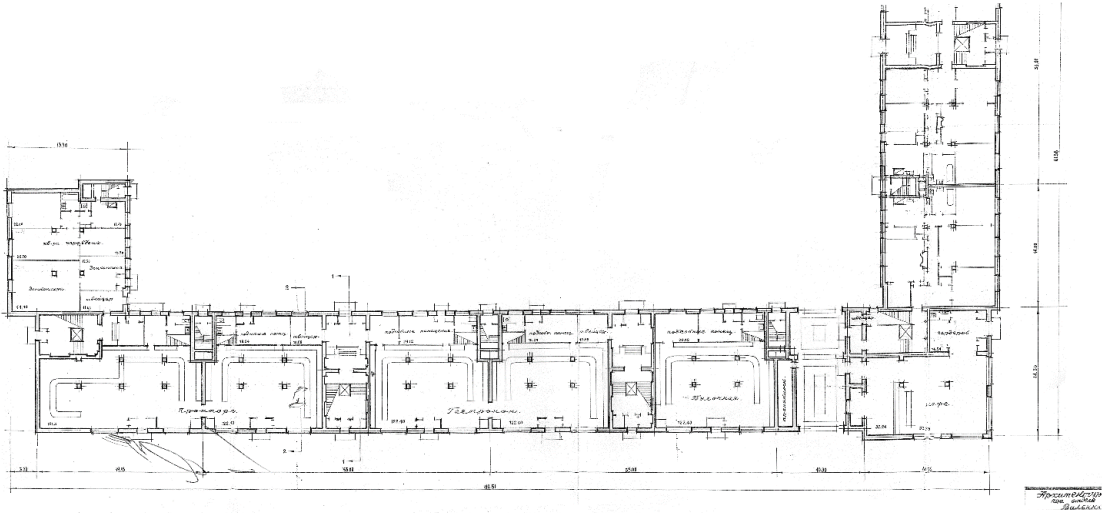
2.10. Mokslininkų namų fasadas nuo krantinės pusės

2.11. Vienas iš Mokslininkų namų bokšto projekto variantų

2.12. Mokslininkų namų buto planas

2.13. Mokslininkų namų I a. planas

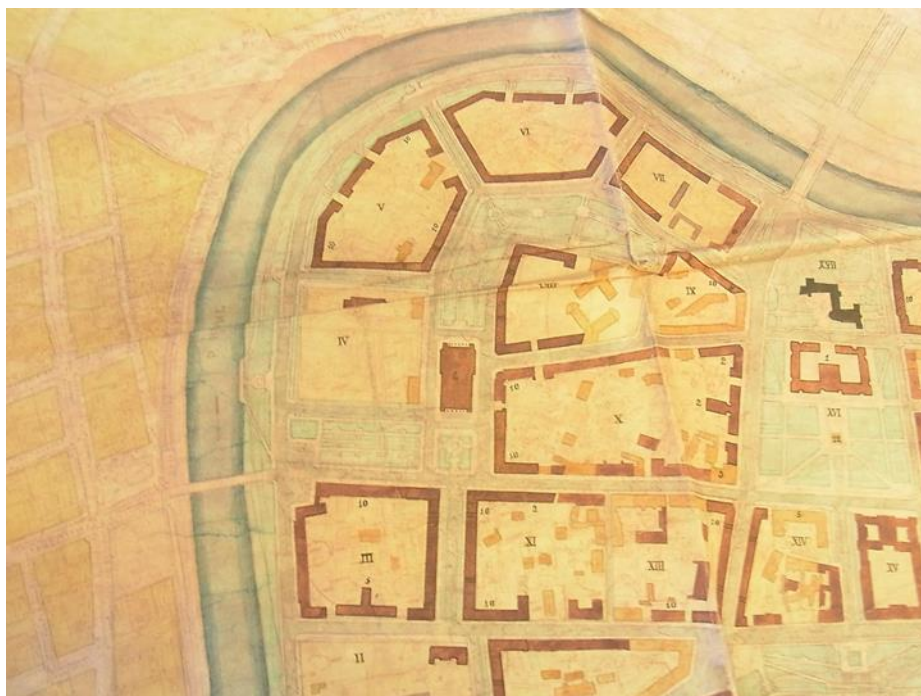
2.14. Nacionalinės bibliotekos aikštės projektas, arch. Viktoras Anikinas

2.15. 1952 m. skubių Vilniaus miesto centro statybų projektas, arch. Mikučianis ir Grigorjevas

2.16. 1952 m. Aleksandro Vitulskio iliustracija Vytauto Sirijos Giros esė apie ateities Vilnių, kurioje pateikiamas vaizdas nuo Žvėryno tilto Stalino pr. link

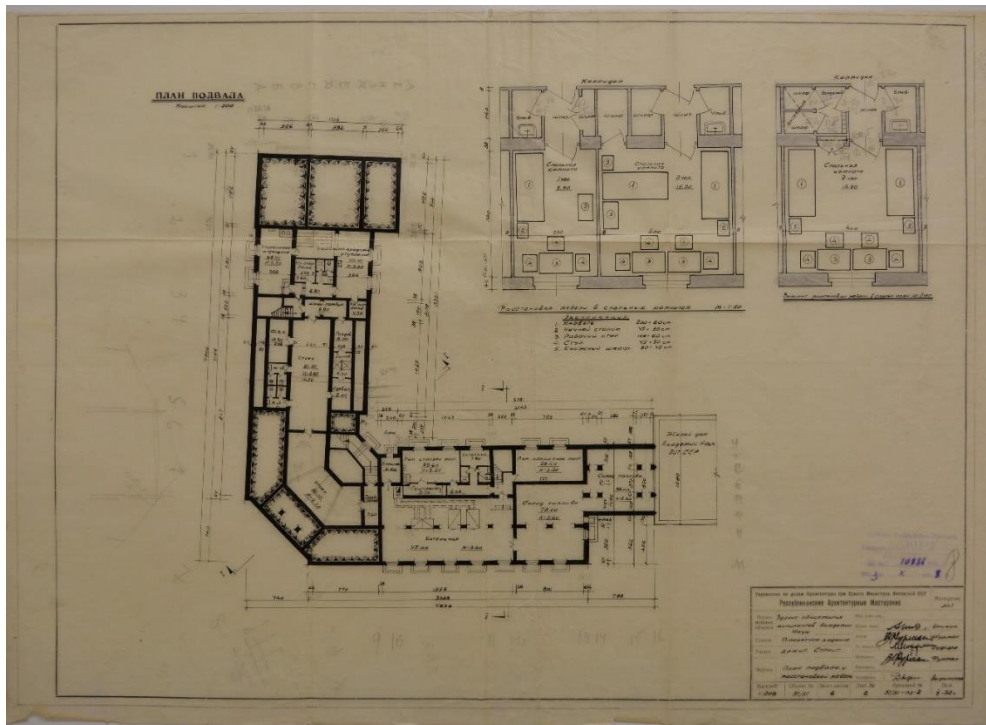
2.17. Lukiškių kvartalo perimetrinio užstatymo planai 6 deš. pr. su jau pastatytais ir planuojamais pastatais

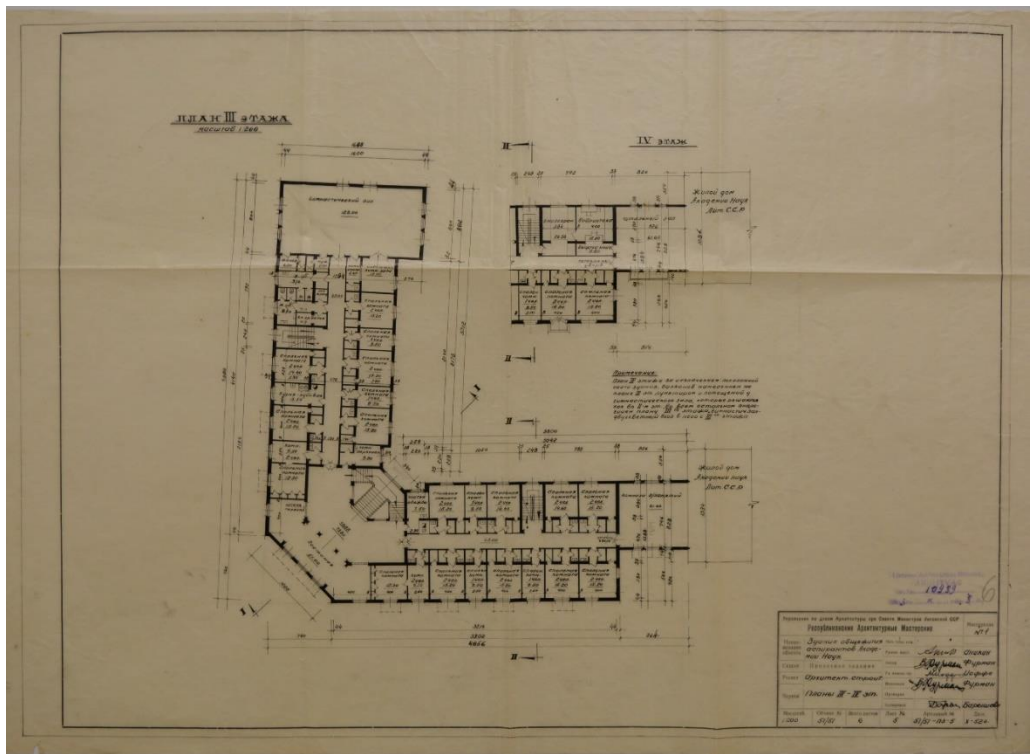
2.18. Kvartalo prie Žvėryno tilto projektas su Respublikinės bibliotekos aikšte ir Pabaltijo geležinkelinių daugiabučių, arch. Afanasjevas, 1951 m.

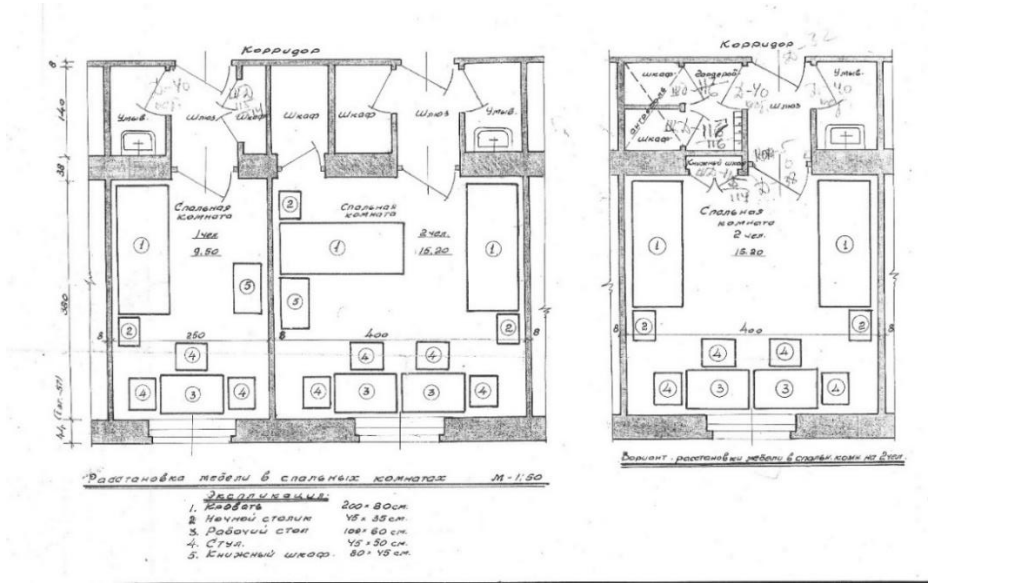
2.19. LMA aspirantų bendrabučio fasadas, arch. Vera Furman, 1952 m.

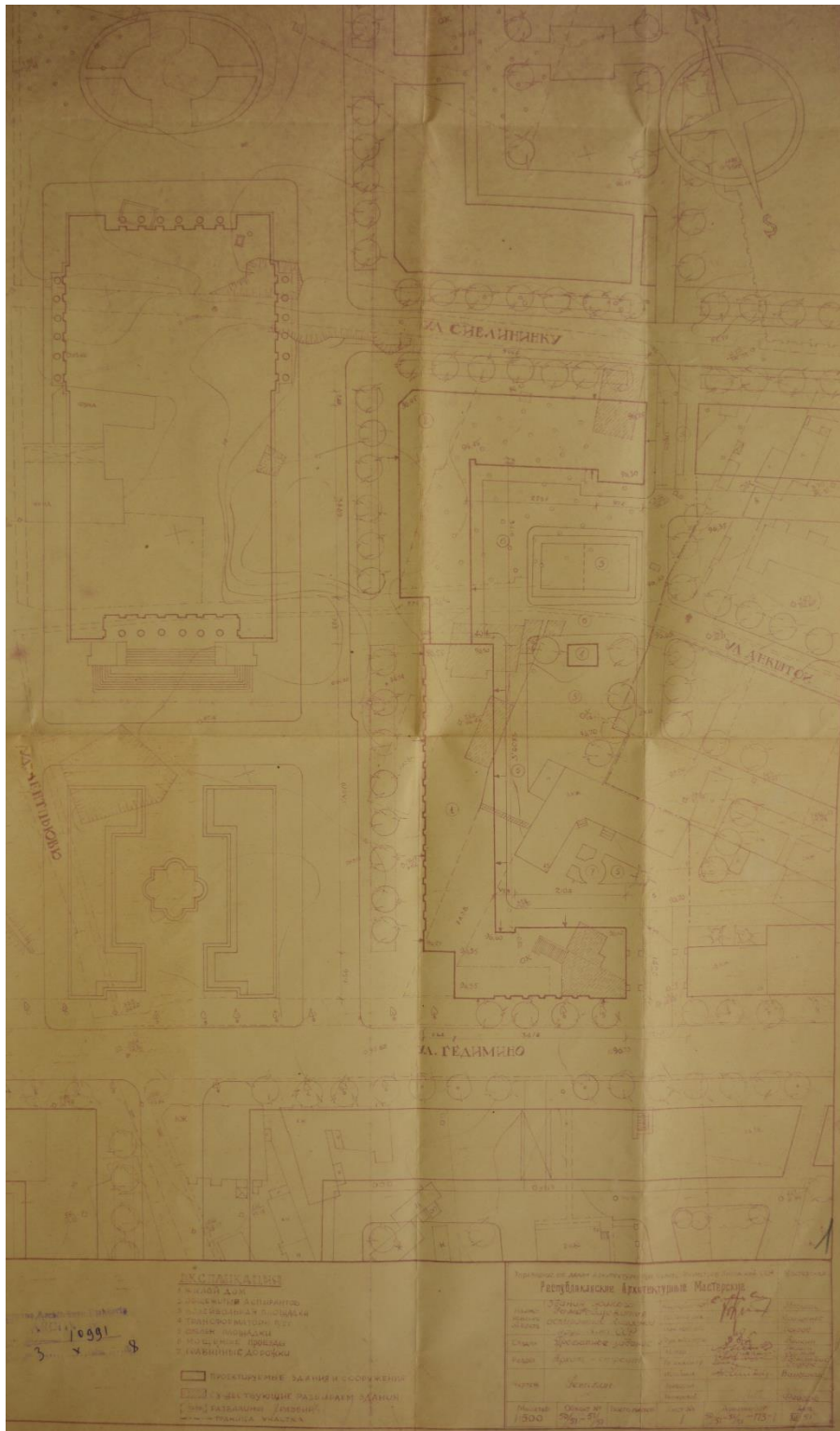
2.20. LMA aspirantų bendrabučio rūšio planas

2.21. LMA aspirantų bendrabučio III a. planas

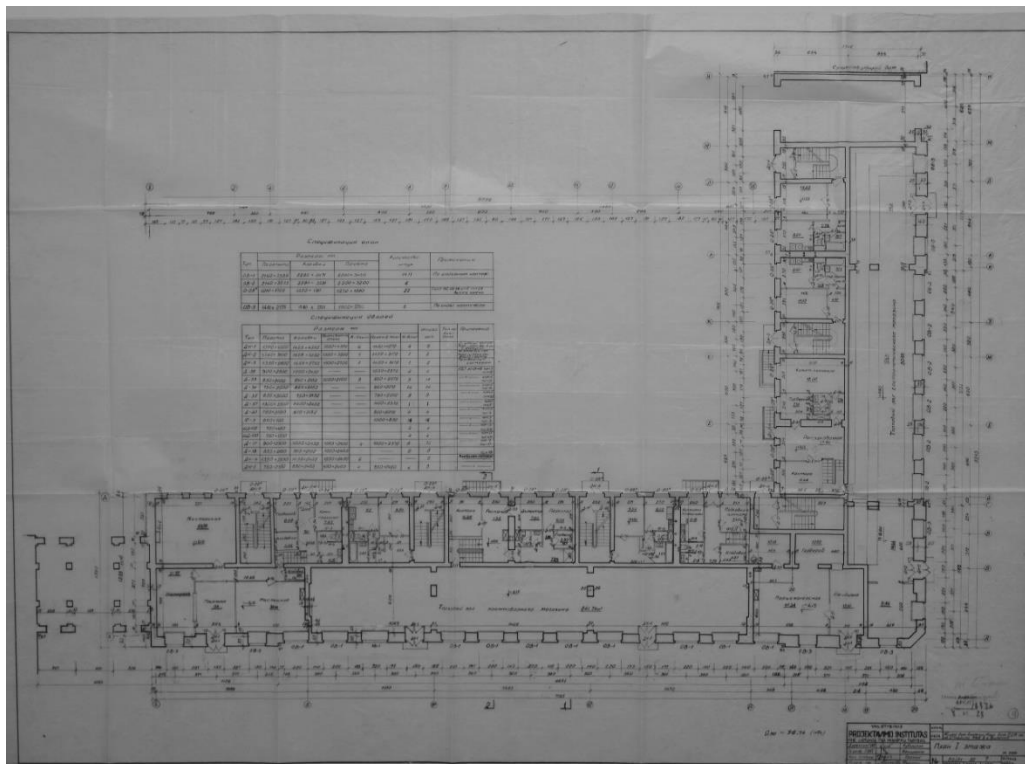
2.22. LMA bendrabučio kambario planai

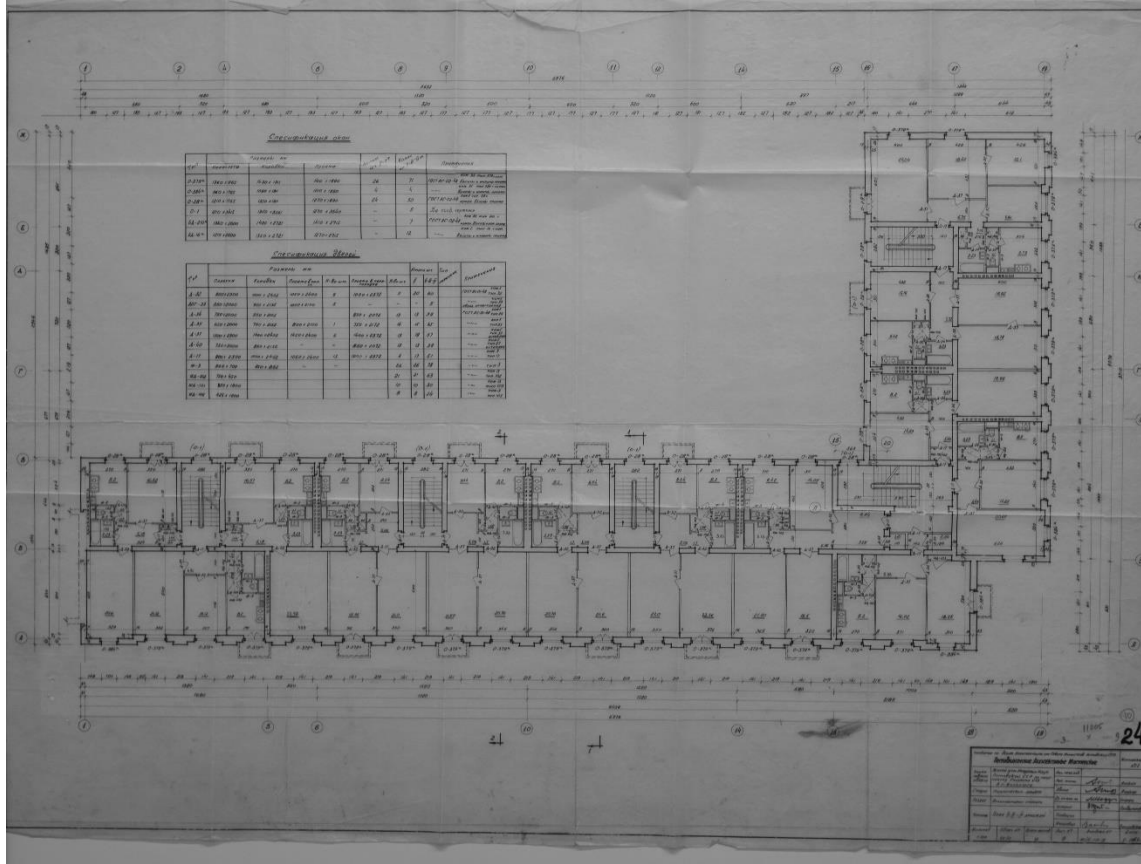
2.23. LMA aspirantų bendrabučio ir LMA daugiabučio lokacijos planas

2.24. LMA daugiabučio mokslininkams fasadas, arch. Viktoras Anikinas, 1954 m.

2.25. LMA daugiabučio I a. planas

2.26. LMA daugiabučio II a. planas

3.1. Lukiškės prieš Antrąjį Pasaulinį karą

3.2. Jaunimo stadions 1953 m., fotografas Ilja Fišeris

3.3. Gedimino gatvė 1947 m., fotografas Ilja Fišeris

3.4. Griuvėsiai Vilniaus centre 1950 m., fotografas Ilja Fišeris

3.5. Vilniaus atstatymo darbai 1950 m., fotografas Ilja Fišeris

3.6. 1947 m. Vilniaus centro parduotuvių vitrinos, fotografas Ilja Fišeris

3.7. Laisvalaikis Lenino a., apie 1960 m.

3.8. Jaunimo stadions 1955 m., fotografas Ilja Fišeris

3.9. Jaunimo stadions 1955 m., fotografas Ilja Fišeris

3.10. Vaikai Kražių skg. kieme apie 1960 m., fone savadarbiai sandėliukai ir lauko tualetai Kražių skg.

Iliustracijų sąrašas

- 1.1. Kaziuko turgus Lukiškių aikštėje 1939 m., <http://www.madeinvilnius.com/lt/vilniaus-miesto-studija/kulturos-istorijos-vakaras-lukiskes-iki-xvii-a-pabaigos/i/> (žiūrėta 2016 09 14)
- 1.2. Tarybų aikštė 1956 m., <http://www.madeinvilnius.com/lt/vilniaus-miesto-studija/kulturos-istorijos-vakaras-lukiskes-iki-xvii-a-pabaigos/i/> (žiūrėta 2016 09 14)
- 1.3. 1949 m. Vilniaus centro esamos situacijos planas, Vilniaus m. centrinės dalies detalaus išplanavimo aiškinamasis raštas, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 63
- 1.4. 1949 m. Vilniaus miesto centro pertvarkymo projektas, Vilniaus m. centrinės dalies detalaus išplanavimo aiškinamasis raštas, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 63
- 1.5. Pokariniai Berlyno, Varšuvos, Minsko ir Stalingrado miesto centrų pertvarkymo planai, *Архитектура СССР*, 5 deš. pab.–6 deš. pr.
- 1.6. Pokarinis Varšuvos miesto centro pertvarkymo planas, *Архитектура СССР*, 1950
- 1.7. Pokarinis Minsko miesto centro pertvarkymo planas, *Архитектура СССР*, 1946
- 1.8. Pokarinis Stalingrado miesto centro pertvarkymo planas, *Архитектура СССР*, 1945
- 1.9. 1952 m. Respublikinės bibliotekos projektas, bendras lokacijos planas, KPC archyvas, f. 6, b. 4438
- 1.10. 1951 m. Respublikinės bibliotekos maketo nuotrauka, Sostinės statybos. Pasikalbėjimas su vyriausiuoju Vilniaus miesto architektu V. Mikučioniu, *Švyturys*, 1952, nr. 13(85), 10
- 1.11. 1964 m. Vilniaus centro pertvarkymo konkursas, lietuvių grupės pasiūlymas, *Statyba ir architektūra*, 1964, nr. 11
- 1.12. 1961 m. Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas, Kazimiero Bučo variantas, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 131
- 1.13. 1961 m. Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas, Vytauto Brėdikio pasiūlymo I variantas, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 131
- 1.14. 1961 m. Vilniaus m. centrinės dalies eskizinis išplanavimo ir užstatymo projektas, Vytauto Brėdikio pasiūlymo II variantas, VAA, f. 1011, ap. 5, b. 131

- 2.1. Lenino paminklo atidarymas 1952 m., fotografas Ilja Fišeris, Fišerio archyvas, saugomas LDM fotografijos skyriuje
- 2.2. 1952 m. Vilniaus miesto centro esamos situacijos planas, UAB „Urbanistika“ archyvas
- 2.3. 1963 m. Vilniaus centro esamos situacijos planas, UAB „Urbanistika“ archyvas
- 2.4. 1952 m. „Vakaras prie Neries“, fotografas M. Rebis, *Švyturys*, 1952 m., nr. 19, p. 16
- 2.5. Lenino aikštė su Mokslininkų namais fone, Sostinės statybos. Pasikalbėjimas su vyriausiuoju Vilniaus miesto architektu V. Mikučioniu, *Švyturys*, 1952, nr. 13(85), 10
- 2.6. Skardinė Vilniaus „Pergalės“ fabriko saldainių dėžutė su svarbiausių miesto pastatų vaizdais, 6 deš., Monikos Krikštopaitytės asmeninis archyvas
- 2.7. Skardinė Vilniaus „Pergalės“ fabriko saldainių dėžutė su svarbiausių miesto pastatų vaizdais, 6 deš., Monikos Krikštopaitytės asmeninis archyvas
- 2.8. Mokslininkų namų komplekso bendras planas, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 21
- 2.9. Mokslininkų namų fasadas iš Lukiškių a. pusės, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 21
- 2.10. Mokslininkų namų fasadas iš krantinės pusės, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 21
- 2.11. Vienas iš Mokslininkų namų bokšto projekto variantų, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 21
- 2.12. Mokslininkų namų buto planas, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 21
- 2.13. Mokslininkų namų I a. planas, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 21
- 2.14. Nacionalinės bibliotekos aikštės projektas, arch. Viktoras Anikinas, Sostinės statybos. Pasikalbėjimas su vyriausiuoju Vilniaus miesto architektu V. Mikučioniu, *Švyturys*, 1952, nr. 13(85), 10
- 2.15. 1952 m. skubių Vilniaus miesto centro statybų projektas, arch. Mikučianis ir Grigorjevas, *Застройка квартала у Зверинского моста в г. Вильнюс сторон Советской площади и набережной реки Нерис до Нового моста*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 78
- 2.16. 1952 m. Aleksandro Vitulskio iliustracija Vytauto Sirijos Giros esė apie ateities Vilnių. Iliustracijoje nupieštas vaizdas nuo Žvėryno tilto Stalino pr. link, Vytautas Sirijos Gira, Vilnius, 1955 m. lapkričio 7 d. (Žvilgsnis į ateitį), *Švyturys*, 1952, nr. 20, 13
- 2.17. 6 deš. pr. Lukiškių kvartalo perimetrinio užstatymo planai su jau pastatytais ir planuojamais pastatais, *Застройка квартала у Зверинского моста в г. Вильнюс сторон Советской площади и набережной реки Нерис до Нового моста*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 78

- 2.18. Kvartalo prie Žvėryno tilto projektas su Respublikinės bibliotekos aikšte ir Pabaltijo geležinkelininkų daugiabučiu, arch. Afanasjevas, 1951 m., *Планировка квартала по ул. Гедимино в городе Вильнюс, эскизный проект*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 51
- 2.19. LMA aspirantų bendrabučio fasadas, arch. Vera Furman, 1952 m., *Общежитие аспирантов АН в г. Вильнюс*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 93
- 2.20. LMA aspirantų bendrabučio rūšio planas, *Общежитие аспирантов АН в г. Вильнюс*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 93
- 2.21. LMA aspirantų bendrabučio III a. planas, *Общежитие аспирантов АН в г. Вильнюс*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 93
- 2.22. LMA aspirantų bendrabučio kambario planas, *Общежитие аспирантов АН в г. Вильнюс*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 93
- 2.23. LMA aspirantų bendrabučio ir LMA mokslininkų daugiabučio sklypo bendrasis planas, *Общежитие аспирантов АН в г. Вильнюс*, VAA, f. 1036, ap. 11, b. 93
- 2.24. LMA daugiabučio mokslininkams fasadas, arch. Viktoras Anikinas, *Дом Академии Наук*, 1954 m., VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132
- 2.25. LMA daugiabučio I a. planas, *Дом Академии Наук*, 1954 m., VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132
- 2.26. LMA daugiabučio II a. planas, *Дом Академии Наук*, 1954 m., VAA, f. 1036, ap. 11, b. 132
- 3.1. Lukiškės tarpukaryje, <http://www.gidas.mb.vu.lt/2010/04/16/neries-pakrantes-vilniuje/> (žiūrėta 2016 09 14)
- 3.2. Jaunimo stadionas 1953 m., fotografas Ilja Fišeris, Fišerio archyvas, Lietuvos dailės muziejus
- 3.3. Stalino prospektas 1947 m., fotografas Ilja Fišeris, Fišerio archyvas, Lietuvos dailės muziejus
- 3.4. Griuvėsiai Vilniaus centre 1950 m., fotografas Ilja Fišeris, Fišerio archyvas, Lietuvos dailės muziejus
- 3.5. Vilniaus atstatymo darbai 1950 m., fotografas Ilja Fišeris, Fišerio archyvas, Lietuvos dailės muziejus
- 3.6. Vilniaus centro parduotuvių vitrinos 1947 m., fotografas Ilja Fišeris, Fišerio archyvas, Lietuvos dailės muziejus
- 3.7. Laisvalaikis Lenino a., apie 1960 m., asmeninis autorės archyvas

3.8. Jaunimo stadionas 1955 m., fotografas Ilja Fišeris, Fišerio archyvas, Lietuvos dailės muziejus

3.9. Prie Jaunimo stadiono tvoros 1955 m., fotografas Ilja Fišeris, Fišerio archyvas, Lietuvos dailės muziejus

3.10. Vaikai Kražių skersgatvyje apie 1960 m., fone – savadarbiai sandėliukai ir lauko tualetai, asmeninis autorės archyvas

**Interviu su Albinu Lozuraičiu (g. 1934 m.) transkriptas,
dalyvaujant dukteriai Lizetai Lozuraitytei ir anūkei Onai Lozuraitytei, vykęs 2011 m. gruodžio
12 d. vakarą jo bute Mokslininkų namuose**

Ū. T. Vilniaus dailės akademijoje rašau disertaciją apie Lukiškių kvartalą, jo istoriją, architektūrą, kasdienybę pokario laikotarpiu. Viena darbo dalis yra apie Mokslininkų namus. Ieškau žmonių, galinčių papasakoti savo atsiminimus apie kvartalo išvaizdą, kaimynystę, gyvenimą name ir Vilniaus centre tuo laikotarpiu. Gal galite prisiminti, kuriais metais čia atsikėlėte?

A. L. Tai aš atsikėliau čia 1952-ais, nes aš čia įstojau... penkiasdešimtais... tai tą namą mačiau gyvą dar, reiškia, kada buvo pastatyta jau. Nuo 52-ų tai... paskui jau čia jau... Šešiasdešimt metų.

Ū. T. Vilniaus centre gyvenat?

A. L. Ne, jau geriau neskaičiuot tų metų... tiek to... prisiėjo biskį rizikuot, prisiėjo... Tai čia iš pradžių tie visi buvo, tie, reiškia... solidūs tie namai, reiškia... čia buvo tie... na, aš ir Balčikonį atsimenu. Paskui Račkauskas. Senam gale jie gyveno namo, nes tie jau tokie, jau stambūs filosofai, reiškia, profesoriai, akademikai... šitas paskui... Račkauskas... jis nusišovė po kažkokių čia metinių savo... Atšventė, atšventė, reiškia, paskui ten turėjo pistoletą iš Šiaulių laikų, sako, ten jisai. Atsigulė gražiai. Ne, jis buvo geras toks dėstytojas. Reiškia, lotynistas. Dėstė mums... Toks šnekorius didelis. Reiškia, totorius buvo. Tokiais ten balsais... oi... su intonacijom tokiom. Tokių... prietarų ten, patarlių ten visokių lotyniškų mums cituodavo, bet tikrai nelabai ką atsimenu aš jau dabar. Nu, tas paskui jo brolis, ten tas Vairas, irgi garsus Kaune, jis ten buvo tas... kuo jis ten užsiiminėjo... Tas, reiškia, buvo toks visuomenininkas jisai, bet jis irgi klasikinis filologas. Abudu jie... broliai, reiškia. Balčikonis ten buvo ir paskui, nu, kas ten buvo. Mitropolskis, garsus irgi labai buvo. Mitropolskis, jis buvo čia prorektorius universiteto. Jo žmona tai buvo rusų kalbos katedros vedėja... tokia stambi moteriškė. Tai visuomet jie čia sėdėdavo, reiškia, čia, kur dabar fontanas, jie... ten suoliukai, tai visuomet jau abudu, jie ten...

Ū. T. Fontanas gi irgi tada buvo?

A. L. Ten jo, jisai kažkoks nesutvarkytas... ten kažkokia buvo duobė.

L. L. Bet tada buvo ne duobė, ta prasme, kažkuriam etape buvo kur su akmenimis centre, atsimeni, aš ten visą laiką laipiodavau ant jų... Jis buvo toks truputėlį senoviškesnis, bet toj pačioj vietoj.

A. L. Bet ar jis tada veikė? Aš jau neatsimenu. Jis vienok ten veikdavo vasarą.

L. L. Taip.

A. L. O dabar jau jis ten senokai... jau jo čia nejungė. Tai va taip jau... Matyt, pinigų nė ten neužtenka jau.

Ū. T. *O kas realiai gaudavo šiame name butus?*

A. L. Na kaip... Šiaip tada, kai pastatė, tai čia buvo tiems jau, reiškia, kaip čia... didžiulius, reiškia, davė tiems žmonėms... jau iš universiteto. Čia tų tiktai... universiteto buvo žmonės. Nu, reiškia, penkiasdešimt trečiais Joskė pasimirė. Aš pirmam kurse buvau, tada dar atsimenu. Na tai paskui atėjo Chruščiovas jau pamažu. Tada demokratijos atsirado daugiau. Nu, tai tada reiškia, kas... tie... tie, kai kurie, jau šitam mūsų bute kažkoks čia gyveno vos ne Gorbačiovas. Neatsimenu tos pavardės. Aš jo net nemačiau. Jis jau buvo išsikėlęs, kai mes čia gavom jau. Nu, tai reiškia, šitie kai kurie, jau čia buvo prasidėjęs biskį tas vėjus, reiškia, prieš tą... prieš rusų kadrus. Tai kai kurie iš jų išvažiavo į tėvynę, tai čia atsirado tų butų... Tie visokie jauni žmonės, reiškia, panašūs kaip aš... tokie visokie. Nu, tai jie, reiškia, neverti tokių butų, aišku. Nu, tai juos... tai reiškia, mes įsikėlėm čia su žmona į šitą vieną kambarį, va, čia.

Ū. T. *Vieną kambarį...*

L. L. Tai kaip bendrabutinio tipo tada buvo.

Ū. T. *Komunalinis?*

L. L. Komunalinis, taip.

A. L. Tada, reiškia, tai daug kur, reiškia, šitas mūsų tas dekanas... čia jis sakydavo: „Mokslininkų namai... čia ne mokslininkų namai, čia mokslininkų bendrabutis“. Tikrai bendrabutis, kadangi...

L. L. Taip, nes sklandė kažkoks, atsimenu, kažkoks taksistas mane kažkada vežė, bet toks pagyvenęs. Sako: „Tai jūs tame bendrabutyje gyvenat?“ Galvoju: „Nu, nieko sau, bendrabutis...“

A. L. Nu, nu... Tos virtuvės bendros, o tie paskui... tuos kambarius išdalindavo, reiškia... reiškia, nu kas, jau jeigu šeima, tai du gaudavo ten, o šiaip po vieną kambarį, tai... Nu, bendrabutis buvo ilgą laiką jau.

Ū. T. *O jūs kai sakot, kad tas vėjus prieš tuos rusų kadrus jautėsi, tai kiek, įdomu, jįsai jautėsi? Nes aš irgi žiūriu, kad, pavyzdžiui, tie, pasirodė, architektai, kur iš Peterburgo atvažiavo po karo, kad ir šio namo architektas Rippa Andžioletis, kur šitą... jie dingo kažkaip vienu metu, 6-ojo dešimtmečio pabaigoje. Tai gal irgi išvažiavo?*

A. L. Nu, tai kažin, matai, čia buvo trupučiuką palaikyta, reiškia, valdžios centrinės ir tada universitete tas jautėsi, kai atėjo rektorius Bulavas. Jis, Bulavas, senas komunistas ten toks jau, bet jis jau turėjo tokį pavedimą, sutarimą su ta valdžia, nu, kad tų ruselių atsikratyt šiek tiek, mažint... nacionalinius kadrus, kaip čia buvo sakoma.

Ū. T. *Ar tai buvo bendra Maskvos politika?*

A. L. Vieni mėgino stumti tada, kaip nekeista, tas Berija juk... bet paskui tą Beriją jau paėmė, ten jį sušaudė, o čia, reiškia, taip neapibrėžta. Tai čia, reiškia, ta, bet ta vietinė valdžia ir Sniečkus, ir kiti šitą liniją palaikė... Bulavas irgi, reiškia, jo... universitete ten pašvarino, ir dar tas Mitropolskis neteko tų savo pareigų, reiškia, na, daug kas...

Ū. T. *Mitropolskis... tuo metu buvo?..*

A. L. Mitropolskis buvo prorektorius.

Ū. T. *Bet jis kokios tautybės? Jis irgi atvažiavęs?*

A. L. Jis atvažiavęs. Taip, jis pedagogiką ten dėstė, bet, na, toks jau... pliurpalas toks jau grynas. Tai jo jau dukra rusė... tokia buvo neblogo. Paskui dar buvo toks Neupokojevas. Reiškia, vėl siautė ten istorikas. Nu, ten buvo visokių tų švarinimų, tų katedrų, ten viskas jau... bet paskui po kiek laiko jau ir tas, reiškia, jau... pasibaigė tas, reiškia, lietuvinimas ir, reiškia, tada, reiškia, šitam norėjo padaryti Bulavą atpirkimo ožiu, kad čia, reiškia, klaida, žinoma, čia... jau nu, nu... viskas jau... bet Bulavas buvo baisiai principingas žmogus. Tai jis, reiškia, vis dėlto... „Kaip čia, šičia buvo

sutarimas su jumis, ponai“ *[juokiasi]*. Bet, reiškia, kaip ten Centro komitetas dabar prisiims sau kaltę. Tokių dalykų jis neprisiima, tos kaltės, reiškia. Tada Bulavą buvo padarę tokiu atpirkimo ožiu. Jį išmetė iš partijos... išmetė. Reiškia, jis darbo neteko.

Ū. T. *Nukentėjo. O kiek ten laiko tas atseit lietuvinimas vyko?.. Neilgai... kelerius metus kokius?*

A. L. Nu, taip, turbūt, reiškia, čia jau... jau turbūt prie Chruščiovo jau jie ten pradėjo atstatyt atgal viską. Nu, kol ten ta suirutė Maskvoj vyko, tai tuo laiku tas lietuvinimas čia dar, reiškia... buvo tokia linija oficiali. Na, tai tuomet čia daug kas, reiškia, pasikeitė jau. Nu...[...] Nepasisekė. Ne. Iki šiol neaišku, kas ten, kaip ten su juo buvo. Reiškia, ten vieni vienaip sako, kiti kitaip sako. [...] Na, tada atskirti, koks ten kuris disidentas, tai būdavo gana sunku *[juokiasi]*.

Ū. T. *Na taip.. Dabar ypač.*

[...]

A. L. Nu, jo. Na, mes senoj laiptinėj irgi turėjom labai daug įdomių žmonių. Juk čia vat, gyveno... o... atsimeni, čia Požėla, reiškia. Čia šitas akademikas.

Ū. T. *Čia Požėla juk neseniai dar gyveno?*

A. L. Senokai čia, bet jis čia pagyveno kažkiek, nu... kai čia pastatė netoli, tai tą butą gavo, tai jis tą butą turėjo, bet jie čia paskui, matyt, tas triukšmas ar kas... kažkas jam nepatiko čia. Paskui prie Petro ir Povilo bažnyčios persikėlė jau... Ir tada, reiškia, jį pakeitė Tarybų Sąjungos didvyris, Vilenskis toks buvo. Vilenskis. Žydas toks, reiškia, jis buvo katedros vedėjas, reiškia, karinio rengimo... universitete katedros vedėjas. [...] Pūkys tai, reiškia, buvo toks kinošnikas. Tai jis ten kurį laiką, reiškia, čia gyveno. [...] Ne, turbūt, kad ne. Paskui jis išvažiavo į Izraelį. Išvažiavo jau čia prieš... kada čia... [...] Vilenskis čia gyveno su šeima, jo. Aš ten vaikų nežinau, bet čia jau... bet kad jis žmoną turėjo, tai tikrai. Čia buvo ta byla dėl to, reiškia... reiškia, tos... reiškia, šiukšlių angos, tos, žinai, ten, reiškia, jis čia norėjo kažkaip patekt, o ta kaimynė, ten ana, reiškia, užsispyrė neįsileist ten jo. Nu, čia reiškia, buvo toks skandalas. Bet dabar ta anga užmūryta *[juokiasi]*.

L. L. Tėvelis bandydavo ką nors kuo didesnio pragrūst, aš atsimenu. Netelpa... *[juokiasi]*. Paskui: „Ot, vėl užsikimšo...“ Žinai... *[visi juokiasi]*.

A. L. Ten kimšdavosi labai, kimšdavosi ten...

L. L. Užsikemša... pradeda smarvė ten tokia... *[juokiasi]* sklisti.

A. L. Na, Dagiai tebegyvena iš tų senųjų. Jo, tai dar tas... Gamtininkas, reiškia, jis ten, reiškia, Gamtos fakultete jis ten buvo, reiškia, profesorius. Tai aš jį dar prisimenu puikusiai. Čia vis vaikščiodavo... iki pasimirė. Iš tos senos kartos jau. Nu, ten kas... Ten tiesa, toliau... šitas Lazutka...

Ū. T. *Irgi prieš keletą metų mirė.*

A. L. Kada dar, reiškia, šnekėjom... sakė, kad anūkės... anūkės tai, reiškia, sakė... jos ten pažįstamos, padraugauja ten... Aš nežinau, reiškia. Matyt, jos kažkaip ten padraugaudavo... Tai reiškia, tai reiškia... Lysenkaitė... jo žmona, tai anksčiau... Anksčiau pasimirė dar ji. Tai aš juos kažkada ten buvau aplankęs. Bet jie dabar abudu jau išėję, o palauk... *[trumpa pauzė]*... vaikų tai aš nežinau. Turbūt... tiesa, turėjo du vaikus. Du berniokus turėjo.

Ū. T. *Bet Jūs nemažai bendraudavot šiame name? Vis tiek, jeigu visi iš universiteto, kolegos?*

A. L. Tai tas Mitropolskis šitam flange gyveno, o čia jau šitas šitam, reiškia, jau... čia gyveno jau. Paskui toks Lola. Toksai, reiškia, buvo čia ekonomistas. Irgi čia turėjo stambų tą butą, reiškia, irgi...

L. L. Skulptorius Mikėnas, irgi...

A. L. Tiesa, čia Mikėnai, Mikėnai čia... bet jie paskui išsikėlė. Atrodo, kažkur išsikėlė.

Ū. T. *Vadinasi, čia ir menininkai gaudavo butus? Gal todėl, kad Mikėnas irgi dėstė?*

A. L. Na, tai taip. Ne, vis tiek, reiškia, jeigu jis nors buvo ir ne universiteto, nu, bet vis tiek juk valdžia aukštesnė yra aukščiau. Nu, tai natūralu, jeigu ką nors reikėdavo įkišt, tai įkišdavo. Tai čia jau... viskas jau.

Ū. T. *Įdomu man dar, kiek esu tyrinėjusi šio namo brėžinius, tai pirmame aukšte buvo suplanuota daug visko – lyg kažkoks sargo butas, paskui turėjo būt parduotuvių visokių, bet jos turbūt niekad ir neveikė. Ten apačioj... ar veikė, ar buvo kada kokių parduotuvių čia, šitam name?*

A. L. Reiškia, čia buvo kažkokios įstaigos. Buvo kažkokios, bet kad čia būtų parduotuvių, tai aš neprisimenu. Nebuvo parduotuvių.

Ū. T. *O įstaigos tai kaip kokie ofisai ar biurai kokie, ar kas?..*

A. L. Ten kažkokios valdiškos įstaigėlės buvo, bet, reiškia, bet ne parduotuvės. O paskui dar... čia paskui... dabar yra Liberalų Sąjūdis įsikūręs, tai čia, reiškia, buvo „Alita“, čia jį buvo privatizavusi.

L. L. Bet prieš tai ten buvo gi Projektavimo institutas. Ten visą laiką brėžiniai. Čia projektavimo instituto, faktiškai... Vos ne visos... apatines buvo užėmę jie...

A. L. Pirmas tas aukštas. Paskui ten atsirado... ten paskui bilietus pardavinėdavo, ten kažkada atsimenu, lėktuvų čia, bet čia vėliau jau. Trupučiuką vėliau. Nu, jie paskui, reiškia, vyno buvo tas, reiškia, sandėlis [*juokiasi*]. Vėliau jau.

L. L. Nepriklausomybės laikais šitie prasidėjo.

Ū. T. *Nes aš irgi... neprisimenu, kad būtų parduotuvės, bet iš tikrųjų tai buvo suplanavę ten ir kavinę, ir duoninę, ir pieninę.*

A. L. Bet jau čia nebuvo.

Ū. T. *O sargą atsimenat? Buvo sargo koks butas? Ar patalpos kurui laikyti?*

A. L. Nu, atsimenu, reiškia, čia buvo toks labai specas, reiškia, santechnikas buvo labai geras, reiškia. Geras santechnikas buvo toks. Jis čia prižiūrėdavo, reiškia, specialus jau...

Ū. T. *Tai jis gyveno čia?*

A. L. Čia gyveno. Taip. Taip.

Ū. T. *Pirmam aukšte kažkur?*

A. L. Jo. Kada mes irgi... aš kai pradėjau sukinėt tas... savo tą radiatorių ten, tai čia reiškia, pratrūko, reiškia [*juokiasi*] vieną naktį... Karštas vanduo kai taip pasipila. Tai smagu buvo, jo. Bet ne... jis buvo labai dalykiškas žmogus... Tai iš tų aš daugiau nelabai ką prisimenu.

L. L. Ir dar liftininkai buvo.... tokios lenkės, „Dzenkuje barzdo, proše bardzo...“ Nes liftas mūsų buvo gi atsidaromas normaliai, žodžiu, į dvi puses ir jis pats taip nevažiuodavo. Turėdavo... liftininkas mus užkelia, grįžta, jo... Su kėdute.

Ū. T. *Tai liftininkas buvo?*

L. L. Taip. Po mūsų ta šachta, jinai yra tokia, vat, kaip grotuota, ne tipinė, ne uždara, nes ten ir buvo, kad, žodžiu, atsidarymas į abi puses. Kodėl, pavyzdžiui, dabar į antrą aukštą reikia lipti, kad eitum, todėl, kad, žodžiu, buvo įėjimas normaliai. Durys atsidarydavo gi iš abiejų pusių. O dabar...

A. L. Dėžutes padarė į vieną pusę, tai reiškia, jis nepritaikytas...

L. L. Tai žodžiu, visa ta sistema pasikeitusi. Man iš vaikystės tai tos visą laiką lengvai kauštelėjusios, tos lenkės liftininkės ten, tai viena, ten porelė kažkokia buvo...

A. L. Jo. Taip, taip, taip.

Ū. T. *Bet jie čia gyveno ar tiesiog dirbo tiktai?*

L. L. Ten apačioj, kur yra ten tokie tipo sandėliukai dabar, tai va ten jie sėdėdavo. Nu, tie kambariukai, kur prie laiptinės...

A. L. A... nu, tai taip, taip...

L. L. Bet ar gyveno, tai aš jau nežinau.

A. L. Ne, jie čia iš Kražių gatvės, šita šeimynėlė buvo, šita, reiškia.

L. L. A... tai netoli.

A. L. Čia netoli.

L. L. Prie kalėjimo ten kažkur...

[...]

Ū. T. *Gal Jūs galit truputėlį papasakoti, kokie būdavo jūsų kasdieniai maršrutai, į kokias eidavote parduotuves, ką Jūs laisvalaikiu veikdavote, ką aplankydavote centre, kaip dėl teatru, dėl kiny, dėl parduotuvių?..*

A. L. Ne, viskas buvo daug, tas... šitos parduotuvės. Ta mūsų pagrindinė, čia artimoji, tai čia buvo...

L. L. „Amerikonka“. Dabar drabužiai. Tai ten buvo ta pagrindinė mūsų, čia kai nueiti. Nu, ir paskui buvo, tas, reiškia, gastronomas centrinis.

Ū. T. *Tai jis toks geriausias buvo?*

A. L. Jis buvo didelis, jo, jo.

L. L. Jis ten per du aukštus būdavo.

A. L. Jo, dviejų aukštų. Jo. Atsimenu, ten kokie buvo geri laikai. Reiškia, eini ten, erdvės didžiulės, du aukštai ten jau. Tuščia bakalėja. Tuščia. Nieko nėra, bet vitrina ten, ir stovi pora puodų tokių didelių ir, reiškia, prikrautos pilnos juodos ikros. Ir niekas jos neperka.

Ū. T. *Vitrinoj, niekas jos neperka?*

A. L. Ne. Pigi būdavo, žinoma, bet kažkaip niekas taip rimtai į ją nežiūrėjo. Taip, bet daugiau nieko nebūdavo, bet juodos kiek nori *[juokiasi]*. Tai buvo geri laikai *[juokiasi]*.

Ū. T. *Tai pamenate tuščias lentynas visą laiką?*

A. L. Reiškia, iš pradžių tai buvo tuščios, o paskui jau būdavo... visada pienas tais, žinote, buteliais. Reiškia, nusiperki butelius, po to juos išsiplauni, nuneši. Paskui, reiškia, butelius atiduodi, piena gauni... duona buvo, pienas, sviestas, grietinė. Nu, mėsa... su nutrūkimais. Dešra, kaip ten, reiškia... *[juokiasi]*.

Ū. T. *Žiūrint, kokia?*

A. L. „Livernaja“, dar kokia ten... na, nebūdavo jokios... na, kaip sakau... bet nieko... nebadavom, ne.

Ū. T. *O aš atsimenu, bet čia gal vėliau atidarė, prospekte pirmoji nuo kampo parduotuvė buvo pieninė. Paskui „ABC“ tokia... duoninė. Tas gal vėliau.*

A. L. Ten buvo pieno. Tai eidavom į šitą. Ten buvo speciali pieno, ten, ir buvo duonos, irgi atskira. Taip, taip. O „Talinas“ atsirado truputiuką vėliau.

Ū. T. *Vėliau?*

A. L. Atsirado ten biškj, ten jau... Aš maždaug sakau, kad jis panašiai iš to laiko. Juk šitas didysis, kur ta „Amerikonka“, kad ten buvo tas didžiulis pastatas. Juk ten irgi jis yra, reiškia, turbūt jau tų laikų, bet jis... bet jis gal... gal net ankstesnis truputį, negu mūsų. Nu, bet apie tą laiką visi jie čia atsirado.

Ū. T. *O kino teatras ten irgi iškart buvo, „Planeta“?*

A. L. Dabar galvoju, kur ta „Planeta“ buvo.

L. L. Kur „Skalvija“.

A. L. A, tai ten... Jo, jo, jo. Tai tas namas ten toliau. Tai šitas vėlesnis namas. Tą vėliau.

Ū. T. Ai, tas, kur „Skalvijos“, vėliau?

A. L. Ten, kur „Skalvijos“, kitas. Ten už to, už kitos gatvės tas vėlesnis. Taip, taip. O kino teatras, matot, tuo laiku jų buvo sočiai. „Iš visų menų mums svarbiausias yra kinas“ – čia Vladimiras Iljičius taip pasakė... Buvo čia tų, reiškia, teatrų. Nežinau, koks apie desėtkas turbūt Vilniuj. Ir čia, reiškia, visuomet tie filmai buvo visokie. Ten gali pasirinkti, reiškia, ir buvo masiškai lankomi jie.

Ū. T. O Jūs, pavyzdžiui, eidavot?

A. L. Nu, kaip neisi, tai eidavom. Taip, taip, taip.

Ū. T. Na kaip dažnai, kiek kartų per mėnesį eidavot?

A. L. Daug.

Ū. T. Dažnai?

L. L. Tai gal senelis... čia jo domėjimosi sritis.

A. L. Ne, tai paskui senelis, reiškia, iš žmonos, reiškia, tai ten, reiškia, paskui ten mus pravedavo į tas peržiūras.

L. L. Uždaras.

A. L. Slaptasias.

L. L. „Savaitės ekrano“ vyriausia redaktorė buvo.

Ū. T. A...

A. L. Tai paskui atveždavo tų užsienietišų filmų tokių, reiškia. Nu, tai čia atseit... geriems žmonėms...

Ū. T. O tai kur Jūs eidavot jų žiūrėt? Pavyzdžiui, į kino teatrus?

A. L. Prie „Kuro aparatūros“, ten...

Ū. T. A...

A. L. Ten buvo toks kino centras. Ten salę jie turėjo. Tai ten daugiausia. Kai kada būdavo kitose... kur, reiškia, užsakydavo, reiškia...

Ū. T. *Nes man kažkas pasakojo, kad tos peržiūros vykdavo tam buvusiam Marksizmo-leninizmo institute, kur Kaštonų gatvėj.*

A. L. Taip, aš ten daug kartų buvau [juokiasi].

L. L. Ten gi, man atrodo, kad kinematografininkų sąjunga čia pat arti. Tai ten irgi būdavo.

A. L. Jo. Ten irgi būdavo. Nu, ten reiškia, kaip ten... kur ten paskirdavo, ten jau prasmukdavom, bet ten, reiškia, jau ten... kaip ten... pagal blatą čia būdavo jau [juokiasi].

Ū. T. *O j teatrus?*

A. L. O j teatrus kai kada taip eidavom, bet čia tai retesnis variantas... ten tuos spektaklius ne taip dažnai.

Ū. T. *O tai kurį teatrą Jūs čia turite omeny?.. Ar kur buvo Operos ir baleto teatras Basanavičiaus gatvėj?*

A. L. Buvo Operos, o paskui pasidarė Rusų ten. Na, tai į tą operą ten kai kada eidavom, į šitą taip. Nu, jau paskui tas, reiškia, buvo ten toj pačioj vietoj, kur dabar ten tas, reiškia...

L. L. Akademinis dramos.

A. L. Nu, jo... tas.

Ū. T. *O kur „Vaikų pasaulis“, ten gi buvo kažkoks, ar ne? Prie „Vaikų pasaulio“, ar ne?*

A. L. Dabar aš galvoju.

Ū. T. *Kur nugriovė, Rusų dramos teatras ne ten buvo?*

A. L. Ai, ai, ai... jis buvo, teisingai. Jis buvo. Jis, reiškia, prie to. Taip, taip, taip. Reiškia, iš karto... čia buvo tas, kur tas, univermagas buvo tas... taip, taip. Tai kitas namas už jo, reiškia...

L. L. Rusų dramos buvo tada.

A. L. Taip.

Ū. T. *Bet buvo... Jūs eidavot?*

A. L. Taip. Aplankydavom retkarčiais. Taip, taip, taip. Paskui jį, ten kažkaip rekonstravo jį ten, paskui jau neliko, nežinau. Ten, matyt, jau... ir paskui davė rusams šitą... atidavė jau, kai pastatė Bučiūtės šitą operą... tą čia jau perkėlė. Tai ten tas įsikūrė... tai va. Šitų kino teatrų tai buvo daug. Jie buvo labai lankomi. Taip, reiškia, kaip masiškai. Ne taip, kaip dabar. Nu, nebuvo ten tų visokių... Televizorius buvo, bet tai ten jau filmų tai ne...

Ū. T. *[...] O, pavyzdžiui, būdavo skirtumas, į kokį kino teatrą eiti ar?.. Pavyzdžiui, koks nors, nežinau, „Pergalė“, kai pastatė ten. Ar jis buvo koksai, tarkim, iškilmingesnis, ar nesvarbu?*

A. L. Nesvarbu, nes, reiškia, būdavo kiekvienam laikrašty, būdavo... šituose centriniuose laikraščiuose, visų pirma, „Tiesoj“ būdavo, reiškia, ta programa visuomet pabaigoj ten. Tai susirandi, reiškia, kas tave domina. Paskui žiūri, kaip bilietą tą gaut, reiškia, ir viskas.

Ū. T. *Tai čia ne taip paprasta bilietą gaut?*

A. L. Jo. Jo. Eilėj pastovėdavai. Taip. Taip.

L. L. Būdavo, kad pastovėt reikėdavo. Aš atsimenu, mama, kadangi jinai visus pažįsta ten tuos, sakydavo: „Nu, nueik ir pasakyk, kad čionai nuo manęs“. Man būdavo tokia gėda. Aš stovėdavau ten geriau tris valandas toj eilėj, bet kaip dabar... tai žmonės laukia, įsivaizduoji... Ne, nu, yra, būdavo „Lietuvoj“, kai atveždavo kokį kiną.

A. L. O „Pergalėj“ mes sėdėdavom... kitos, šitos, reiškia, tavo, reiškia, motinos tas senelis... tėvas. Jis ten reiškia, buvo siuvėjas, tai jis, reiškia, ten visokių ryšių turėjo. Tai jis ten turėjo pažįstamą kažkokį, reiškia, tam „Pergalės“ kino teatre. Tai mus, reiškia, visuomet, reiškia, nu, kaip... einam, reiškia, taip į Vyriausybės tą ložę susodindavo. Sėdim sau, reiškia... *[juokiasi]*.

Ū. T. *Vyriausybės ložė, tai ten, kur buvo balkone, ar?*

A. L. Ne, apačioj. Ten gale tokia, reiškia, labai... Kaip žmonės jau *[juokiasi]*.

Ū. T. *Bet tai buvo vis tiek svarbu, kad, pavyzdžiui, „Pergalėje“ tokia architektūriškai įspūdinga erdvė, kad gražu. Ar tai Jums buvo įdomu?*

A. L. Ne... jis nebuvo svarbus elementas, reiškia. Svarbu, ką rodo *[juokiasi]*.

Ū. T. *Mmm... O ką rodė, neatsimenat?*

A. L. Ten srautas jų buvo begalinis. Būdavo tų užsienietišku, reiškia, jau, tai... Ką Maskva leisdavo, tai ten ir eidavo.

Ū. T. *Labai įdomu, ką leisdavo?*

A. L. Ne, reiškia, leisdavo, išskyrus tuos, kurie turi tą negerą ideologiją. Tie jau, būdavo... reiškia, jau jų nebūdavo. Vis atveždavo parodyti tik tai geriems žmonėms. O... o... bet masiška ta produkcija tai eidavo, reiškia. Geri filmai, užsienietiški vis. Nebuvo problemų ta prasme, jau. Dabar tai ten, kai... Laikai buvo kiti.

Ū. T. *O dar norėjau šiaip paklausti: man įdomu dėl visokių kavinių, valgyklų, restoranų. Kiek populiariu buvo eiti kažkur ar labiau į svečius kviesdavo žmonės?*

A. L. Būdavo, būdavo. Dažnai pasivaikščiodavom. Nu, tai kas... Reiškia, buvo ta... nu, čia biskį jau vėliau... „Dainava“ jau buvo. Ten dažnai nueidavom.

Ū. T. *Vakare?*

A. L. Pasėdėt ten.

L. L. O „Neringa“? Vaikščiodavot į „Neringą“?

A. L. Palauk... *[trumpa pauzė]*. Jo. „Neringa“, „Neringa“... bet ten arčiau tai ta „Palanga“.

Ū. T. *„Palanga“ tai Vilniaus gatvė, ten priešais „Vaikų pasaulį“.*

A. L. Jo, prie to „Vaikų pasaulio“ ten. Ten tas... Nu, žodžiu, buvo tų restoranų, bet tokių jau... Buvo ten dar prie Tauro kalno, buvo ten tas, atsimenu, šitas... dažnai eidavom.

Ū. T. *„Tauro ragas“?*

A. L. Ne, reiškia, čia, kur tas Medicinos bankas yra, bet tai, reiškia, toliau.

Ū. T. *Kur kazino dabar yra?*

A. L. Jo, gal ten kazino. Taip, taip, taip. Jo. Nu, ten paskui tas, reiškia, garsus namas, kur ten tie, reiškia, gyveno garsūs žmonės. Ten, reiškia, Sruoga, Krėvė.

Ū. T. *Šalia, kur Mykolaitis Putinas gyveno, ar ne?*

A. L. Taip. Putinas ir... Korsakas. Teisingai. Nu, ir mūsų Meškauskas ten gyveno kažkiek laiko. Ten jie... Nu, ir paskui mūsų „Tauras“. Čia pats, reiškia, geriausias bendrabutis. Ne, jis tada buvo geras, gražus buvo, simpatiškas. Reiškia, jo. Bent septynis metus aš jau gyvenau jame.

Ū. T. *Bendrabutis? Tai ten kurioj vietoj? Tai toj pačioj gatvėj Tauro?*

A. L. Jis ten ir tebėra... Tai ten buvo pats gražiausias universiteto bendrabutis. Geras buvo. Ne, geras. Taip. Taip. Ten visuomet šokiai būdavo sekmadieniais... ten oi...

Ū. T. *Bendrabuty?*

A. L. Jo, bendrabuty būdavo.

Ū. T. *O Profsajungos rūmuose kažkas vykdavo ar nelabai? Vis tiek šalia gyvenot.*

A. L. Ten, reiškia, mano vienas klasiokas juos čia statė, reiškia, paskui ten sudegė kažkas... ten visokiais... Išvogė cementą ten, dar kažką. Bet čia vėliau jau... čia vis tiek pastatė tą gremėzdą tokį baisų. Ar jį nugriaus, ar jį ten paliks, nežinau. Jį čia buvo padegę vienu laiku. Kažkas jį norėjo privatizuoti, bet jis nedegė [juokiasi].

Ū. T. *Bet Jūs ten eidavote?*

A. L. Čia vėliau jau. Ten mes, reiškia, dažnai ant to kalno, reiškia, visą laiką ten, reiškia, būdami studentai dar... to namo nebuvo, tai mes ten futbolą žaisdavome visuomet. Reiškia, tai čia jau buvo mūsų aikštelė. Tai ten buvo šitokia laukymė, neprižiūrėta tokia visai pieva... Nu, ir paskui sunaikino ten tas kapines... dar aš jas atsimenu ten, kur Santuokos tie rūmai. Reiškia, kapinyne pastatyti jie. Ten tada dar tos kapinės buvo... nu, tokios senos, apleistos ir...

Ū. T. *Tai tam parke, kur dabartiniam, ar ne?*

A. L. Ten. Taip, taip, taip. Nu, tai reiškia, ten tos, reiškia, čia Vilniuje... daug tų kapinių sulygino. Tiktai pasakyčiau, kad žydai tą triukšmą sukėlė, kad ten kažkur tai... kauliukų ten surado... Sako: „Atiduokit“ [juokiasi].

Ū. T. *O j „Neringą“ ar eidavot?*

A. L. Sunku būdavo ten pakliūti. Ten paskui, reiškia, būdavo tie veikėjai... tokie, kurie ten sėdėdavo... Paskui šitas, kaip tas, Deksnys. Neskaitėt? Šitas toks Deksnys, nu, čia, kuris išgarsėjo, kad jis ten palaikė ryšius, reiškia, su Amerika, paskui su ta Lietuva. Paskui jis ten įkliuvo su saugumu, ten visokios istorijos jau. Tai reiškia, jį ten paskui... šitas, Markulis, reiškia, mano ten tas profesorius. Mes ten egzaminuodavom su juo medicinoj... tai jį čia paskui demaskavo, kaip tą baisų išdaviką, kuris ten, reiškia, tuos... nu, dirbo reiškia, saugumui ten, reiškia, pranešinėjo, ir paskui likvidavo, čia tas, reiškia, tuos, kai kuriuos, nu, šitoj byloj... kaip jis dabar vadinasi, jau neatsimenu, nu, ten susėmė, čia... Lukša. Tas Markulis. Jo, jo, bet jis... Tai jam gerai pasisekė, kad kai jau čia viskas pradėjo ryškėti, jis laiku numirė. Jam būtų liūdnai pasibaigęs tas reikalas, jo...

Ū. T. *Bet Jūs eidavot, pavyzdžiui, į kokius restoranus su šeima ar su draugais labiau, ar?..*

A. L. Gal, reiškia, daugiau su šeima. Su draugais tai biskj... Na, vis tiek, kai yra šeima, na, tai ten kažkaip su draugais ten... su draugais tai ne... Čia paskui.

Ū. T. *Bet į svečius irgi būdavo įprasta vaikščioti?*

A. L. Tai, taip, reiškia... Nu, aš ten turėjau tokių draugų, dar dabar gyvų, kurie čia... pastoviai, reiškia, paskui čia šachmatais lošdavom per naktis.

Ū. T. *Neidavot į Lukiškių aikštę ten, kur šachmatininkai?*

A. L. Ne. Mes kažkaip turėjom savo klubą, jo... [juokiasi].

Ū. T. *O čia jautėsi, kad čia tokia kaip ir mokslo zona formuojama, kad tas aspirantų bendrabutis, ten biblioteka čia, paskui va šitas, Mokslininkų namai. „Amerikonkė“ ten irgi tokia... truputį išsilavinę žmonės labiau gyveno, ar ne?*

A. L. Tais laikais čia viskas atsitiktinai vykdavo, reiškia, kad čia, kad kažkas kažką formuotų... Vargu...

L. L. O klausyk, tėti, kaip ten būdavo, kad nu, būtent į tą namą, visi iš Lotynų Amerikos ten, visi grįžinėjo tie. Kodėl būtent į tą namą jie, tenai, kažkaip? Kur „Amerikonkė“ ta, parduotuvė, žodžiu... nes gi ir Vanda iš to gavo, kad jinai...

Ū. T. *Specialiai pastatė jiems?*

L. L. Specialiai jiems net buvo pastatytas?

A. L. Tai, matyt, ten, reiškia, jie buvo kažkaip... kur ten buvo šita... žinai, tokia draugė žmonos... kaip tas, reiškia... kuri paskui išvažiavo į Argentiną ir paskui...

L. L. Čia bent ramiau galėjai būti, jeigu labai ten neišsišokdavai. Aš atsimenu, kai ta Elzė grįžo, ir atsimenu, kai pirmą sykį atėjo į mamos kino peržiūrą, kur atėjo ir atsivežė tą Valterį. Jis buvo už mane, nežinau, keliais metais jaunesnis, tai jis visiškai lietuviškai nešnekėjo. Tik ispaniškai [juokiasi]. Žodžiu, tai man tokia egzotika buvo. Jinai pati visa tokia kaip šokoladinė atrodė.

A. L. Na, jo. Daug tų metų ir labai skirtingų visokių... Jau taip paskui nežinai, į kurią pusę žiūrėt atgal.

Ū. T. *O kai čia tą dešinę krantą pradėjo užstatinėti?..*

A. L. Tai čia palyginus ne taip seniai, reiškia, dar reiškia...

Ū. T. *O tas viešbutis Nasvyčių, univermagas... ar tas... pavyzdžiui, tas univermagas buvo populiarus šiaip, ta nauja parduotuvė?*

A. L. Tai kad ją ne taip seniai pastatė. Nu, tai... Prisimenu, kad čia buvo pieva. Čia būdavo medžių, ten tokia pluoštelė dar būdavo, ir buvo pieva, daugiau nieko ten... ir ten, toks technikumas dar ten buvo. Dabar ten, Sodra kažkokia ten yra... Tai šitas stovėjo, daugiau nieko. Gražus...

Ū. T. *Tai nebuvo nieko... ten kokių trobelių, lūšnynų, nieko?..*

A. L. Ten ta buvo ta gatvė, tokia negrįsta, šita jau... Ukmergės, rodos... Negrįsta ta tokia gatvė. Na, ten praeinant buvo namelių vienas kitas ten pamestas, reiškia, tenai, bet čia buvo užmiestis jau.

Ū. T. *Užmiestis? Tai Jūs sakot, pakraštys? Nes aš iš tikrųjų... Aš pokario radau Lukiškių aikštę, tai visiškai toksai...*

A. L. Teip, teip... nu, jo. Mes eidavom, atsimenu, iš universiteto ten, reiškia, slidinėt, tai ten buvo tiltas... tiltas per Nerį.

Ū. T. *O kurioj vietoj?*

A. L. Nu, reiškia, jeigu eini šita gatve... Čiurlionio. Šita Čiurlionio gatvė. Tiesiai Čiurlionio gatve. Tai va, eini, eini, paskui įeini į tą, reiškia, Vingio parką, ir ten, reiškia, tiesiai, tiesiai. Tenai tiltas ten buvo toks medinis. Ten toks, reiškia, buvo. Tai mes per tiltą eidavom ir ten, reiškia, anoj pusėj, ten buvo užmiestis. Ten nieko nebuvo. Ten buvo miškas... Ten Karoliniškės visokios ten jau... Paskui, kai tą tiltą, kai tas tiltas sugriuvo, ten jį nugriovė paskui. Nu, tai ten jau nebuvo galima pereiti. Tai ten buvo jau toks anoj pusėj...

Ū. T. *Ana pusė buvo atskirta?*

A. L. Jo, ten, reiškia... Atsimenu, kai kažkada aš ten keliavau į tuos, reiškia, miškus visokius, tai ten namų surast, būdavo, nepavykdavo. Nu, ten būdavo kokia trobelė, ten stovėdavo, bet, reiškia, iki pat ten dabar kur ten... nuo to tilto, reiškia, ten nieko nebuvo visiškai. Tai tas miestas išaugo dabar. Tiesa, šitas miestas buvo čia.

Ū. T. *Tai čia, sakot, tas pakraštys jau?*

A. L. Duobėj čia toj, duobėj miestas čia buvo, viskas...

Ū. T. *Bet tai, pavyzdžiui, su vaikais tai vis tiek eidavot kažkur, į parką ten?*

A. L. Į Vingio parką, taip.

L. L. Slidinėdavom Sapieginėje, Antakalny.

A. L. Slidinėdavom, taip, ir su pačiūžom eidavom, taip. Jaunimo stadione būdavo visuomet užlieta. Vietoj Seimo stovėjo tas stadionas.

L. L. Man tai kartais prisiminimas... Aš tai nečiuoždavau, nes aš, matyt, buvau per maža, bet aš atsimenu mes brolių, vat, Onutės tėtį, lydėdavom, ir man taip kartais iškyla kažkokios kolonos ir tos tvoros prisiminimas, tos čiuožyklos, bet kadangi nu, dabar visai kas kita, galvoju, gal aš kokiam filme mačiau turbūt... *[juokiasi]*.

A. L. Buvo ten aptverta tokia tvora, tokia su stulpais.

L. L. Ten tokia stalinietiška kolona, ir tada, vėl tada kolona.

A. L. Nu, ir buvo ten toks vienas tas namas, ten toks, reiškia, kur ten galima buvo išsinuomot pačiūžas... ir stadionas toks ten, reiškia, primityvus toksai jau... Nieko neliko...

Ū. T. O „Vaikų pasaulis“? Ten kas buvo?.. Ar buvo svarbi kažkaip ta vieta?..

A. L. Ten buvo... ten ir drabužiai... tai ten dažnai eidavau... jis populiarus buvo. Reiškia, taip. Taip. Lyg ten buvo univermagas toks, ir tiek, reiškia.

[...]

Ū. T. Tai visas prospektas buvo kasdienis jūsų maršrutas, jeigu čia gyvenot? Universitete kai dirbot, tai Jūsų pagrindinis takas buvo?

A. L. Aišku. Maršrutas visą laiką į tą pusę, ir į tą pusę jau. Aš tik paskui atradau, kad tiek metų vaikščiojau, o į tuos kiemus neapžiūrėjau. Pasižiūrėt, kaip ten įdomu.

Ū. T. Dabar jau daugelis uždaryta, ar ne? Tai didelė dalis gyvenimo universitete ir praėjo?

A. L. Ne, nu, tai taip... daug ko... tai vienintelė darbovietė iš esmės. Juk aš ten pradėjau, ten baigiau.

[...]

Interviu su Irena Sasnauskiene (g. 1942 m.) transkriptas,
dalyvaujant Konstantinui Sasnauskui (g. 1937 m.), vykęs 2011 m. spalio 2 d. jų bute
J. Savickio g. (buvusiame Kražių skg.). Šie respondentai nuo autorės vaikystės gyveno
kaimynystėje.

Ū. T. Kada jūs atvažiavote į Vilnių gyventi ir kokie ankstyviausi jūsų Vilniaus prisiminimai?

I. S. Mes atvažiavom gyventi 1945 m. Aš negaliu sakyti, kad tiksliai prisimenu viską nuo 1945 m. Bet mano tėvai tais metais iš Šiaulių atsikraustė čia gyventi. Aišku, aš neatsimenu nuo to laiko. Prie Vingio parko buvo tokia labai graži Būgos gatvė. Ten buvo, aišku, mediniai namai. Buvo kiemai, mes turėjome savo kiemą, savo daržą.

Ū. T. O kurioje vietoje buvo ta Būgos gatvė?

I. S. Lygiagrečiai su Konarskio gatve ėjo Būgos gatvė. Buvo Būgos gatvė, skersai ėjo Skaisčioji gatvė. O Skaisčioji gatvė buvo maždaug ties ta vieta, kur dabar yra Savanorių prospekte „Maxima“ nedidelė. Ties ta „Maxima“ buvo Skaisčioji. Ir Skaisčiosios jau nebėra. Jau nei vienos tos gatvės nebėra.

Ū. T. Ar jūs atsimenate, kaip Raudonosios armijos rajone pradėjo statyti „chruščiovkes“?

I. S. Prisimint tai aš prisimenu. Toje Būgos gatvėje mes ilgai gyvenome, aš beveik vos ne iki universiteto. Savanorių prospektas tada buvo Raudonosios armijos, kuris prasidėjo Vilniuje, baigėsi Kaune. Per vidurį buvo geležinkelis, važiuodavo prekiniai traukiniai. Dar ir dabar ten yra geležinkelio atšaka truputį aukščiau. Esu mačiusi porą kartų, garvežys nuvažiavo.

Ū. T. Bet tai čia buvo, matyt, prie tų gamyklų, ar ne?

I. S. Taip, tie traukiniai, man atrodo, važiuodavo į tą duonos kombinatą. Aišku, dabar jau nebėra. Būdavo labai smagu, iš mokyklos kai eini bėgiais tais. Dar apie transportą. Buvo autobusiukai. Tokie, žinai, kaip dėžutės.

Ū. T. Maži? O tai maždaug apie kurį laiką?

I. S. Taip, na, kai aš jau galėdavau važiuoti. Gal buvo man jau dešimt metų, galėjo būti. Įsėdi į autobusą ir perkiesi bilietą, bet už kiekvieną sustojimą būdavo skirtinga kaina. Pavyzdžiui, vienas sustojimas – dešimt kapeikų, du sustojimai – penkiolika. Šitaip, ne taip kaip kad dabar nusiperki.

Ū. T. *Kodėl Jūs ten apsigyvenote, ar tėveliai netoli dirbo?*

I. S. Ne, ne todėl. Supranti, lenkai išvažiavo į Lenkiją ir tėtį perkėlė iš Šiaulių dirbti į Vilnių.

Ū. T. *O kuo jis dirbo?*

I. S. Jisai dirbo mėsos ir pieno pramonėje. Jis buvo mėsos ir pieno pramonės planavimo skyriaus viršininkas. Tai jį perkėlė dirbti į Vilnių.

Ū. T. *Į ministeriją?*

I. S. Taip. Jakšto gatvėje buvo jų ministerija, maisto pramonės ministerija kažkada buvo.

Ū. T. *Ten, kur Vaidilos teatras?*

I. S. Taip. Na, žinai, juos ten mėtė iš vietos į vietą. Tai va, mums ten pasiūlė butą.

Ū. T. *Medinuką?*

I. S. Medinuką. Dviejų kambarių, su virtuvyte. Nei patogumų, nei nieko.

Ū. T. *Nebuvo patogumų?*

I. S. Oi, ne, viskas lauke. Mes tokiomis kaimo sąlygomis gyvenome...

Ū. T. *Keista, juk ministerijos darbuotojas.*

I. S. Tais laikais tai buvo gerai. Bėdos nebuvo, mums tai nesudarė jokios problemos, kad nėra. Natūralu buvo: eidavom į pirtį savaitgaliais, stovėdavome eilėje kaip visi mirtingi žmonės, taip ir mes, ir buvo visai normalu ir gerai. O jau tokį butą su patogumais aš pamačiau, kai atėjau į svečius, toks buvo partijos veikėjas Vladas Niunka. Didelis veikėjas. Mano tėtis su juo buvo nuo jaunystės laikų pažįstami. Tėtis mane nusivedė pas jį į svečius.

Ū. T. *O kur buvo jo namai?*

I. S. Ten buvo, kur dabar centrinis knygynas. Štai šitam name, tik įėjimas buvo nuo Kudirkos aikštės pusės. Tai va, tada aš pamačiau jau tuos patogumus, jie turėjo vandenį. Šildymas, aišku,

man atrodo, buvo pečiai. Tai mes atsikėlėm 1975-aisiais sausio 5-ąją į Kražių skg., tai čia gi buvo medinukų ir ne tik medinukų, jau buvo išvietės lauke. Čia gyveno žmonės, čia buvo namai. Netgi mano bendramokslis, visai netyčia, žiūriu, pavardę tai aš jo atsimenu – Driaučiūnas. Sakau: „Ką tu čia veiki?“ Sako: „Aš čia gyvenu.“ Jo žmona gydytoja. Tai būdavo, kai suserga mano vaikai, tai aš jau pasinaudodavau pažintimi su juo ir pasikviesdavau jo žmoną, ir ji ateidavo vaikų pasižiūrėti.

Ū. T. Čia prie kalėjimo, kur tie garažai?

K. S. Vietoje to dujų pastato buvo namas. Ir dar buvo bent trys tikrai. Aš su tais kaimynais jau buvau labai smarkiai pažįstamas.

Ū. T. Fontano nebuvo?

I. S. Oi, ne.

K. S. Tada pastatė materialinio techninio tiekimo, dabartinį finansų ministerijos korpusą. Ir įrengė skaičiavimo centrą. O skaičiavimo centras buvo sudarytas iš „PESUM“, tokios buvo mašinos. Ne „PS“. O mašinos tokios, kad ten reikėjo šimtus kvadratų ir lempinės, ir labai didelė temperatūra. Buvo tiktai šaldymo paskirtis, jokio grožio, nieko. Čia pylė tą vandenį, buvo vamzdžiai, valė. Kadangi vanduo garuoja...

Ū. T. O turėjo kas daržus prie tų medinukų?

I. S. Taip.

K. S. Ir čia turėjo, ir ten turėjo. Ką jie augino, sunku pasakyti.

I. S. Ridikėlius, salotas, gal kokį svogūną, burokėlių ir morką.

Ū. T. O Būgos gatvėje irgi?

I. S. O... Būgos gatvėje mes turėjom... ožką! Taip, ožką mes turėjom. Mes turėjom didelį daržą. Turėjom daug vyšnių, labai daug jurginų auginom. Labai daug. Ir turėjom ožką, kurią aš už pavadėlio vedžiodavau po gatvę.

Ū. T. O kodėl Jūs turėjote ožką? Ar dėl to, kad..?

I. S. Mama nedirbo. Tėčio atlyginimas nebuvo toks didelis, kad, žinai, galėtume išsimaitinti. O, be to, ožkos pienas yra sveika. Aš gerdavau ožkos pieną, mama ir sūrį darydavo, ir viską. Taip, kad

oška buvo labai labai reikalinga, bet tik tiek, kad ji apgriauždavo medžius. Mama sodindavo ridikėlių ir salotų, netgi nešdavo į turgų parduoti. Ir paršiukus auginom. Ir pjovėm, ir rūkėm mėsas.

Ū. T. Ten vietoj?

I. S. Taip.

Ū. T. Tai Jūs nemažai ten turėjot...

I. S. Ten buvo nemažas daržas. Ir mama įsirengusi rūkyklą buvo. Mano mama labai buvo tokia... ūkiška. Taip. Ir tą kiaulieną, žinok, parduodavo. Vertėmės kaip galėjom. Bet parduotuvės tada buvo tuščios. Mes, būdavo, eidavom iš vakaro į parduotuvę užsiimti eilę prie cukraus.

Ū. T. Vaikystėje?

I. S. Taip. Taip, tenai būdavo krautuvėlė. Eidavom į parduotuvę, užsiimame eilę, pareinam namo po kažkiek laiko sugrįžtam – išleidžiam kitą žmogų, kad pareitų. Eidavom dviese, kad gauti du kilogramus. Daugiau negausi.

Ū. T. O kokiais čia metais maždaug buvo?

K. S. Nuo 1945-ųjų iki... dešimt metų tai tikrai. Cukrus, duona... Miltai. Tai gerai, kad mūsų mama kaime ir bandeles kepė, ir pyragus kepė. Ir karves turėjom, ir sviesto tepdavom daug, o tie, kas neturėjo, buvo labai liūdna.

Ū. T. Ar naudojotės tada maisto kortelėmis?

I. S. Kažkada buvo, bet tais laikais, kai mes atvažiuom – kortelių nebuvo. Būdavo eilės. Laimingi tie žmonės buvo, kurie galėjo užsiauginti ir dar nunešti į turgų.

Ū. T. O turgus kur buvo?

I. S. Turgus buvo ten, kur yra dabar gėlių turgelis. Tai ten su tomis daržovėm, nes mums buvo arčiausias, ir eidavom. Bet tai dar kas buvo – mes vandens neturėjom kieme. Ir šulinio mes neturėjom. Buvo ta „kolonkė“ vadinama. Tai kai reikėdavo daržus laistyti, tokį karutį turėjom, į tą karutį įdėdavom tokią vonelę ir su ta vonele, aš nežinau, kiek kartų, mes važiuodavom su mama, kai jau reikėdavo palaistyti tą didžiulį daržą. Ten gi augdavo ir pomidorai, ir agurkai, ir kas tiktai nori.

Ū. T. Tai Jūs kaip vaikai irgi turėdavote padėti?

I. S. Taip. Pavyzdžiui, rūbus skalbt. Irgi nei vonios neturėjom, ir mašinos neturėjom. Su ta lenta skalbdavom, virindavom namuose, o tada su tais skalbiniais eidavome prie tos „kolonkės“ vadinamos ir ten skalaudavom šaltam, lediniam vandeny.

Ū. T. Ar Jūsų tėvas padėdavo ūkyje?

I. S. Jis būdavo darbe.

Ū. T. Jūsų mama turėjo ir daržus prižiūrėti, ir vaikus, ir viską? Ar Jai reikėdavo ir visuomeninį gyvenimą gyventi? Eiti kažkur su tėvu, jeigu ministerijos ten kokie renginiai ar kažkas?

I. S. Oi, ne! Mano mama tik mėgdavo eiti į teatrą. Mane kartais palikdavo, nes vaikų į vakarinius neįleisdavo. Kartais mėgdavo vakare nueiti į kokią kavinę, bet tai būdavo labai retai. Arba restoraną. Yra buvę, kad ir mane nusivesdavo. Totorių ir Gedimino prospekto kampas, ten būdavo „Neris“. Tai vat. Į „Vilniaus“ restoraną mane tėtis yra nusivedęs. Kažkaip sekmadienis buvo ir jis mane vedėsi.

Ū. T. Ir šis jau buvo prabangus?

I. S. Taip, jis buvo prabangus.

Ū. T. Atsimenate, kaip atrodė?

I. S. Na, ne.

Ū. T. O jau Jūs kai eidavote į miestą, tai pasipuošdavote? Tai jau buvo išeiga, šventė?

I. S. Taip, mano tėvas apskritai mėgo puoštis. Mama turėjo drabužių, bet jai nei madų, nei papuošalų... Bet tėtis tai mėgo sekmadienį išeiti ir eidavo per bažnyčias. Tos, kurios buvo atidarytos. Jis eidavo per bažnyčias, per cerkves. Sakydavo: „Aš einu į miestą.“ Būdavo, su „šlipsiuku“, pasitempęs, ir jisai išeidavo pasivaikščioti.

Ū. T. O į kokį teatrą eidavo, gal atsimenat?

I. S. Eidavo... dabar kur Rusų dramos teatras, ten būdavo Operos ir baleto teatras. Tai ten ir eidavo, į Operos ir baleto teatrą. Dabar, kur yra „Vaikų pasaulis“, na, žinai. Jogailos gatvėje, tame name buvo Rusų dramos teatras.

Ū. T. *Aš atsimenu, dar seniau ten buvo kaukės likę tokios.*

I. S. Taip, taip. O dramos teatras ir buvo čia, bet jėjimas buvo ne iš gatvės, iš kiemo buvo jėjimas į dramos teatrą. Jisai ir yra dabar toje vietoje, tik jį praplėtė, pasidarė jėjimas iš gatvės pusės. Tai šituos dalykus jie mėgdavo – išėjimą į teatrą.

Ū. T. *O kaip dažnai jie eidavo?*

I. S. Nelabai dažnai.

Ū. T. *O į kiną?*

I. S. Į kiną jau su manimi nueidavo. Toks buvo kažkada „Aušros“ klubas, toje vietoje, kur dabar yra pašto dėžutė... Tai apie tą vietą buvo toks „Aušros“ klubas. Ir ten kas dvi dienas maždaug keisdavosi filmai. Tai į tuos filmus, kai tik naujas, mes ir eidavom, mane vesdavosi į tuos filmus. O ir šiaip į kinus nueidavome retkarčiais. Kokį aš dabar prisimenu... „Pergalės“ kino teatras – „Pramogų bankas“ dabartinis Pylimo gatvėje. Prie Operos teatro irgi kažkoks kino teatras buvo. Ten buvo „Kronikos“ kino teatras. Ten ir buvo dokumentiniai filmai. Sumoki ten rublj, o gal ir dešimt kapeikų, dabar neatsimenu, bet įeini, atsisėdi, sėdi, sėdi, kol pamatai, kad tą gabalą matei, ir išeini. Ten galėjai visą dieną sėdėti. Meninių filmų nebuvo, tik dokumentiniai. Po to buvo „Spalio“ kino teatras netoli „Halės“ turgaus. Geležinkelių rūmuose Pylimo gatvėje. „Spalio“ buvo senamiestyje, netoli Rotušės. Ten dabar cerkvė yra, tai netoli tos cerkvės. Ten dabar kažkokios parduotuvės.

[...]

I. S. *[Rodo nuotraukas].* Vingio parke buvo šitokie sandėliai. Kadangi mes netoli Vingio parko gyvenome, tai mes vis ateidavome. Čia mūsų kiemas, dalis kiemo, čia gimtadienis mano. Va, mūsų daržas, derlius koks. Mama, tėtis, aš ir čia – nebežinau kas. Va, mūsų namas, mūsų kambario langai. Mes su tėčiu. Matai, su „šlipsiuku“. Čia mūsų šeimyna, ūkis. Čia palei vartus.

Ū. T. *Pasipuošę.*

I. S. Taip. Gal iš restoranoėjome. O čia man septyni metai, aš pradėjau groti tada. Istorinė nuotrauka.

Ū. T. *Didelis tas namas. Ar jame daugiau žmonių gyveno?*

I. S. Taip, kaimynai iš vienos pusės rusai gyveno, o iš kitos – lenkai.

Ū. T. *Jūs turėjote du kambarius?*

I. S. Mes turėjom du kambarius.

Ū. T. *O kiemas buvo bendras?*

I. S. Kiemas buvo bendras.

Ū. T. *Ar mama jus vedavosi į miesto centrą?*

I. S. Eidavom, taip. Štai čia prie Katedros.

Ū. T. *Mama pasipuošusi.*

I. S. Mama pasipuošusi. Tokį baltą paltuką turėjo. Bet šiaip jinai nebuvo iš tų, žinai, puošnių damų. Čia mane krikštijo, va, tokią va.

Ū. T. *Čia gatvė Jūsų?*

I. S. Taip, gatvė. Čia būdavo vartai ir gatvė. Važiuodavo arklių vežimai, kadangi mes paršiukus laikėm, arklių išmatas rinkdavom sušert gyvuliams, paršams.

Ū. T. *Sveika?*

I. S. Sveika nesveika, bet jie ėsdavo. Žinai, ką ten duosi, kai pats neturi. Tai va, čia nebėra to nei vieno, nei vieno namo.

Ū. T. *Bet Jūsų tėvo pareigos buvo laikomos gerai apmokamomis?*

I. S. Skaitėsi neblogai apmokamas, geras darbas. Jisai visą laiką buvo viršininku. Nežiūrint to, kad jisai aukštojo mokslo neturėjo. Jisai buvo labai geras matematikas, turėjo gerą galvą. Ir visą laiką pareigose buvo iki išėjimo į pensiją. Jis dirbo Vilniaus mėsos kombinate, planavimo skyriaus viršininku.

Ū. T. *O Jūsų mama pati taip pasirinko, kad jai geriau nedirbti?*

I. S. Mama ir dėl manęs nedirbo, o, be to, ir tų darbų nelabai kas siūlė. Jai labai patiko prekyba. Tai ji paskui dirbo „Dailės“ kombinate, bufete, paskui dirbo... buvo tokia aštunta vidurinė, rusų mokykla, Švitrigailos ir Ševčenkos kampas, ten yra dirbusi, mokykloje. Žodžiu, jai labai patikdavo

prekyba. Tai buvo jos pagrindinis darbas. Gėlių turgelyje ji pardavinėdavo savo užaugintą produkciją. O paskui jai atsibodo, aš paaugau, jau man nereikėjo tokios didelės priežiūros, tai jinai nutarė, kad reikia eiti ieškoti valdiško darbo.

Ū. T. O Jūs brolių, seserų neturėjot?

I. S. Ne. Aš viena kaip pirštas. Aš negaliu sakyti, kad man yra blogai, bet šiaip turėti brolius, seseris... Iš mamos pusės visa giminė buvo Amerikoje, Australijoje. 1978-aisiais metais su kai kuriais iš jų aš buvau susitikusi. O daugiau jokio ryšio neliko. O čia aš turiu vieną pusseserę ir vieną pusbrolių. Ir tie patys Šiauliuose gyvena. Mano mama buvo šeimininkė. Tokia moteris, kuri laikė šeimą ant savo pečių. Ne piniginių. Bet jinai tvarkė ūkį, užsiėmė ūkiškais darbais.

Ū. T. O tėtis uždirbo pinigus?

I. S. O tėtis uždirbo pinigus, jis jau buvo toks, sakykim, baltarankis. Bet taip grubiai tariant. Jis – žmogus inteligentas, dirbantis valstybinį darbą.

Ū. T. Ar jūs eidavote į svečius, pas tėvų draugus?

I. S. Taip. Su kaimynais bendraudavom.

Ū. T. O kaimynai, kurie šalia gyveno, ar jie irgi turėjo panašius daržus, sodus? Ar panašiai gyveno?

I. S. Taip. Buvo tokie Janavičiai, su kuriais mes labai bendravom. Tėtis kartu su tuo Janavičiumi dirbo. Paskui dar buvo Zabukai, kurių šiandieną palaidojom. Irgi kaimynystėje gyveno. Tai visos šventės ir gimtadieniai būdavo kartu. Tada buvo toks aktorius Albergas, jis mano pirmas mokytojas buvo, baigęs teatro studiją. Tai su jų šeima labai bendravome, iki pat paskutinio jo atodūsio. Tai buvo tikri mūsų draugai, kaimynai, ne iš reikalo, artimi žmonės.

Ū. T. O tėvo bendradarbiai irgi?

I. S. O tėvo bendradarbiai... Mano tėtis buvo toks, kad jisai sakydavo, jog jam nieko nereikia. Mama sakydavo, kad jis atsivestų bendradarbių. O jis sakydavo, kad nenori, kad niekam nereikia.

Ū. T. Jam nepatiko bendrauti? Ar tik su bendradarbiais nepatiko?

I. S. Ne, jis su bendradarbiais labai gerai sutarė ir gerbė, ir viską, bet jisai, kad į namus ar eiti į svečius, pas savo bendradarbius, kažkaip taip neidavo.

Ū. T. *O Jūs patys jau suaugę per šventes ar eidavot į restoranus? Normalu tai buvo, nebuvo labai brangu?*

I. S. Tada nebuvo įmanoma, žinok, pakliūti.

Ū. T. *Vietos nebūdavo?*

I. S. Kad ir į tą pačią „Neringą“, kiek mėgindavom – nejeidavom, tai eidavom į „Neringos“ viešbutį, antrame aukšte ten buvo Jonas toks, pažįstamas. Kai viešbutis, tai turėjo jie tokį barą, nueidavome kavos išgerti ar kokio šampano... „Palangos“ restoranas buvo, neatsimeni? Jį nugriovė. Būdavo ten kompleksiniai pietūs gana neblogi, o vakarais buvo restoranas dviejų aukštų.

Ū. T. *Ir būdavo kažkokia vakarinė programa, ar ne?*

I. S. Taip. „Dainavos“ restoranas dar buvo. „Dainavos“ restorane buvo pirmasis naktinis baras atidarytas. Ten esam ir Naujus metus sutikę. Pastatas ir dabar tebėra.

Ū. T. *Ką reiškia naktinis baras?*

I. S. Iki ryto, iki penkių ryto. Jie specialiai neįleisdavo, o jeigu duodi į kišenę – įleisdavo. Taip, durininku būdavo neblogai dirbti... „Neringoj“ grojo netgi Reimerio Vaclovo sūnus.

Ū. T. *Tai vakarieniam labai, užsisakydavot vyno kažkokio?*

I. S. Vakarieniam davom. Nebuvo kainos žvėriškos. Taip kaip dabar. Tų produktų nebuvo, bet kainos tai nebuvo labai didelės.

Ū. T. *Ne pavalgyti eidavot, labiau laiko praleisti?*

I. S. Ne pavalgyt eidavom, bet būdavo galima ir pavalgyti. „Neringa“ savo „Kijevo“ kotletais garsėdavo n metų. O paskui mes ir gyvenom Naugarduko gatvėje. Iš tos Būgos gatvės, 1959-aisiais metais, nes 1961-aisiais aš įstojau jau į universitetą, tai mus nugriovė. Kaip mes verkėm su mama tos Būgos gatvės buto, nors nieko mes jame neturėjome. Bet mes turėjome kiemą, turėjome daržą. Ir atsikraustėm į tas „chruščiovkes“ Partizanų gatvėje. Prie „Dailės“ kombinato, apie tą rajoną. Tai va, „Dailės“ kombinatas, pereini per gatvę ir tos „chruščiovkės“. Mes ten pragyvenom nuo 1959-ųjų, oi, va iki čia. Tėvai pragyveno. Ten ir Paulius gimė mūsų.

Ū. T. Kiek kambarių gavote naujame bute?

I. S. Mes turėjome tris. Ir tai nenorėjo duoti. Laikė, kad mes ten turėjom tik du kambarius, tai mes galim ir pretenduoti į du kambarius. Bet kadangi tuo metus pas mus gyveno tėčio bendradarbis, kuris neturėjo kur gyventi, mes tą Liudą prisiėmėme gyventi... tai jisai kažkaip sukombinavo, kad jis yra mūsų šeimos narys. Jo dėka mes gavome trečią kambarį. Tas Liudas, kai jau iš mūsų išėjo, aš turėjau atskirą kambarį. Tada mūsų Paulius gimė Partizanų gatvėje. Dar atsimenu, kada Stalinas mirė, 1953-aisiais metais. Atsimenu, kad prie stoties buvo didžiulis mitingas. Suvarė mus visus į tą mitingą. Taip, na, kaip, na, suvarė, žinai. Ir atsimenu, kad siaubingai verkiau. Taip verkiau, kad Dieve, Dieve, juk mirė Stalinas. Taip, mirė Stalinas, čia tau ne juokas. Ir atsimenu, kad iš laikraščių karpiau visus su Stalinu atvirukus ir kur jis pašarvotas, klijavausi į albumą. Va, kiek buvo pripūsta miglos. [...] Jau Kražių skg., anoje pusėje šaligatvio, kur mūsų garažas, ten buvo sandėliukai. Čia gi kažkada, mūsų bute, trečiajame, gyveno mano fortepijono dėstytoja. Tokia Šveliovaitė Julija, Štarkienė. Pradžioje jiniai mokė septynmetėje, Didžiojoje gatvėje, ten buvo septynmetė muzikos mokykla. Ir aš pas ją lankiau fortepjoną. Tai jiniai kartais mane pasikviesdavo papildomiems užsiėmimams. Tai aš ateidavau į tą savo butą, pas ją į namus. Ten, kur mūsų svetainė buvo, buvo jos mamos stomatologijos kabinetas. Dar gyveno jos tokia teta, rašytoja. Nebeatsimenu pavardės. Jiniai turėjo tris sūnus, o paskui išvažiavo į Izraelį.

Ū. T. O jiems visas tas butas ir priklausė?

I. S. Taip. Nu, bet matai, ten gyveno ir mama Julijos, ir teta. Ir jiniai su vyru ir trimis sūnumis.

Ū. T. Tokia didelė šeima. O tai ką veikė tas Štarkus?

I. S. Aš dabar neatsimenu, sakau, jis dirbo su mano tėčiu kažkur, jisai buvo funkcionierius kažkokioje tai įstaigoje.

Ū. T. O ar atsimenat, ar buvo sumaišyta, kad tame pačiame kvartale vieni gyveno „komunalkėse“, o kiti turėjo po visą butą, ar prabangesni namai buvo atskirai? Na, kaip pasakojote apie centrinio knygyno daugiabutį.

I. S. Taip, ten buvo CK darbuotojų namas. Čiurlionio irgi. Ten apie Donelaičio irgi buvo, kur užimdavo tokias pareigas jau geresnes. Čiurlionio gatvėje butai buvo pagerinti. Ten jau ne

„chruščiovkės“, ten buvo plytiniai namai. Geri, gražūs butai. Mano ten kolegė tokia gyveno, jos vyras buvo kažkoks viršininkas. Tai aš ten buvau, ir durys suvarstomos. O anksčiau, ten toje vietoje buvo mediniai namai. Ten Beržų gatvė buvo. Tai ten irgi medinių namų kvartalas. Čiurlionio gatvėje tokia parduotuvė buvo „Sigutė“. Tai ten už tos „Sigutės“ nugaros buvo vien tik mediniai namai.

Ū. T. Ar pokariu buvo stengtasi žmones apgyvendinti netoli jų darbo vietas? Pavyzdžiui, statydavo ministerijų daugiabučius netoli ministerijos?

I. S. Pavyzdžiui, tie žmonės, kurie gyveno Čiurlionio gatvėje, tai buvo CK darbuotojai, bet CK nebuvo šalia Čiurlionio gatvės. CK buvo, kur dabar yra „Gedimino 9“. Ir dar CK buvo Rožių gatvėje. O šitas, man atrodo, kad tu esi girdėjusi, kad čia gi buvo KGB. Tas mūsų trikampis. Čia buvo labai labai tuoj po karo. Ikikarinio laiko gyventojai buvo iš čia arba evakuoti, arba kas nors... Girdėdavosi, kad vis sakydavo: „Va čia saugumietis gyveno, ir čia saugumietis gyveno.“

K. S. Tai čia daugiau pradėjo keistis, maišytis ir taip toliau. Bet po karo, keturiasdešimt kažkelintais, saugumas buvo anoje pusėje aikštės. Bet daugiau išsimaišė. Bet čia nėra nei blogas, nei geras. Žmonės po to keitėsi.

I. S. Tai ir Povilas, po mumis kur gyveno.

Ū. T. Saugumietis?

I. S. Taip, jis neslėpė.

K. S. Jam dabar aštuoniasdešimt penkeri metai, su juo dar pasikalbam. Jis man yra išpasakojęs labai labai daug.

Ū. T. O kur sutinkate tą Kolgovą?

K. S. Kol jis dar čia gyveno, tai mes važiuodavome žvejoti. Ir Tavo senelis Antanas. Čia buvo tam tikra komanda.

Ū. T. Nieko sau! Saugumietis, tremtinių sūnus...

I. S. Ir aukštosios mokyklos dėstytojas.

K. S. Kolgovas, jis nei slėpė, nei ką. Visi mes žinojome.

Ū. T. *Bet Jūs, pavyzdžiui, nežiūrėdavot neigiamai?*

K. S. Aš ir dabar nežiūriu neigiamai.

Ū. T. *Darbas kaip darbas?*

I. S. Na, taip.

K. S. Kada su juo taip artimiau bendrauji, tai žmogus kaip žmogus. Ir dar žymiai geresnis, negu tie, kurie prisistato, kad jis tikrai žmogus. O tas neprisistato, bet matai, kad žmogus. Bet jis papasakodavo, bet ne viską gi gali pasakoti. Juk yra priesaika duota, bet jis papasakodavo.

Ū. T. *Bet Jūs manote, kad jis nieko blogo nepadaręs savo laiku?*

K. S. Na, matai, aš nei taip negaliu manyti, nei kitaip. Jeigu jis ten dirbo, tai reikėjo kažką daryti. Jis pasakodavo, kad būdavo visokie „ablavai“ ir taip toliau. O jis kaip karys, čia gi buvo karinė organizacija. Bet ką jis padaręs, aš nežinau. Bet jis nei didžiavosi, nei nieko. Ir dabar mes su juo pasikalbame.

Ū. T. *Tai Jūs jį sutinkate netyčia?*

K. S. Ne, aš turiu jo telefoną. Bandau kviesti kai kada žvejoti.

Ū. T. *O jis dar važiuoja?*

K. S. Jis dar važiuoja, troleibusu kur nors iki upės. O aš sakau vieną kartą, kad iki Nemenčinės važiuotume. Aš jau vietą paruošiau. O jis sako: „Klausyk, jeigu aš atsisėsiu į tavo mašiną, tu turėsi bėdos. Aš prastai vaikštau. O jeigu kas man pasidarys, tai tu manęs nei paneši, nei ką.“ Su Antanu, tavo seneliu, Narutyje kiek mes kartų esame važiavę, o Dieve mano... Vieną kartą buvo taip, kad Antanas vežė su savo geltona mašina. Ir ten girtas Minsko ar ne Minsko pareigūnas trenkė Antano mašinai į šoną. Aš nežinau, ar Antanas yra sakęs, pasakojęs, aš nenoriu būti išdavikas. Buvo ten taip, kad važiuoti gali, bet šonas nubrūžintas. Tai mes kol visi bendrai išsikovojome, kad anas pripažintų, kad... tai ne Antano kaltė...

Ū. T. *O tai Kolgovas padėjo tada ar ne?*

K. S. Kiek aš žinau, tai padėjo.

Ū. T. Tai įdomu, kad žmonės, galima sakyti, net ideologiniai priešai galėtų būti, bet hobis ar kaimynystė sujungė.

K. S. Matai, mus siejo žvejybos tokia bendra aistra. Ir matai, blogų žmonių gali rasti ir tarp tremtinių, KGB ir kitokių, bet gali rasti tarp jų ir kitokių. Povilas niekada neprovokuodavo. Tai, va, Ūla, šitoj gatvelėj čia buvo trijų chebra. Ne ideologiniu pagrindu. [...]

I. S. Atsimenu, kada tėčiui suėjo penkiasdešimt metų, tai mama nutarė toje mūsų lūšnelėje padaryti jo gimtadienį. Sukvietė brolius visus ir draugų pakvietė, kaimynus, neatsimenu, ar bendradarbiai buvo ar ne, bet ką aš įsidėmėjau. Kada jis dirbo Mėsos ir pieno pramonės planavimo skyriaus viršininku, tai atsimenu, prieš tą gimtadienį, dėžėm – sūrių dėžės, ledų dėžės, dešrų, nu, tokia kaip dovana.

Ū. T. O šiaip Jūs negaudavot?

I. S. Jisai niekada, netgi mėsos kombinate kai dirbo, ten gi buvo parduotuvė darbuotojams. Ne, jo bendradarbė, skyriaus darbuotojos skambina ir sako: „Ponia, mes Jūsų vyrui sakom, kad eitų į parduotuvę, nupirktų mėsos šeimai. O jis: man nieko nereikia.“

Ū. T. O Jūs dar vis laikydavot savo gyvulius?

I. S. Jau nebe, jau gyvenome Naugarduko gatvėje. Tai aš eidavau tom dienom, kada dirbdavo ta parduotuvė ir darbuotojos jau būdavo man suruošusios tai kauliukų, tai kažkokios mėsytės, būdavo, skanios.

Ū. T. Tai tėvas nežinodavo?

I. S. Jisai pradžioje ir nežinodavo, kad aš einu. Jisai galvodavo, kad yra skyriaus viršininkas ir jam eiti į parduotuvę, nešti į namus yra ne lygis.

Ū. T. Dar norėjau paklausti, ar Jūs atsimenat, miestas kaip keitėsi, labai daug buvo propagandos apie naujas statybas. Ir laikraščiuose, pavyzdžiui, kad pastatė „Palangos“ naują restoraną arba kokį dramos teatrą naują ir taip toliau. Man įdomu, ar žmonės sekdamo, ar būdavo įdomu, aktualu?

I. S. Taip, taip.

Ū. T. O, pavyzdžiui, kai vėliau, tą dešinią Neries krantą visą planuoti pradėjo, pastatė „Lietuvos“ viešbutį, „univermagą“ – jis kažkaip buvo aktualus, svarbus?

I. S. Nebuvo kažkaip taip.

Ū. T. Nes tilto nebuvo?

I. S. Tiltas nebuvo.

Ū. T. Ar jūsų mama siuvosi rūbus?

I. S. Mano mama mezgė. Siūti jai būdavo kryžius. Mama labai gražiai mezgė.

Ū. T. Bet ji nepirkdavo rūbų? Ar pirkdavo?

I. S. Siūdavomės. Medžiagą pirkdavom ir eidavom siūtis. Kaip tavo močiutė kartais siūdavo, taip ir mes turėdavom siuvėją.

Ū. T. O mama pati megzdavo ir gamindavo gerai?

I. S. O mama tai labai gražiai mezgė ir labai gerai gamino. Mano mama Šiauliuose buvo užkandinės vedėja. Tai jos visas gyvenimas ir buvo surištas su maistu. Ji maistą gamino labai skaniai.

Ū. T. Ačiū už pokalbį.

**Interviu su autorės mama Arūne Tornau (g. 1956 m.) transkriptas,
vykęs 2010 m. lapkričio 5 d. jos bute J. Savickio g. (buvusiame Kražių skg.)**

Ū. T. Norėčiau, kad papasakotum, kokie ankstyviausi prisiminimai apie Vilnių ir Kražių skersgatvį – gatvelę, kurioje užaugai?

A. T. Ankstyviausi atsiminimai yra iš vaikystės, kai buvau maždaug keturių metų, nes tuo metu gyvenome Kražių skersgatvyje, o vėliau kėlėmės iš vieno tos pačios gatvės namo į kitą. Patys pirmieji prisiminimai yra iš to pirmojo buto, Kražių skersgatvio 4-ojo namo. Mes gyvenome viename labai mažame kambaryje, virtuvė buvo atskirai, reikėdavo pereiti per laiptinę, neturėjome patogumų, reikėdavo eiti į medinį tualetą lauke arba, kas dabar skamba visiškai neįtikėtina, eiti į Lukiškių aikštės viešąjį tualetą.

Ū. T. Ar jūsų bute išvis nebuvo tualetų?

A. T. Mūsų bute jo nebuvo. Butas buvo viršutiniame namo aukšte. Pirmuosiuose aukštuose buvo geri dideli butai, o jau antrame aukšte – „ant viškų“ – padaryti kambarėliai, buvo šilto ir šalto vandens, bet tualetas buvo lauke, medinėje būdelėje. Tai reikdavo neštis kibirą į tą būdelę. Atsimenu, suaugę kalbėjo, kad gerai eiti į Lenino aikštės viešąjį tualetą, nes prie medinio būdavo eilė.

Ū. T. Kaip atrodė tas viešasis tualetas Lenino aikštėje?

A. T. Kaip ir visi viešieji tualetai: po žeme, atskiri vyrams ir moterims. Jis buvo pastatytas tuo metu, kai buvo statoma Lenino aikštė. Grįžtant prie atsiminimų iš to laikotarpio, tas ankštas kambarys, man visai būnant mažai, tada gal net metų neturėjau, kai grįžo iš Sibiro mano tėvo tėvai su keturiais jo broliais, ir jie neilgai, bet visi kartu kurį laiką gyveno pas mus. Tai buvo labai daug žmonių, nes mano tėvas yra iš šešių vaikų šeimos, iš jų dviejų buvo neištrėmę, tai bute prisidėjo dar šeši žmonės. Negaliu garantuoti, jog jie visi mūsų kambaryje miegojo, bet galbūt ir taip. Jie visi guldavosi ant grindų. Vėliau seneliai ir kai kurie senelio broliai įsikūrė Juodšiliuose, prie Vilniaus. Jie negalėjo apsigyventi mieste, nes neturėjo „prisirašymo“. Prisimenu, mūsų gatvė buvo grįsta akmenimis, tokia dulkina maža, bet labai graži gatvelė. Namai, tai tokie kaip dabar stovi –

gražūs, bet gatvelė buvo paprastutė, mes važinėdavome dviračiais, buvo daug duobių, apliedavo mus vaikus, kai kas nors važiuodavo po lietaus per tas duobes. Mano šuniukus yra ne vieną suvažinęję – pravažiuojanti mašina, viena per valandą, bet prisimenu, kažkoks motociklas partrenkė. Šalia vaikystėje pradėjo plėsti dabartinę Užsienio reikalų ministeriją, ten tuo laikotarpiu buvo Ministrų Taryba, statė priestatą. Aš esu gimusi 1956 metais, tai jeigu man buvo keturi metai, tai buvo 1960-tieji, kada pradėjo statyti. Prisimenu policininkų būdeles, kurie saugodavo tas statybas. Prisimenu vieną milicininką ekshibicionistą. Keisti mano prisiminimai. Už to namo, kuriame gyvenome, buvo labai gražus sodas, dalį jo panaikino ir ten prasidėjo statybos. Ir tai buvo tokia vieta Vilniaus, kur galėdavai kiaurai pranerti kiemais į visiškai netikėtas vietas... Atsimenu Vilnių įvairų, bet tai, jog įvairiais kiemais, kuriuos žinodavai, galėdavai pranerti, įsiminė geriausiai. Miestas – labirintas, jeigu nori bėgti, slėptis nuo ko nors, tai gali tais kiemais eiti, nes ne visi žinodavo tuos praėjimus... Dar ką prisimenu iš vaikystės – eidavome pasivaikščioti į Lenino aikštę, mane labai gražiai aprengdavo. Mano mama buvo labai gera mezgėja, siuvėja, tai rengdavo gražiais jos siūtais drabužėliais ir liepdavo tiesiai vaikščioti alėjomis, neįkristi į balą, dėl to man būdavo labai smagu „netyčia“ parvirsti į balą ir išsiterlioti tuos gražius drabužėlius. Į aikštę mane vesdavo auklės, nes aš darželio nelankiau, o jos keisdamosi mane prižiūrėjo. Tai tos auklės nueidavo, ypač jaunos, palikdavo prižiūrėti kitoms vaikus, o pačios flirtuodavo su kareiviais ir dingdavo kelioms valandoms. Atsimenu vieną kartą tokį siaubą, kai jaučiausi pamesta. Nebuvo mano tos auklės, atrodė, amžinybę. Paskui grįžo su tokiu kareiviu... Mano ūgio tuomet buvo labai gražios šiukšliadėžės, mėgdavau apžiūrinėti, ten būdavo labai įdomių dalykų. Pačios šiukšliadėžės gražios formos, tokios klasikinės vazos formos, gaila, nė vienos nebelikę. Buvo daug suoliukų ir rožynai, labai gražių daug gėlių buvo dabartinėje Lukiškių aikštėje. Rožės žydėdavo kampuose – prižiūrėjo tą aikštę. Patvindavo ji, kai pradėdavo lyti ar snigti, nes buvo pribarstyta trintų raudonų plytų ant paviršiaus, jos nesugerdavo drėgmės ir tada aikštė tapdavo neprabrendama... Mano vaikystė praėjo Lenino aikštėje ir 1-os tarybinės ligoninės, vėliau tapusios Jokūbo ligonine, kieme. Ten mano mama dirbo patanatomijos laboratorijoje ir kadangi aš nevaikščiojau į darželį, ten mane palikdavo dažnai ir aš visą dieną ten vaikštinau tame kieme. Tas ligoninės gyvenimas man buvo įdomus, kaip vaikui. Dabar jei pradėsiu sakyti, kad žaisdavau prie lavoninės... Bet realybė buvo tokia, tas patanatomijos skyrius buvo virš lavoninės ir manęs tai negąsdindavo visai.

Buvo toks Stepas, kuris saugodavo, prižiūrėdavo tą lavoninę, ir jis mokėjo krutinti ūsus – juokindavo vaikus iš nuobodumo. Ten, toje lavoninėje buvo sustumdytos tokios platformos su ratukais ir ten jie gulėdavo su tokiais numeriais ant kojų pirštų. Dar šalia buvo šarvojimo kambarys, tai ten man būdavo labai įdomu, nes ateidavo žmonės įvairūs, vis kitokie kas dieną, ten vykdavo šarvojimai. Buvo galima įeiti arba iš ligoninės kiemo, arba iš lauko, į Neries pusę. Daug rusakalbių buvo, gydytojų ir seselių ypač daug rusakalbių.

Ū. T. Ar atsimeni, kokia kalba mieste, kieme labiau būdavo kalbama?

A. T. Rusų kalba mūsų kieme. Mes gyvenome tokioje gatvėje, kur gyveno daug kalėjime dirbančių, aukštų pareigūnų, kalėjimo viršininkas, karininkai gyveno, gal ir ne tik karininkai, bet ir aukštesnio rango, mes tiksliai rangų nežinojome. Ta gatvė buvo graži, gražūs butai, prestižiniai, todėl daugiau nei pusė gyventojų kalbėjo rusiškai. Ir atsimenu dabar visokias tetas (Vera, Zoja), kurios su mumis kalbėdavo vaikystėj, tai jos visos buvo rusės, kepdavo pyragėlius su mėsa, su ryžiais, su grybais, su „palydla“ ir dalindavo mums vaikams. Saugumiečių dar gyveno, būtent „tietios“ Veros vyras, visai simpatiškas diedukas.

Ū. T. Gal dar galėtum papasakoti, kaip pats miesto centras atrodė? Ar būdavo kažkokie maršrutai, kuriais eidavot? Kokiais tikslais eidavot?

A. T. Vaikystėje aš eidavau tais maršrutais, kur mano mama eidavo. Kaip sakiau, į Jokūbo ligoninę (1-ą tarybinę ligoninę) dažnai arba kažkur apsipirkti. Šalia mūsų buvo pieno parduotuvė, jau dabartiniam Gedimino prospekte, tada buvo Lenino prospektas. Eidavom ir į duonos parduotuves, bakalėjas. Dar toliau buvo gastronomas ir tokia vadinama „Amerikonkė“ – tokia parduotuvė priešais 1-ą tarybinę ligoninę, ligoniai ten bėgdavo pigiau vynelio pirkti, dažnai su pižamomis. Atsimenu, kaip tų parduotuvių interjerai atrodė. Atsimenu Jaunimo sodą, taip vadinosi Sereikiškių parkas, ten buvo tokie žaidimai vaikams, tokie drambliai stovėjo cementiniai. Ten eidavome pasivaikščioti.

Ū. T. O ar atsimeni troleibusus, autobusus?

A. T. Taip, troleibusai važinėdavo. Pro mus, Lenino prospektu, numeris pirmas kaip tik iš Žvėryno važiuodavo į stotį.

Ū. T. *Kur važiuodavote?*

A. T. Važiuodavom į stotį, nes iš stoties važiuodavom pas mano tėvo tėvus į Juodšilius autobusu. Apie 20 kilometrų tokiu smirdančiu baisiu autobusu, ir aš visada vemdavau, nes jis dvokdavo benzinu.

Ū. T. *Bet jūs turėjot motociklą su „liulka“, ar ne?*

A. T. Mes turėjom motociklą, taip. Ir tada daug kur važinėdavo su tuo motociklu, su priekaba. Aš sėdėdavau priekaboj, tėtis vairavo, o mama – už tėčio. Būdavo visko prikrauta į tą bagažinę ir tarp tų maišų maišelių raizgynėlių įtalpindavo mane. Ir važiuodavom vėlgi arba į Juodšilius, arba pas gimines mamos, kur nors į Aukštaitiją, į Južintus, Daugailius, Ragelius ir į Palangą važiuodavom. Tai užtrukdavo, atrodė, amžinybę, į kitą pasaulio kraštą, ilga kelionė labai, varginanti, išpūsdavo visą veidą, visas mintis. Reikdavo užsidėti tokį šalną baltą ir akinius. Paskui, kai nusiimdavau tą šalną ir akinius, atrodydavo, kad veidas visas akmeninis, nuo to vėjo.

Ū. T. *Tavo vaikystėje, kiek suprantu, automobilius retai kas turėdavo?*

A. T. Retai kas turėdavo. Mūsų kaimynai buvo saugumiečiai ir kariškiai, tai dažnas iš jų turėdavo. Toks Komogorovas gyveno šalia, buvo didžiulės bazės vedėjas, karo veteranas, tai jis turėjo „Pobeda“ automobilį, kuris visą laiką stovėdavo prie namo, mes trainiodavomės aplink tą „Pobedą“. Prisimenu, tas Komogorovas labai didžiudavosi mašina, rodydavo, dureles atidarydavo, lipdavom kartais į vidų. Sako: „Pobeda, jeigu nuimsi „po“ – bus bėda, o jeigu dar nuimsi, bus „da“. Kaip įdomiai, koks pavadinimas geras. Aš mokiausi, tokioj kaip ir „pagerintoj“ klasėj, žymesnių žmonių vaikai mokėsi, todėl kai kurių vaikų tėvai turėjo mašinas. Buvo tokios Dalios gimtadienis, kurios tėvas ministras, tai mus veždavo už miesto su „zimu“, tokia juoda ilga mašina.

Ū. T. *O motociklus daug kas turėjo?*

A. T. Motociklais niekas nesigirdavo.

Ū. T. *Vadinasi, kad žmonės vis tiek turėdavo kažkokias transporto priemones?*

A. T. Kažkokias turėdavo. Motociklai ir dviračiai, bet daug žmonių važinėdavo visuomeniniu transportu, traukiniais ir autobusais, kur reikdavo. Visada būdavo sunku gauti bilietų, pavyzdžiui, į Palangą ar Maskvą, visada būdavo išpirkti bilietai.

Ū. T. *O Tu nežinai, kaip ten senelis gavo tą motociklą?*

A. T. Mano tėtis buvo susijęs su sportu. Jis dirbo sporto komitete, tai man atrodo, kad jis per tą savo darbovietę kažkaip tai gavo. Po to mes įsigijome jau mašiną „Žiguli“. Geresnėms transporto priemonėms įsigyti reikėdavo iš darbovietės gauti talonus, tada laukti, kol ateis eilė gauti mašinas. Ir daug metų mes laukėm, kada galėsime nusipirkti, taupėm pinigus. Mano mama ten kažkur slėpė, dėjo, kol susitaupė. Negana to, kad turi taloną. Nebuvo pinigų problemos tais laikais, svarbu daiktą gauti.

Ū. T. *Sakei apie parduotuves maisto, kur dažniausiai eidavot. O ar atsimeni, gali pabandyti dar kartą nubraižyti tokį nuoseklesnį žemėlapią centro, kur kas buvo?*

A. T. Galiu nubraižyti. Lenino prospekte ant kampo Lenino ir dabartinės Vaižganto gatvės buvo pieno parduotuvė. Visai ant kampo buvo Vykdomasis komitetas, bet jeigu jo „neskaityti“, tai kita pati pirma buvo pieno parduotuvė. Už jos pildydavo sifonus, buvo galima nusipirkti pilstomo alaus. Dar toliau buvo kavinė „Rūta“.

Ū. T. *Apie kokį laiką maždaug šneki?*

A. T. Dabar šneku apie savo mokyklinius metus, nes tada, aš tiksliai atsimenu, mane siūsdavo į parduotuvę pirkti.

Ū. T. *O tavo mokyklą pastatė ant tuščios vietos?*

A. T. Mano mokykla buvo 23-ioji vidurinė mokykla, bet kaip ją statė, aš neatsimenu. Tik ji buvo nauja, tais laikais, kai pradėjau eiti, ir tokia švari, graži ir, kuo ji dar buvo ypatinga, su didele sporto sale. Ji nebuvo iš senųjų mokyklų.

Ū. T. *Dar dabartinėje Jasinskio gatvėje buvo toks „stalininis“ daugiabutis, netoli mokyklos tavo. Gal ten darbuotojai iš žemės ūkio ministerijos gyveno?*

A. T. Gal ir buvo, ten kažkokie „ponai“ gyveno. Žinau, kaip jis atrodė, bet jokių atsiminimų su tuo namu nėra.

Ū. T. *Nutraukiau Tave, gal galėtume grįžti prie įsivaizduojamo kasdienių maršrutų žemėlapiu...*

A. T. Ta kavinė „Rūta“ dar mano mokykliniais laikais, kai aš buvau 8–9-oje klasėje, buvo labai ypatinga, nes kavinių nedaug buvo. Dar kavinė „Vaiva“, senamiesty buvo, kur rinkdavosi visokie taip vadinami „hipiai“, Brodo vaikai, mano pačios draugai iš mokyklos, kurie turėjo ilgus plaukus, plačias kelnes, spalvotas kojines mergaitės. Kartais pabėgdavom iš pamokų ir eidavom į tą kavinę ir atrodydavo, kad tai nepaprastai geras laiko leidimas. Paskui pasigiri, taip ir sakydavo: „Sėdėjau „Rūtoj“, tai būdavo labai didelis žygdarbis.

Ū. T. *O kaip ta „Rūta“ atrodė, gal atsimeni?*

A. T. Atsimenu. Gana tamsi tokia, nelabai daug šviesos viduje, įėjus dešinėje toks baras buvo, baro kėdė, o giliau tokie staliukai. Nieko ten ypatingo, nebuvo labai graži, bet kadangi tų kavinių buvo taip maža, tai ne jų grožis buvo esmė, o tai, kad jos išvis buvo.

Ū. T. *Bet ten eidavo žmonės valgyti ar ten labiau buvo toks kavos, pasėdėjimo?*

A. T. Ne, valgyti neidavo, nes jų buvo mažai, tai negalėjo būti einama valgyti, nes mieste tų kavinių buvo mažai, ant rankos suskaičiuosi kiek. Tiesiog eidavo kokteilių. Mes patys pieno kokteilių eidavom, ten darydavo. Vyrai gal alų gerdavo, vyno irgi nebuvo. Kava nebuvo skani, bet tais laikais mes nesuprasdavom, kas ta gera kava. Bet, aišku, užsisakyti kavos, dar pinigų užtekdavo bandelei. Tai taip ir būdavo: pieno kokteilis arba kavos – visa, ką mes galėjome sau leisti. Šalia jos buvo maža konditerija. Tai ten būdavo visokių pyragaičių, labai skanūs tokie „liežuvėliai“, kaip dabar atsimenu. Kainuodavo po 14 kapeikų, ne taip brangiai. Ir mokykloj bandelės buvo pigios, mes pirkdavom „roksus“ po 6 kapeikas, per pertrauką su kakava, būdavo labai skanu.

Už „Rūtos“ buvo bakalėjos parduotuvė, kur įvairūs gėrimai, įėjimas iš kampo ir tokiomis gražiomis, senomis plytelėmis klotos grindys. Ten visada keistai, skaniai kvėpėjo. Atsiprašau, praleidau. Už „Rūtos“ buvo duonos parduotuvė, „ABC“ ji vadinosi, o už jos buvo bakalėjos. Visas tas kvartalas buvo vienos parduotuvės, jau tada Ankštojoje gatvėje.

Ū. T. *Ar ant Ankštosios gatvės kampo, kur ta „Bistro“ vėliau atsidarė?*

A. T. Tai ten buvo bakalėjos parduotuvė.

Ū. T. *Vėliau buvo daržovių parduotuvė?*

A. T. Ne iš karto, ne ant kampo, daržovių buvo toliau. Man atrodo, ant kampo taisydavo laikrodžius, o tada buvo daržovių parduotuvė. Aš nežinau, kas ten anksčiau buvo, bet paskui atsidarė šašlykinė „Žarija“, už tos daržovių parduotuvės, o dar toliau buvo didelė ūkinė parduotuvė, jau šalia bibliotekos. Tai tie du kvartaliukai man labai gerai žinomi.

Ū. T. *Tai ūkinė buvo mokslininkų name?*

A. T. Jau stalininio namo... vadinamas aspirantų bendrabučio tęsiniu, pirmame aukšte. Buvo tokia vertinga parduotuvė, buvo galima visokių deficitų kartais nučiuoti, kokį elektrinį prietaisą, kokią sulčiaspaudę, netyčia kaip nors gauti, per pažintį ar dar ką nors. Čia buvo tikrai gera parduotuvė, gera, ta prasme, kad čia buvo galima gauti kažką reto, tai buvo didelis dalykas – sulčiaspaudę, kavamalę.

Ū. T. *O priešais tai buvo kažkokios galanterijos?*

A. T. Ne, priešais buvo žemės ūkio ministerija, pastatas tas niūrus. Tokių daugiau parduotuvių šitoj zonoj nebuvo.

Ū. T. *O rūbų nebuvo?*

A. T. Ten buvo priešais „Rūtą“, kitoj gatvės pusėj, tokia „Vaiva“, bet ji irgi apie 70-uosius atsidarė, ten buvo drabužiai, skirti moterims. Ji buvo laikoma tokia modernia, vakarietiška, visokios prekės moterims.

Ū. T. *Kokios ten prekės – neatsimeni?*

A. T. Drabužiai įvairūs, kosmetika. Dar gerai iš ankstyvos vaikystės atsimenu televizorių parduotuvę, šalia 1-os tarybinės ligoninės. Buvo labai aktualu. Aš, jeigu galima būdavo, bėgdavau ir spoksodavau į tuos televizorius. Kiek ten jų buvo – nežinau, turbūt buvo kelios rūšys, pradžioj išvis tik viena, televizorių „Tempa“ mes pirkom ar ne tik iš tos parduotuvės. 17:50, man atrodo, būdavo filmukai vaikams. Mes neturėjome kurį laiką televizoriaus, tai parduotuvėj žiūrėdavom. Tada buvo mano svajonių profesija pardavinėti ledus arba televizorius.

Ū. T. *Kur dar eidavote prospekte?*

A. T. „Gastronomas“ buvo didžiausias traukos taškas.

Ū. T. *Ar eidavot, pavyzdžiui, į kiną ar teatrą?*

A. T. Taip. Bet reikdavo gauti tuos bilietus į kiną. Kur dabar kazino, ten buvo „Pergalės“ kino teatras, tai čia buvo artimiausias. O vėliau buvo atidarytas kitas Lenino prospekto pradžioje, netoli Katedros aikštės, vadinosi „Vilnius“. Apie 70-uosius buvo toks kinas „Helios“ prie Rotušės aikštės. Iš vaikystės aš atsimenu, kad kitoj gatvės pusėj, kažkur, kur Modelių namai, kažkurioj zonoj, šalia vaistinės „Gulbė“, ten buvo kinas. Ir kinas „Aušra“, ir dar vietoj Evangelikų bažnyčios buvo kinas „Kronika“, ten kronikas rodydavo.

Ū. T. *Dar buvo kažkoks Palangos gatvėj ar Vilniaus gatvėj...*

A. T. Ne, Vilniaus gatvėj nebuvo. „Pionierius“ Naugarduko gatvėj buvo, kaip ir vaikams skirtas. „Spalis“ gal ir buvo prie tų Modelių namų?

Ū. T. *Ar į teatrus eidavot?*

A. T. Eidavom. Mano mamos brolis buvo aktorius, tai mes į dramos teatrą dažnai eidavom, į lėlių spektaklius. Man labai patikdavo toks spektaklis „Svogūnėlių pagrobimas“, dar „Raudonkepuraitė“ žiūrėdavom. Aš mintinai mokėjau, kas po ko pasirodys ir kur ten reikia bijoti, kur reikia užsimerkti, kur tik džiaugtis. Eidavom į Operos teatrą, irgi į vaikų spektaklius. Į teatrą tėvai irgi eidavo. Nelabai buvo kur eiti daugiau. Koncertų labai mažai buvo. Tai kinas ir teatras buvo pramogos.

Ū. T. *O šiaip dar kažkokių valgyklų, viešojo maitinimo įstaigų buvo prospekte?*

A. T. Buvo valgyklų. Bet valgyklas prisimenu iš savo sąmoningo amžiaus, kai buvau jau paskutinių klasių moksleivė, nes iki tol namie mes valgydavom visada, o į valgyklą vaikystėj mes niekada nevaikščiodavom. Tiktai Palangoj, kai atostogaudavom.

Ū. T. *Bet atsimeni, kad buvo?*

A. T. Taip, buvo. Paskutiniai mokyklos ir studentiški metai, valgyklos buvo naujai atidarytos, irgi Lenino prospekte, maždaug priešais paštą buvo atidaryta tokia didelė valgykla, kur aš jau pati galėdavau eiti, valgyklos buvo populiarios.

Ū. T. *Ar daugelis žmonių gyveno netoli savo darboviečių?*

A. T. Nebūtinai, važinėdavo troleibusais žmonės. Bet šiaip visi stengdavosi namie valgyti.

Ū. T. *Dėl to, kad buvo brangu, ar dėl to, kad nekokybiškas maistas?*

A. T. Ne, valgyklos buvo pigios, bet tų valgyklų nebuvo tiek daug. Buvo uždarų valgyklų, fabriku zonose arba, pavyzdžiui, tos 1-osios tarybinės ligoninės valgykla buvo skirta valgyti darbuotojams, vidinio naudojimo. Tai tokių valgyklų daug buvo.

Ū. T. *Kokias dar pameni iš vaikystės viešo maitinimo įstaigas, laisvalaikio įstaigas miesto centre?*

A. T. Dėl laisvalaikio galiu pasakyti, kad mano tėtis dirbo sporto komitete, bet gal bendrai buvo didelis susidomėjimas sportu, mano tėvai susipažino Jaunimo stadione, kuris tuomet buvo dabartinio Seimo vietoje. Mama ten žaidė tinklinį, krepšinį ir būdavo tos komandos darbuotojų iš 1-os tarybinės ligoninės, jie dalyvaudavo miesto rungtynėse. Labai daug buvo sportuojama. Aš supratau, kad jų daug draugų ir pažįstamų buvo sportuojantys žmonės ir sportas buvo kaip gyvenimo būdas daugelio.

Ū. T. *Ar buvo populiariūs ir šokiai, chorai?*

A. T. Buvo ir kitokių, taip, bet mano tėvai nebuvo dainingi, nei vienas, nei kitas, todėl apie chorus mažai ką galiu pasakyti, bet tėtis mėgo sportą visą gyvenimą. O mama irgi sportiška buvo. Ir labai daug pažįstamų buvo iš sporto srities, dar todėl, kad tėtis dirbo sporto komitete.

Ū. T. *Kur švęsdavote šeimos šventes? Namie ar eidavot į kavines?*

A. T. Namie. Mes niekada neidavome į kavines. Į svečius eidavom arba pas mus ateidavo, maistą patys ruošdavome.

Ū. T. *Ar galėtumei pasakyti, kad buvo kažkokios zonos centre, kad vienoj zonoj gyventų labiau pasiturintys žmonės ar priklausantys panašiai profesijai nei kitoj?*

A. T. Partiečiai buvo pasiturintys žmonės, kurie galėdavo gauti deficitines prekes. Tie žmonės, kurie susiję su partija arba su saugumu, arba su kariuomene. Tai va, mūsų gatvė tokia buvo, savotiškai privilegijuota.

Ū. T. *Ar skirdavosi jų gyvenimo būdas? Pavyzdžiui, ar esi buvus pas savo kiemo draugus, ar didesni tie butai buvo, ar kuo jie skyrėsi nuo jūsų?*

A. T. Tai žinoma, pirmiausia jie buvo didesni, apstatyti kokiais rumuniškais baldais, kokiais nors užsieniniais baldais, nes amžina problema buvo gauti kažkokių geresnių baldų. Butai buvo tokie gražūs tiems laikams, erdvūs, daug kambarių. Nes gyvenamo ploto problema buvo aštri. Mes, kaip minėjau, gyvenom vienam kambaryje trise, tas kambariukas buvo visai nedidelis. Pusanatro kambarėlio. Vienas tas kambarys kokių 15 kvadratinių metrų, o kitas – toks mažiukas, tai kokių 6 kvadratinių metrų. Paskui mes persikėlėme į dviejų kambarių butą, jau didesnį, tokiai vienai žydų šeimai išvažiavus, tai tiesiog pavyko kažkaip per Vykdomąjį komitetą „pasigerinti sąlygas“. Ir naujajame bute jau buvo tualetas.

Ū. T. *Vadinasi, kad vienam name būdavo gana skirtingi butai? Ar tiesiog kai kurie namai tiesiog geresni?*

A. T. Tai mūsų šioje gatvelėje, Kražių skersgatvyje, buvo panašūs namai, statyti amžiaus pradžioje, bet daugelis jų buvo dideli, o iš kokio nors pusrūsio aukšto padaryti tokie jau prasti butai. Pavyzdžiui, mūsų name „ant aukšto“ gyveno tokia žydų šeima, toks berniukas mano vaikystės draugas buvo, jie paskui išvažiavo į Izraelį. Visiškai paprasti žmonės, darbininkai, neišsilavinę. Jis vėliau grįžo, jau kaip rabinas, aplankyti savo gimtosios vietos. Tai toje palėpėje net trys žydų šeimos sugebėjo gyventi, visiškai mažiukuose kambariukuose, labai sąlygom prastom. Buvo, kas iš mūsų gatvės turėjo didesnius butus. Pavyzdžiui, mano draugė Olga Rochlina, jos tėvas buvo kariškis, tai jie turėjo tris ar keturis kambarius, didelius. Pas juos ateidavo tarnaitė, buvo tokia auklė, kuri ją auklėjo, ateidavo pas jos mamą pedikiūrininkė, manikiūrininkė. Tai jau buvo to meto elitas. Be to, jie gaudavo deficitines prekes.

Ū. T. *Kaip ką, pavyzdžiui?*

A. T. Deficitinės prekės tuomet daug kas buvo: žirneliai, agurkai marinuoti (vengriški), mėsytės visokios, vyniotiniai. Viso to tai parduotuvėse nebuvo.

Ū. T. *O nežinai, kaip tie žmonės gaudavo butus, paprastesni žmonės?*

A. T. Po karo tie geresni butai buvo tiesiog išdalinti kariškiams arba visokiems saugumiečiams. Žmonės iš tų butų buvo pabėgę karo metais ir jie buvo užimti kariškių arba šalia buvo kalėjimas Lukiškių, tai nemažai gyveno Lukiškių kalėjimo vyresnybės, aukštesnio rango darbuotojų mūsų gatvėje. Ir jų butai buvo geri, trijų–keturių kambarių.

Ū. T. *O kur dar buvo geri butai?*

A. T. Po to buvo butai, kuriuos specialiai statydavo. Tai daugiabučiai Ministrų Tarybos darbuotojams, tai partijos darbuotojams. Daugiausia gerų butų buvo naujai pastatytų, ten gyveno ir iš mano klasės draugų – Čiurlionio gatvės, Donelaičio gatvės rajone, prie Vingio parko. Tai buvo tiesiog nauji namai, statomi su tiems laikams gerais butais. Daug kambarių. Antakalni buvo statomi tada jau nauji butai specialiai.

Ū. T. *O su Antakalniu buvo geras susisiekimas?*

A. T. Taip, ten važinėdavo troleibusas, trečias turbūt. Jis kiek nutolęs tas rajonas, bet susisiekimas buvo geras.

Ū. T. *Ar tuo metu buvo laikoma, kad senos statybos pastatai nėra prestižiniai? Naujai statomi buvo geresni?*

A. T. Taip, mano vaikystės laikais, jau net mokyklinio amžiaus laikais, naujai pastatytas namas net nelyginamas su senu. Netgi šnekant su suaugusiais, jie nuteikdavo, kad ką čia senas, senas buržuazinis statinys. Atsimenu, buvo mūsų gatvėje vėjus, kad reikia griauti krosnis, gražias koklines krosnis griauti, nes tuo metu vedė centrinį šildymą. Mes ilgą laiką šildydavomės anglimis, kūrendavom krosnį. Paskui mums pradėjo įvedinėti centrinį šildymą, jis buvo laikomas tiesiog rojumi, labai didžiulis šuolis, civilizacijos apraiška. Daugelis tų, ypač tarybinių darbuotojų, visokių tų kariškių, tiesiog demonstratyviai girdavosi, kad štai mes išgriovėme pečių, netgi rodydavo to pečiaus nuolaužas gatvėj, štai „mes tą buržuazinį tvaiką išvaikysim, čia nereikia kažkokios

atgyvenos, tokios kaip pečiai, lipdiniai, parketai“. Nauji namai su patogumais – ir šiltu vandeniu, ir centriniu šildymu, ir šiaip viskas nauja, švaru – atrodė žymiai vertingiau už sena.

Ū. T. O šeštadieniais jūs eidavot į mokyklą?

A. T. Taip, mes eidavom į mokyklą.

Ū. T. Koks būdavo vaiko laisvalaikis?

A. T. Jo būdavo labai mažai. Likdavo tik sekmadienis su tėvais. Atsimenu, skalbimai vykdavo visą dieną virtuvėje. Mama tarkuodavo ūkinį muilą su burokine tarka. Nebuvo miltelių ir į tokią „Rygą“, skalbimo mašiną, dėdavo ir skalbdavo visą dieną. O po mokyklos, kai grįždavom, tai žaisdavom kieme su vaikais, rusakalbiais daugiausiai.

Ū. T. Parduotuvėse kokia kalba kalbėdavo?

A. T. Daugiausiai su pardavėjomis, beveik visada rusiškai.

Ū. T. Gal gali papasakoti, kaip keitėsi Vilniaus centras, kiek atsimeni? Pavyzdžiui, ar gali prisiminti kokius pokyčius nuo Tavo vaikystės iki jaunystės? Gal nauji pastatai kažkokie svarbūs atsirado ar atsiradė naujos vietos, kurios buvo svarbesnės Tau?

A. T. Tiems laikams parduotuvių atsiradimas, aišku, buvo didžiulis įvykis. Buvo tokia parduotuvė „Svajonė“, kur saldinius pardavinėdavo. Atsimenu, ateidavau paspoksoti į saldinius, tiesiog įsivaizduoti, kad juos valgai akimis, nes ten jų buvo daug rūšių ir ten, susitaupius nors kiek kapeikų, bėgdavom kokių nors skanių saldinių nusipirkti, taip tikra svajonė ji buvo. Tokios parduotuvės atsiradimas – tai, aišku, įvykis. „Gastronomas“ keitėsi. Mano vaikystės laikotarpiu jis išliko toks pat, o paskui pradėjo keistis, negaliu tiksliai pasakyti kada, bet atsimenu jo tris fazes keitimosi. Mano supratimu, jis keitėsi į blogesnę pusę. Dabar jau jo išvis nebėra, gaila. Buvo didžiulis traukos taškas – „Gastronomas“. Aišku, parduotuvės, daugiau tokių ypatingų traukos taškų nebuvo. Tai parduotuvių atsiradimas, jų interjerai, kaip jos atrodė, buvo labai svarbu. Netgi kokia audinių parduotuvė, štai čia, prospekte, iš pradžių buvo vienokia, paskui pakeitė jos interjerą, tai aš atsimenu, kaip keitėsi.

Ū. T. Kai buvai šiek tiek vyresnė, kur eidavote, susitikę su draugėmis?

A. T. Mes beveik visada susitikdavome prie laikrodžio, čia prie mano namų, priešais konservatoriją buvusią, kabodavo toks laikrodis ant kampo, arba prie katedros bokšto, dviejose vietose susitikdavom. Ir eidavom pasivaikščioti. Mano laikais prospektas buvo vadinamas „Brodas“. Apsivelki naujesnį drabužį ir eini parodyti, arba kaip nors susišukuoji „hipiškai“ ir eini pasivaikščioti.

Ū. T. *O j senamiestį eidavote ar nelabai?*

A. T. Nelabai.

Ū. T. *Ar senamiestis kiek gūdus buvo, apleistas?*

A. T. Kas gyveno senamiesty, tiems žmonėms, aš manau, jis nebuvo gūdus. Mėsinių gatvė gyveno vienas dėdė, daugiau mes kažkaip traukos taškų mažai turėjom. Tik su reikalu ten. Eidavom, aišku, ten buvo Gorkio gatvė pagrindinė senamiestyje. Bet kadangi gyvenom šitoje zonoje, prie Lukiškių aikštės, tai čia mūsų ir buvo maršrutai, ypač vaikui.

Ū. T. *Tilto gatvė?*

A. T. Visas aš jas žinau, bet jos nebuvo mano išnagrinėtos, išnaršytos. Čia tai aš kiekvieną pėdą žinojau, kiekvieną centimetrą, kur kokia žolytė ar kur koks akmuo guli, o ten tai man nebuvo žinomos vietos.

Ū. T. *O j tą Centrinę universalinę parduotuvę, kurią jau vėliau pastatė? Ar ji buvo svarbi ar nelabai?*

A. T. Ne, tas Neries dešinys krantas buvo toks negyvas, ir „Lietuvos“ viešbučio pastatymas, ir universalinės parduotuvės nelabai padėjo. Man, kaip vaikui, labiau ten toje krantinė buvo žinoma Rapolo bažnyčia, ten mane vedžiodavo mano senelis į bažnyčią melstis. Tai man ta bažnyčia buvo žinoma, jis bendraudavo su kunigais. Kas antrą savaitę mane tempdavo į tą bažnyčią. Tai aš tą žinojau, o universalinės... aš net neatsimenu, kada ji atsirado.

Ū. T. *Ar skaitydavai laikraščius? Man įdomu, kiek tos naujosios reklamuojamos Vilniaus vizijos, kurios būdavo skelbiamos spaudoje, kiek jos pasiekdavo žmones? Ar jie domėdavosi, kad štai čia bus pastatyta tas ir tas?*

A. T. Manau, kad žmonės gal ir domėdavosi. Mano tėvas prenumeruodavo „Sporto“ laikraštį, kuris jam buvo labai įdomus, ir aš girdėjau, kad jis ir buvo vienas įdomiausių laikraščių. Dar ateidavo „Mūsų gamta“, labai įdomus žurnalas apie gamtą ir žvėris. „Mokslas ir gyvenimas“, „Švyturys“, „Jaunimo gretos“, „Tiesa“. „Za Ruliom“, tai čia jau vėliau, ne iš karto atsirado. Tai šituos visus atsimenu, bet apie vizijas miesto – neatsimenu.

Ū. T. *O mokykloje nekalbėdavot, kad čia bus tas ar tas pastatyta?*

A. T. Mokykloje kalbėdavome, kad atsiras nauja mokykla ir ją planuoja atidaryti už Žvėryno tilto, ir kad mus perkels į tą naują mokyklą. Vėliau baigėsi šnekos apie pavyzdinę mokyklą su baseiniais, kaip pradžioj kalbėjo, ir kad ten dar bus konservatorijos pastatas, Nasvyčių projektuotas. Iškart, perėjus Žvėryno tiltą, kairėje pusėje turėjo būti mūsų vaikystėje parodomoji mokykla – labai gera, kur mes turėsime mokytis. Tad mes skaičiuodavom kada, ar spėsime į tą mokyklą pakliūti, bet taip ji ir neatsirado. Ir vėliau, jau studentavimo laikais, buvo kalbama, kad ten bus naujas konservatorijos pastatas. Žinoma, buvo tų pastatų, apie kuriuos kalbėdavom, tai buvo ir Sporto rūmų statyba, ir vėliau eidavom į koncertus į Sporto rūmus. Žinoma, buvo tokių pastatų, kurie stebino dydžiu savo ir architektūra.

Ū. T. *O į kokius koncertus eidavote?*

A. T. Nepamenu, kada tiksliai Sporto rūmus pastatė, bet aš jau eidavau ten būdama studentė. Bet prieš tai kokių nors įdomesnių koncertų tekdavo aplankyti Filharmonijoje. Ir estradiniai, tų laikų, „Czerwono-Czarny“, „Skaldowie“, Czesławas Niemenas buvo atvažiuavę, tai tie koncertai jaunystės laikais mūsų vyko Filharmonijoje, tada dar nebuvo Sporto rūmų.

Ū. T. *Ar gali palyginti, kaip keitėsi tavo maršrutai po Vilnių? Kai tau buvo dešimt metų ir kai dvidešimt?*

A. T. Keitėsi, aišku. Kai aš buvau dešimties ir virš, tai viskas buvo susiję su mano tėvais: namai, 1-oji tarybinė ligoninė, parduotuvės aplink Lenino aikštę.

Ū. T. *Sportuoti kažkur eidavot?*

A. T. Taip, aš labai stipriai sportavau. Aktyviai eidavau į Jaunimo stadioną ir kai kurios pamokos fizinio lavinimo vykdavo Jaunimo stadione. Aš netgi eidavau po pamokų, žiemą su pačiužomis

čiuožti dažnai arba, vėliau jau, bėgdavau krosus, arba Jaunimo stadione, arba net į Vingio parką bėgdavau. Vėliau lankiau lengvosios atletikos treniruotes, tai buvo Kalnų parke stadione. Aš aktyviai sportavau, mėgau sportą. O vėliau, kai įstojau į Dailės akademiją, tai mano maršrutas pasikeitė, keliaudavau iki Maironio gatvės. Kai būdavo pertraukos, tada eidavom į senamiestį, į Gorkio gatvę, į kavines. Vėliau jau atsirado ir senamiestis.

Ū. T. Jeigu palygintum laisvalaikio santykį savo laiko, kiek jo būdavote viešose vietose, kiek privačiose?

A. T. Viešose būdavom mažai, nebuvo daug tų viešų vietų. Tėvai visą laiką dirbo, tada jie būdavo viešoje vietoje, o kai jie grįždavo namo, jie norėdavo būti namie, pailsėti. O šiaip tai ir nebuvo kur eiti.

Ū. T. Studentavimo laikais irgi namuose rinkdavotės?

A. T. Daug kas gyveno bendrabuty. Studentavimo laikais – Cvirkos gatvėje, Dailės akademijos bendrabuty, aišku, ne namuose rinkdavomės, kur nors neutralioj vietoj. Arba į kavines eidavom, tai tada, kaip sakiau, buvo madinga pasėdėti prie kavos puodelio, kad ir valandą kavinėj pabūti. Tai į senamiesčio kavines eidavom. Vos kelios buvo Gorkio gatvėj, kur galėjai eiti. Buvo „Vaiva“, „Senas rūsys“. Sereikiškių parke buvo tokia „Rotonda“, ten galėdavai eiti. Kelios vietos. Aišku, aš neminiu „Neringos“, ten ne mūsų lygis. Mes tik pasvajoti galėdavome į „Neringą“ patekti. Ten, kai atvažiuodavo kokie nors užsienio svečiai, ypač iš tėvo pusės, sportininkai, tai kartais vedavosi į „Neringą“. Ir restoranų nebuvo daug tais laikais. Buvo „Neringa“, „Vilniaus“ restoranas Lenino prospekte, tai į tuos eidavo, bet retai.

Ū. T. O kas vykdavo vidiniuose pastatų kiemuose? Ten virė gyvenimas?

A. T. Vaikai žaisdavo, kaimynai bendraudavo. Mano senelis, kol gyvas būdavo, mėgdavo ten saldainiais vaikus apdalinti, mėgdavo balandžius lesinti, jiems visokių trupinių pažerdavo. Arba į Lenino aikštę jiems ten nešdavo, pulkai atskrisdavo, arba net mūsų gatvėj šerdavo, labai jis juos mylėjo. Ir šiaip augindavo balandžius. Mano kaimynai buvo rusai, kurie augino gražius baltus balandžius, turėjo balandinę.

Ū. T. Ką su tais balandžiais darydavo?

A. T. Mokėdavo kažkaip sušvilpti, kad jie išlėktų į dangų, tada ratus sukdamo, tada vėl sušvilpdavo ir jie kitaip skrisdavo. Žaidimai su tais balandžiais. Buvo kelios balandinės mūsų kieme.

Ū. T. *Tu minėjai, kad nelabai buvo žinomos oficialiosios miesto planavimo vizijos...*

A. T. Mes girdėdavom, bet vėliau, jaunystės laikais, kad ten norėta buvo Vokiečių gatvę praktiškai nušluoti, kad tam tikri asmenys sustabdė tuos projektus. Bet jau aš tai girdėjau, kai pati studijavau architektūrą, bet man pačiai labiau rūpėjo ta architektūra. Ir pirmieji pastatai įdomūs buvo, eidavom žiūrėti.

Ū. T. *Jeigu atsiminti tą sovietinį Vilnių, kiek, manai, jis buvo toks, kiek jo atmosferą lėmė oficialieji planai? Ir kiek ji buvo žmonių kasdienio gyvenimo įpročių nulemta? Ar galėtum pavadinti jį tarybinio miestu, ar kažkaip kitaip jį apibūdintum?*

A. T. Jis turėjo įvairių veidų. Nes būtent aplink Lenino aikštę eidavom gegužės 1-osios paradus, tai mums ten reikdavo šeštą, septintą valandą ryto rinktis, su mamos darboviete mes eidavom. Rikiuodavomės, buriuodavosi žmonės ir ten reikėdavo valandų valandas laukti, kol gausi teisę pražygiuoti pro konservatorijos pastatą, ten būdavo tribūnos, partiečiai mojuodavo. Tai tokiais momentais tarybinis Vilnius labai jautėsi, su visais lozungais, Leniniais ir raudonom vėliavom, jis stipriai buvo tarybinis, bet kasdienybėje... ta rusų kalba vyravo, aš ir pati, ir mano draugai turėjome mokėti gerai rusiškai. Man, vaikui, tai, be abejo, kasdienybė buvo svarbi, o ne tarybinis Vilnius – rūpėjo, kur kiemais gali nubėgti, kur gali žaisti, kur slėptis, kur rasti draugų. Tada buvo tiesiog miestas, nelabai buvo svarbu, ar jis tarybinis ar ne. Nušurmuliudavo paradai, balionai suplyšę mėtydavosi Lenino prospekte ir baigdavosi ta šventė, ir prasidėdavo kasdienybė. Grįstas, gražus prospektas, augo liepos, eidavom pasivaikščioti. Jis man neatrodė tarybinis. Tas tarybiškumas buvo fone.

Ū. T. *Ar miesto centre buvo daržų?*

A. T. Taip, buvo, bet, kaip minėjau, kai statė tą dabartinės Užsienio reikalų ministerijos pastatą, Ministrų Tarybos tų laikų, tai nušlavė daug daržų, kažkiek liko. Slyvų gatvėje gyveno mano kelios draugės iš mokyklos mediniuose namuose, tai jie turėdavo daržus, bet ten buvo kaip užmiestis, tie mediniai namai atsiradę, nors buvo miesto centras. Kas galėjo, tai turėjo.

Ū. T. Jeigu tu palygintum viešo ir privataus gyvenimo santykį?

A. T. Tai nepalyginama. Tada to viešo gyvenimo išvis nejaučiau, kad jis yra. Be to, viešas buvo toks netikras, neteisingas.

Ū. T. Bet Tu manai, kad čia tik tau taip buvo, nes šeimoje tokios nuostatos, ar visiems?

A. T. Manau, visiems, nes tas viešas gyvenimas buvo parodomasis, jis buvo netikras. Dabar jaunimas leidžia laisvalaikį kavinėse arba sėdėdami gatvėse viešai ir jiems tai iš tiesų yra gyvenimo dalis. O tada šito nebuvo. Visas gyvenimas virė privačioj erdvėj.

Ū. T. Kokią funkciją Lukiškių kvartalas užėmė mieste tada ir dabar? Ar pasikeitė jos reikšmė paties miesto atžvilgiu?

A. T. Vaikystėj mano draugai, kurie gyvendavo kad ir Antakalny arba Čiurlionio gatvėj, jie sakydavo: „Važiuojam į centrą pasivaikščioti“, ir atvažiuodavo į tą Lenino prospektą, vaikščiodavo, jie taip kaip Palangoj į Basanavičiaus gatvę. Daugiau žmonių, puošnesnių, tokių nelabai skubančių. Nes kituose rajonuose, satelitiniuose, daugiau buvo kasdienis gyvenimas: darbas, namai, parduotuvė, o čia kažkiek kitaip. Žmonės išeidavo pasivaikščioti. Man toks įspūdis buvo, kad daugiau čia atsipalaidavusių žmonių, studentai sėdėdavo ant suoliukų. Ir konservatorijos studentų būdavo, paties jaunimo daugiau buriuodavosi aplink Lenino aikštę. O dabar prestižiniai rajonai – tai tikrai ne centre. Aplink Vilnių, Antakalnių gale, Rokantiškių zona, Nemenčinės plente yra dideli prabangūs namai ir žmonės dabar, nežinau, kur jie važiuoja savęs parodyti, bet tikrai ne į Lenino aikštę ir ne į Lenino prospektą. Persikėlė tas svorio centras, be abejo. Dabar gal į senamiestį važiuoja praleisti laiko ar „Siemens“ areną. Čia dabar tiesiog miesto centras, jame, aišku, daugiau gyventojų, nes susikryžiuoja judėjimo trajektorijos ir čia priklausomai nuo dienos, valandos, kada tų žmonių daugiau. Dirbančių žmonių čia gali sutikti dienos metu, aš pati čia iki šiol gyvenu, tai vakare – tuščia. O vaikystės laikais toli gražu nebuvo tuščia. Eidavo žmonės pasivaikščioti, pavyzdžiui, žydų būdavo pilna Lenino aikštė, jie rinkdavosi čia, šnekėdavosi jidiš. Pati prisimenu pažįstamų žydų šeimų, tai jie būtinai vakare eidavo pasivaikščioti. Aišku, ne tik žydai užpildydavo miesto centrą, bet čia kaip pavyzdys.

Ū. T. Labai Tau ačiū už pokalbį.

Jurgio Babono (g. 1941 m.) laiškas,

atsiųstas po interviu, vykusio 2013 gegužės 17 d. Laiške Jurgis pateikė savo pasakojimo santrauką.

Miela p. Ūla,

Mūsų penktadienio pokalbis buvo malonus, bet, man regis, dėl mano kaltės jis buvo pernelyg neinformatyvus, išblaškytas, ir aš jaučiu, kad Jums iš to pokalbio nebus nė mažiausios naudos. Todėl norėdamas bent kiek užglaisyti tą vis tik slogų įspūdį, pabandyčiau susisteminti tai, ką bandžiau išsakyti.

Norėčiau geriau suprasti Jūsų disertacijos pagrindinę idėją, tuomet mano samprotavimai būtų tikslingesni. Bet vis tiek – pabandyčiau apibendrinti savo padrikas mintis.

Visų pirma, jei gerai Jus supratau, Jus labiausiai domina visuomenės reakcija į Vilniaus miesto vyrų, architektų ir miesto valdžios ketinimus paversti Vilnių tipišku sovietiniu miestu. Deja, šiuo klausimu rimčiau pasamprotauti man stinga kompetencijos, bet pabandyčiau ta linkme kreipti savo mintis. Nors ir esu labai senas, tačiau pokario metais buvau vaikas, mokinukas, kuriam rūpėjo visai kitokie dalykai, todėl apie tokias „aukštas materijas“ galiu kalbėti tik retrospektyviai įvertindamas iš savo dabartinio supratimo tai, ką jaučiau tuomet ar ką girdėjau iš vyresniųjų.

Savo įspūdžius šiuo klausimu skirstyčiau chronologiškai į kelis laikotarpius.

1-asis laiko tarpsnis. Ankstyvasis pokaris, 1945–1952 m. Tai buvo stalinistinis-KGB laikas, kai nakvodavome ne namie, o kažkur kitur, vengdami „vežimų“, kai Vilnius buvo išbjaurotas griuvėsių krūvomis, kai žmonės slapta klausėsi radijo „iš už balos“ ir laukdavo naujo karo, kai „ateis amerikoniai“ (po mėnesio, tikrai – iki Kalėdų, vėliausiai – Velykoms, ne, dabar jau – kitais metais, tik reikia „išsilaikyti“), kai žinojome, kad miškuose yra „žaliukai“, kovojantys su „skrebais“, tarkuojantys vakaruškose besilinksminančius „komsomolcus“.

Visuomenė ėmė sparčiai poliarizuotis. Kraštutiniai aktyvistai – kolaborantai ir disidentai (tuomet nebuvo tokių žodžių, buvo sakoma: bolševikai ir kita pusė „jie – už Lietuvos laisvę“). Dauguma buvo pasyvūs stebėtojai, įbauginti ir išvarginti sunkaus gyvenimo ir dvasinio teroro.

Panašiai – kaime. Varymas į „kolchozus“ buvo skausmingas, bet mažesnis praradimas negu kelionė „pas baltas meškas“. Retai kuri šeima neturėjo nuostolių. Tačiau kaime buvo lengviau gauti maisto, nes dar buvo savi ūkiai, „kolchozai“ dar nespėjo sugriauti kaimo ir privesti žmones iki beveik pilnos degradacijos. Kaimas išliko vienintelis ramstis lietuvybei palaikyti, ten iš tikrųjų išliko tautinė dvasia. Žinoma, buvo sunku, žmonės irgi buvo įbauginti trėmimais ir sovietiniu valstybiniu terorizmu („pyliavomis“ ir mokesčiais).

Vilniaus gyventojų tautinė sudėtis – margumynas, lietuvių kone mažiausia dalis. Dar 1939–1940 m. kilo šūkis „Paverskime atgautą Vilnių lietuvišku miestu“. Beje, tas lozungas suviliojo ir mūsų patriotiškai nusiteikusių šeimą persikelti iš Kauno į Vilnių. „Senujų, tikrųjų vilniečių-lietuvių“ buvo labai nedaug. Prieškario inteligentijos beveik neliko – kas nespėjo pasitraukti (su vokiečiais) į Vakarų, tas nukeliavo į Sibirą.

Taigi, nenuostabu, kad Vilniaus gatvėse tuo laikotarpiu mažai beišgirsi ką kalbant lietuviškai. Visur – parduotuvėse, įstaigose, dirbtuvėse – tik rusiškai, kartais – lenkiškai⁴¹⁴. Gatvėse – labai daug karo invalidų, su ramentais ir tokiais vežimėliais-ratukais. Labai daug demobilizuotų kareivių-karininkų liko Vilniuje, jie nesiveržė į kitas vietas – kaime pavojinga dėl „žaliukų“, o Kaune – „kontrikai“, netgi gali neatsakyti, jeigu klausia ne lietuviškai... Mieste gyventojams vakarais buvo pavojinga, nes retsykais atsirasdavo „naliotčikai“ – banditai iš plačiosios Rusijos. Nedidelės bandos siautėdavo, plėšdavo butus ir tiesiog gatvėje nurengdavo kokį geriau apsirėdžiusį žmogų. Miestą sukrėtė jaunos mergaitės – balerinos nužudymas Tauro kalne, kai ji ėjo namo po spektaklio Operos teatre.

Pragyventi mieste tikrai sunku. Po visą miestą reikia lakstyti ir ieškoti, kur bus parduodamos anglų krosnims kūrenti (tai buvo mūsų – vaikų užduotis). Parduotuvės tuščios, pardavėjos kalba

⁴¹⁴ Visai kitoks miestas buvo Kaunas, tikras lietuvybės bastionas. Ten buvo kalbama lietuviškai („ponija“ – su lenkišku akcentu), ten buvo kreipiamasi „pone“ ir „ponia“, ten švenčiamos Vėlinės ir nuo Parodos kalno ridenamos naktį statinės. Ten atsirado ir tikras lietuviškas židinys – KPI, visų mūsų svajonė, tik toli nuo namų ir mamos...

beveik išimtinai rusiškai ir neatsako, jeigu kreipiesi lietuviškai, vitrinose tik mediniai muliažai, vaizduojantys kumpius ir duoną ar batonus⁴¹⁵. Mokyklose pamokos nevyksta tą dieną, kai „išmeta“ miltus – susidaro kilometrinių eilė, moterys duoda pinigėlių vaikui, jei jis sutinka pastovėti šalia – tada gaus du maišelius miltų vietoje vieno. Tiesa, paskui atsiranda talonai miltams – sovietinė biurokratinė mašina įsibėgėja. Talonai – vėlesnių laikų „pajokų“⁴¹⁶ prototipai, kai šventėms buvo „dalijamos“ paskyros majonezo stiklainėliui, buteliui šampano ir dar kokiam „raritetui“.

Visus bent kiek svarbesnius postus užima atvykėliai arba vietiniai rusai ar lenkai. Jeigu direktoriumi skiriamas lietuvis (būtinai – partinis), tai pavaduotojas – patikimas, lojalus valdžiai atvykėlis „specas“ arba „specas“ iš pilko namo, mušamųjų katedros, dažniausiai irgi atvykėlis.

Kam gi tokiomis sąlygomis galėjo rūpėti miesto architektūros ateitis, kai svarbiausias klausimas buvo išlikti, išgyventi? Intelligentų beveik neliko, jaunų architektų-statybininkų dar nebuvo. Svarbu, kad greičiau išnyktų griuvėsiai, kurie po truputį buvo valomi, ir vietoje jų radosi skverniukai. Kokiais statiniais užpildyti erdvę? Paprasčiausias sprendimas – imti gatavus ruošinius iš tarybinių pavyzdžių. Manau, kad tai buvo greičiausias sprendimas miesto valdžiai. Iš čia radosi tie stalinistiniai namai. Kiek tokia taktika siejosi su ideologija? Manau, kad ryšys buvo – tuomet vyravo tautinio genocido nuotaikos, gal tik viešai neišsakomos, bet visiems suprantamos.

Dar veikė kai kurios bažnyčios, nors dauguma jų jau buvo uždarytos („tikinčiųjų pageidavimu“). Susprogdintas Trijų Kryžių paminklas (1950), uždaryta Katedra (koks pasityčiojimas, kai ponui-draugui Brazauskui priskiriamas išskirtinis nuopelnas – „gražinta tikintiesiems Katedra“, lyg ne tie patys bolševikai ją buvo uždarę). Kiek pamenu, dingo ir keletas paminklų ir paminklėlių, kurie Vilnių darė tokį mielą. Vieno iš jų – Šv. Veronikos statulėlės (prie dabartinės Sapiegos stotelės Antakalnyje) man ypač gaila – buvo ji tokia tylutėlė, pasislėpusi tarp krūmų. Ir kitas kažkokio veikėjo (nepamenu, bet, regis, lenkų žymaus žmogaus) biustas Kosciuškos gatvėje prie įėjimo į

⁴¹⁵ Žmonės prisimindavo, kaip „įstojus“ į TSRS, „badaujančiai Lietuvai“ buvo atsiųstas sąstatas arbūzų. Tokia buvo sovietinė propaganda. Dabar komunistinis rojus atkeliavo į Lietuvą.

⁴¹⁶ Nuostabus žodžių žaismas: rusiškai „наек“ ir lietuviškai „pajuoka“.

buvusį „Dinamo“ stadioną buvo išdraskytas. Liko tik niša, kurią užpildyti biusto kopija būtų pigiau, negu nupirkti prašmatnų dviratį Zuokui demonstratyviai juo važinėti į darbą⁴¹⁷.

Tačiau ima rasti ir lietuviška sovietinė biurokratija, greitomis apmokyta atvykusių „specų“, baigusią partijos mokyklą ar bent partinius kursus ar marksizmo-leninizmo universitetą. Jie slapta valgydavo kūčias („*вчера был на кучу*“), bet viešai tapo tikrais bolševizmo apologetais. Atsirado daug žydų-komunistų, kurie skelbėsi buvę pagrindžio bolševikais prieškaryje⁴¹⁸.

Politika nusikėlė į virtuvės buitinį lygį. Ima patyliukais skliti gandai, koks geras Sniečkus, nes jis rūpinasi lietuviškos išlaikymo. Sunku dabar pasakyti, kiek tokiose kalbose kvailumo, o kiek piktos valios ir juodųjų technologijų, kurios tais laikais nebuvo tokios išmanios kaip dabar.

2-asis tarpsnis. „Atšilimas“, 1953–1965 m. Tai buvo įdomus laikotarpis, nes po truputį ima laisvėti gyvenimas. Svarbiausia – baigėsi vežimai, žmonių deportacijos į Sibirą. Imta pradėti kalbėti apie Stalino kultą, pradžioje labai nedrąsiai, tik partiniams buvo skaitomas įžymusis Chruščiovo laiškas, bet nepaslėpsi gi ylos maiše.

Atsiranda prekių parduotuvėse. Dažnai – iš plačiosios tėvynės. Pamenu, kaip vienais metais visi pirkomės ir nešiojome „tiubeteikas“.

Iš kaimo į miestus patraukė jaunimas, daug – mokyti į aukštąsias mokyklas. Norėčiau pabrėžti, koks svarbus tautinis židinys buvo KPI, nepalyginsi su raudonuoju V. Kapsuko universitetu, sovietizmo bastionu ir sovietinės nomenklatūros prieglobsčiu (netgi dabartiniiais laikais). Šitie jauni žmonės ima užpildyti inteligentijos likusias tuščias erdves. Jie dar žino iš tėvų pasakojimų, kad prieškaryje buvo laisva Lietuva. Manėčiau, kad iš jų ima formotis ta jaunųjų architektų karta, kuriems nebuvo tas pats, kokia bus Lietuva ir kaip atrodys Vilnius.

Manėčiau, kad tuomet ėmėsi kurtis ir Vilniaus miesto architektūrinė ideologija. Viena vertus, man taip regis, senoji karta pagal Mikučiano 1953 m. planą statė „Amerikonką“, mokslininkų namą,

⁴¹⁷ Šiame sąrašė stebėtina išimtimi išlieka tiltas per Vilnelę, kurio turėklai – su Vyčiais! – išsilaikė per visą sovietmetį, tik kelioms dienoms buvo išardyti jau Sąjūdžio laikais, bet sovietiniai biurokratai, matyt, susizgribo ir skubiai atstatė – jautė artėjančias permainas.

⁴¹⁸ Populiarus buvo anekdotas, kad Lietuvoje nebuvo tiek grindų, kiek buvo pagrindžio bolševikų.

„Pergalės“ kino teatrą, Profsajungų rūmus ir pan., o kiti svajojo ir statė „Neringą“, vėliau – Žirmūnus, Lazdynus ir Karoliniškes. Šiame laikotarpyje imtos statyti „chruščiovkos“ (pagal statybos industrializacijos planus), o vėliau, apie 1964 m., atsirado „lietuviškieji standartai“.

Laimei, griuvo planai tiesti magistralę per senamiestį, nors dar ilgai išliko planas griauti Rasų kapinių „žemąją dalį“. Apskritai, mano galva, Vilniaus (jaunieji) architektai buvo pernelyg susižavėję „neringomis“ ir įmantrybėmis, tuo metu Kaunas tvarkėsi eismą žymiai racionaliau – ir dabar dar tas jaučiasi (nors ten dabar kitos problemos – reikia dalytis Europos pinigais, o tuomet prioritetai keičiasi). Panaikinti autobusų maršrutai per senamiestį, atsiranda troleibusai. Visa tai keičia miesto vaizdą.

Man regis, kad nesunku įmatyti koreliaciją tarp miesto vaizdo ir visuomenės pasaulėžiūros (nors tai anaipol nėra vieninga nuomonė). Bet tai turbūt ir yra Jūsų studijų objektas, tik gal kiek kitaip įvardytas.

Tačiau tuo laikmečiu keli „išoriniai“ momentai man atrodo yra itin svarbūs. Svarbiausia – „atšilimas“ pagyvino ryšius su lietuviška emigracija. Tiesa, anketose iki pat sovietmečio pabaigos reikėjo nurodyti gimines, gyvenančius užsienyje, bet dabar jau už tokius dalykus nesodino ir nebetrėmė. Galima buvo susirašinėti su giminaičiais „iš už balos“.

O lietuviška emigracija vaidino, regis, svarbų vaidmenį, ypač išlaikant lietuviškumą. „Amerikos balsas į Lietuvą“ palaikė dvasią, nors ir buvo labai glušinamas galingų „piatiorkos“ bokštų. „Dipukai“ ir ankstesnė emigrantų karta vis neduodavo ramybės Amerikos valdžiai, kuri – savo ruožtu – „pakandžiodavo“ blogio imperijos ramybę. Kelios šeimos netgi buvo išleistos emigruoti – neturintis precedento įvykis.

Vyko ir kitos emigracijos: leidžiama išvykti iš Lietuvos Vilnijos lenkams, Memellando vokiečiams ir žydams. Šios emigracijos labai nevienodos ir nelygiavertės, bet – vienaip ar kitaip – keitė žmonių pasaulėžiūrą. Tačiau geležinė uždanga liko geležinė ir daugumai neįveikiama.

Iš Lotynų Amerikos atvyksta sovietinės propagandos suvilioti komunistuojantys lietuviai, rusai. Darbo jie gavo, bet uždarbio – ne. Jų įtaka Vilniaus gyventojams buvo tikrai didelė, bet tai – atskira tema.

Toks atšilimas ideologijoje, ypač prasidėjęs Sibiro tremtinių grįžimas ir kalinių („kulto aukų“) reabilitacijos, ir sudarė sąlygas atsirasti naujai gyventojų kartai, kuri jau kitaip mąstė ir leido sau savo planus skelbti ir įgyvendinti. Ta „naujoji karta“, vėlgi, labai nevienalytė, tačiau iš jos išsivystė tie, kurie ėmė kurti „lietuvišką architektūrą“.

Matau, kad labai išsiplėčiau, todėl vėlesnių įspūdžių ir nerašysiu – tai jau visai „ranka pasiekama“ istorija.

Jeigu tik galėčiau būti naudingas – visuomet su malonumu pasidalyčiau tuo, ką žinau.

Jurgis

2013 05 18

SANTRAUKA

Šiame darbe tyrinėjamas sovietinis miesto planavimas pokariu – dabartinei Vilniaus urbanistinei būsenai reikšmingu laikotarpiu, kai susiformavo daugelis iki šiol aktualių miesto planavimo ir naudojimo praktikų. Tyrinėti pokario laikotarpio Vilniaus miesto erdves paskatino tiek sovietinės Lietuvos architektūros tyrimų studijos, tiek asmeniniai Vilniaus urbanistinių pokyčių stebėjimai, atskleidžiantys šiuolaikiniam posovietiniam miestui būdingas fragmentiškas, hibridiškas, urbanistiškai neartikuluotas erdves. Tokią erdvinę miesto raišką lemia ne tik pastaraisiais dešimtmečiais miesto kaitą reguliuojanti laisva rinka, centralizuoto planavimo bei statybų kontrolės trūkumai, bet taip pat ir miesto planavimo istorija.

Daugumai architektūros istorikų visų pirma rūpi pastato istorija *iki* jo pastatymo. Tolimesnė pastatų biografija retai sulaukia mokslininkų dėmesio. Tais atvejais, kai dėl kokių nors priešasčių planas būna ne iki galo įgyvendintas arba realybėje stipriai koreguojamas, apsiribojama planavimo istorija, bet ne realia urbanistikos istorija. Kitaip tariant, tradiciškai urbanistikos ir architektūros istorija yra rašoma kaip idėjų istorija, o ne realiai egzistavusių praktikų istorija. Tai kol kas būdinga ir sovietinio Vilniaus tyrimams. Šiame tyrime bandoma aprašyti tiesiogiai patiriamą miesto aplinką, erdvę, kurios tapatybė klostėsi per laiką, kuri yra kompleksiška, mišri ir prieštaringa.

Tyrimo objektas

Tyrimo objektu pasirinkta svarbi Vilniaus miesto centro dalis – vadinamasis Lukiškių kvartalas, kuriame pokariu planuota įgyvendinti Mokslo kvartalo viziją. Iki Antrojo pasaulinio karo ši teritorija buvo miesto centro periferija. Rytų pusėje ją riboja Lukiškių aikštė, pietuose Gedimino prospektas, vakaruose Žvėryno tiltas ir Neries upė, kuri juosia ją ir iš šiaurės pusės.

Nuo seno teritorijoje buvo įsikūrusi totorių gyvenvietė su mečete – LDK totorių religiniu centru. XVIII a. netoliese pastatytas Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios ir dominikonų vienuolyno

kompleksas, šalia suformuota turgaus aikštė, Neries upės krantinėje veikė daug nedidelių fabrikėlių. XIX a. antroje pusėje suplanavus Šv. Jurgio prospektą, jungiantį Katedros aikštę su Žvėryno tiltu, Lukiškių teritorija atsidūrė šios svarbios naujojo miesto centro magistralės gale ir tapo Vilniaus centro periferija. Lukiškių aikštė ir toliau liko pagrindine turgų, mugių vieta, taip pat buvo naudojama Rusijos kariuomenės pratyboms. Po 1863–1964 m. sukilimo čia buvo įvykdytos sukilėlių egzekucijos. Aikštė tapo neoficialia sukilimo memorialine vieta, svarbia Vilniaus lenkų bendruomenei. Kvartalo modernizacija ir urbanizacija prasidėjo tik XX a. pr. 1904 m. pastatytas Lukiškių kalėjimo kompleksas, svarbių administracinių pastatų, gyvenamųjų namų.

Pirmieji politiškai reikšmingesni planai ir simbolinės praktikos, susietos su Lukiškių aikštės teritorija, atsirado tarpukariu. Tuo metu toliau tęstas prospekto užstatymas įstaigų ir gyvenamųjų namų pastatais. Kadangi 1863 m. sukilimas įgijo išskirtinę reikšmę Antrosios Lenkijos Respublikos politiniame diskurse, aikštė buvo paversta kasmetinio sukilimo minėjimo vieta. Dėmesys šiai aikštei kaip politinei miesto dominantei dar labiau išaugo po 1835 m. čia vykusios Lenkijos maršalo Juzefo Pilsudskio širdies laidojimo iškilnių ceremonijos, valdžios ketinimų Lukiškių aikštėje statyti maršalo paminklą ir aikštę pavadinti Pilsudskio vardu.

Tiek dėl tarpukaryje sukurto šios aikštės simbolinio krūvio, tiek ir dėl patogios lokacijos iki tol menkai urbanizuotame tuometinės Gedimino g. gale po karo ši vieta tapo patraukli projektuoti sovietines miesto vizijas ir nuo XX a. 5 deš. tapo intensyvios urbanistinės veiklos vieta. Teritorijoje išlaikytas senasis miesto audinys (Lukiškių kalėjimas, Montvilos kolonijos kotedžai, XX a. pr. daugiabučiai, administraciniai pastatai), tačiau buvo projektuojami ir statomi naujos paskirties pastatai (Mokslininkų namai, Jaunimo stadionas, Ministrų Tarybos pastatas, Respublikinė biblioteka, mokslo institutai, gyvenamieji daugiabučiai). Pokario kvartalo projektuose akivaizdus ideologinis kryptingumas, o realybėje kvartalas buvo tankiai gyvenamas, funkcionavo kaip intensyvi kasdinių praktikų sklaidos erdvė. Bendrame miesto centro pertvarkymo pokario laikotarpiu kontekste suteikta išskirtinė reikšmė Lukiškių kvartalui paskatino jį pasirinkti kaip kompaktišką objektą, leidžiantį analizuoti Vilniaus modernizacijos dinamiką.

Šiame darbe Lukiškių kvartalu įvardijama teritorija, rytuose ribojama Lukiškių aikštės (1945 m. pervadinta Tarybų aikšte, o 1952 m., įrengus aikštę ir pastačius Lenino paminklą, – Lenino aikšte),

pietuose – Gedimino pr. (iki 1952 m. vadinamas Gedimino g., paskui – Stalino pr., nuo 1961 m. – Lenino pr.), šiaurėje ir vakaruose – Neries upės. Taip kvartalas apibrėžtas vadovaujantis pokario planuose įvardyta teritorija.

Sovietinės architektūros istoriografijoje tradiciškai brėžiamos chronologinės ribos pagal politinius nutarimus disertacijoje taikomos su išlygomis, kadangi tyrimo rezultatai patvirtino, kad, nors nutarimai stipriai veikė teorines urbanistinio diskurso nuostatas, realybėje šios nuostatos nebuvo nuosekliai taikomos arba jų įgyvendinimas užtrukdavo iki kelių dešimtmečių. Todėl disertacijos tyrimo chronologinės ribos nustatytos vadovaujantis 1953 m. patvirtintu (nuo 1946 m. rengtu) pirmuoju pokario Vilniaus generaliniu planu kaip svarbiausiu miesto planavimą reglamentuojančiu dokumentu, galiojusiu iki antrojo, 1967 m. patvirtinto miesto generalinio plano (rengto nuo 1964 m.). Darbe nagrinėjami projektai patenka į 1953 m. generalinio plano galiojimo lauką – 1946–1966 m. (kai kurie nuo 1946 m. tvirtinti Vilniaus centrinės dalies planavimo projektai vėliau tapo 1953 m. generalinio plano dalimis). Tokia chronologija apibrėžta remiantis topografinėmis ir urbanistinėmis generalinių planų gairėmis.

1946–1966 m. Vilniaus miesto centras lokalizuojamas abipus Gedimino g. iki Katedros aikštės, akcentuojant naująją jo dalį aplink Lukiškių aikštę ir įtraukiant šiame darbe tyrinėjamą Lukiškių kvartalą. Rengiant antrąjį generalinį planą, nuo 7-ojo deš. antros pusės jau keičiasi miesto centro teritorijos ribos, nes vyksta intensyvi miesto centro plėtra į dešiniąją Neries upės krantinę tarp Žaliojo ir Pedagoginio tiltų. Nepaisant 6-ojo deš. viduryje vykusių politinių ir architektūros diskursų reformų, iki pat 7-ojo deš. vidurio išlieka svarbūs pirmųjų pokario metų miesto centro rekonstrukcijos planai ir *stalininiai* projektavimo principai, kai kuriais atvejais išlaikant projektų tęstinumą, kitais – su jais polemizuojant. Nuo 1967 m. jau griežtai vadovujamasi racionaliais rajoninio planavimo reglamentais, kurie miesto centrą apibrėžia daugiau funkciniais nei ideologiniais aspektais.

Tikslas ir uždaviniai

Šio darbo tikslas yra rekonstruoti Lukiškių kvartalo architektūrinio pertvarkymo pokario metais istoriją ir atskleisti atotrūkį tarp ideologizuoto ir realaus miestovaizdžio, viena vertus, nulėmusį šios miesto dalies fragmentišką, mišrų urbanistinį pobūdį, kita vertus, leidžiantį interpretuoti kvartalą kaip sovietinės socialinės utopijos poligoną.

Tyrimo tikslui pasiekti buvo išsikelti šie uždaviniai:

- Apibrėžti Lukiškių kvartalą kaip urbanistinę visumą miesto centro rekonstrukcijos planuose;
- Ištirti kvartalo planavimo kontekstus ir įtakas;
- Rekonstruoti Lukiškių kvartalo transformacijos į Mokslo kvartalą procesą;
- Išnagrinėti svarbiausius pokario Lukiškių kvartalo urbanistinius ir architektūrinius projektus, susijusius su 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos planu ir 1953 m. Vilniaus generaliniu planu;
- Nustatyti pokarinių kvartalo pertvarkymo projektų įgyvendinimo mastą, atliktas korekcijas ir jų fragmentacijos ar neįgyvendinimo priežastis;
- Ištirti pokario planų tęstinumą „atšilimo“ diskursų kontekste;
- Rekonstruoti Lukiškių kvartalo erdvės praktikas pokario dvidešimtmečiu ir nustatyti jų santykį su oficialiosiomis to laikotarpio kvartalo erdvės vizijomis.

Ginamieji teiginiai:

- Lukiškių kvartalas buvo svarbi pokario Vilniaus centro rekonstrukcijos vizijos dalis, simboliškai ir funkcionaliai glaudžiai susieta su Tarybų aikštės ansamblio kūrimu.
- Lukiškių kvartalas buvo formuojamas kaip Mokslo kvartalas, siekiant suderinti praktinę ir ideologinę sovietinės architektūros funkcijas.
- Sovietinio Vilniaus demografija, ekonomika, architektūrinė praktika ir ištekliai netenkino urbanistinių laikotarpio vizijų ir tapo veiksniais, kuriančiais atotrūkį tarp Lukiškių kvartalo idealaus ir realaus miestovaizdžio.

- 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos projektas ir su juo susiję Lukiškių kvartalo planai buvo parengti vadovaujantis bendromis sovietinių miestų pertvarkymo gairėmis, tačiau jų įgyvendinimui įtaką darė vietiniai veiksniai, kurie nulėmė ideologiškai ir urbanistiškai mišrių erdvių atsiradimą ir jų plėtrą. Susiformavęs miestovaizdis laikytinas savita hibridiška vietinės modernizacijos versija.

Naujumas

Šis darbas pretenduoja papildyti iki šiol atliktus Vilniaus sovietinės architektūros istorijos tyrimus kaip bandymas įvertinti realų planų įgyvendinimo mastelį ir fragmentiško planų įgyvendinimo pasekmes miestovaizdžiui.

Darbas tęsia pokario Vilniaus architektūros istorijos tyrinėjimus, juos papildydamas naujais aspektais, siūlydamas kai kurias naujas interpretacijos galimybes. Tai atliekama dviem lygmenimis – konceptuali ir faktografiniu. Konceptuali požiūriu, taikomos šiuolaikinės teorinės priegios, pasitelkiant „kultūros posūkio“ akcentuojamą reikšmių paiešką bei tarpdalykinę perspektyvą. „Kultūros posūkio“ išplėtotą kritinę paradigmą skatina leisti į diskusiją apie kai kuriuos įsigalėjusius istoriografinius naratyvus, tokius kaip Vilniaus modernizacija, sovietinimas, stilistinė architektūros raida; bei atsižvelgti į sovietologijoje būdingų priešpriešų porų – centro ir periferijos, modernizacijos ir kultūrinio atsilikimo, oficialumo ir neoficialumo, viešos ir privačios erdvės ir kt. – problemą.

Polemizuojant su kai kuriomis linijinėmis Vilniaus sovietinės architektūros istorijos interpretacijomis ir siekiant parodyti kompleksiską laikotarpio vaizdą, darbe naudojamos tokios Lietuvos architektūros istoriografijoje kol kas retai taikomos tyrimų priegios kaip mikroistorija bei kasdienybės istorija. Kadangi darbe tyrinėjami architektūros projektų įgyvendinimo aspektai, vienas iš tyrimo sluoksnių – laikotarpio pastatų ir urbanistinės erdvės pritaikymo ar panaudojimo praktikos; jos rekonstruojamos pasitelkiant sakinę istoriją. Disertacijoje taikomos skirtingos teorinės priegios – socialinė architektūros istorija, mikroistorija, miesto studijos ir kultūros studijos – leidžia atskleisti prieštarigus pokario Vilniaus urbanistinius aspektus ir atskleisti įvairialypį modernios sovietinės lietuviškos miesto erdvės savitumą.

Faktografinį darbo naujumą sudaro išsamus Lukiškių kvartalo kaip modernios urbanistinės visumos tyrimas, į kurį įtraukiami tiek jau žinomi, tiek mažiau tyrinėti teritorijos pertvarkymo planai, tiek šios teritorijos erdvių naudojimo analizė. Šiame darbe Lukiškių kvartalas lokalizuojamas kaip svarbi naujojo sovietinio miesto centro dalis, kuriai buvo numatyta mokslo ir švietimo paskirtis. Darbe pirmąkart detaliai tyrinėjamas teritorijoje formuotas LSSR mokslų akademijos komplekso projektas ir vėlesnės alternatyvios teritorijos vizijos.

Teorinės prieigos ir sąvokos

Nuo 9 deš. sovietologijos studijas veikė *kultūros posūkis*, kuris atsiribojo nuo pozityvistinės epistemologijos ir, pasitelkdamas šiuolaikinės kultūros teorijos metodologijas (Michelio Foucault, Cliffordo Geertzo, Haydeno White'o, Pierre'o Bourdieu), akcentavo kultūros ir jos dėmenų – reikšmių, suvokimo, vertybių, simbolių interpretacijos svarbą. Tarpdisciplininės šios analitinės epistemės prieigos išardė ir griežtą architektūros istorijos apibrėžimą, perkeldamos ją į kultūros studijų ir iš jos išvestų miesto, pokolonijinių, nacionalizmo, lyčių, materialiosios kultūros ir kt. studijų lauką. Kultūros studijų atstovai akcentavo kultūros materialumą, o kultūros artefaktus suvokė kaip specifinių socialinių santykių pasėkmę ir formantą. Architektūros studijoms ši mąstymo paradigma suteikė galimybę atsižvelgti į *diskursų*, reprezentacijos sistemų, praktikų svarbą ir tyrinėti galios santykius projektuojančias erdves, aktyvų architektūros vaidmenį socialiniame gyvenime, idėją, kad architektūra arba fizinė erdvė yra ne tik formuojama aplinkos faktorių, bet ir pati gali tapti aktyviu veiksmu, konstruojančiu subjektų tapatybes. Kultūros studijų atstovai pabrėžė aktyvų ir interaktyvų architektūros veikimą, siekdami apibrėžti ne tik tai, ką architektūros formos *reprezentuoja*, bet ir kaip jos *veikia* ir kas *veikia jose*. Materialiosios kultūros tyrinėtojas Victoras Buchlis akcentavo ir materialumą, arba „daiktiškumą“ (angl. *thingness*). Jis teigė, kad būdami materialumo apraiškomis, daiktai dalyvauja skirtinguose ir dažnai priešinguose materialumo registruose, jie tuo pat metu yra ir reikmuo, ir kodas.

Šiomis metodologijomis posovietinėje erdvėje buvo susidomėta XX a. pabaigoje, atkreipus dėmesį į daugialypius sovietmečio socialinio ir kultūros gyvenimo aspektus. Kultūros studijų veikiami sovietologai susiduria su priešpriešų problema. Tai santykiai tarp sistemos ir individo,

viešumo ir privatumo, kolektyvinių ir asmeninių naratyvų, vizijų ir tikrovės, erdvės ir vietos, centro ir periferijos. Šie ir panašūs poliai iškyla kaip skirtingi registrai tyrinėjant įvairiausių sovietmečio aspektus ir verčia šias sąvokas integruoti į vientisą pasakojimą. Tokiomis metodologinėmis nuostatomis remiamasi ir šiame darbe, kuriame siekiama susieti tiriamo periodo ideologines vizijas ir liudijimus apie kasdienybės praktikas.

Centras ir periferija

Tyrinėjant pokario Vilniaus miesto vizijas, akivaizdi sovietinio miesto planavimo įtaka, tačiau ji nėra unikali, nuolatinė ir visaapimanti. Maskvoje suformuoti pokario miestų modernizacijos diskursai vadovavosi bendromis to laiko tendencijomis; Vilniuje jie dažnai reikėsi fragmentiškai. Todėl tyrimui svarbi pokolonijinių studijų kontekste išplėtotą *hibridiškumo* sąvoka, kuri žymi mišrią, tačiau savitą tapatybę. Tai tapatybė, kuri nėra objekto ir subjekto (ar, šiuo atveju, centro ir periferijos) tapatybių mišinys; tai unikalus darinys, priklausomas nuo daugybės konkrečiai vietai ir laikui būdingų faktorių.

Nors centro ir periferijos sąvokos tradiciškai apibrėžiamos pagal politinės galios hierarchiją, tyrinėtojai yra parodę, kad atskirose srityse ar skirtingais laikotarpiais galios įtakų kryptys nebūtinai yra pastovios ar paveikios. Todėl lieka galimybė tarpti nuo centro nepriklausomiems judėjimams, idėjoms ar procesams. Pokolonijinių studijų atstovai teigia, kad centro ir periferijos santykis yra reliatyvus ir tam tikrose situacijose gali kisti ar net apsiversti.

Modernizacija ir modernybė

Sovietinėje retorikoje, o neretai ir šiuolaikinėje istoriografijoje sovietizacija buvo tapatinama su modernizacija, o ši, savo ruožtu, apibrėžiama pagrindiniais urbanizacijos ir industrializacijos (ir kolektyvizacijos) rodikliais. Modernizacijos teorija, kuri 6-ame ir 7-ame deš. buvo dominuojanti socialinių mokslų paradigma (ir nuo tada kritikuojama), modernizaciją apibrėžė kaip neišvengiamą procesą, kurio metu vyksta tradicinės visuomenės transformacija į modernią. Šia prasme modernizacija buvo apibrėžiama ir sovietiniuose diskursuose.

Pastaruoju dešimtmečiu vis daugiau kalbama apie modernizacijos nevienalytiškumą ir skirtingus modernizacijos modelius arba hibridiškumą, atsirandantį sumišus idealiai teorinei vizijai su realiomis vietos sąlygomis. Marshallas Bermanas modernumą sieja su tam tikra prieštaringa ir dinamiška patirtimi, kuri priklauso nuo konkrečių vietos ir laiko parametrų. Alanas Dingsdale'as apibūdina kai kurias Rytų Europos modernybėms būdingas savybes, o Akosas Moravszanskis ir Virag Molnar įvardija šiose paradigmos sureikšmintą architektūros vaidmenį. Šiame tyrime atsižvelgiama į pastarąsias diskusijas ir laikomasi daugybinės modernybės sampratos.

Viešumas ir privatumas

Sovietologijos studijose viešumo ir privatumo priešpriešos problemą pirmieji diskutavę Vladimiras Shlapentokhas, Olegas Khakhordinas ir Marcas Garcelonas kvestionavo mechanišką šių sąvokų perkėlimą iš vakarietiško į sovietinės kultūros kontekstą, diferencijuodami įvairius sovietinio viešumo ir privatumo laipsnius. Jie siūlė sovietiniame kontekste suvokti šias sritis kaip takias, porėtas ir kintančias. Šie autoriai, kaip ir kiek vėliau problemą tyrinėjęs Aleksejus Yurchakas, viešumo ir privatumo apibrėžimus vertina kaip sudėtingus ir situatyvius kultūrinius ir kalbinius konstruktus, kurie skirtinguose kontekstuose įgyja skirtingus nuorodų tinklus. Šiame tyrime nuolat susiduriant su erdvių viešumo ir privatumo apibrėžimais siekiama vengti griežto šių sąvokų atskyrimo ir suvokti šias sferas kaip takias ir daugeliu tiriamų atvejų glaudžiai sąveikaujančias.

Erdvė ir vieta

Viešumo ir privatumo sąvokos yra susijusios su erdvės ir vietos sąvokų apibrėžimais. Kultūros geografs akcentuoja skirtį tarp erdvės ir vietos sąvokų, erdvei taikydami nomotetinę kaip objektyvaus matmens, o vietai – idiografinę – subjektyvios patirties veikiamą perspektyvą. Erdvės – neutralūs daiktų ir praktikų konteineriai – tampa vietomis, kai yra veikiami „sutirštinto laiko“, kai jose susiklosto tam tikri praeities sluoksniai, kurie leidžia su jomis tapatintis ir toliau jas puoselėti kaip vietas.

Tačiau Doreen Massey apibrėžia dinamišką erdvės sąvoką, kuria žymimas kintantis ir nuolatos socialiai konstruojamas sudėtingų sąsajų tinklas. Ji tyrinėja erdvę ne kaip stabilų objektą, o kaip praktikas, aktyvius prasmės konstravimo procesus, vykstančius konkrečiu laiku ir konkrečioje vietoje. Šiame kontekste sovietines viešąsias erdves Monica Rùthers interpretuoja kaip valdžios kontroliuojamas žinių transliavimo terpes. Tačiau nepaisant tokio propagandinio vaidmens, viešos erdvės formuojamos ir „iš apačios“, kai šiose erdvėse dalyvauja įvairūs žmonės. Rùthers atkreipia dėmesį į skirtingus erdvių viešumo laipsnius nuo kaimynystės, klubų, lokalių partijos komitetų iki didžiųjų miestų monumentalių viešų erdvių. Tyrinėtoja akcentuoja, kad architektūra veikia jose dalyvaujančius veikėjus struktūrinama jų elgesį. Sekant šiomis diskusijomis, disertacijoje nebrėžiama skirtis tarp erdvės ir vietos sąvokų, dažniausiai vartojant erdvės sąvoką, kuri apibrėžiama kaip taki ir dinamiška.

Tyrimo kontekstui svarbūs ne tik architektūros istorikų, bet ir socialinės istorijos specialistų darbai. Šiame darbe siūloma išplėsti *urbanistikos* terminą, kuris iki šiol Lietuvos akademiniam diskurse architektų buvo įtvirtintas kaip idealus ekspertų suplanotas miestovaizdis. Disertacijoje siūloma urbanistikos sąvoka apibrėžti platesnę miestovaizdžio visumą, įtraukiant tiek architektūros pastatus, tiek kitokią, pavyzdžiui, neplanuotai iškilusią, fizinę miesto aplinką (tokią kaip savadarbiai sandėliukai, garažai, tvoros, užtvaros, daržai ir pan.). Urbanistikos sąvoką papildytų *urbanizmo (miestiškumo)* terminas, apimantis miesto kultūros ženklus, kurie įgyja tiek materialias, tiek ir nematerialias formas. Šios sąvokos angliakalbėje miesto studijų literatūroje yra įsitvirtinusios, daugelis jų atkeliavusios iš miesto sociologijos, tačiau kol kas nėra plačiai vartojamos Lietuvos akademinėje literatūroje.

Grégoire'as Mallard'as siūlo įtampą tarp vizijų ir konkrečių vietų nagrinėti *porinių biografijų* metodu, atskiriant į reprezentaciją orientuotas vartojimo vietas, kurios produkuoja žinias, nuo į išgyvenimą orientuotų individualių vietų. Panašus metodas pasirinktas šiame tyrime, kuriame bandomi aprašyti atotrūkiškai tarp skirtingų pasirinktos miesto vietos „biografijų“, nepamirštant, kad šis įsivaizduojamų arba idealių erdvių ir konkrečių vietų atskyrimas yra teorinis konstruktas, apibrėžiantis takias, nuolat kintančias ir viena kitą veikiančias sferas. Kultūros studijų atstovai taip pat akcentuoja *patirties* reikšmę, leidžiančią sujungti skirtingus tyrimo mastelius ir apibrėžti ją

kaip „diskursyvią artikuliacijos vietą“, kurioje ir kuriai veikiant yra formuojamos ir konstruojamos tapatybės“.

Trūkis ir atotrūkis

Disertacijoje kaip svarbus pokario Vilniaus urbanistikos veiksnys tiriamas atotrūkis tarp oficialiųjų miesto vizijų ir realaus miestovaizdžio. Identifikuojami šių vieną ir tą pačią erdvę aprašančių diskursų neatitikimai sąlygoja semantinį *trūkį* ir naujų reikšmių generavimą. Teoriniu požiūriu *trūkio* sąvoka nurodo į tam tikrą prasmės trūkį ar tarpą, kuris šiuolaikinėje poststruktūralizmo teorijoje suvokiamas kaip tuštuma, teikianti erdvės įvairiausių diskursų galimybėms. *Trūkio* laukas teoriškai suvokiamas kaip apimantis pernelyg įvairias prasmes ir generuojantis prasmių perteklių ir todėl šį lauką tampa sudėtinga apibrėžti bei kontroliuoti. Galios lauke šis trūkis gali tapti tam tikra chaotiškesne, bet kartu laisvesne teritorija, kurioje gali skleistis kitur sunkiai įsivaizduojami reiškiniai. *Trūkio* apibrėžimas yra parankus bandant suprasti iš pirmo žvilgsnio paradoksalius, ideologizuotai kultūrai prieštaraujančius, bet dešimtmečiais greta egzistavusius reiškinius. Tokių paradoksalių koegzistencijų pokaryje ir visu sovietmečiu buvo gausu.

Erdvės naudojimas ir kasdienybė

Šiam darbui dėl į sociologinį kasdienybės tyrimą įtraukto geografinio matmens svarbios Michelio de Certeau teorijos. Autorius kalba apie socialinių veiksmų topografijas miestuose ir pasiūlo įrankius erdviškai tyrinėti tokias šiaip jau sunkiai sučiuopiamas ir teoriškai analizuojamas veiklas kaip kasdienis socialinių veikėjų judėjimas. Šiame darbe de Certeau teorijos naudojamos siekiant rekonstruoti kasdienės vilniečių praktikas architektūriniu ir urbanistiniu aspektu, pasitelkiant *trajektorijos* ir *erdvės naudojimo* (angl. *consumption of space*) sąvokas. Judėjimo trajektorija šiuo atveju suvokiama kaip fiksuojamų judėjimo taškų seka, kurią galima sužymėti plokštumoje ir pagal ją braižyti įsivaizduojamą žemėlapij. *Erdvės naudojimo* sąvoką de Certeau glaudžiai sieja su pačios „populiariosios arba kasdienės praktikos“ samprata kaip „darymu“, t. y. „tam tikru veikimu, kurį nulemia tam tikras mąstymo būdas [...], ir kurių kombinacija negali būti atsiejama

nuo naudojimo veiklos“. *Erdvės naudojimo sąvoka* šiame darbe pasitarnauja identifikuojant architektūros objektus ir jų funkcijas, kurie tampa judėjimo tikslu, ir taip topografiškai fiksuojant praktikų, judėjimo taškus. De Certeau *kasdienybę* netiesiogiai apibrėžia kaip asmeninę erdvės naudojimo praktikų visumą, kuri susiformuoja santykyje su kitais ir atitinkamomis kitų praktikomis.

Ištekliai

Pagrindiniai tyrimo šaltiniai atsirinkti atsižvelgus į tyrimo tikslą. Pirmoji šaltinių grupė buvo urbanistiniai ir pastatų brėžiniai, jų aiškinamieji raštai ir kiti tekstiniai bei vaizdiniai dokumentai, susiję su Lukiškių kvartalo planavimu ir su 1953 m. miesto generaliniu planu. Svarbiausi disertacijoje tiriama šaltiniai: 1949 m. Vilniaus miesto centrinės dalies rekonstrukcijos projektas ir jo korekcijos, 1949 m. parengtas LMA komplekso projektas, 1961 m. Lukiškių kvartalo pertvarkymo projektiniai pasiūlymai, Mokslininkų namų daugiabučio brėžiniai, LMA aspirantų bendrabučio, daugiabučio mokslininkams bei Respublikinės bibliotekos projektavimo dokumentacija, minėtus pastatus bei kvartalo kasdienybę fiksuojančios nuotraukos. Atliekant tyrimą, buvo peržiūrėti buvusio Vilniaus miesto projektavimo instituto archyviniai dokumentai, Vilniaus miesto komunalinio projektavimo instituto archyvas, Vilniaus miesto darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto archyvas (saugomas Vilniaus apskrities archyve), LSSR architektų sąjungos archyvas (saugomas Literatūros ir meno archyve), LSSR mokslų akademijos archyvas (saugomas Lietuvos valstybės centriname archyve), taip pat Lietuvos ypatingajame archyve, Kultūros paveldo departamente ir UAB „Urbanistika“ saugomi dokumentai nuo 1944 iki 1966 m.

Antras svarbus šaltinių blokas buvo sakytinė istorija, reikšmingai papildžiusi tyrimo išteklius. Tyrimo metu nuo 2010 m. iki 2016 m. atlikta dvidešimt interviu. Apklausti buvę bei esami Lukiškių kvartalo arba Vilniaus centro gyventojai, prisimenantys miesto aplinką ne vėliau kaip nuo 6-ojo deš. pradžios arba galintys perteikti savo tėvų pasakojimus. Apklausta dešimt vyresniosios kartos atstovų, kurių amžius tarp 70 ir 90 metų (gimę XX a. 3–5 deš.), ir aštuoni vidurinėsios kartos atstovai, kurių amžius tarp 50 ir 65 metų (gimę XX a. 5–6 deš.). Trys respondentės turėjo vidurinį

aukštesnį išsilavinimą, keturiolika buvo baigę universitetines tikslųjų ar humanitarinių mokslų studijas. Šie pokalbiai padėjo papildyti rašytinius išteklius rekonstruojant tiriamos teritorijos kasdienybės topografijas, patirtis ir fizinę aplinką. Pokalbių garso įrašai arba rašytiniai konspektai saugomi disertacijos autorės asmeniniame archyve.

Trečia šaltinių grupė buvo dienoraščiai ir memuarai, iš kurių reikėtų išskirti publikuotus pokario Vilniaus vyriausiojo architekto Vladislavo Mikučiano prisiminimus.

Įvairiems tyrimo aspektams pasitelkta laikotarpio spauda – dienraščiai „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“, savaitraščiai „Švyturys“, „Literatūra ir menas“, mėnraščiai „Tarybinė moteris“, „Jaunimo gretos“ bei Maskvoje leidžiamas architektūros žurnalas „Архитектура СССР“, nuo 1941 m. tapęs SSRS architektūros akademijos leidiniu ir kartu oficialiosios SSRS architektūros politikos tribūna.

Darbe remiamasi Lietuvos architektūros istorikų, dailėtyrininkų ir paveldosaugininkų veikalais apie įvairius Vilniaus sovietinės ir ikisovietinės istorijos aspektus, taip pat bendra sovietologine literatūra, susijusia su tyrime apžvelgiamomis temomis arba analogiškais kitų sovietinių ir socialistinio regiono miestų istorijomis.

Struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados, literatūros sąrašas, iliustracijų sąrašas, iliustracijos ir priedai. Įvade aptariamas tyrimo aktualumas, objektas, išsikelti tikslai bei uždaviniai, suformuluoti ginamieji teiginiai, darbo naujumas, naudojamos teorinės priegijos bei sąvokos, tyrimo išteklių, ištirtumas bei disertacijos struktūra. Dėstymą sudaro trys dalys, kurios atitinkamai suskaidytos po tris skyrius. Dalys atitinka tris disertacijoje nagrinėjamų Vilniaus pokario architektūros naratyvų sluoksnius – projektuojamos erdvės vizijas, projektų (ne)įgyvendinimo procesus bei realias erdvės pritaikymo kasdienybei praktikas. Toks medžiagos dėstymas leidžia tolygiai atskleisti atotrūkį tarp Lukiškių kvartalo planų ir jų įgyvendinimo, aptarti atotrūkį lėmusius veiksnius bei aspektus.

Pirmoje dalyje „Lukiškių Mokslo kvartalas kaip sovietinės modernizacijos aspiracijų erdvė“ aptariami pokario projektuotojų sumanymai. Išryškinama Lukiškių teritorijos svarba ir funkcija

bendrųjų Vilniaus pertvarkymo vizijų kontekste. Šiam tikslui pasirinkti trys pagrindiniai šaltiniai, atskleidžiantys skirtingus teritorijos urbanistinio pozicionavimo aspektus. Pirmame skyriuje tyrinėjamas 1949 m. Vilniaus centrinės dalies pertvarkymo planas, kuriame Lukiškių kvartalui skiriamas išskirtinis dėmesys. Skyriuje aptariamos pagrindinės 1949 m. naujojo Vilniaus centro gairės, išryškinant konstruojamo naujojo Vilniaus centro daugiafunkcinį pobūdį ir Lukiškių kvartalui suteiktą mokslo funkciją, kuri laikoma vienu iš svarbiausių pokario miesto modernumo bruožų. Antrame skyriuje detaliam nagrinėjami 1949 m. LSSR mokslų akademijos parengti Mokslo kvartalo komplekso planai, numatantys per penkiolika metų pastatyti LMA pagrindinius rūmus, 11 institutų ir 11 gyvenamųjų pastatų. Trečiame skyriuje analizuojami trys vėlesni ir likę neįgyvendinti 1961 m. Lukiškių kvartalo planavimo projektai – eskizinio pobūdžio Miestų statybos projektavimo instituto architektų Kazimiero Bučo ir Vytauto Brėdikio parengti urbanistinio teritorijos pertvarkymo pasiūlymai, kurie demonstruoja tiek pirmųjų pokario metų idėjų tęstinumą, tiek pokyčius 7 deš. pradžios projekte.

Antroje dalyje „Lukiškių Mokslo kvartalas kaip ideologinio ir urbanistinio diskurso kaitos erdvė“, chronologiškai aptariant Lukiškių kvartalui skirtų projektų įgyvendinimą, korekcijas ir fragmentaciją, pristatoma nuolatinė ideologinio bei urbanistinio diskurso kaita. Pirmas dalies skyrius skirtas realiai įgyvendintam pirmajam elitiniam Vilniaus pokario daugiabučiui – Mokslininkų namams (1946–1951 m.). Antrajame skyriuje nagrinėjamos Mokslo kvartalui alternatyvios teritorijos vizijos ir korekcijos bei analizuojamos realiai įgyvendintos Mokslo kvartalo dalys. Trečiame skyriuje aptariamas dvylika metų trukęs ir koreguotas Respublikinės bibliotekos projekto įgyvendinimas.

Trečioje dalyje „Lukiškių Mokslo kvartalas kaip hibridiška erdvė“ pereinama prie realių pokario Lukiškių kvartalo erdvių, jų naudojimo praktikų tyrimo. Pirmame skyriuje aptariami pokario Vilniaus gyvenimo kokybės aspektai. Antrame skyriuje tiriamas Mokslininkų namų erdvių pritaikymas, kuris žymiai skyrėsi nuo pirminės šio elitinio daugiabučio vizijos. Trečiame skyriuje analizuojamos kasdienės gyvenimo kvartale praktikos ir topografijos, papildančios hibridiškų kvartalo erdvių aptarimą ir ryškiau pabrėžiančios Lukiškių kvartalo pokario urbanistinių vizijų utopiškumą.

Išvados

Lukiškės, prieš karą buvusios centro periferija, pokario metais tapo svarbiausia naujos sovietinės respublikos sostinės dalimi, ypač po to, kai buvo įrengta Lenino aikštė su Nikolajaus Tomskio Lenino paminklu, ir pradėjo veikti LSSR Ministrų Taryba. XX a. 6–9-ame dešimtmečiais Lukiškės funkcionavo kaip naujas miesto centras. Vienas pirmųjų žingsnių formuojant šį centrą buvo elitinio mokslininkų daugiabučio statyba ir Žvėryno tilto prieigose pradėtas formuoti LMA mokslo institutų bei gyvenamųjų namų ir LSSR respublikinės bibliotekos ansambliai, reprezentavę sovietinio mokslo ir kultūros galią bei modernumą.

- Tiek 1949 m. Vilniaus centro rekonstrukcijos projektas, tiek Mokslo kvartalo sumanymas buvo kuriami pagal laikotarpio tipines moderniosios sovietinės didmiesčių urbanistikos schemas, pritaikant jas prie vietinių sąlygų, atsižvelgiant į miesto planavimo istoriją, miestovaizdį, vietinių architektų nuomones, ekonominius išteklius. Mokslo kvartalo sumanymas atspindėjo laikotarpiui tipišką miesto funkcinio zonavimo strategiją. Panašūs mokslo kvartalai buvo statomi visoje Sovietų Sąjungoje. Mokslas užėmė ypatingą simbolinę vietą didžiajame sovietiniame pasakojime, kuriame jis buvo siejamas su šalies ir visuomenės modernumu. Vilniaus Mokslo kvartalas futuristinėse vizijose taip pat vaizduojamas kaip viena moderniausių miesto erdvių. Pirmuoju pokario dešimtmečiu mokslui bei mokslo pastatams buvo teikiamas išskirtinis dėmesys. Kiek vėlesnėse, pavyzdžiui, 1961 m., Lukiškių kvartalo projektavimo versijose planavimo tęstinumo siekiama įvairiais kitais aspektais, bet mokslo funkcijos nebeakcentuojant.

- Lukiškių kvartalo atvejo tyrimas atskleidė ženklų atotrūkį tarp miesto planuotojų vizijų ir jų įgyvendinimo. Kvartale vykdytų projektų atvejų tyrimai pademonstravo skirtingus šio atotrūkio veiksnius. Ankstyviausio Mokslo kvartalo projekto – Mokslininkų namų įgyvendinimas atskleidė oficialiųjų sovietinių diskursų nenuoseklumą ir kaitą. Šio elitinio daugiabučio atvejis įrodo didžiulių gyvenimo kokybės skirtumų koegzistavimą ir klasinės visuomenės skatinimą egalitarine valstybe besiskelbiančioje sistemoje. Nors pastatas buvo pastatytas laiku ir pagal projektą, tik dalis jo buvo panaudota pagal pirminę paskirtį – elitiniams akademikų butams. Dalis didžiulių butų buvo išdalyti aukštas pareigas užimantiems valdininkams, kita dalis – iškart po statybų

paversta „komunalkėmis“, kuriose apgyvendinti mokslininkai. Vilniuje būsto trūkumas buvo ilgalaikė problema, todėl net ir vykdant centrinės valdžios nurodymą dėl mokslininkų apgyvendinimo elitiniuose butuose, galimybės juos aprūpinti elitinėmis privilegijomis buvo stipriai ribotos.

Antras reikšmingas Mokslo kvartalo projektas buvo Respublikinė biblioteka, suplanuota 1952 m. kaip viena didžiausių bibliotekų SSRS. Tyrimas atskleidė, kad projektas buvo daug kartų koreguotas ir jo įgyvendinimas užtruko net dvylika metų. Išskirtos vėlavimo ir korekcijų priežastys – architektūros ir statybų diskurso kaita (tuo laikotarpiu visoje Sąjungoje buvo siekiama mažinti perteklių, ekonominti statybą), sudėtingas projekto tvirtinimo mechanizmas bei finansų mažinimas – yra tipinės sovietinių projektų fragmentacijos priežastys, kurios paveikė ir šį išskirtinę reikšmę SSRS mastu turėjusį projektą.

LMA kvartalas buvo stambiausias Mokslo kvartale planuotas ansamblis, įgyvendinta tik nedidelė jo dalis, o ir šios dalies įgyvendinimas užtruko žymiai ilgiau nei numatyta. 6 deš. pr. LMA kvartalas buvo viešinamas spaudoje, tačiau netrukus jo reikšmė miesto planuose nunyko. Iš numatyto daugiafunkcinio LMA kvartalo, apimančio 11 institutų, 11 gyvenamųjų pastatų ir LMA prezidiumo pastatą su viešomis erdvėmis, buvo pastatyti 2 daugiabučiai – aspirantų bendrabutis ir mokslininkų daugiabutis bei 3 institutų pastatai – Fizikos, Chemijos ir Puslaidininkų fizikos. Šie pirminio projekto fragmentai buvo įgyvendinti skirtingose kvartalo vietose, todėl nesuformavo vientiso LMA ansamblio. Šio atvejo studija išryškina laikotarpiui būdingą retorinę arba propagandinę architektūros paskirtį. Urbanizacija sovietiniame diskurse buvo vienas iš svarbiausių modernizacijos elementų, architektūra ir statyba buvo svarbios sritys, įrodančios šalies progresą ir pasitelkiamos socializmo statybų propagandos tikslais. Tad urbanistinių vizijų viešinimas buvo ne mažiau svarbus, o dažnai ir svarbesnis už jų įgyvendinimą, realias galimybes.

Visos šios atvejų studijos leidžia daryti bendresnes prielaidas apie projektų korekcijas ir fragmentaciją kaip imanentinę sovietinės architektūros institucinės sistemos dalį, apibūdinančią aptariamą laikotarpį dėl kelių tipinių priežasčių: sovietinių diskursų nenuoseklumo, propagandinės architektūros funkcijos, sudėtingo projektų tvirtinimo mechanizmo bei finansinių priežasčių.

- Kuriant Vilniaus miesto rekonstrukcijos projektus ir taikant tipines sovietinio miesto schemas Lukiškių kvartalą planuota paversti labiausiai urbanizuota Vilniaus centro dalimi, tačiau šios vizijos įgyvendinti nepavyko. Pagrindinės miesto aikštės ir svarbiausių miesto institucijų kaimynystėje išsidėsčiusi teritorija nagrinėjamu laikotarpiu pasižymėjo architektūriniu ir socialiniu hibridiškumu. Fizinės aplinkos požiūriu, per pirmuosius du–tris pokario dešimtmečius kvartalas įgijo reprezentacinį „fasadą“: jo perimetras iš prospekto pusės buvo rekonstruotas, o iš Lenino aikštės, Respublikinės bibliotekos aikštės ir Neries krantinės pusių užstatytas naujais visuomeniniais ir gyvenamaisiais pastatais. Vidinių kvartalo erdvių nepavyko urbanizuoti, čia išliko priemiesčio tipo aplinka: negrįstos nereguliariai išsidėsčiusios gatvelės, mediniai mažaaukščiai gyvenamieji namai su ūkinėms reikmėms naudojamais sklypais, nereguliariai apželdintais kiemais bei savadarbiais pagalbiniais ūkiniais pastatais.

- Lukiškių kvartale plėtojamų erdvių praktikų tyrimas atskleidė ir socialinius atotrūkio tarp miesto planuotojų vizijų ir jų įgyvendinimo veiksnius. Atlikus šaltinių analizę paaiškėjo, kad kvartale buvo apgyvendinti ne vien mokslininkai, o skirtingų visuomenės grupių atstovai, skyrėsi jų gyvenimo kokybė, politinės pažiūros bei profesijos. Nepaisant šių skirtumų, visų šių grupių atstovai priklausė sovietinei deficito visuomenei, juos vienijo stygiaus kultūra bei spontaniškos išgyvenimo taktikos, įvairios bendruomeninio koegzistavimo formos, įskaitant ir fizinę kvartalo aplinką – daržus, laikinus sandėliukus, statinius gyvuliams ir garažus, taip pat ir tokius neoficialius santykius kaip samdomas darbas, privačios paslaugos bei mainai. Šios praktikos kūrė priemiestišką kvartalo vidinių erdvių miestovaizdį.

- Nors modernizuotos kvartalo perimetro erdvės priklausė oficialiajai kultūrai, formuojančiai sovietinį pilietį, o vidiniuose kvartalo kiemuose buvo plėtojamos neoficialios, pusiau legalios kasdienės praktikos, šių erdvių vartotojai buvo tie patys miesto gyventojai. Priklausomai nuo aplinkybių ir poreikių buvo prisiimamos skirtingos socialinės tapatybės. Migrudamos tarp „išorinių“ bei „vidinių“ kvartalo erdvių šios tapatybės pasireiškė kaip tokios, porėtos ir priklausė nuo įvairių tyrime išvardytų faktorių. Tai kūrė hibridišką Vilniaus modernybę, kurios požymiai atpažįstami iki šiol.

TRUMPAI APIE DOKTORANTĘ

ŪLA TORNAU

Gimė 1979 m. Vilniuje. Menotyrininkė ir šiuolaikinio meno parodų kuratorė.

2000 m. baigė dailėtyros bakalauro studijas Vilniaus dailės akademijoje.

2002 m. baigė Vidurio ir Rytų Europos istorijos magistro studijas Vidurio Europos universitete (CEU) Budapešte.

2007 m. baigė Miesto istorijos tyrimo magistro studijas Utrechto universitete, Olandijoje.

Nuo 2002 m. dirba Šiuolaikinio meno centre Vilniuje.

El. paštas: ulatornau@yahoo.com

Publikacijos disertacijos tema mokslo leidiniuose:

Pokarinio Vilniaus modernizacija: Mokslo kvartalo projektas, Kaip idėja tampa kūriniumi, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 75, sud. Aušra Trakšelytė, 2015, 69—87.

Architektūra kaip socialinių procesų mikromodelis: Mokslininkų namų Vilniuje studija, Sovietmečio kultūros tyrimai: aktualijos ir perspektyvos, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 73, sud. Milda Žvirblytė, 2014, 65—88.

Pranešimai tarptautiniuose moksliniuose renginiuose:

2010 06 10 *Trijų Vilniaus pastatų istorijos 2000–2010*, vieša paskaita, I architektūros pokalbių ciklas, Nacionalinė dailės galerija, organizavo VšĮ „Archfondas“, Vilnius

2010 12 04 *Naujos vizijos? Gyvenimo būdai ir vartotojų kultūra 7-ojo dešimtmečio pradžios Vilniaus centro urbanistinėse vizijose*, pranešimas tarptautinėje konferencijoje „Modernizacija. XX a. 7–8 dešimtmečių Baltijos šalių meno, architektūros ir dizaino kontekstai“, Nacionalinė dailės galerija, Vilnius

2015 01 20 *Discrepancies between architectural visions and everyday spaces in post-war Vilnius*, pranešimas Vidurio ir Rytų Europos kultūros tyrimų centre (GWZO) prie Leipcigo universiteto

2015 07 27 *Hybrid Spaces: Architectural Ideals and Practices in Post-War Vilnius*, doktorantų vasaros mokykla „Vėlyvasis socializmas (1956–1985): užmiršti metai tarp stalinizmo ir „perestroikos“, Talino universitetas

SUMMARY

This doctoral thesis addresses Soviet city planning in the post-war period, the period significant for the current condition of Vilnius urban development, the period which shaped many urban planning practices that are relevant up to this day. The inquiry into the post-war Vilnius city spaces was triggered by recent Soviet Lithuanian architecture studies as well as personal observations of recent urban change in Vilnius disclosing the fragmented, hybrid, unarticulated spaces that are characteristic of the post-Soviet city. Such particular spatial character is an effect related not only of to the free market that has been regulating the city development for the past few decades, and not only to the deficiencies of the recent planning and construction control, but is also closely related to the earlier city planning history.

Most architectural historians are concerned with the history of the building or the territory *before* the construction. Subsequent biography of the site hardly ever receives any attention from the researchers. In cases where a plan is not fully implemented or when it experiences considerable corrections, the studies often embrace its planning history rather than the urban history of the site. In other words, traditionally the history of urban design and architecture is written as the history of ideas rather than the history of actual practices. That has been also characteristic of Soviet Vilnius research. This study attempts to grasp the urban identity that has been developing over time, the city environment that is directly experienced, and the spaces that are complex, hybrid, and contradictory.

Research Subject

The subject of the study is a significant part of Vilnius' centre, the so-called Lukiskes' district, which during the post-war period was planned as Vilnius' academic district. Before the Second World War, this territory used to be a periphery of the city centre.

Historically, the territory was inhabited by a Tatar settlement with a mosque which used to be the religious centre of the Grand Duchy of Lithuania. In the 18th century, a complex of St. Jacob and Philip's church as well as a Dominican monastery were built nearby with a market square, and a number of small factories operated on the embankment of the Neris River. In the second half of the 18th century, when St. George's Avenue was planned to connect the Cathedral Square with the Zverynas Bridge, the territory of Lukiskes found itself at the end of this important street of the new city centre to become a periphery of Vilnius' Centre. Lukiskes' Square remained to function as the main site for markets and fairs, and was also used for the Russian military exercises. After the uprising of 1863–1964 Lukiskes Square became the site of rebel executions, and thereafter the square became a non-official memorial place, especially significant to the Polish community of the city. The district's modernisation and urbanisation did not start before the beginning of the 20th century. Huge complex of Lukiskes' Prison, important administrative buildings, and some residential housing were built in the neighbourhood after 1900.

The initial plans of greater political significance and symbolic practices related to the territory of Lukiskes' Square came up during the interwar period. The construction of administrative and residential houses in the Avenue was further continued in that period. As the uprising of 1863 gained exceptional significance in the political discourse of the Second Polish Republic, the square was turned into the site of annual commemoration of the uprising. The square became even more of a city's political landmark after the death of the Polish Marshal Josef Pilsudski in 1935, when the burial ceremony of his heart was held in Lukiskes' Square, and the government considered to build here the monument to the Marshal as well as to name the square after Pilsudski.

Both the symbolic role of the square bred between the wars and the convenient location of the Lukiskes' territory at end of the Gediminas Avenue, not much urbanised at that time, turned it into an attractive site for Soviet urban visions. Thus from the 1940s on it became the site of intense urban thinking. The territory had maintained former urban structure (Lukiskes' Prison, Montvila housing colony, some apartment buildings, and the administrative buildings of the beginning of the 20th century), and the buildings for new functions were planned and constructed

too (the House of Scientists, the Youth Stadium, the building for the Council of Ministers, the State Library, scientific institutes, residential apartment buildings). In the post-war projects the ideological focus on the territory is obviously emphasised, while in reality the district was densely inhabited and functioned as an intense space of daily residential practices and economies. In the general urban reconstruction context of the post-war period, the exceptional urban significance given to Lukiskes' District encouraged to choose it as a compact subject enabling the analysis of the dynamics of Vilnius modernisation.

In the thesis, Lukiskes' District is defined as the territory surrounded by Lukiskes Square (renamed into the Soviet Square in 1945, and Lenin Square in 1952, after the building of the square and erection of Lenin's monument) from the East, Gediminas' Avenue from the South (Gediminas' Street until 1952, afterwards - Stalin's Avenue, and from 1961 on – Lenin's Avenue), and by the Neris River from the North and West. The territorial definition of the district is also set after the post-war city plans.

The chronological boundaries, traditionally drawn by the historiography of the Soviet architecture according to significant political events, in this thesis are applied with reservations. The results of this research have confirmed that although such political decisions strongly influenced the theoretical urban discourse, in reality they were not consistently applied or took decades to implement. Therefore, the chronologic boundaries for the research in this thesis were set following the first master plan of the post-war Vilnius approved in 1953 (preparation started 1946) as the key document regulating the city planning. This document was in operation until the second master plan of the city of 1967 (preparation started in 1964). The projects analysed in the thesis fall into the period (1946–1966) of the first post-war master plan approved in 1953 (some reconstruction projects of the central part of Vilnius approved in 1946 later became a part of the master plan approved in 1953). Chronology of the thesis is defined considering on the topographic and urban guidelines of the master plans.

In 1946–1966, the Vilnius' city centre was located on both sides of Gediminas' Street down to the Cathedral Square with a focus on its new part around Lukiskes' Square including the Lukiskes' District analysed in this thesis. During the preparation of the second master plan, starting from

the second half of the 1960s, the territorial boundaries of the city centre started to alter as a result of the intense urban expansion to the right side embankment of the Neris River between the Green Bridge and the Pedagogical Bridge. Despite the reforms in the political and architectural discourse in the mid-1950s, the city centre redevelopment plans during the first years in the post-war period and the principles of the *Stalinist* urban design remained significant until the mid-1960s, featuring considerable continuity. From 1967 on, the rational regional planning regulations became strict guidelines for the contemporary planning practices. Accordingly, the city centre in the new master plan was rather defined by functional planning instead of focusing on the ideological urban planning aspects that had been central during the first post-war decade.

Research Objective and Tasks

This thesis aims to trace the history of the architectural reconstruction of Lukiskes' District in the post-war period and to disclose the gap between the ideological and real cityscapes which on the one hand led to the fragmented and hybrid urban character of this part of the city, and on the other hand allowed for the interpretation of the district as the polygon of the Soviet social utopia.

The following objectives were defined to achieve the aim of the research:

- Define Lukiskes' District as an integral urban entity in the city centre reconstruction plans;
- Analyse the contexts and influences of its planning;
- Reconstruct the transformation process of Lukiskes' District into an academic district;
- Analyse the key urban and architectural projects in Lukiskes' District that were related to the Vilnius City Centre Reconstruction Plan of 1949 and to the Vilnius Master Plan of 1953;
- Define the extent of the actual implementation of the post-war reconstruction visions in the district, as well as project alteration, and the reasons for project fragmentation or non-implementation;
- Analyse the continuity of the immediate post-war plans in the context of the reformed architectural discourses of the 1960s;

- Reconstruct everyday spatial practices in Lukiskes' District during the two post-war decades and define their relation to the official urban visions of the district in the period.

Thesis to be defended:

- Lukiskes' District was a significant part of the post-war Vilnius city centre reconstruction vision, closely related to the Soviet Square ensemble of the new Soviet city centre in the symbolic and functional sense.
- Lukiskes' District was planned as a representative academic district with the aim of combining the practical and ideological functions of the Soviet urban planning.
- Actual demographic, economic and architectural practices and resources became the factors that created multiple discrepancies between the ideal and real cityscapes of Lukiskes' District.
- In 1949, the Vilnius City Centre Reconstruction Plan and the related Lukiskes' District plans were developed following the general reconstruction guidelines of Soviet cities; however, their implementation was influenced by the local factors which conditioned the development of hybrid spaces in terms of ideology and urban development. The cityscape shaped by those factors is to be considered a unique hybrid version of local modernisation.

Relevance and Novelty

The thesis aims at complementing the existing research of the Soviet architecture of Vilnius as an attempt to evaluate the factual extent of implementing the urban visions, and considering the consequences of the fragmented implementation of these plans to the cityscape.

The thesis continues the research on the history of Vilnius architecture adding new aspects, offering new interpretation possibilities. This is accomplished on two levels, i.e. conceptual and factographical. From the conceptual perspective, the research applies contemporary theoretical approaches, focusing on cultural interpretation of the subject, informed by the *cultural turn* and

transdisciplinary perspectives. The critical paradigm offered by the *cultural turn* triggers the re-reading of some well-established historic narratives, such as the modernisation and sovietisation of Vilnius, and stylistic focus on history of architecture of the period.

The research looks into the linear interpretations of the Soviet architectural history of Vilnius and attempts to show a rather inconsistent view of the period. Selected research tools include micro-history and everyday history, which are not so far common in Lithuanian historiography of architecture. Since the focus of the thesis lays on the aspects of urban project implementation, one of the layers of the research is related to the application and consumption practices of the buildings and urban space of the period; they are reconstructed by the use of oral history. The doctoral research employed different theoretical methods coming from the social history of architecture, micro-history, urban studies, and cultural studies which enabled to reveal the multi-layered aspects of the research subject. The multidimensional focus onto a small topographical territory allows to demonstrate contradictory urban aspects of the post-war Vilnius and to disclose the distinctiveness of the modern Soviet Lithuanian urban space.

The factographic novelty of the thesis lays in the detailed analysis of Lukiskes' District as a modern urban entity. Research perspectives consist of analysis of district's urban plans, both well-known and less studied, and project implementation, as well as the analysis of the consumption of spaces in the respective territory. In the context of this thesis, Lukiskes' District is located as an important part of the new Soviet city centre with the intended academic and educational purpose. The thesis provides the first detailed analysis of the LSSR Science Academy Complex project developed in the territory and subsequent alternative visions of the territory.

Theoretical approaches and concepts

Since the 1980s the Soviet studies have been influenced by the *cultural turn* which distanced itself from the positivist epistemology and by applying the methodologies developed by the contemporary culture theory (Michel Foucault, Clifford Geertz, Hayden White, and Pierre Bourdieu) emphasised the importance of the interpretation of culture and its components

emphasizing their significance, perception, values, and symbols. The trans-disciplinary approach of this analytical episteme dismantled the strict definition of architectural history by transferring it to the field of cultural studies and the derived urban, post-colonial, nationalism, gender, material culture, etc. studies. Representatives of the cultural studies emphasised the materiality of culture and perceived cultural artefacts as the outcome and formant of specific social relations. This paradigm of thinking provided the possibility for the architectural studies to consider the importance of *discourses*, representation systems, and practices and to analyse the spaces that project power relations, to assume an active role of architecture in social life, the idea that architecture, or physical space, is not only shaped by physical factors but also can itself become an active factor constructing identities. Representatives of cultural studies emphasised the active and interactive functioning of architecture to define not only what is *represented* by architectural forms but also how those forms *function* and what *functions* within them. Victor Buchli, a scholar in material culture, suggested the forgotten importance of materiality, or *thingness*. He claimed that as the manifestation of materiality things take part in different and often opposed registers of materiality being both the tool and the code at the same time.

The interest in these methodologies in the post-Soviet space manifested at the end of the 20th century, after the research turned to the manifold aspects of Soviet social and cultural life. Under the influence of the cultural studies, the Soviet scholars were confronted with the problem of dichotomies and finding more complex relations between the system and individual, publicity and privacy, collective and personal narratives, visions and reality, space and place, centre and periphery. These and similar poles arise as different registers in the analysis of various aspects of the Soviet period and thus raise a challenge of integrating these concepts into a continuous academic narrative. The latter methodological approaches are used as the methodological field in this thesis confronting an objective to relate the ideological visions and everyday practices into one story on the respective period.

Centre and periphery

The analysis of the post-war Vilnius urban visions demonstrates the Soviet city planning influence; however, it is not unique, permanent or global. The Moscow modernisation discourses of the post-war cities followed the general trends of the time; in Vilnius they were often fragmented. Therefore, the concept of *hybridity* developed in the context of the post-colonial studies is relevant to the research as it shows a mixed and yet distinctive identity. An identity which is not only a composition of the object and the subject (or, in this case, centre and periphery); but is rather a unique formation depending on many factors characteristic of a specific place and time.

Although the centre-periphery concepts are traditionally based on the hierarchy of the political power, the researchers have revealed that the vectors of power dissemination in different areas or periods are not necessarily constant or effective. This leaves possibilities for movements, ideas and processes that are independent of the centre. Representatives of the post-colonial studies claim that the centre-to-periphery relation is relative and in some situations may vary or even turn over.

Modernisation and modernity

In the Soviet rhetoric, and often in modern historiography, sovietisation was equalled to modernisation, which in its turn is defined by the main urbanisation, industrialisation (and collectivisation) ratios. The theory of modernisation, which used to be a dominant paradigm of the social sciences in the 1950s and 1960s (and criticised ever since), defined modernisation as an inevitable process where the traditional society is transformed into the modern. This definition of modernisation was also rooted in the Soviet discourses.

During the past decades, there appeared multiple discussions on the heterogeneity of modernisation and about different models of modernisation, or hybridity, which is an outcome of both the ideal theoretic vision and the factual condition of the place. Marshall Berman relates modernity to a contradictory and dynamic experience which depends on the specific parameters

of the place and space. Alan Dingsdale describes specific qualities of modernity in Eastern Europe, while Akos Moravszanski and Virag Molnar specify the prominent role of architecture in these paradigms. The latter discussions are taken into consideration and the multiple concept of modernity is a significant concept within this research.

Publicity and privacy

Vladimir Shlapentokh, Oleg Khakhordin and Marc Garcelon, who were the first to discuss the problem of the opposition between publicity and privacy in the Sovietology studies, questioned the mechanical transferring of such concepts from `western` studies into the Soviet culture by differentiating various degrees of the Soviet publicity and privacy. They suggested that these areas should be understood as fluid and porous. These authors as well as Aleksej Yurchak, who analysed the same problem later, consider the definitions of publicity and privacy to be complex and situational cultural and linguistic constructs which acquire different reference networks. As this research constantly deals with the definitions of the publicity and privacy of space, it tends to avoid a strict distinction of these concepts and to assume these spheres as fluid and closely interacting.

Space and place

The concepts of publicity and privacy are related to the definitions of space and place. Cultural geographers emphasise the distinction between the concepts of space and place making a distinction between the nomothetic approach towards space as an objective measure and the idiographic perspective of place influenced by a subjective experience. Spaces, neutral containers of things and practices, become places when they are influenced by “condensed time”, when they form certain levels of the past enabling identification with them and their further development as places.

However, Doreen Massey defines the dynamic concept of space denoting a changing network of complex links which is constantly built from the social perspective. She analyses space as

practices, active processes that shape a meaning taking place at a given time and in a given place, rather than a stable object. In this context, Monica Rùthers interprets Soviet public spaces as certain state-controlled news broadcast media. However, despite such a propaganda role, public spaces are at the same time shaped from “bottom up” when different people participate in these spaces. Rùthers points out various publicity degrees of spaces from a neighbourhood, clubs, and local party committees to grand monumental public spaces in cities. The researcher underlines that architecture effects its participants by structuring their behaviour. Following these discussions, the concepts of space and place are not strictly distinct, and the concept of space is defined as fluid and dynamic.

Studies by architectural historians and scholars in social history are relevant in the context of this research. The thesis suggests that the term of *urbanisation* should be expanded. So far it has been used and established in the Lithuanian academic discourse of architecture in terms of an ideal cityscape planned by architects. For the purpose of the thesis, it is suggested that the concept of urbanisation defines the cityscape in a broader sense to include architectural buildings, but also diverse physical environments of the city, e.g. unplanned constructions (like self-made sheds, garages, fences, gardens, etc.). The concept of urbanisation would be close to the term of urbanism, which additionally covers the cultural signs of the city which could take both material and immaterial forms. These concepts are established in the English academic literature, especially in urban studies; however, they are not yet widely used in the Lithuanian academic literature.

Grégoire Mallard suggests the method of *paired biographies* as a useful tool to study the tensions between the imaginary spaces and the concrete places, by distinguishing the representation-oriented consumption places which generate knowledge from the survival-oriented individual places. A similar method was chosen in this research attempting to describe the discrepancies between different “biographies” of the selected territory of the city, and at the same time, considering that this distinction of imaginary or ideal spaces and concrete places is a theoretical construct actually defining the spheres that are fluid, constantly changing, and interacting. Representatives of cultural studies also underline the meaning of *experience* that allows for

relating different scales of the research, the experience here is defined as a “discursive articulation place” where identities are being shaped and constructed.

Gap and discrepancy

The doctoral thesis studies the discrepancy between the official visions of the city and the actual cityscape as an important factor of the post-war Vilnius urban development. The identified discrepancies of the discourses aimed at one and the same territory cause a semantic gap and generate new meanings. From the theoretical perspective, the concept of a *discursive gap* denotes a certain omission or void in the meaning, which is understood in the post-structuralist theory as a seemingly empty point that paradoxically becomes potential in providing a space for multiple discourses. In theory, the *gap* is perceived as a point of multiple meaning, generating a surplus of meaning, and therefore, such field is difficult to define and control. This gap in the field of the power discourse might become a certain site that is more unarticulated but at the same time providing a more favourable condition for the practices that are hard to imagine anywhere else. The concept of the *gap* can be useful while tracing the phenomena which from the first sight may seem paradoxical, contradicting to the dominating culture. Paradoxical coexistences of this kind were abundant during the post-war period and during the entire Soviet epoch.

Consumption of space and everyday life

The theories by Michel de Certeau are relevant to this thesis for their geographical dimension brought into the sociological research. The author refers to the topographies of social phenomena in cities and offers tools to analyse such activities as everyday movements of social agents that generally are hard to grasp and theoretically analyse. The theories by de Certeau are applied in this thesis to reconstruct the everyday practices of Vilnius dwellers from the perspective of urban history through the concepts of the *trajectory* and *consumption of space*. To this end, the trajectory of movement is understood as a sequence of the registered points of movement which can be marked and used as the basis to draw an imaginary map. Michel de

Certeau closely relates the concept of *consumption of space* to the concept of “popular or everyday practice” defined as “doing”, i.e. “a way of thinking invested in a way of acting [...], an art of combination which cannot be dissociated from an art of using“. In this research, the concept of *consumption of space* is used to identify the architectural object and their functions which become the target of movement and mark the topographical points of practices. De Certeau indirectly defines *everyday life* as an entity of individual practices of consumption of space which operate and are being shaped in relation to others and to the respective practices of others.

Resources

The main sources of the research were selected according to the objectives of the research. The first group of the sources are urban and architectural plans, explanatory letters and other textual and visual documents related to the planning of Lukiskes Square and to the Vilnius’ Master Plan of 1953. The main sources analysed in the thesis: Vilnius Centre Reconstruction Plan of 1949 and its adjustments, the project for the complex of the Lithuanian Academy of Sciences of 1949, sketches for the reconstruction of Lukiskes’ District of 1961 , drawings of the residential building of the House of Scientists, the documents related to projects of the PhD student dormitory of the Lithuanian Academy of Sciences, the residential building for scientists, and the Lithuanian State Library, the photographs featuring the above mentioned buildings and of everyday life of the district. For the purpose of the research, the archives of the former Vilnius Urban Construction Design Institute, Vilnius City Household Design Institute, Executive Committee of Vilnius City Working People’s Deputies (stores at Vilnius County Archives), the Architects Union of the LSSR (stores at the Lithuanian Archives of Literature and Arts), the Academy of Science of the LSSR (stored at the Lithuanian Central State Archives), also documents stored at the Lithuanian Special Archives, Cultural Heritage Department, and the private urban design company *Urbanistika* were researched for the period from 1944 to 1966.

The second important group of primary sources was oral history. Twenty interviews were performed during the research from the year 2010 to 2016. Former and current residents of

Lukiskes' District or Vilnius Centre were interviewed. The focus was laid on older Vilnius' citizens who could remember the city centre from at least the beginning 1950s or who knew the stories of the time told by their parents. Ten representatives of the older generation aged 70 to 90 (born in the 1920s-1940s) and eight representatives of the middle-aged generation aged 50-65 (born in the 1940s-1950s) were interviewed. Three respondents had a secondary-further education, fourteen had graduated from universities of natural sciences and humanities. These interviews helped to complement the written sources in reconstructing the everyday topographies of the respective territory, imagining the contemporary experiences and visualising the physical environment. The audio records or written notes of the interviews are kept in the personal archive of the author of the thesis.

The third group of the sources consisted of diaries and memoirs, including the published post-war memoirs of Vladislavas Mikučianis, the Chief Architect of Vilnius.

The press of the period was useful for various aspects of the research: daily newspapers "Tiesa", "Komjaunimo Tiesa", weekly magazines "Švyturys", "Literatūra ir Menas", monthly magazines "Tarybinė Moteris", "Jaunimo Gretos", and "Архитектура СССР", the architectural magazine published in Moscow which in 1941 became the publication of the USSR Academy of Architecture, and also the political platform for the official architecture in the USSR.

The works of the Lithuanian architectural historians, art historians, historians and heritage preservationists on various aspects of Vilnius Soviet and pre-Soviet history were useful secondary sources for the research as well as the general literature on Sovietology related to the aspects of the research or comparative urban histories of other Soviet and socialist regions.

Structure and Overview of Chapters

The doctoral thesis consists of the introduction, three chapters, conclusions, references, illustrations, and annexes. The introduction includes the relevance, the subject of the research, its objectives and tasks, statements to be defended, novelty of the work, the theoretical approaches and concepts, resources of the research, and the structure of the thesis. The main

part of the text consists of three chapters each divided into the three subchapters. The chapters are composed according to the three layers of Vilnius post-war architecture narratives analysed in the thesis, i.e. the visions of planned space, the project (non)implementation processes, and the practices of the actual consumption of space. This layout allows to gradually reveal discrepancies between the Lukiskes' District plans and their implementation and to discuss the factors and aspects that caused those discrepancies.

The first chapter *Lukiskes Academic District as the Space for Soviet Modernisation Aspirations* covers the post-war visions of urban planners, which demonstrate the particular emphasis on Lukiskes territory and its function within the context of the general city reconstruction visions. For this purpose, three main sources were selected to disclose different aspects of the urban positioning of the territory. The first subchapter analyses Vilnius Centre Reconstruction Plan of 1949 with a special focus on Lukiskes' District. The subchapter reveals the main guidelines of the new centre of Vilnius of 1949 with an emphasis on the multifunctional character of the new centre of Vilnius and the academic function granted to Lukiskes' District which was assumed among the key features of post-war city modernization. The second subchapter presents a detailed analysis of the plans for the Academic District prepared by LSSR Academy of Sciences in 1949. Within fifteen years from 1949 to 1965 it envisioned the design and construction of huge academic complex including the presidium of the Lithuanian Academy of Sciences as well as 11 institutes and 11 residential buildings for the scientists with exceptional parks and premises. The third subchapter provides the analysis of three subsequent and unrealised reconstruction proposals for Lukiskes' District of 1961. Those proposals by Kazimieras Bučas and Vytautas Brėdikis, architects of Urban Construction Design Institute, witness both the continuity of the ideas of the immediate post-war period and the alterations in the project of the beginning of the 1960s.

The second chapter *Lukiskes Academic District as the Space of Alterations within Ideological and Urban Discourses* provides a closer look to the concrete urban and architectural projects designed for Lukiskes' District, their corrections and fragmentation, while also presenting the continuous alterations within the ideological and urban discourse. The first subchapter in this chapter

explores the first elite apartment building project in the post-war Vilnius that was actually implemented, i.e. the House of Scientists (1946–1951). The second subchapter covers the alternative visions and adjustments to the area of the Academic District as well as the analysis of the parts of the Academic District that were actually implemented. The third subchapter discusses the implementation of the Lithuanian State Library project which took twelve years to implement and which, during the lengthy process, went through multiple alterations.

The third chapter *Lukiskes Academic District as a Hybrid Space* moves to the analysis of the actual spaces of the post-war Lukiskes' District and their consumption practices. The first subchapter discusses the aspects of the quality of life in the post-war Vilnius. The second subchapter analyses the use of spaces in the House of Scientists, which finally considerably differed from the initial vision of this elite apartment building. The third subchapter is dedicated to the district's everyday life practices and topographies adding to the process of district's hybridization and providing more emphasis on the utopian nature of the post-war urban visions of Lukiskes' District.

Conclusions

Lukiskes, which used to be the periphery of the centre before the war, became the most important part of the capital of the new Soviet Republic, especially after the inauguration of the Lenin's Square with the monument by Nikolai Tomsky in 1952. In the 1950s – 1970s, Lukiskes functioned as a new centre of the city. One of the initial steps in the development of the centre was the construction of the elite House of Scientists and the construction of the few research institutes of the Lithuanian Academy of Science, two residential houses in the area neighbouring the Žvėryno Bridge, as well as the building of the LSSR State Library, which embodied the significance of the Soviet science and culture.

- Both Vilnius Centre Reconstruction Project of 1949 and the concept of the Academic District were developed after the typical urban schemes for modern Soviet cities of the period. However, they were adapted to the local conditions considering the city's planning history, the actual cityscape, perspectives of local architects, and the economic resources. The concept for

the Academic District reflected the strategy of urban functional zoning, typical of the period. Similar academic districts were constructed throughout the Soviet Union. Science took a special symbolic site in the grand Soviet narrative where it was related to the development of modern country and society. In the futuristic visions, Vilnius Academic District was listed among the most modern urban spaces. During the first post-war decade, science and academic buildings were given exceptional attention. In later design versions of Lukiskes' District, e.g. 1961, the continuity in planning was further kept, however without any emphasis on the academic function.

- The study of the Lukiskes' District case revealed considerable discrepancies between urban visions and their implementation. The analysis of the projects implemented in the district demonstrated different factors of the discrepancies. The realisation of the earliest project of the Academic District, i.e. the apartment building of the House of Scientists revealed the inconsistency and alteration within the official Soviet discourses. The case study of this elite residential building proves the coexistence of major differences in the quality of life, and the promotion the class society in the system which declared to be an egalitarian state. The building was constructed in due time and in line with the project; however, only a part of it was used to its initial purpose, i.e. elite apartments for academics. Some of the huge apartments were given out to the high-rank officials of the military, administrative, academic and cultural sectors, while others were turned into *communal apartments* that accommodated other academics right after the construction. The deficit of housing in Vilnius was a long-term problem, therefore, despite the central government's decree to accommodate academics in prestigious apartments, actual possibilities to provide those prestigious privileges were very limited.

The second significant project of the Academic District was the State Library planned in 1952 as one of the largest libraries in the USSR. The research revealed that the project was repeatedly corrected and took as long as twelve years to implement. The reasons for the delay and corrections including the altering architectural and building discourses (the 1950s period of economization and industrialization of building) of the period, a complex mechanism of the project approval, and the reduction of finances - were the typical reasons for the Soviet project fragmentation.

The ensemble of the Lithuanian Academy of Scientists was the largest complex planned in the Academic District in 1949; however, only a minor part of it was implemented and its implementation took much longer than planned. At the beginning of the 1950s, the project for the district of the Lithuanian Academy of Science was assumed as important and was widely broadcasted as such. However relatively soon this project lost its importance within urban planning discussions. Only 2 residential buildings (a PhD student dormitory and an apartment building for academics) and 3 institute buildings (Physics, Chemistry, and Semi-Conductor Physics) were actually constructed out of the planned multi-functional district of the Lithuanian Academy of Arts with 11 institutes, 11 residential buildings, and the presidium building with public spaces. These fragments of the initial project were constructed in different locations of the district; therefore, they finally did not form an integral complex of the Lithuanian Academy of Science. The case study highlighted the rhetoric or propaganda function of architecture typical of the period. Urban development in the Soviet discourse was among the key elements of modernization whereas as architecture and construction were important areas proving the country's progress and used for the socialist propaganda purposes. Thus advertising urban visions was of no less importance and often more important than their implementation and evaluation of realistic possibilities.

All these case studies allow for more general assumptions about the adjustments of the projects and fragmentation as an immanent part of the Soviet architecture institutional system of the respective period for several typical reasons: the inconsistency of the Soviet discourses, the propaganda function of architecture, the complex project approval mechanism, and the financial reasons.

- Post-war Vilnius urban reconstruction projects were developed with an objective to turn Lukiskes' District into the most urbanized part of the Vilnius Centre; however, the implementation of this vision failed. In reality the largest part of the territory located in the neighbourhood of the main Lenin square and the key institutions of the city was characterized by architectural and social hybridity. In terms of physical environment, during the first two-three post-war decades the district acquired the representational "façade": its perimeter was renewed

from the side of Stalin's Avenue and from the sides of Lenin Square, the State Library Square and the embankment of the Neris River it was flanked with the new public and residential buildings. The urban development of the internal spaces of the district failed and it retained suburban structure: unpaved streets of irregular arrangement, wooden low-rise residential houses with land plots that were used for household purposes, with irregularly planted yards, self-made ancillary household facilities and even domestic animals.

- The study of the spatial practices of Lukiskes' District also revealed the social factors of the discrepancy between the urban visions and their implementation. The analysis of the sources showed that the district accommodated not only academics but also representatives of different groups with different quality of life, political views, and professions. Despite these differences, representatives of all of these groups belonged to the Soviet deficit society, and they were linked through the culture of deficit and spontaneous survival tactics, various forms of communal coexistence, including the physical environment of the district, i.e. gardens, makeshift sheds, animal sheds and garages, as well as informal social networks and economies including hired work, private services and semi-legal structures of exchange. These practices created a suburban cityscape of the internal spaces of the district.

- The renewed spaces of the district perimeter belonged to the official culture that shaped a Soviet citizen whereas the informal semi-legal everyday practices were developed in the backyards of the buildings of the district; however, the consumers of these spaces were the same city dwellers. Different social identities were assumed depending on the circumstances, needs and even the time of a day. As they were migrating between the "external" and "internal" spaces of the districts, these identities revealed themselves as fluid and porous and depended on numerous factors listed in this research. This created a hybrid modernity of Soviet Vilnius whose features can still be recognized in the city up to this day.

ON THE AUTHOR

ŪLA TORNAU

Born in 1979 in Vilnius. Art historian and curator of contemporary art.

Graduated from Vilnius Academy of Arts, BA degree in Art History and Theory in 2000.

Graduated from Central European University (CEU) in Budapest, MA degree in History in 2002.

Graduated from Utrecht University, Research MA program Cities, States and Citizenship in 2007.

Works as a curator at the Contemporary Art Centre in Vilnius since 2002.

E-mail address: ulatornau@yahoo.com

Peer reviewed publications on the subject of the doctoral thesis:

Post-War Urban Visions of Central Vilnius: The Project of the Academic Quarter, Kai(p) idėja tampa kūrinium / *When (How) an Idea becomes a Work of Art, Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 75, ed. Aušra Trakšelytė, 2015, 69-87.

Architecture as a Micromodel of its Social Context: a Case Study of the Scientists House in Vilnius, *Sovietmečio kultūros tyrimai: aktualijos ir perspektyvos / Studies of Soviet Culture: issues and perspectives, Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 73, ed. Milda Žvirblytė, 2014, 65-88.

Presentations at academic events:

2010 06 10 *Stories of Three Vilnius' Buildings 2000-2010*, public lecture at the 1st series of architectural discussions, Archfondas and National Gallery of Art, Vilnius

2010 12 04 *New Visions? Lifestyles and Consumer Culture in the Urban Imagination of Vilnius' Centre in the Early Sixties*, presentation at international conference *Modernization. Contexts of Baltic Art, Architecture and Design in the 1960s and 1970s*, National Gallery of Art, Vilnius

2015 01 20 *Discrepancies between Architectural Visions and Everyday Spaces in post-war Vilnius*, presentation at the Centre of Central and East European Cultural Studies (GWZO), Leipzig University

2015 07 27 *Hybrid Spaces: Architectural Ideals and Practices in Post-War Vilnius*, doctoral summer school *Late Socialism (1956-85): The Forgotten Years between Stalinism and Perestroika* at Tallinn University

Ūla Tornau

Oficialieji ir kasdieniai sovietinio Vilniaus erdvės naratyvai: Lukiškių Mokslo kvartalas

Official and Everyday Spatial Narratives of Soviet Vilnius: Lukiskės' Academic District

Daktaro disertacija / Doctoral Thesis

Tiražas 50 egz. / 50 copies

Vilniaus dailės akademijos leidykla / Vilnius Academy of Arts Press

Dominikonų g. 15, LT-01131 Vilnius

Tel. +370 5 2791015

leidykla@vda.lt

www.leidykla.vda.lt

ISBN 978-609-447-226-8